

BRUNO BREHM

A KÉTFEJŰ SAS LEHULL

A HABSBERG MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA
II. KIADÁS

BUDAPEST, 1937.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA.

I.

Van-e remény, *kérdezte* halkan Montenuovo herceg ezredes, főudvarmester a két orvost, akik az imént léptek ki reggeli vizitről a császár dolgozószobájából.

A láz csökkent, jelentette Kerzl vezértörzsorvos, de a közérzés rosszabbodott; őfelségének ágyban a helye.

Lassan jött közelebb a császár két ősz tábornok-főhadsegéde: itt minden hiába, mondta végül Paar gróf, itt nem segít se kérés, se rábeszélés, őfelsége azért se fekszik le, őfelsége tudja, hogy nem állna talpra többé. Bolfras báró fáradt kézlegyintéssel erősítette meg mindent és Spányik ezredes, a szolgálattelvő szárnysegéd, hozzáfűzhetette, hogy a császár már hajnali négy óta íróasztalánál ül, pedig olyan fáradt, hogy a feje minduntalan a mellére hanyatlik.

Egy kevéske remény van még, kísérelte meg a konsiliárus Ortner professzor, hogy megvigasztalja a két ősz tábornok-főhadsegédet; a gyulladásgóc nem terjedt tovább, az éjszaka, a körülményekhez képesít nyugodtan telt el.

— Istennek hála a legkisebb reményért is, — felelte a főudvarmester, — de az, amit hallanunk kell, kevés, hogy gondjainkat eloszlassa. Ha nem akarjuk, hogy súlyos mulasztásért kelljen szemrehányást tenni magunknak, rá kell bírni őfelségét, hogy vegye fel a szent útravalót.

Ahogy a főudvarmester kimondta, amit a főhadsegédek még gondolni is alig mertek, lassan ők is előhozakodtak kétségeikkel; hogy őfelségét nyugtalaníthatná egy lelkes megjelenése, hogy a császár nyomban megsejtené, mint állnak a dolgok személye körül.

Ezekhez a megfontolásokhoz csatlakozott a házi orvos is: a császár sose foglalkozik saját személyével, nem szereti, ha emlékeztetik, hogy beteg, őfelsége, fűzte

hozzá Paar gróf, eddig még sose szakított időt magának, hogy betegeskedjék. — Valami megoldást mégis csak kell találnunk, — döntötte el a főudvarmester. — Igazán elég, hogy a szerencsétlen császárné, a szegény királyfi és Ferenc Ferdinánd, a trónörökös, lelki vigasz nélkül voltak kénytelenek távozni az élők sorából.

— Ezt elfogadtatni öfelségével, — felelte Bolfras báró, reszkető kezével végigsimítva festett szakállát, — ugyancsak hálátlan feladat.

— Talán ez a megoldás volna jó, — tanácsolta a főudvarmester: — Közölni fogjuk öfelségével, hogy a nunciushoz megérkezett a Szentatya áldása, öfelségének megmagyarázom majd, hogy ilyen áldást legjobban egy lelkész tolmácsolhat. Seydl prelátus dolga lesz aztán, ajánlja öfelségének, hogy mielőtt az áldást elfogadná, vegye magához a szent útravalót.

Ez világos beszéd volt, a két öreg tábomok-főhadsegéd megcsodálta azt a körültekintést és tapintatot, amellyel a főudvarmester előkészíteni tudta a halál bevonulását a schönbrunni császári kastélyba.

A két orvosnak éhez már nem volt köze, hogy mi jön aztán, a tudományuk határán túl, elbúcsúztak, a főudvarmester pedig könnyű léptekkel vette útját a császár dolgozószobájába.

Paar gráfnak kialudt az állandóan parázsló virzsinája: — Mit lehet itt tenni! Mit lehet itt tenni! Mi lesz velünk, ha a császár itt hagy minket?

Bolfras borúsán pillantott maga elé. — Emlékszel mit mondott öfelsége, amikor Conrad lejelentkezett nála, mielőtt a harctérre ment?

Paar gróf emlékezett, mert itt az öreg császár egyetlen szava se ment veszendőbe, és a hűségesen örökdő emlékezetben a legjelentéktelenebb is súlyt kapott: — Isten adja, hogy minden jól menjen. De ha rosszul menne is, nem fogom önt elhagyni.

— Látod, látod! És a császár most mégis elhagy minket! — panaszkodott Bolfras.

— És hogy kössünk békét, ha a császár nem lesz már? — sóhajtott Paar.

A monarchiának nem történik soha baja, — bátor-kodta megjegyezni a szárnysegéd Spányik ezredes, ha elesik, újra csak a talpára esik. — Mind a sok szerencsétlenség után — idén nyáron Lucknál s hogy Románia hadat üzent — íme újra összeszedte magát, így hát még mindig remélhetjük, hogy a vége szerencsés lesz.

— Isten segítségével, — fűzte hozzá Bolfras ...

— És mindenekelőtt a poroszok segítségével, — mondta Paar bosszúsán.

— Most nem kellene a porosz segítség, — felelte Bolfras, — ha tizennégy augusztusában betartották volna a szavukat és Siedlcén keresztül a segítségünkre jönnek, ahogy azt a nyolcvanas években megígérték.

— Mondja Conrad, — Paar gróf ismét rágyújtott virzsíniájára. — De Potiorek barátodat megverték Szerbiában a poroszok beígért segítsége nélkül is. A háború után elbújhatunk majd egy egerlyukba. A mi császárunknak legalább tekintélye lett volna a poroszok előtt. De ha öfelsége nem lesz már, azt teszik majd velünk, amit akarnak. És amellet ők maguk is ostobaságot ostobaságra halmoznak. Isten tudja mi lesz ebből is, hogy Lengyelországot feltámasztották!

— Ludendorff reméli, — felelte Bolfras, — hogy ott majd újoncokat toborozhat.

— Majd fütyülnek neki a lengyelek újoncokat! A németek úgy tesznek, mintha más népnek nem volna emlékezőtehetsége. Még maga a császár se látta tisztán, hogy végződhetik ez a kísérlet.

— Stürgek meggyilkolása adta meg öfelsége egészségének a kegyelemdőfést —, felelte Bolfras, — ez sokkal rosszabb, mint egy vesztett csata, — mondta akkor

őfelsége, ha egyszer Budapest nyugton marad, Wien kezdi a hisztériázást.

— Őfelsége betegsége sokkal régebbi keletű — mondott ellen gróf Paar, — abból a szerencsétlen megfázásból származik, amelyet a császár akkor szerzett, amikor a ravaszdi Nikoláj Nikolajevicset tizenháromban, egy utálatos, esős napon kikísérte Schönbrunnból a pályaudvarra.

Ezt viszont, mint mindég, ma sem ismerte el Bolfras, aki azon az állásponton volt, hogy még két évvel ennek-előtte, a császári család figyelmetlensége és kíméletlensége okozta ezt a szerencsétlenséget; mert Schwarzauban, Károly főherceg lakodalmán, az ünnepi vendégek nagy csoportfelvételénél, olyan sokáig hagyták állni a császárt köpeny nélkül, míg meg nem hűlt; bizony a legnaposabb októberi nap is csalóka. S hogy mit nyer a monarchia magával ezzel a házassággal, amelynek lakodalma a császárnak egészségébe került, az még a jövő titka. A császárnak, személy szerint, éppenséggel nem sok örömet okozott a Braganza nővéreknek ez a házasságközvetítősdije —, a császár különben is mindig azon a véleményen volt, hogy a Bourbonok sose hoznak szerencsét a Habsburgokra.

Szinte nesztelenül jött most vissza a főudvarmester a császár dolgozószobájából. Bólintott a három tiszt felé, suttogva mondta, az uralkodó késznek mutatkozott, hogy fogadja a prelátust és aztán méltóságteljes léptekkel ment ki, hogy megtegye az utolsó intézkedéseket ama hatalmas uralkodó fogadtatására, mert itt Schönbrunnban talán még neki is alá kell rendelnie magát a főudvarmesteri hivatal intézkedéseinek.

Félórával később belépett a szárnysegédi szobába Seydl, a sovány udvari káplán egy sekrestyés kíséreté-

ben. — Egy pillanat, főtisztelendő uram, — fogadta Spányik ezredes a prelátust, — azonnal bejelentem őfelségénél.

Bejelenteni! Bejelenteni! gondolta a prelátus. Wien valamennyi templomában imádkoznak már a császárért, a lelkészt a legutolsó órában hívják, és most még előbb be kell jelenteni a haldoklónál. Addig pocskéolják majd az időt, míg a császár teljesen eszméletén kívül lesz.

A szárnysegéd visszajött, az ajtónálló nyitott, a prelátus belépett, a prelátus majd hanyatt esett az ijedségtől: előtte állt a császár, hamufakón, arcán a közelgő vég árnyéka, kicsit ingadozott, mert nem támaszkodott semmire s egy apróka lépést erőlködött látogatója felé. Mikor a lelkész a rogyadozó öregúr segítségére akart sietni, annak kék szeme a halál bágyadtságán át is oly visszautasítólag pillantott feléje, hogy a prelátus tanács-talanul bevárta, míg a császár, sóhajtva egyet, visszaült íróasztalához.

— Örülök, hogy eljött. — A császár nagy ügyel-bajjal tartotta egyenesen a fejét, lélekezete zihálva szállt.

A prelátus legyőzte ijedségét és jelentette, hogy őszentsége áldását hozza és legbensőbb jókívánásait a mielőbbi javuláshoz,

— Köszönöm.

A kimért, hűvös mód, ahogy a császár a pápa üdvözlését, mint egyenrangú uralkodóét, fogadta, éket vert az uralkodó és a pap közé.

— Felség, szent szokás, őszentsége áldása előtt, felvenni a szent útravalót.

— Kérem.

A római császárok nemzetségéből származó uralkodó, a pápa jobbkeze, aki valamennyi szerencsétlen hadjáratát az egyház ellenségei ellen viselte (a könnyű erkölcsű Itália ellen, amely mögött a forradalom leánya, Franciaország állt, a protestáns poroszok és az ortodox

szerbek ellen, akik a bizantinikus oroszok előretolt őrszemei voltak), a császár fáradt volt, nem lehetett észrevenni rajta, átlát-e vajjon főudvarmesterének finom játékan; mivel az uralkodó a pápai diszpenzáció birtokában volt, hogy reggeli után is megáldozhat, egy szolga hozta a gyóntatószéket, a lelkész válla köré vetette a violaszín stólát s így gyóntatta meg a félig térdelő, félig ülő császárt. Aztán visszajött a szolga két égő gyertyával és a feszülettel, egy csipkével díszített vásznat terített szét, ezüstösen szólalt meg a sekrestyés csengetyűje, a császár megáldozott. Aztán a prelátus az áldásba fogott és ezekkel a szavakkal zárta:

— Per sacrosancta humanae reparationis mysteria remittat tibi omnipotens Deus omnes praesentis et futurae vitae poenas paradisi portás apperiat et gaudia sempiterna perducatur.

— Ámen, — fejezte be a sekrestyés. — Ámen, — lehelt a császár, nagy fáradsággal felállt, megigazította házikabátát, rövid csukaszürke köpeny volt, és hűvösen mondta: — Kérem, tolmácsolja őszentségének a nuncius útján hálás köszönetemet.

Arccal a császár felé hagyta el a lelkész a szobát. A császár feltette szemüvegét, a tollát kereste tapogatózva és egy irat után nyúlt, hogy tovább olvasson és folytassa az aláírást.

Az udvari káplán a lépcsőn Károly főherceggel és Zita főhercegnővel találkozott. A főherceg nagybácsija állapota iránt érdeklődött, a főhercegnő megkérdezte, felvette-e már a császár a halotti szentségeket. A lelkész tájékoztatta őket, a fiatal pár tovább sietett. A szárnysegédi szobában a főherceg megkérdezte az ezredest, meglátogathatná-e őfelségét. Az ezredes nem látott nehézséget, őfelsége bizonyára örülni fog a látogatásnak.

— De biztos szeretnék lenni benne, — felelte a főherceg, — hogy a császár miattunk nem fárasztja magát, hogy öfelsége nyugodtan ülve marad és nem jön elébünk. Az ezredes megígérte, hogy ezt a kérését előterjeszti és belépett a császárhoz. Az öregúr nem hallotta mit mond. A császár feje karjára hanyatlott, a toll kihullott kezéből. Az ezredes mozdulatlanul várt egy darabig és már éppen távozni készült, amikor az öregúr felemelte fejét és megkérdezte, mit kívánnak tőle. Az ezredes jelentette, ki vár kint, a császár fel akart emelkedni, a császár gyöngé hangján Ketterlét hívta, hogy öltöztesse át.

— Felség, a császári fenségek kifejezetten kérik, hogy felség semmilyen vonatkozásban ne fárasztja magát.

A császár fejcsóválva mutatott rövid kabátjára:

— Csak nem fogadhatok ülve és házikabátban egy hölgyet.

Az ezredesnek rá kellett beszélnie a császárt, s az végül is engedett:

— Jó, jó. Ha nem megy másképp, most az egyszer megteszem.

Amikor az ezredes visszatért a szárnysegédi-szobába, Károly Ferenc József főherceg az imént megjelent tábornok-főhadsegédekkel beszélgetett. A trónörökös: azonnyomban abbahagyta a beszélgetést és feleségét az ajtóhoz vezette.

— Ez is hamarosan ízelítőt kap majd, milyen nehéz a korona, amit a mi császárunknak viselnie kell, — mondta Bolfras a főherceg után pillantva.

Bolfras báró nem felejtette el a főhercegnek, mit kiáltott feléje, mikor kitört a háború. Most eszébe juttatta Paar grófnak: — Emlékszel még? Amikor mindannyian olyan szomorúak voltunk, mert tudtuk, mi jön, mert hiszen évről-évre láttuk, ahogy egyre jobban közeledik. Ott az ajtónál állt a trónörökös, itt álltál te Con-

aráddal és én szemközt, úgy látom mintha tegnap történt volna. Csak a főherceg és Conrád voltak tábori egyenruhában. — Ne lógassuk a fejünket, Bolfras, — kiáltott akkor felém, — bátorság.

— Bátorság! — nevetett fel Paar gróf. — Bátorság! Bátorságunk még csak lett volna, de ami már több mint félszázad óta, Radetzky óta hiányzik, az a szerencse. Nekünk és a császárnak. Hiszen maga a császár is egyre mondja: Két balkezem van, bármihez nyúlok, rosszra válik.

— Hogy a fiatal úrnak lesz-e szerencséje, nem tudom, felelte Bolfras, — őszintén szólva el se tudom képzelni, a legjobb akarat mellett sem. Idén májusban is, lenn Dél-Tirolban, a sokat ünnepest és méltatott Radetzky-hangulat a lucki macskajajjal végződött. Ezt, kedvesem, semmiképp se nevezhetjük szerencsének.

— Conradnak sincs szerencséje, — panaszkodott Paar. — Mi haszna a sok szép, elismerem, zseniális tervnek, ha valamennyi rosszul sikerül?

— Csak ne túlozzunk, — figyelmeztette Bolfras, — most már igazán csak azt kéne mondanod: Bátorság, majd csak rosszul sikerül,

— Sajnos, úgy is lesz. De nekem aztán, hála Istennek, nem lesz közöm hozzá. Amennyit eddig a fiatal úrról hallottam, tanáccsal és szolgálattal el lesz látva nélkülünk is.

— A fiatal úr azt teszi majd, amit ifjú hitvese mond, — felelte Bolfras. — ő a németek ellen van, tehát férje is a németek ellen lesz. ő energikusnak és becsvágyónak látszik; a főhercegről ezt nehezen mondhatná valaki. Ez az épület elszokott már az asszonyi játékoktól, amelyek most ismét uralkodni fognak falai közt.

— Olyan becsvágyó, mint Hohenberg hercegnő, talán mégse lesz, — felelte Paar.

— A hercegnőnek tovább is kellett várnia. És aztán

nem is volt ilyen becsvágyó rokonsága. Mit tudjuk, hogy Zita főhercegnő fivérei odaát Franciaországban mit főznek ki majd, ha császárunk lehunyja a szemét? Ma még senki se sejtheti, milyen a fiatal úr valóban, mit akar, kinek a tanácsára hallgat majd. Egyesek azt mondják, hogy a Belvedere eszmekörét fogja megvalósítani, Ferenc Ferdinánd terveit majd keresztül viszi...

— Ahhoz Ferenc Ferdinánd kemény koponyájára volna szüksége, — vetette közbe Paar.

— Mások azt mondják, hogy szigorúan ragaszkodni fog a német orientációhoz és mindent kifacsar még a monarchiából, ami kifacsarható.

— Ezt azután végkép nem hiszem, — mondta Paar.

— Ismét mások úgy képzelik, hogy trónralépése után azonnal békét köt.

— A negyedik, az ötödik, a hatodik változat, — gúnyolódott Paar, — sok találós kérdést kapunk fel majd, annyi bizonyos.

— Ó, és ráadásul, még semmi sincs előkészítve. A kormány nem törődik a császár betegségével. Én mondom, alapos felfordulás lesz itt. Ferenc Ferdinánd trónralépési kiáltványa már a nyomdáknak volt, Károlyét még meg se fogalmazták. Ma mindenki, akinek íróasztala van, leken egy-két reform-eszmét, lesz itt aztán olyan hőésés teleírt papírlapokból, csak akadjon majd, aki ernyőt tart a fiatal császár fölé.

Paar leverte virzsíniájának hosszú hamuját: — Fiatal és így sok reményt fűznek majd a személyéhez. Gyere, menjünk, nem akarom most látni, amikor kijön a császárunktól. Hidd el, nem tudom megérteni, hogy a császár ép most hagy el minket.

A szárnysegédi szobából a dolgozószobába vezető szárnyasajtó nyitva állt, Spányik ezredes figyelte a császárt a magas falitükréből. Az északi fekvésű szoba homályos világában, karszékben ült íróasztala mellett az

öregúr; halvány keze a kartámlán nyugodott, feje mel-
lére csuklott, lélekzete küzködve szállt. Olykor-olykor-
megpróbálta az öregúr, hogy fejét felemelje és szemét
kinyissa; pillantása olyankor, mintha nagy messziről
jönne, tanácstalanul tévedt maga köré, ajka kicsit ki-
nyílt, aztán, mintha ismét elfelejtette volna, mit akart
mondani, magába gyogyott.

Schiessel báró a kabinetiroda főnöke és Daruváry
osztályfőnök lábhegyen léptek be a szárnysegédi szo-
bába. A mappa, amelybe az előterjesztendő iratokat tet-
ték, ma okos tapintattal vékonyan volt bévelve. A szárny-
segéd a két urat arra a helyre vezette, ahonnan láthat-
ták a tükörből a szunnyadó császárt: az íróasztalon ott
égett a zöldernyős állólámpa, balról, az iratcsomó: alig
a fele volt feldolgozva. Láz borzongatta a karszékben az
öregurat. — így tehát ma már aligha fogom az újonnan
befutott aktákat őfelsége elé terjeszteni, — mondta a
kabinetiroda főnöke, meghajolt és az osztályfőnökkel
együtt elhagyta a szobát.

Most minden elcsendesedett. Egy távoli helyiségből,
távol időkből, egy óra hallatott ezüstös hangon egy vé-
konyka pásztor dalt.

A császár felnyitotta nehéz pilláit; a nappali vilá-
gosság és a lámpafény között a homályban egy kép tűnt
a szemébe, amelynek hosszú ajánlását kívülről tudta:
— ő császári és királyi fensége, Rudolf trónörökös, lipi-
cai ménjén, Napolitanon, Kufbette-ben tiszteleg őfelsé-
gének, legmagasabb és legkegyelmesebb atyjának, 1870
december 19-én.

Ez a kép az álom mélyébe hanyatlott. Jöttek és
mentek a gondolatok, hivatlanul használták ki az időt,
körülmömgögték az alvót, mint a legyek és nem tágitot-
tak attól, akit annyi esztendő után végre egyszer tétlenül

találtak. Rég elfelejtett asztali beszélgetésekből szálltak fel, amelyekben maga a császár csak néhány kurta zárószóval vett részt, mialatt szeme az asztalnál kiszolgáló személyzetet követte, az emlékezés szárnyán lebegtek elő, minden zajjal, mely a szendergőt érte, eszméletének oly szorongva őrzött küszöbén vetették át magukat.

Kurbette, Levade, Pesade — spanyol lovagló iskola, — spanyol ceremónia. Ez csak a látszat szerint olyan, mintha lovasbravúr volna, de valamikor mindezeknek a lovasbravúroknak megvolt a maguk jól átgondolt értelme. A lovas kétlábra ágaskodtatta lovát, hogy annak nyaka és szügye mögött védve legyen az ellenséges golyóktól. A hajdani idők ütközeteiben azért hullott ki annyi ló a lovasa alól. A spanyol ceremónia pedig megvédi az uralkodót a tömeg pillantásaitól. Ha Rudolf is a spanyol ceremónia védelme alá helyezte volna magát, nem érte volna ilyen vég. Aki ez okosan átgondolt régi rend mögött áll, azt meg is védi az. Montenuovonak igaza volt, amikor a temetésen is vonakodott megadni Ferenc Ferdinánd morgonatikus nejének a császári hercegnőt megillető tiszteletet. Ott a falon, Rudolf mellett, a német császár látható, az egyes huszárok egyenruhájában. II. Vilmos nem tűri, hogy Berlinben, az emlékműveken, királyi rangon alul, bárki más lovon üljön. Még Zieten huszártábornoknak is állnia kell. Ausztriában az emlékműveken valamennyi tábornok lovon ül: Jenő, Károly, Albrecht, Schwarzenberg és Radetzky. Ezt a finom különbséget Berlin és Wien között, Frigyes főherceg fedezte fel és mesélte el a császárnak egy udvari ebéden, de a császár nem kedvelte az eféle kotnyeles megjegyzéseket más uralkodókról, még Montenegro elűzött királyát is védelmébe vette: — Öreg ember, mint én vagyok. Sajnálom a királyt, a száműzetés kenyere nehéz lesz a számára. Rudolf is mindenkin és mindenen gúnyolódott, mert környezete tele volt nem udvarképes

egyénekkel, firkászokkal és más hasonlókkal. A dolgok ilyenkor keveredéséből gyanús gőz száll fel, ebbe pusztulni bele ... tiszteleg legmagasabb, legkegyelmesebb atyjának. 1870. december. 1870. decemberében már minden el volt döntve, Albrecht is elkésett volna az ő bosszúhadjárataival Königsgrätzért. Ausztria akkoriban vált szét végkép Németországtól.

Egy ajtó nyílt fel. Hideg légáram érte a császár halántékát. Erzsébet tért vissza ismét egy utazásról és tépte fel valamennyi ablakot? Megint dohos volt neki a levegő? Itt a császárné; vékony fekete, kis legyezőt tart az arca elé. Egy átkötött halántékú embert húz maga után, az ember topog, mint a vak, a kötés eltakarja mind a két szemét. Távolról gyermeki hangok hallatszanak:

Császár urunk oldalán áll,
Véle egy és egy velünk,
Csupa el nem hervadó báj,
Császárnénk, Erzsébetünk.

A kabinetiroda egyik főnöke egy iratot tesz a császár elé, hogy írja alá. A császár tüzetesen átolvassa, egy vesszőt javít bele a szövegbe és aláírja: „hogy máttól kezdve töröltetik a Gotterhalténak öfelségére, a császárnéra, vonatkozó szakasza. Néhány évvel ezelőtt hasonló aktát írt alá, röviddel Rudolf trónörökös halála után. Most ott áll a császárné az íróasztal mellett és legyezőjén keresztül az iratokba pillant. Ó, ezek az örökös, soha véget nem érő iratok! Rudolfot közelebb húzza, de a császár leinti: — Nem!

A trónörökös lehajtja átkötött fejét és nem mozdul.

— Nem, nem tudok. Aztán a császár lassan fia felé fordul, aki anyja mögé próbál elrejtőzni.

— Rudolf, aki feleségének, a nászútján, Konstantinápolyban megígéri, hogy majdan Bizánc császárnéja lesz, az nem fűtyültethet magának fiakeresekkel és nem

kérhet tanácsokat firkászoktól, Sőt azt sem teheti, hogy az udvari vadászon úgy célozzon, hogy az apját szinte súrolja a golyó.

— Franci, Franci, — könyörög a császárné, — hagyd ezt már végre.

Nem, a császár nem enged: — Belgium királyának leánya ezért nem lett bizánci császárnő, hanem csak Lónyay grófnő és kettőtök leánya, Rudolf, ezidőszerint mély gyászt visel egy polgári származású tengerész-tisztért. És Jánosnak, barátodnak és összeesküvőtársadnak, Rudolf, nyoma veszett. Anyádtól örökölted ezeket az eszméket, hogy két külön világot össze lehet keverni.

— Franci, a hosszú várakozás — ez mérgezte meg Rudolfot, — mondta a császárné. — Te magad átugortad atyádat. Te nem tudod, milyen ez. Ez a tétlen várakozás.

De a császár kedvetlenül rázza meg a fejét: — Engem Isten hívott meg. Én a gondviselésnek engedelmeskedtem.

— Anyád hívott meg, Franci. Anyádnak engedelmeskedtél. Anyád csak téged látott, anyád általad kormányzott. Anyád elvette gyermekeimet. Nem akarom védeni Rudolfot, de meg kéne értened őt,

— Nem tudom megérteni. Isten bocsásson meg neki.

— Testvér, neked is bocsásson meg Isten. A császár felpillantott, ott állt előtte véres mellel, szöke, kettéválasztott szakállal Miksa, Mexikó császára. — Engem nem terhel felelősség, — háritotta el a császár. — te magad választottad a sorsodat, te magad akartad így. A császár az iratok közé nyúlt, mintha ott megerősítést lelhetne szavaira. Fivére a császár füléhez hajolt: — Feleségem tébolyodott a fáj dalomtól, feleséged tébolyodott a fájdalomtól, Franci, mindnyájunkon átok ül.

A császár fivére suttogását elengedi a füle mellett, az akták fölé hajol, aláír.

A császárné karonfogja Miksát: — Mondd, mindig ilyen volt? Sose nevetett?

— Gyerekkorában sokat nevetett, vidám képecskéket pingált, vidám leveleket írt. Mindenki csodagyerekeknek tartotta. Minden Habsburg foglalkozott egy kicsit művészettel, muzsikáltak és komponáltak. Nem tudom, miért lett aztán annyira más. Ha később elküldtem neki költeményeimet, csak azt nézte meg, nincs-e a szövegben vesszőhiba. — A császár fivére mindezt csak halkán meri mondani, a császárné legyezője mögé rejti az arcát.

— Rudolf is szépen ír. Szeretem Homéroszt. A te búcsúd Lacromától szép költemény,

A császár most felpillant és ránéz a három meggyilkoltra: Nem! Nem! Nem! Nem igaz! Mindez ama ködbirodalomból száll fel, amelyet egyesek művészetnek, mások szabadságnak neveznek, valójában pedig csak anarchia. A császár Erzsébet szíve fölött a kis piros foltra mutat: Itt! Itt!

Ez az emlék ezer karral nyúl fel a mélyből, őt is meg akarja ragadni, de ő kitér előle, egyenesen áll az asztalka mellett, amelyen ott fekszik a zöldtollas tábornoki főveg. Az ajtónál felsorakozott kettős gárda sorfala mellett jönnek hozzá az emberek audienciára, mármint azok, akik átestek a főudvarmesteri hivatal szűrőjén és szitáján. Nem kívánja őket másképp látni, nem kíván előttük másként mutatkozni.

Ezeket itt nem. Ezeket itt nem kívánja látni, mégha a fivére, Lajos Viktor is, őt sem, aki most imbolygó léptekkel tűnik fel egy távoli mező felől, amelyet a világ négy tájának sokszáz napernyője díszít. A császár Lajos Viktor gonoszságait se kívánja hallani, ennek a fivérének nincs mit keresnie Wienben, Salzburgban a helye, Nélküle is esőtől hull a szerencsétlenség és az átok.

Végeredményben nem ennek az édeskés mignon-gazdálkodásnak az eredménye-e, hogy az udvar körébe belopakodhat egy Redl ezredes, aki az Oroszország elleni felvonulási terveket eladja? Ez a fivére, az ő tarka napernyőivel, vájjon a neveltség falát akarja-e vonni a császári udvar köré?

Most egy meredt szemű, haragos vadász lép elő, katonaruhája véres, karján az asszonya hunyva tartja büszke szemét.

Clessheim parkjában, mint trópusi madarak, lobognak a napernyők, forogva és keringve zúgnak tova Hannibál, József, Sándor, Caesar kedvenc ernyői, Cloe lerogy a véres vadász előtt, aki az illatos ernyőt félreugrja a lábával.

Mit akar már megint ez a főherceg? Miért hozza magával Hohenberg hercegnőt? Már ő sem akar várni? Már ő is türelmetlen? ő is meg akarja menteni a Monarchiát? Mindnyájan meg akarják menteni, mindnyájan segíteni akarnak, mindnyájan. Az egyik a magyarokkal, a másik a magyarok ellen. És közben valamennyi törbe esik. A hercegnő piros rózsát hord az övében. Nem, nem rózsá, vér.

— A birodalmat nem lehet megmenteni, — mondja a császár, — nem lehet megmenteni. Nincs más választásunk, tisztességesen kell elpusztulnunk.

— Franci, Franci, — mondja a császárné, — én mentettem meg neked Magyarországot. Az én kedvemért békültek ki veled s szolgáltak híven aztán azok az emberek, akiket képletesen felakasztattál.

— Téged nagyon szerettek Sisi, mert Magyarország első királynéja, Szent István hitvese, szintén wittelsbachi volt. És amit te megmentettél, a fiad majdnem szétrombolta. És az ott (a császár a sötétben pillantó Ferenc Ferdinándra mutat), az ott talán, felesége útján, a cseheknél kísérelte volna meg ugyanezt. De hát min-

denki csak azért szeret, mert akar valamit. Nem! Nem!
Nem!

Most valamennyi meggyilkolt eltűnt. A császár áll és várja a folyamodókat audienciára, A nagy méltóság elrejtí a hervadt testet, a hatalmas hivatalt alig zavarja már emberi maradvány. íme a megsárgult zászló, szétlőtt foszlós selyemből, amelyért olyan sokan haltak meg, amelyre olyan sokan pillantottak fel. Künn új idők jelei, robogó automobilon dudálnak, repülők szelik át a levegőt, távíródrótokba kap bele a szél, hangok szólnak messziről a távbeszélőn át. Mintha az örök mélyből bukannának fel az emberek a felvonón, elvonulnak a császár előtt és ismét eltűnnek.

Ott áll az íróasztal, ott a piros iratmappa, itt vannak az elintézett, a másik oldalon az el nem intézett akták. Csak az íróasztal mögött van nyugalom és béke, csak a munkában lakik biztonság. Ez a vérfoltos élet csak az iratokban tiszta és szelid, csak az iratokban nem nyög, tombol és ordít fel, nem tévelyeg, nem tesz panaszt és szemrehányást. Az iratokban minden olyan, mint a kép szövegén: tiszteleg őfelségének legmagasabb, legkegyelmesebb atyjának. Csak az íróasztal-lámpa zöld világa ragyog olyan békésen, mint az elhalványuló alkonyi ég a Pirsch felett, a steier és felsőausztriai előalpokban. Miért nem állították még össze s miért nem küldték még el a kimutatásokat Albert, szász király őfelségének? Miért?

A császár összeborzad és felriad:

— Ketterl!

— Szolgálatára, felség, — felséged elszunnyadt kisé.

A vén komornyik ott áll a császár karosszéke mögött.

— Nem aludtam. A karosszékét az íróasztalhoz kell tolni!

— Felség, ne értesítsük a fenséges asszonyt?

— Nem, köszönöm. Beteget látni nem valami vidám dolog. Megkímélhetjük ettől a fenséges asszonyt.

— A fenséges asszony nagyon aggódik, a fenséges asszony ép az imént érdeklődött.

— Köszönöm, köszönöm. A császár ismét az íróasztalnál ül, reszkető kézzel tette fel szemüvegét, kérte a tollat és aláírt.

Valaki mintha belépett volna a szobába.

Már az íróasztalnál sincs nyugta? A császár megfordult. Leánya Mária Valéria ült mellette, halványan és fáradtan, színtelenül és büszkén. A császár ma már túl sokat látott, már nem hitt a szemének, keze leánya felé tapogatózott — igen, valóban ott volt, Valéria élt.

— Nem akarlak fárasztani, mindjárt megyek is. Csak egy ugrásra jöttem, lássam, hogy vagy.

— Nem jól. És hogy vannak a gyerekeid? Mindnyájan jól?

— Köszönöm, jól.

A főhercegnő lehelet-finoman simított végig a császár kezén, de az már nem érezte, pillantása se fogta fel már, amikor a látogató csendesen felállt és távozott.

A szárnysegédí szoba megtelt. Égett az üvegcsillár, a rövid novemberi délután végére járt. A város felől idehatolt az esti harangszó, az ablakok alatt a sötét park terült el. A hosszú, széles gróf Paar fáradtan a falnak támaszkodott, a filigrán Bolfras mellé, mindketten hallgattak és pillantásuk a terem közepe felé szállt, a trónörökös és hitvese felé.

— Mit gondolsz, miért visel tengernagyi egyenruhát? — kérdezte Bolfras.

— Mert a felesége fekete és fekete szalagot hord, felelte Paar. — Azt hiszem tehát, hogy az asszony tanácsára.

A háziorvos és a konsiliárus a várakozók között

vágtak át a dolgozószobába. A császár nem hallotta meg, hogy a két orvos bejött és megállt az ajtóban. Az öreg Ketterle lassan közeledett az íróasztalhoz: — Felség, ideje, hogy lefeküdjön.

Az orvosok az órára pillantottak: esti hat óra volt. A császár becsukta a piros mappát, kalendáriumáról letépte 1916 november 21-ét, a naptár mögé nyúlt egy kis kefével húzott elő onnan és végigsimított vele az íróasztalon. Csak porszem ne! Csak semmi rendetlenség.

Ketterle egy imazsámolyt hozott, a karosszék elé tolta, a császár ráfektetette karját, arcát kezébe temette és imádkozott. A szolgálta és a két orvos összekulcsolták kezüket. Aztán Ketterle urát a szomszédos hálóterembe vezette. Mialatt a lázában borzongó császárt levetkőztették, a két orvos az ágy lábánál állapodott meg.

— Felség, — mondta Ketterle, megigazítva a párnákat, — kérem további parancsait.

— Holnap keltés félnégykor. Még nem vagyok kész a munkával.

A két orvos gyors pillantást váltott, aztán lesütötték a szemüket.

Ketterle az ajtónál helyéreigazította a spanyolfalat, amelyet a császár Schratt asszonytól kapott ajándékba. Ortner professzor szemügyre vette ezt a spanyolfalat: A sötétzöld selymen, keresztben, aranyhímzésű, nagy, régimódi gótbetűs szöveg futott: — Isten tartsd meg császárunkat, Isten véd meg a hazát. — De a fal három mezője maga csupa apró, csillogó szentképecskével volt díszítve, képecskével a legkülönbözőbb zarándokhelyekről, amelyeknek templomaiban Schratt asszony a császáráért imádkozott. Volt valami megható ebben a kísérletben, a hódolatnak ebben a gyerekes módjában, szerelemmel és imával pótolni a művészet vagy a művészi készség hiányát.

Léptek, léptek, léptek. Suttogás, mormogás, zúgás,

lélekezés. Emberekkel telt meg az egyszerű hálószoba, hol csak a táboriágy állt és egy bádogmosdó, barna fa-burkolat, ódivatú aranycirádák.

A két orvos hallgatagon nézte az egyszerű vászon-ingében nehezen ziháló császárt, mint hamvadozó tüzet este a pásztorok. Mária Valéria letérdelt a császár ágyánál és imádkozott. Középen a trónörökös pár térdelt; Károly nyugtalanul, zavartan, Zita megkövült nyugalommal. Montenuovo herceg ki-be járt, még mindég akadt egynémely elintéznivaló. A két öreg szárnysegéd oldalt állt és hol az öreg, hol a fiatal úrra pillantott, A szolgaszemélyzet mozmulatlanul állt a kerek asztal mögött, amely körül félkörben zöld szőlőlombokkal mintázott barna székek kuksoltak, onnan nézték, mint özönlenek be az uralkodóház tagjai, egyre többen és többen. A haldokló megmozdult és ez a mozdulat halk morajként futott szét a szobában tartózkodók közt.

— Inni, kérek.

Valéria fogta a hideg teával teli csészét az éjjeli asztalkáról, keze reszketett, az ital félreömlött. A császár végigsimított takaróján, hasonló mozdulattal, mint amikor íróasztalát lekefélte.

Ketterile odalépett, a párnával magasabbra csúsztatta a császár fejét és néhány korty teát öntött urának szájába.

— Miért megy most? Köszönöm, Ketterle. A császár ismét lehunyta szemét, az öreg szolga halkan viszkozott. Ki is segíthetett volna urának mindazok közül, akik ott térdepeltek? Mit is tudhattak azok ott a császárról, aki mindég egyedül volt!

A beteg megegyszer megmozdult, Ketterle ismét ott termett: — Jól fekszik felséged? — Jól. Jól.

A házi orvos a komornyik (mellé lépett, az ágy fölé hajolt, a léleketet hallgatta, megtapintotta a főütőeret. Pillantása aztán a főudvarmestert kereste. Az meg-

értette, kiment és kevéssel rá az udvari káplánnal tért vissza. Gyertyákat hoztak be, a viaszok illatozott, a lelkész a császár fölé hajolt és megadta neki az utolsó kenetet. A házi személyzet közelebb jött, a kör bezárult, mindenki letérdelt. Tompán hangzott fel a halotti ima: *Subvenite Sanctos!* Zokogás tört fel és halt el.

— Ámen! A lelkész hátralépett, helyét az orvos foglalta el. Felemelte a császár kezét, elővette zsebóráját, várt. Aztán a hideg kezét óvatosan visszajuttatta és Károly császár felé fordult: — Felség, alázatosan jelentem, hogy öfelsége, a császár, az Úrban elhunyt.

Montenuovo herceg órájára pillantott: Kilenc óra öt perc volt, este, 1916, november 21-én.

Mivel a nagy, vérrel locsolt halál, amely erdön, mezőn, sziklák között és folyókon, a levegőben és a tengerek nyughatatlan hullámain, ordítva és telhetetlenül halmozott áldozatra áldozatot, ide, az aggastyán kastélyába, lábhegyen surrant be, valamennyi körülálló is elhallgatott, némán vonultak el a tábori ágy előtt, mégegyszer belenéztek a hallgató férfiúnak halál által lepecsételt arcába és lassan kimentek a szobából. A két öreg szárnysegéd volt az utolsó a sorban.

Künn a kastély körül tombolt a novemberi vihar, a két öreg összeborzadt, maguk előtt látták az esőben az őrszeméket, a sok-sok katonát az éjszakában. Az ajtóban mégegyszer visszafordultak, Paar mondani akart valamit, de ajka túlon túl reszketett. Halott urának keblén egy kis, fekete halotti kereszt pihent, Valéria tette oda. A halotti gyertyák meg-meg lobogtak a könnyű légáramban s mintha a falon megmozdult volna a császárné arcképe.

— Úgy halt meg, ahogy élt, — mondta Bolfras. — Isten adjon neki örök nyugalmat, — mormolta Paar.

Az ajtónálló a két öregúr mögött becsukta az ajtót. Most Ketterle lépett ura ágyához, a zergedízes pecsét-

gyűrűre pillantott, egyenesre igazította a spanyolfalat, a teáscsészét oldalt tolta és nem vette észre, hogy mind e szokott kézmozdulatokat a semmibe ejti.

Az ajtónálló lassan odajött és megkérdezte, mikor szándékozzák őt leváltani végre, már dél óta itt áll a posztján.

— Magáról megfeledkeztek. Mindnyájunkról meg fognak feledkezni. Menjen és keressen valakit, hogy leváltsa. Én itt maradok éjszakán át. Nem hagyhatom öfelségét egyedül.

Az ajtónálló ment, Ketterle odalépett az ágy lábához: Ott feküdt az öregúr, oly csöndesen, mint máskor éjszaka, most se kért semmit, mint ahogy sose kért semmit, finom, gyöngye test, szinte sírna a takaró alatt.

Künn a vihar nem csillapodott, az északi mellvédet ostromolta, meg-megrezegtette a nagy ablakokat. Künn a dolgozószobában az utolsó beszélgetések nesze is elhalt. Jött egy másik ajtónálló, félénken vette szemügyre a halott császárt s aztán kiállt az ajtó elé örködni, Ketterle fáradt volt, de nem mert leülni a császár közelében. Arccal az ágy felé hátrált az asztal mögé és egy székre rogyott. Ajtók csapódtak, léptek koppan- tak s olybá tűnt, mintha minden távolodnék és elköltöz- nék. Hová költözött? Merre vetődött? Még egyre hallat- szott az ajtócsapkodás, egyre távolabbról, egyre tom- pábban.

Ketterle felpillantott; alighanem elaludt az imént. Más volt az ajtónálló már, ült az egyik székben. Aludt. A vén komornyik odament a gyertyákhoz, elfújta, simára igazította az ágyterítőt és fület: most csöndes volt minden a kastélyban, csak az alvó szolga lélekzetét lehetett hallani, egy óra csengő ütése hallatszott fel, egy másik halovány pásztordalocskával válaszolt. Ne keltse fel a lakájt ott a székben? Á, csak aludjon a jóember, csak

aludjon. Ketterle meghajolt a halott előtt és visszahúzó-
dott asztala mögé.

Mikor eloszlott a reggeli köd, a kastély előtti tágas földszinten, a fekete, nyírott cserjék lekopasztott fülkéiből Görögország és Róma istenei és hősei meredten néztek ki a dicsőségnek és a tovaszálló tiszteletnek ebbe az elhagyott templomába. Beomlás fenyegette már az Olympust is, amelynek mondái és énekei egykor, ezeken az emlékműről emlékműre fonódó allegóriákon úgy csüggttek, mint finom fonálon a harmatcseppek. Leáldozott a nap, amely bennük csillámlott.

Az esőnyomoktól kissé sírós arccal pillantottak a márványba született isteniek a semmibe, karjuk a meszesedésbe nyúlt és cserepes ajkukról némán hullott a kiáltás a rothadó avarba. Elhangzott immár a régi daltam és Hellas boldog istenei és hőszai vele hervadtak. És mégis, a nedves fülkében Minerva tovább próbálkozik, hogy elhízelegje a véres Mars kardját, és a kétarcú Jánus ifjúi arcát fordítja a harcias Bellona felé, akinek férfigyilkoló buzogánya után nyúl.

Ott rabolja el Paris az ellenkező Helénát, itt a nemes Áneas zihál atyjának, Anchisesnek nehéz terhe alatt, hogy az égő Trójából új napokra mentse ki az öreg életet.

A víztelen Neptun-kút fekete medencéjén túlnő Gloriette szelíden emelkedő oltároszlopa. Ott fenn még mindig szétterjeszti kőből való szárnyait egy hatalmas kétfejű sas. A (fekete cserjéről kerengélve hullnak le az utolsó lombok, melyeket a vihar még megkímélt, a búcsúzó év tarka szalaglobogói. A súlyosan csüngő felhők mögött a mennybolt halovány, a régiek sápadt istenei fáznak. Az örök Görögország világa az idő alkonynati mélyébe hanyatlik. A gyorsakhoz és hevesekhez,

az indulatosaidhoz és szépekhez, most a lágyak és türelmesek, a csöndesek és hallgatagok társulnak ebben az elhagyottságban. Sebestyén véres nyilat nyújtja a ragyogó Apollónak, aki megborzadva rejti azt tegezébe, Laurentius kártékony rozsdáját Vulkán kovácshoz viszi, Leonhard felvezeti lovát, Andreas leteszi nehéz keresztjét, Katarina martir-kerekét odagörgeti, istenek és szentek szerszámaikat félreállítják, nagy szemekkel fürkészik egymást, leereszkednek az alkonyi fénybe és hallgatják az idő hullámverését. Aeneas lecsúsztatja fáradt válláról atyját, Anchisest, Páris kiszabadítja Helénát az ellankadó karokból és csak egyvalaki nem teszi le terhét, egy hatalmas óriás, aki egy evezőre támaszkodik, amelyet nem tett Cháron evezője mellé. Vállán magasan egy ragyogó, nevető gyermek trónol és az elhalaványuló istenek és elfelejtett szentek felpillantanak rá, mint egy örökké újrakezdődő napnak hajnalhasadásába.

Mikor az öreg Paar gróf, átvirrasztott éjszaka után, kora reggel elhaladt a fagyoskodó istenek előtt, eszébe jutott (miért, nem tudta magának megmagyarázni) öreg cseh dajkája, akinél hajdan a hosszú téli estéket eltöltötte. A jó öreg csomót kötött egy fehér kendőn, bele dugta mutatóujját és a kendőt szétterítette tenyerén. Ha a mutatóujj begörcbült, akkor a csomó meghajló fejnek látszott, ha a hüvelykujj és a középső ujj szét nyílt, akkor karrá változott, a kendő maga pedig hosszú talárrá. Aztán a kis fehér alak hangja is felsengett, persze a vén dajka ajkáról, fején pedig a feldudorodó csomó olyan volt, mint valami csíntalan konty,

A dajka begörcbítette mutatóujját, középső ujját és hüvelykujját egymáshoz szorította, a kis fehér alak elrejtette arcát a széles ruhaujjban. — Sírjatok gyerekek, sírjatok! — kiáltott az öreg dajka és a csomó kisírt

arcot öltött, — sírjatok gyerekeik, sírjatok, mert ma halt meg Nepumoki János!

S ha a dajka kimondta ezt a szót, mindnyájan hallgattak, véghetetlen gyász nyomasztotta valamennyiüket és úgy érezték, mintha csakugyan meghalt volna minden. A fehér kendő szomorú redőkben omlott az asszony hervadt kezére, szomorú volt a nap, mint a mai, ilyen éjszaka után.

S az istenek vájjon a nyírott cserjék közt, nem kapták-e fel lebbenő ruháikat, hogy fejüket elrejtse a vászon hűvösébe, midőn az öreg gróf vánszorgó léptei elhaltak a kastély bejárójában? Nem kiáltottak-e ki valamennyien a novemberi nap szürkéjébe: Sírjatok gyerekek, sírjatok, mert a császár meghalt. Ezzel a császárral odafent, nem halt-e ki egy olyan világ, amelynek létében saját erői a mások imádságaival keveredtek? Nem kell-e a régi isteneknek is leszállniok a hallgatás ürességébe, ezzel a férfiúval, aki immár mit se tudott róluk s akinek köpenyét tartották mégis, akinek császári neve az ő világukból és uralma az ő igényeikből származott?

Az öreg tábornok-szárnysegéd lassan lépdelt át a méhkasként zszibongó császári udvarlakon. A szárnysegédi szobában a reggeli rapport iránt érdeklődött. Nem volt reggeli rapport. Kérdezte, hol a lovas testőr. A lovas testőr se volt ott piros irattáskájával. A gróf nem értette meg, hogy kezdődhet egy nap reggeli rapport nélkül. De a nap mindazonáltal kezdetét vette, ajtók nyíltak, egyik kéz a másiknak adta a kilincset. Paar fíróf ismét megfordult, elindult a lépcsőkön lefelé, a Jenő főherceg csatáit ábrázoló képek, a siető lakájok és a piros-fehér-arany testőrök mellett vitt el az útja. Lassan ment át a parkon, a kastély meidlingi oldal-szárnyába. Szolgálati lakásában leült az íróasztal mellé, rágyújtott virzsíniájára és szórakozottan bámulta a kék füstkarikákat.

Egy fiatal tábornok lépett be hozzá, egy mozgékony triesti, aki a császári szárnysegédi-hivatalban szolgált, az öreg gróf fáradt kézmozdulattal invitálta, hogy foglaljon helyet: — Engem keresel? Már odaátról jövök. Nem tetszik a dolog. Nincs reggeli rapport. Schönbrunn egyszerűen nem tudom elképzelni a császárom nélkül.

— Kegyelmes uram, kemény csapás ez mindnyájunkra.

— Te még fiatal vagy, kedvesem, még előtted áll az életpályád nagyobbik fele. Én a császárnak egy régi mondását variálhatnám, amellyel a császárné halálának napján tisztelt meg: — Ön nem tudja, mennyire szerettem ezt az asszonyt. És ti se tudjátok, hogy mi, öregek, mennyire szeretjük a császárukat. Az öreg kegyelmes az ablak felé pillantott és aztán halkán folytatta: — Elődömet, Friedrich Mondelt, aligha ismerted már. Künn élt Badenben, torokrákja volt és nem tudott már beszélni. Halála előtt, két nappal a halála előtt, a császár meglátogatta. És Mondelt nem lehetett lebeszélni, hogy utoljára még ez egyszer fel ne öltse díszegyenruháját s bár alig állt a lábain, le ne jelentkezzék a császárnál. De mivel a szegény Mondel már nem tudott beszélni, reszkető kézzel papírra vetette legalázatosabb köszönetét és azt átnyújtotta a császárnak. Ha akkor nem lettem volna még olyan rövid ideje szolgálatban, a császár megmondta volna nekem, hogy a hűségnek ez a jele mennyire meghatotta. De így még nem beszélt velem erről. Bizalmát lassan, fokról-fokra kellett kiérdemelni. Ilyen volt a császár. És mert ilyen volt, kedves barátom, úgy érzem, hogy tegnap este én is velehaltam,

A fiatal tábornok felpillantott és olybá tűnt előtte, mintha egy halott arcába nézne. A gróf fáradtságosan felállt és vendégét szinte ugyanazokkal a mozdulatokkal kísérte az ajtóhoz, mint megboldogult ura tette volt.

Megcsörrent a fiatalember sarkantyúja, az ajtó halkan becsukódott.

A fiatal tábornok a parkon át visszasietett a kastélyba. Sajátságos, ezek az öreg urak Ferenc József körül, akiket aranyérseknek, főszenilitásoknak, pamlaglovasoknak volt szokás nevezni, olyan hűséggel viseltettek iránta, amelyet ma már megérteni is alig lehet.

Nem tartotta-e be vajjon hajdan Benedek is törhetetlenül az ígérését és még becsületét se védte? Ezek közül a férfiak közül, akik mindent tudtak Mayerlingről, szólta-e valaha bárki is egy szót a trónörökös haláláról?

A tábornok lába alatt megcsörrent az avar. Kísérteties udvar, kísérteties kastély. Ide, ebbe a fasorba vitték hajdan sétálni a reichstadti herceget, itt kérdezősködött özöjjétől apja, Napóleon felől, itt nem kapott választ a kérdéseire, vagy, ha igen, gúnyosat. Itt került lejtőre ennek a római királynak az élete, aki arra volt kiszemelve, hogy gyöngé kezével fogja össze a régit és az újat, a változó idők ásító szakadéka felett.

Kísértetek lépten-nyomon. A tábornok, mint olasz, olvasta Silvio Bellico-ját. Erre járhatott a milánói költő meg-megroggyanó, rabláncból gyötört lábával. És odaát, ahogy azt a költő az ő „Le mie prigionie“-jában leírja, bukkanhatott fel egyszer a reichstadti herceg nagyapja, Ferenc császár, aki elől a költőt gyorsan elejtették egy bokorba — nem, a császár szemét nem volt szabad sérteni a nyomornak ilyen képével. Sajátságos, hogy az Ausztriáról szóló legszebb könyvek egyikét, szelíd börtönörökről, derék őrszemeikről, olasz írta, aki ezt az országot csak börtöneiből ismerte.

A tábornok megállt és elmosolyodott kissé. Hogyan, ilyen hamar Ferenc József halála után, császári egyenruhája mögött a szíve máris olaszul kezdett el dobogni? Miért éppen most ötlöttek emlékezetébe anyjának el-

beszélései, azokból az időkből, amikor Milánó még osztrák volt? A milánói nemességről, amely feketébe öltözött, mikor a Scálába ment, hogy a fiatal császárnét a mantuai, vesciai és paviai kasamatták foglyaira emlékeztesse. S a két horvát, aki töltött fegyverrel állt a színpad két oldalán, dühös arcát az illetlen közönség felé fordítva. A hadseregben ma már alig maradt más nyoma azoknak az időknek, mint néhány idősebb urakhasználta olasz üdvözlés, mint amilyen Addio és Servitore. Ilyen nagy kort ért meg a császár, ilyen messzi múltba gyökerezett vissza az élete.

Fönn, a szárnysegédi szoba ajtaja előtt, a tábornok egy fekete, karcsú hölgyet pillantott meg, kisírt arca csupa fátyol s homlokán mintha megállt volna az idő. Ez előtt a hölgy előtt lépdeltek el a főhercegek és főhercegnők, a főudvarmester is, de senki se látszott észrevenni. Valóban, a sok ügyes-bajos dolog épp, hogy üdvözlésre engedett időt, Most, kissé zavart mosollyal, a fiatal császár jött ki nagybácsija halottasszobájából, odalépett a hölgyhöz és karját nyújtotta felé, hogy a halott ágyához vezesse.

A főhercegek és főhercegnők szinte bosszúsan vonultak vissza, amikor Schratt Katalin barátja ágya előtt térdrehullott, imába fogott és két rózsát tett a takaróra.

Ó, miért nem hívta őt, miért nem adta meg neki, hogy ebben az utolsó órában ott lehessen mellette. De hát ő így akarta, hiszen mindig olyan makacs volt. Milyen szánalmas, ahogy itt fekszik. És aki sohse birtokolt semmit: még a halála se lehetett az övé. A zerge-díszes pecsétgyűrű már nem volt az ujján, alighanem a hideg pillantású Valéria ott, vette magához emlékül.

Ott állt a spanyolfal a sok szentképecskével, valamennyi templom rajta volt és Istennek megkoronázott anyja, amint gyermekét tartja a felhők felett.

A feketeruhás hölgy felállt, pillantása futtában

üdvözölte az öreg Ketterlét, mélyen meghajolt a félkörben álló s mogorván pillantgató csoport előtt és a fiatal császárba karolt, aki röviden a császárnénak is bemutatatta. Sokan látták, egyesek hallották is és mindnyájuknak tetszett a fiatal császárnak ez a cselekedete. Igen, ebben az esetben, ez egyszer még Bolfras báró is tökéletesen meg elégedve Károly császárral. S hogy Valéria főhercegnő bosszankodott, csak növelte a császár sikerét.

Már másnap, 1916 november 22-én, audienciára jelentkezett Schönbrunaban Tisza gróf, a magyar miniszterelnök; Ferenc József halálának hírére azonnal vonatra ült Budapesten, egész éjjel utazott, rövid látogatást tett Wienben a Ballhausplatzon és megkérdezte Buriánt, hogy állnak a dolgok Wienben, Sok minden más-kép lesz, mondta neki a külügyminiszter. Ami a trónralépési kiáltványt illeti, éppen folynak a stílusgyakorlatok, ketten is buzgólkodnak rajta, akinek lendületesebb lesz a stílusa és a szívélyesebb hangot üti meg, az lesz a névtelen szerencsés. A régi álomszuszék módon jártak el, mintha zsebükben lett volna a biztosíték, hogy az öregúr legalább százévet fog megélni. Új emberek? Efelől nem tudott Burián határozott felvilágosításokat adni. A császár személye körüli állásokért megkezdődött már a versenyfutás, mindenki olyan gyorsan rohan, hogy szinte az arcokat se lehet már megkülönböztetni. Buriánt nem lehetett egyhamar kihozni a sodrából. Hogy Ferenc Ferdinánd klikkje felbukkan-e ismét, hogy a Belvedere, magyarfaló politikája feltámadási ünnepséget ül-e? A trialisták? Az elsülyedt múlt emberei? Hohemlohe, a rőthatjú herceg? Milyen lesz a kiáltvány hangja? Népszerű, mondhatni népszerű. Meghajlás minden irányban, ígéreték és jókívánságok. Aki minden oldal felé hajlong,

felelte Tisza, annak, akár akarja, akár nem, néhány ember felé a hátsóját kell fordítania, ő, Tisza, nem kíván azok közé tartozni, akiknek a hajlongásból ez a rész jut ki. És ezzel a gróf kisietett Schönbrunnba. Itt várni hagyták, tovább, mint ahogy türelméből telleni látszott. Minden percben, amelyet itt kell várakoznia, megelőzheti valaki. Ferenc Józsefnél sose kellett várni, ő percre pontos volt. A sietség, mellyel a gróf ideutazott, méreggé vált benne a várakozásban.

Schönbrunn kellemesebb volt audienciára, mint a Burg. Itt még minden termen érződött valami Mária Terézia császárnő nagy szelleméből, aki hajdan legkeservesebb óráiban, a kis József trónörökössel a karján, a magyaroknál keresett védelmet és segítséget. Itt Schönbrunnban nem lógtak a falakon azok a képek, amelyek a Burgban minden magyar számára oly fájdalmasak voltak: Hentzi tábornok, amint Buda-vár védelmében honvédgolyóktól találva lerogy; Alnoch ezredes, a Ceccopieri-gyalogságtól, aki a pesti hídfővel együtt levegőbe röpíti magát; a fehér zászlót lengető lovas, aki jelenti a császáriaknak, hogy Komárom letette a fegyvert, — itt nem voltak képek az 1849-iki ütközetekből, Győrnél, Temesvárott és Erdélyben. Ferenc József makacs volt, az 1867-es Magyarországgal való kiegyezés és kibékülés után se távolította el a Burg szobáiból ezeket a képeket, talán mert ifjúságának harcaira és tetteire emlékeztették, hiszen ő maga is égő fahídon masírozott át, amikor egy vadászezred élén résztvett Győr ostromában.

Tisza nyugtalanul járt fel és alá. Még mindég várakoztatták. Már odaát is volt a halott császárnál; a megboldogultat nem szerette, de tisztelte. Hiszen a császár se szerette a magyarokat. Ha, mint Ferenc Ferdinánd, nem is utazott elfüggönyözött ablakokkal az országon keresztül, de hajthatatlan unokaöccsének tett kijelentése

Tisza füléig is eljutott: — Én is mindig úgy éreztem magam a budai Várban, mintha a magyar nemzet foglya volnék.

Az ajtó kinyílt, megjelent a fiatal császár, Tisza felé sietett, szívélyesen kezét szorított vele és aztán minden további nélkül, helyet foglalt vele szemközt. Most ott ültek egymással szemben és ki-ki a másikat figyelte. A fiatal császárnak eszébe jutott, hogy a grófot egyszer úgy festették le előtte: Egy vadőrző frakkban. De ez a magas, szikár ember rosszabású ruhájában, félretolt fekete nyakkendőjével, sörtés hegyes-szakállával, ritkás, szürke, rövidrenyírott hajával, a vidéki kurtanemesnek és a prédikátornak ez a keveréke, mégse volt ilyen tréfás szóval elintézhető. Magyarországnak ez a leghatalmasabb embere ült vele szemközt, erős, szürke szemüvege mögé rejtőzve és semmi készséget se mutatott, hogy ő indítsa el a beszélgetést. A császárt óva intették Tiszától, de ő remélte, hogy barátságos viselkedésével megpuhítja ezt a megvesztegethetlen kálvinistát.

Tisza is, aki kissé előrehajolva ült, jobban szemügyre vette fiatal parancsolóját: ezt a lány, kissé elmosódott arcot, amely egyetlen vonásában se hasonlított szép, könnyelmű atyjához, ezt a jóindulatú, kicsit zavart mosolyt, ezt a nyílt készséget, hogy rokonszenves benyomást keltsen. Már az a mód, ahogy a szobába lépett, elnézést kért a késéséért, az az érezhető kívánság, hogy uralkodó és miniszter között omoljon le a válaszfal, annyira megkülönböztette nagybátyjától, aki mindig, minden mozdulatában, minden szavában csak császár volt, hogy a gróf szinte aféle csöndes szánalmat érzett a fiatal uralkodó iránt. Mivel a császár sehogyse tudta elkezdeni a beszélgetést, Tiszának kellett belefogni. Idesietett, amily gyorsan csak tellett tőle, hogy ebben a nehéz órában öfelsége oldalán álljon tettel és tanáccsal. A császár köszönetet mondott és Tisza mint-

egy mellékesen megkérdezte, vajjon a császár trónralépési kiáltványában foglaltatik-e valami különösebb kívánság népeivel szemben.

— A kiáltványt éppen most dolgozzák ki, — felelte a császár óvatosan.

Tisza szeme szürke üvege mögé rejtőzött, a császár nem találhatta el, hová akart kilyukadni a miniszterelnök. — De a népek felségedtől valami egészen különlegeset, valami nagyot, döntőt várnak.

— A Monarchiát meg fogom ajándékozni a békével, felelte a császár. Az erről szóló szakasz a kiáltvány tervezetében is szerepel, kifejezett kívánságomra be is lesz iktatva — még csak meg kell fogalmazniuk a minisztériumban.

A gróf helyeslőleg bólintot és hallgatott.

— Ez szilárd elhatározásom, — folytatta a császár élénkebbre hangolva. — Néhány hétig még nézem ezt az egészet és aztán végét szakítom. Mert, ha így megy tovább, teljesen elpusztulunk.

A gróf lehajtotta fejét és gondolkozva simított végig hosszú bajuszán. — Egész Magyarország örülni fog felséged békekészségének. De ilyen fontos dolgot nem szabad elhamarkodni, elő kell készíteni, előre meg kell beszélni a szövetségesekkel. — Szándékomban is van, hogy a németek értésére adjam, mit kívánok tenni a Monarchia érdekében. A császár mindezt úgy adta elő, mintha védekeznék, mintha Tisza valamit a szemére lobbantott volna. — Hiszen nem lehet a Monarchia érdekében való, hogy Németország hódítási törekvéseinek támogatására a háborút vég nélkül folytassa.

Tisza sötét szemüvege mögött összeráncolta a szemöldökét: — De a békét csak a német birodalommal együtt köthetjük meg. Magyarországon a közhangulat most, hogy a németek segítségünkre voltak Erdélyben és legyőztük Romániát, erősen németpárti.

— Ezzel szemben, tizennégyben, Galíciában mi kapartuk ki a gesztenyét a tűzből Németországnak, — felelte a császár.

— Ha békét akarunk kötni, felség, először is készen kell lennünk valamennyi szükséges előmunkálattal. A Monarchiának addigra tökéletes benső egyetértésre van szüksége. Német politikusok könnyelmű nyilatkozatai az eljövendő Középeurópáról, nálunk Magyarországon meg lehetős nyugtalanságot keltenek.

— Látja kérem, hisz mindig mondom, — szolt a császár élénken, — a németeknek hamar eljár a szájuk. S nálunk meg az emberek mindjárt megijednek,

— Ezért kell arra ügyelnünk, hogy a németek előnyomulása kelet felé, Magyarországot is el ne söpörje. A németek felismerték a háborúban, milyen hatalmas gazdasági lehetőségek rejlenek itt. Kivitelre gondolnak és remélik, hogy nagyiparuk számára itt beláthatatlan jövőjű piacokra találnak. Ha nem akarjuk, hogy teljesen elnyomjanak bennünket, keresnünk kell velük a gazdasági megértést. Ez viszont csak akkor következhet be, ha a birodalom két felét ismét összeforrasztotta a már oly régen tanácskozás alatt álló kiegyezés. Csak így léphetünk fel a németekkel szemben, mint önmagában egyéges ellenfél.

— Ez helyes, — mondta a császár. — Ezt láttam Erdélyben a hadtestparancsnokságnál. Megtanulhatnék tőlük, hogy a szennyes ruhát odahaza kell kimosni.

— Egész sor törvénytervezetet készítettem el, — folytatta Tisza, — melyeket legközelebb terjesztünk felséged elé. Ezekkel a törvényekkel kissé sietnünk kell.

A császár helyeslőleg bólintott, ismerte a magyarok szenvedélyét törvények, paragrafusok és véget nem érő tárgyalások iránt. Majd vizsgálat alá veszi a törvényeket és nyomban aláírja őket. De a gróf ezt a császári előzékenységet egyáltalában nem fogta fel oly barátság-

gosan, ahogy azt Károly elvárta volna, sőt kétségeket támasztott: — A magyar törvények szerint őfelsége magyar törvényeket csak mint megkoronázott király szentesíthet. Ha tehát a császár csakugyan komolyan törekedik a békére, az első és legfontosabb lépés, hogy Magyarország királyává koronáztassa magát és pedig oly gyorsan, ahogy csak lehetséges.

A császár habozott válaszával; ide akart hát kilyukadni Tisza! És ép a magyarországi koronázástól intették egy fél órával ezelőtt, hogy ezáltal megköti a kezét, hogy ezáltal a magyar nemzet foglyává lesz. A császár Tiszára pillantott, de annak merev arca egy rándulással sem árulta el, mire gondol.

A császárnak ellen kellett volna mondania, meleg hullám árasztotta el a szívét, minden ellenállását elsöpörte, hirtelen megszállta a remény, hogy éppen ezzel a koronázással nemcsak Tiszát, de az egész országot lekötelezhetné s ez megérlelte benne a kívánságot, hogy ezt a komoly embert itt beleegyezésével megörvendeztesse. Már éppen ki akarta mondani a szót, de előbb még hirtelen azt a kérdést tette fel, ki helyettesíti majd a budai koronázáson Magyarország nádorát.

Tiszát ez a kérdés készen találta, feleletét a törvény tiszteletreméltó ruhájába öltöztette, amely minden becsvágyat elfed és amellet igényét érvényesítheti. — Felség, a nádor helyettesét, aki az apostoli király felkent fejére helyezi István szent koronáját, a képviselőház választja. A képviselőház legerősebb pártja a kormánypárt. Mivel pedig ennek a pártnak a feje én vagyok, a párt bizalmát én fogom elnyerni, hogy helyettesítsem a nádort.

Újabb ellentmondás ébredt a császársban, hogy a gróf elé tárja: neki, a császárnak, mint Magyarország apostoli királyának, nem esik könnyen, hogy Szent István koronáját egy kálvinistától hagyja a fejére helyezni,

de ennek a férfinak kivárára edződött nyugalma minden ellentmondást lehetetlenné tett.

— Legkésőbb holnap, — folytatta Tisza zavartalanul, — a császár elé terjeszti majd egy kézirat tervezetét, amelyben bennfoglaltatik, hogy a császár, amilyen gyorsan csak lehet, Magyarország, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia királyává koronáztatja magát. A császár felállt, azzal a kényelmetlen érzéssel, hogy súlyos, többé jóvá nem tehető hibát követett el. Szívélyesen elbúcsúzott, bocsánatot kért, hogy nem időzhet tovább, de éppen most annyi minden összegyűlt, és távozott.

A szárnysegédi szobában Tisza ott találta Burián bárót és alig titkolt elégtétellel közölte vele, hogy úgyszólván birtokában van a fiatal uralkodó beleegyezésének, mely szerint Budapesten megkoronáztatja magát; most azonnal a kabinetirodába megy, hogy az erre vonatkozó kéziratot előkészíttesse.

Alig távozott Tisza, megjelent dr. von Koerber, aki szemmelláthatólag sietve jött és megkérdezte, volt-e már Tisza az uralkodónál. Amikor Buriántól megtudta, hogy Tisza nemcsak, hogy benn volt, de az uralkodó beleegyezését is elnyerte a magyarországi koronázást illetőleg, Koerber szörnyen megijedt: — De hiszen ez teljesen lehetetlen! Ennek nincs értelme! Hogy is teheti! Tegnap este beszéltem a császárral és azt a megbízást kaptam, hogy minden szükségeset készítsek elő, hogy felesküdhessék az osztrák császári alkotmányra! Csak nem esküdhet fel a császár egyszerre két alkotmányra, amelyek annyi ponton ellentmondanak egymásnak! Ez mégse megy! Hová is jutnánk?

Burián báró vállat vont: — Majd csak találunk erre is megoldást.

— Most még csak az hiányzik, hogy a császár Cseh-

ország királyává koronáztassa magát, hogy a zavar teljes legyen! — mondta Koerber.

— Őfelsége ezzel a gondolattal is foglalkozik, — felelte Burián.

— Szép kilátásaik vannak a hetes dragonyosoknak, — gúnyolódott Koerber, — a császár valószínűleg minden hajdani ezredtársából minisztert csinál majd. Én azonban előbb helyet keresek magamnak egy csendes tébolydában. Félek, hogy őfelségének két részre kell majd vágnia magát, ha, mint Magyarország királya, nem adja ki Dalmáciát, amelyet joggal követelhet, mint Ausztria császára.

— Ausztria? Buriánban jelentkezett a magyar: — Ilyen nincs. Csak a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és államok vannak.

— Ha névtelenek vagyunk is, — felelte Koerber, — olyan névtelenül ostobák mégse vagyunk, hogy ne lassúik hová vezet ez — Lengyelország királya, Csehország királya és Ausztriának hercege csupán — ebből összeütközések lesznek, — majd nézhettek nagyot! Még jó, ha a végén nem mondjuk, hogy Jeruzsálem királya. Jegyezd meg, amit mondok: Ferenc József hatvankilenc esztendő alatt nem tudta tönkre kormányozni Ausztriát. De ha ez ilyen iramban megy tovább, a fiatal úr egy-két év alatt készen lesz.

Burián báró aggodalmasan nézett körül, nem hallja-e valaki a miniszter rágalmozó jóslatait, de az ajtónálló, mintha kőből volna, meg se mozdult.

A csöndes Ile St. Louis-n, Paris szívében, 1916 november 25-én Jules Martin Cambon, a francia külügyminiszter állandó helyettese, egy sovány belga tüzérhadnagyot fogadott: — Hercegem, ön éppen jó órában

jön. A hírlapokkal megrakott íróasztalra mutatott: — íme a nagy esemény visszhangja.

A belga hadnagy sötét szemét végigfuttatta az asztalon. Már kora reggel átnézte volt az újságokat. Ajka csukva maradt, kicsit előrehajolt, azt a látszatot akarta kelteni, nem azért jött, hogy beszéljen, hanem, hogy neki beszéljenek.

Cambon megértette, de ő sem akart az lenni, akinek itt kérnivalója van; gyorsan a tárgyra tért: — Nos tehát, Ferenc József halála után, ön abban a helyzetben van, hogy jó szolgálatot tehessen sógorának, egy közeli békekötés érdekében.

— Azért jöttem ide, — felelte diplomatikusan a tizenhármás belga tüzérezred hadnagya, — hogy szolgálataimat Franciaországnak felajánljam.

Cambon mosolygott és könnyedén meghajolt: — Ferenc József halála távoli kilátásokat nyit meg.

— Ezek a kilátások, felelte a hadnagy, elsőbben is Franciaország előtt nyílnak meg.

— És hogy tetszik a sajtó, amelyet sógora, a császár, a premierjén kapott?

— Ha őszinte akarok lenni, Cambon úr, mérsékelten, túl hűvösnek találtam. Több melegséget vártam volna.

Cambon, Franciaország egykori berlini nagykövete, mosolygott és a kezét dörzsölgette: — Ügy, nagyon érdekes, amit mond! Nagyon figyelemreméltó! Ön tehát többet várt? Én, ha nyíltan beszélhetek, úgy vélem, a sajtó, amelyet sógora Parisban kapott, nagyon tisztességes, több mint tisztességes, szinte kedvező.

— De hiszen minden azon múlik, felelte a belga hadnagy, — hogy már a kezdet kezdetén jó hangulatot csináljunk Károly császárnak.

— Persze, persze. Megértem önt, hercegem. De önnek is meg kell értenie, hogy az itteni sajtótól nem lehet

többet kívánni egy ellenséges, Franciaországgal e pillanatban háborúban álló, uralkodó trónralépése alkalmából.

— De a Monarchia, felelte a hadnagy, sógorom trónralépésével, alapjábanvéve máris megszűnt Franciaországgal ellenséges hatalom lenni.

— Ezt ön mondja, hercegem. De a sajtónak előbb még bizonyítékokra kell várnia. Cambon sóhajtott. — No látja, így tehát mégis el kell ismernie, hogy sajtónk legalább is elfogadható.

Egy szolga jelentette, hogy a dejeuner készen áll. Cambon a herceget a szomszéd szobába vezette. — Szívesen tettem volna többet az ön sógora érdekében. De a sajtó soha sincsen egészen az ember markában. Végeredményben mégis csak azt írják, amit akarnak. Abban azonban valamennyi párisi lap egyetért, hogy az ön sógorát nem terheli felelősség a háborúért.

A herceg letette kését és villáját; most néki is ki kellett rukkolnia a szóval: — Talán be lehetne csempészni a köztudatba, hogy sógorom, amilyen gyorsan csak lehet, meneszti mindazokat, akik a háborúban részesek.

— Tehát garnitúra-csere? Cambon mosolygott. Ez hatásos lehetne, ha kellő energiával vinnék végbe. De mi lesz akkor, ha az új garnitúra ugyanabban a függőviszonyban marad Németországgal, mint a régi?

— Sógorom rajta lesz, hogy olyan munkatársakat válasszon, akiket Franciaországban bizalommal fogadnak.

— Gondolja meg, hercegem, hogy az ember, a háborúban bizony, különösen bizalmatlan. És ez nemcsak Franciaországban van így.

Sógorom semmikép sincs jóviszonyban a Hohenzollernek ausztriai exponenseivel, a hadsereg fővezérével, Frigyes főherceggel.

— A francia közvélemény előtt nehéz lesz tisztázni a bonyolult családi kérdést, — felelte Cambon. —

Talán ráadásul még azt is kisütnék, hogy az olyannyira germanofil Frigyes főherceg apósa egyben az ön fivérének, páрмаi Éliásnak.

— Éliás, — felelte Sixtus herceg gyorsan, — atyám első, a bourbon-szicíliai Mária Pia-val kötött házasságából származik. Éliás tehát mostohafivérem. Egyébként is, korántsem nevezhetjük különösen szívélyesnek Éliás viszonyát hozzám és nővéremhez.

Cambon, aki tudta, hogy milyen jelentősége van rokoni vonatkozásoknak olyan emberek számára, akik családfákban tudnak csak gondolkozni, mielőtt a herceget fogadta volna, kicsit ezt a kérdést is áttanulmányozta.

— De hiszen az ön két másik fivére is, Félix és René, az osztrák hadseregben szolgálnak.

— Ha szívünk szavára hallgattunk volna és már a háború kitörésekor valamennyien belépünk a francia hadseregbe, ezzel nővérünknek a legnagyobb nehézségeket okoztuk volna.

— De Félix és René hercegeknek, úgy tudom, a nevelésük is német volt, — mondta Cambon.

— Bourbonoknak, — felelte a herceg, — mindig francia a szívük.

Mivel a köztársaság minisztere nem szívesen beszélt Bourbonokról, kitérő választ adott: — Értem, értem. Az ön nővérenek nem kellemes a helyzete. Az is biztos, hogy az ön sógora nem részes a háborúban. De sógora ezidőszerint még üres lap a számunkra. Franciaország számára legalább. Az olaszok másképp gondolkoznak efelől. Az olaszok nem felejtik el az ön sógorának, hogy amikor májusban Dél-tirolból offenzívára indult ellenük, olyan hevesen nyilvánította lelkesedését az Olaszország elleni háborúért.

— És Zita nővéremet Ausztriában mégis olasznak

tartják és nem franciának. Amikor az offenzívát le kellett állítani, őt okolták érte, nem Brussilow-ot.

— Éppen az osztrák vélemény erősen német befolyás alatt áll, — mondta Cambon.

— Sógorom trónralépése után ez most hamarosan megváltozik majd, — felelte Sixtus.

— Majd gondoskodni fognak, hogy a sajtót más irányba tereljék.

— Sógorának előbb is el kell távolodnia Vilmos császártól. Mert a Vilmos császárral való szövetség furcsa dolog. Ausztriát ma Parisban Németország tehetetlen hűbéresének tartják.

— Sógorom nem sokat vár a német-szövetségtől. Sose fogja leküzdeni magában, hogy a Brussilow-offenzíva után egy porosz tábornok üzleti felügyelete alá helyezték, nem felejtette el ezt a gondnokság alá helyezési kísérletet.

— Tehát nem csípett be a német pezsgőtől? — tréfálkozott Cambon.

— Legkevesebbé sem. Sógoromban abban az időben csakugyan mély gyökeret vert az a gondolat, amellyel anyám és nővérem olyan sokszor próbálkoztak nála, hogy különbékét kössön Franciaországgal. Egyébként Franciaország részéről sem volna ez az első különbéke. A herceg kiegyenesedett székén és mint valami koravén diák, előadást tartott az öregúrnak a francia köztársaság különbéké-kötéseiről. — És elmehetünk akár a rastatti békéig, amelyben Németországnak a Rajnát Franciaország természetes határául kellett elismernie.

Cambon tapsolt egyet: — Igaza van! Az volt a döntő békekötés! A herceg sárgás arca belevörösödött ebbe a dicséretbe, még többet akart adni, Németország szétdarabolását illetőleg igen bőkezűnek mutatkozott: Franciaország követeléseit nézetem szerint túlságosan szerények. Nemcsak az 1871-ben elveszített Elszász-

Lotaringiai kell visszakapnunk, hanem Landau és Saarlouis városokat is, melyekről 1803-ban mondtunk le.

— Saarlouis-t mindenekelőtt! — mondta Cambon, — Ney-nek, a derék emberek legderékabbjának szülőhelyét!

— De Franciaország megszállhatná a Mosel-völgyet és a bajor Pfalzot is! — ajánlotta Sixtus.

Most ismét Cambonon volt a sor, hogy szolgálatkésznek mutatkozzék, bizonyos területeket ajánlott fel a hercegnek Belgium és Luxemburg számára, mivel mindkét országban a Braganza nővérek ültek a trónon, a herceg anyjának nővérei. A beszélgetés egyre hevesebb lett, az öreg és a fiatal úr egymást túlszárnyalva dobálóztak a különféle országokkal: — A fődolog, — folytatta a herceg, — Poroszországot kiszorítani a Rajna mellől, Az északi Rajna-völgyét talán a hesseni nagyhercegnek kéne juttatni, aki az orosz udvarral áll sógor-ságban. Vissza kell állítani Hannovert, amelyet régi kötelék fűz Angliához. Ha Holsteint Dániához csatolják, a kiel-i csatorna elveszíti porosz jellegét. A lengyel-kérdés megoldását az oroszokra kell bízni, minden zsákmányt, amelyet Poroszország szomszédai kárára harácsolt, vissza kell juttatni a károsultaknak. Szászországnak is vissza kell kapnia, amit elveszített Napóleon iránti hűsége miatt.

A reggeli véget ért, Cambon a herceget ismét kísérette a dolgozószobába: — Az osztrák kérdéstől kissé messze kalandoztunk. Ön elfelejtette, hogy Poroszország Ausztriát is megrabolta. Mária Terézia sose tudta elfelejteni, hogy Sziléziát elveszítette. Ezért a Sziléziáért francia katonák is véreztek.

Sixtus herceg látta, hová akar Cambon kilyukadni, idejekorán próbált letérni e tárgyról: — Ez kissé régen volt, A sziléziai nemesség időközben egészen elporoszosodott.

Cambon úgy találta, hogy a herceg túlságosan dinasztikiában és nemesi családfákban gondolkozik, ha még oly szépen fel tudta is sorolni a köztársaság békekötéseit: — A nemesség gyorsabban váltja színeit, mint a nép. De ahogy gondolja. Franciaország szem előtt tartja Ausztria kártalanítását is. Ha becsülettel győzünk, az elporoszosodott nemességet is legázolhatjuk. Hiszen meg fogjuk kísérelni, hogy a bajor, szász és hesseni dinasztikiákat is féltékenységre ösztökéljük a Hohenzollernekkel szemben. Franciaország nem felejtette el, hogy Napóleon volt az, aki Bajorországból és Württembergből királyságot csinált, ha a bajorok és a svábok el is felejtették volna.

— De ha Ausztria visszakapja Sziléziát, — felelte a herceg, — a németség Ausztriában túlságosan megerősödik.

— Gondolja kérem, hogy egy elveszített háború után olyan nagy lesz a németség Ausztriában? Franciaország nem engedi át másnak, hogy a porosz császárság megsemmisítéséért harcoljon. Napóleon idejében nem létezett efféle germanizmus, ez az eszme Poroszország megsemmisítésével ismét eltűnik majd. Ez a császárság Elzász-Lotaringiának alapkövére épült. Ha azt kihúzzuk, önmagától omlik össze a birodalom. Aki nekünk ebben segít, az részesül a zsákmányban is. Mi nem akarjuk Ausztriát gyengíteni, mi Franciaországot akarjuk erősíteni. Szövetségeseink azok, akik nem akarják Ausztria javát.

A herceg tudta, hogy Cambon Olaszországra céloz: És Franciaországnak nem áll módjában, hogy magas szövetségeseinek étvágyát mérsékelje?

Cambon vállatvont: — A szerződések alá vannak írva. Franciaország betartja szerződéseit. Olaszországnak odaígértük Triesztet és Trentinót. Szerbiának Bosznia és Hercegovinára van igénye. Románia Erdélyt követeli.

— Nem értem, — felelte a herceg, — hogy egyes francia lapok, mint a *Petit Parisien* és a *Temps*, hogy állíthatják be francia követelésként Olaszország kívánóságait. Raguza nem olasz, hanem horvát város. Franciaországra nem sok előny származhatik abból, ha az Adria egész keleti partvidéke olasz kézre kerül.

— Semmiesetre sem! De a szerződések alá vannak írva!

De Franciaország előzékenysége messze túlszárnyalja az aláírt szerződésekben foglaltakat, — felelte a herceg — itt Parisban pártfogolják a cseh emigrációt abban a törekvésében, hogy a Monarchiából kiszakítsa Csehországot és Morvaországot. Ezzel azt az eljövendő Ausztriát gyöngítik, amely, sógorom alatt, egykor szövetségese lesz Franciaországnak. Nem veszik tekintetbe, hogy egy önálló cseh birodalom egészen körül lenne kerítve a németek által? Teljesen önmagára utalva, túl gyöngö volna egy Csehszlovák állam; Poroszország ép úgy elnyelné, mint egykor Bajorországot és Szászországot.

— Majd bekötjük a torkát Poroszországnak, — hogy ne tudjon nyelni többé. Ami azonban az emigrációt illeti, amely a kettős Monarchia valamennyi országából itt keres védelmet és segítséget, meg kell önnek mondanom: Ausztria maga bűnös a sorsában. Aki Poroszországgal szövetkezik, Poroszországgal kell bűnhődnie,

— De sógorom, — felelte a herceg, — osztja Franciaországnak a Hohenzollernek iránti ellenszenvét. Ezt tudják Berlinben is, már bosszút is álltak érte, Azt a hírt terjesztették el, hogy nővérem válni akar Károlytól, mert Károly túlságosan németbarát. Egy szó sem igaz ebből. Férj és feleség egy szív, egy lélek. Károly egyszerűen ezidőszerint még foglya a boch-oknak. Egyedül Franciaország segíthet, hogy sógoromat és nővéremet kiszabadítsa ebből a szörnyű fogságból.

Cambon megpróbálta, hogy a szenvedélyre gyulladt herceget megnyugtassa: — Franciaország mindent megtesz majd. De Olaszország?

Olaszország, — felelte a herceg, — nem barátja Franciaországnak! Csakúgy, mint ahogyan ma Ausztriától Triestet és Trientet kéri, egy szép napon Franciaországtól Nizzát és Savoyát fogja követelni.

— Tudjuk, tudjuk, nagyon is pontosan tudjuk! Cambon sajnálkozva emelte fel a kezét. — Huszonnégy órával a békekötés után Olaszország Németország karjába repül. De nálunk senkise tud erre megoldást. Első lelkesültségünkben a világot kissé hebehurgyán osztottuk szét: Konstantinápolyt az oroszoknak, az Adriát a latin testvéreknek, így van ez, sajnos, sajnos. Maga Franciaország ez osztozás után olyan csupaszon marad majd, mint a gyermek János. Ó, pedig ép a mi számunkra juthatna a török örökségből néhány szép darab.

— Smyrna, — sorolta fel a herceg, — Syria, a Szentföld! Ez mind Franciaország jogos része volna! Én magam nemrégiben cikkeztem erről a Correspondantban.

Cambon biztosította a herceget, hogy ezt a munkáját ismeri, sőt becsüli. — De mit akar, kérem! Most az életünkről van szó, nem civakodhatunk hát előre a medve bőrére. Azt már még se. Németország már most ellenünk ingerli Olaszországot, Már most belesuttogja Olaszország fülébe: Vigyázat! Franciaország be akar csapni benneteket! Olaszország igaz barátja Németország, emlékezzenek hatvanhatra! Ne bízzatok az oroszokban! — suttogják az olaszok fülébe, Oroszország teljesen ki fog szorítani benneteket a levantei piacról! Írországot Anglia ellen ingerlik a németek, ellenünk pedig a mi ostoba, mit sem sejtő szocialistáinkat mozgósítják, Oroszországban Németország üzleteit hol a forradalmárok pártja, hol a német-balti pétérvári arisztokrácia intézi. És magában

Olaszországban a Szentszék is németbarát politikát folytat. Türelemre van szükség és résen kell lennünk. Egyetlen célunk Poroszország szétmorzsolása.

— Sógorom ebben szívesen a segítségükre lesz, — felelte a herceg. — Ha vágyam szerint történt volna, sokkal szívesebben szolgáltam volna a híres, dicső francia hadseregben. Hiszen azért hagytam el ezerkilencszáz-tizennégy augusztusában Ausztriát és a nővéremet, hogy beléphessek a francia hadseregbe.

Franciaország kissé túlzásba viszi az óvatosságot, — felelte Cambon. — Nemcsak azért, mert ön Bourbon herceg, hanem mert sógora volt egyben az osztrák trónörökösnek. De talán hadnagynak még mindég betehetjük a francia hadseregbe.

— Itt Franciaországnak kéne az első lépést tennie, — ajánlotta a herceg. — Mert sem én, se Xavér fivérem nem mehetünk ezzel a belga királyhoz, aki oly barátos volt hozzánk és helyet adott a hadseregében; a király ezt, joggal, durva háhlátlanságnak bélyegezhetné.

— A törvény, törvény — felelte Cambon. — A Bourbon Bourbon marad. A köztársasági álláspont olykor bizony elég önkényes és makacs. Cambon nem igen hitte el a fiatalembernek, hogy kizárólag csak sógorára gondol; ismerte a herceg doktori disszertációját arról a témairól, hogy egy Bourbon mindig francia marad. S gyanította, hogy a herceg ezzel azt akarta mondani, hogy a franciának is kutya kötelessége, hogy a Bourbonok függvénye legyen. Korántsem látszott tehát üdvösnek az ötlet, hogy a herceg lépjen be a francia hadseregbe és ott a sok royalista törzstiszt között hívekre tegyen szert. Belgium, Luxemburg — az valami más volt. A monarchiák, parlamentáris politikájuk mellett, még egy külön, nem egészen veszélytelen családi politikát is folytattak. Kétségkívül, látták Romániában is, hogy nem sokra mennek vele, Görögországban is épp most folyik

a próba. De óvatosnak kellett lenni. Cambon befejezésül pár szóval megpróbálta még, hogy ezt az egész eddigi megbeszélést kicsit eltolja magától: — Időm, sajnos, túlságosan rövidre van szabva, ezt a tanulságos megbeszélésünket tehát, fájdalom, félbe kell szakítanunk. Szabad talán eredményként elkönyvelnem annak a biztosítékát, hogy közeli béke esetén számíthatunk az ön segítségére? A herceg Cambon óvatos szavaira ismét kérdésessé látta válni mindazt, amit elérni vélt: — Csak attól félek, hogy sógorom és nővérem akkorra már kicsit elkéstek a szolgálataikkal. Cambon összeráncolta a szemöldökét:

— No és?

— Sógorom és nővérem bármiféle szándéka mit se jelent számomra abban a pillanatban, — folytatta a herceg, — amelyben úgy látom, hogy Franciaországnak nem válik hasznára. Kérem, ne ítéljék meg személyemet elsősorban azon keresztül, ami sógorommal, a császárral való vonatkozás. Elsősorban is francia vagyok. Ha Franciaország győzelme sógorom segítsége által elérhető vagy meggyorsítható, rajta leszek, hogy ezt a segítséget megszerezze. Szülőhazámnak, amely nem adja meg nekem a tiszteletet, hogy fegyverrel a kezemben szolgáljam, más úton kívánok a hasznára lenni.

— Ha eljön az ideje, hercegem, Franciaország majd szólítani fogja önt.

— Ez az idő itt van, Ferenc József halála érlelte meg Franciaországnak.

— Előbb még beszélünk kell a szövetségeseinkkel. Különben mi a terve?

Még december hetedikéig tart a szabadságom, — felelte a herceg, — Addig még Xavér fivéremmel megszeretném nézni a francia hadianyaggyárait. A francia katonát megcsodáltam a fronton, Franciaország zsenijét most a gyárakban szeretném látni, a munka mellett.

Aztán önnel is szeretnék még egyszer beszélni, Cambon úr.

— Nagyon fogok örülni, ha megtudhatom öntől, milyen benyomást szerzett Franciaország belső frontján, — felelte Cambon.

— Addigra talán tisztábban látjuk azt is, mi törté-
nik majd Ausztriában, — mondta a herceg. — Kérem,
legyen gondja rá, hogy Franciaország is tudomást sze-
rezhessen a dolgok állásáról. Sógorom jóakarátának
bizonyítékai nemsokára megteszik majd a hatásukat.

Cambon még egyszer intette a herceget Németországtól, például említette Vilmos császár hűtlenségét és áru-
lását a törökökkel szemben, emlékeztette, hogy Német-
ország 1913-ban Bulgáriával szemben is ingadozó maga-
tartást tanúsított és előre megmondta, hogy Ausztria se
remélhet jobb sorsot.

— Kissé sok a jóból, hogy ön nővéremet, fivéremet,
vagy engem, óvjon a németektől, — mondta a herceg. —
De sógorom iránt egy kis türelmet kérek. Németországtól
elszakadni, nem történhet máról holnapra. Az osz-
trák és német csapatok olyannyira össze vannak keverve
a keleti fronton, hogy az osztrák hadosztályokat csak
fokról fokra lehet majd kivonni. Sógoromnak nagyon
óvatosan kell eljárnia, hogy a németek gyanút ne fogja-
nak. A fővezérlet kicserélésével kell majd elkezdni, ott
kell hagyni Teschent, a főhadiszállást Wienbe vagy Wien
közelébe kell áttelepíteni, hogy a felügyelet könnyebb le-
hessen.

— Nekünk is óvatosaknak kell lennünk, — mondta
Cambon. — Olaszország Ausztria elégedetlen népei,
Magyarország bosszús nemzetiségei. Milyen szó ez kü-
lönben! Nemzetiség! Milyen lealacsonyítása ennek a
Franciaország számára szent fogalomnak: a Nemzet!
Különben is vegye olybá, kérem, ez az Ausztria, amelyet
mi meg akarunk menteni, már fel van darabolva, Ha só-

gora, a tizenkettedik órában, igényt tart Franciaország köszönetére, sietnie kell, hamarosan tetteket kell látnunk, amelyek bizonyosságot adnak sógora komoly szándékáról. Franciaországnak csak egy hadi célja van s ezt nem győzöm eléggé hangsúlyozni: hogy Porosz-Németországra megsemmisítő csapást mérjen. Aki ebben a segítségünkre van, annak módjában lesz megismernie, milyen nagy hálaára képes Franciaország. És nekünk egyedül is módunkban áll majd Ausztriát kárpótolni azokért az áldozatokért, melyeket Olaszországgal és Szerbiával szemben hoznia kell.

— Az ön nagy tudása, — felelte a herceg, felemelkedve, — több bizalmat önt belém, mint a csak-politikusok legmerészebb tervei. Az ilyen kérdéseket sokkal jobban lehet államférfiúval megbeszélni, mint pártemberrel. Tanácsait megfogadom, a felmerült kérdéseket meg fogom beszélni Poincaréval és Brianddal. Wiennel való összeköttetésem, anyám útján, nyitva marad a számomra. Ha szükségesnek mutatkoznék, személyesen is fel fogom keresni sógoromat, hogy halljam: mi tehető Franciaország érdekében. Boldognak érzem magam ebben a helyzetben, hogy egyidejűleg segíthetek Franciaországnak és a sógoromnak. A herceg arca ismét azt a fakó színt öltötte fel, amely az északon didergő délvidékiek sajátja. Nagy, sötét szeme mintegy lázban csillogott. Olyan emberhez hasonlított, aki túlnagy tétekben játszott és most, hogy az ő szériája következnek, mennie kell, mert elkészült. Cambon megrázta a herceg kezét és az ajtóig kísérte. Aztán tűnődve tért vissza íróasztalához, a kezére támaszkodott és elgondolkozott: íme egy darab tele ármánnyal, az intrikust dilettáns játssza, egy fickándozó vérű műkedvelő, nagy szavak es sötét összeesküvések! Kosztüm a világháborúból, a taglejtések tizennyolcadik századbeliek. Alacsony homlok, szúrós tekintet, betanult hazafias tirádák! Fructi-

dor, *Germinal*, *Pluviose!* óvatosság ajánlatos. Hiába fejezik le a királyokat, a királyok álmait tovább álmodják, nemcsak a népek, de a királyok nemzetségéből valóok is. Óvatosság ajánlatos. A fiatalember, alighanem, éppoly kevésbé gondolt sógorára, mint maga Cambon. A fiatalember a maga számára akart valamit. Talán sokat is! A köztársaságiak óvatosak és bizalmatlanok lesznek vele szemben. Azon múlik a dolog, hogyan lehetne megcsinálni, hogy ha az ember a kisujj át mutatja, el ne kapják az egész kezét.

Szürke, novemberi nap, november utolsó napja, a fátyolos égbolton olykor-olykor éles fény harsog át. Az utcákon és a tereken embertömegek, szürke katonák vigyáznak a rendre, köpenyükön tarka szalagocskán csillognak az érmek. Végre tompa dobszó, majd a görög király ezredének, a délmorvai 99-es gyalogezrednek kurta léptei hangzanak fel. A fejekről lekerül a kalap, a nyakak előre nyújtóznak. Közelebről hallatszik a lópaták koppanása. A menetet egy éllovas nyitja meg, fekete páncélban, leeresztett sisakján forgó tollbokréta. A tömeg meredten nézi a fekete lovast, a multidőknek ezt a jelképét, amikor még vaspáncél fedte el az embe-
reket, mint héj a dió belét. A menet elakad, a lovas visszatartja paripáját, amely türelmetlenül topog patáival az aszfalton. Most megfordul a fekete lovas és megkérdezi a gyászkocsi éllovasát: — Mi a csudába állunk itt? Egy-kettő! Mire vársz a virstli-jelöltjeiddel?

A sorfalbazuúfolt emberek most felpillantanak a sok koszorú, szalag közül és nevetnek a sisak alól előbuggyant lovagiatlan szavakon. Mert ez a fekete lovas egy trénkatona és ez a trénkatona hajdanában, békeidőben, voltaképp kocsis volt. Sose lehet tudni, milyen a bele a diónak, A gyászkocsi éllovasa is megfeledezik

fehér parókájáról csúcsban végződő fekete süvege alatt és a fekete lovagot „bolond kutyának“ nevezi. A lovag úgylátszik ezzel meg van elégedve, megveregeti paripája nyakát s komoran és ünnepélyesen továbbüget.

A katonák sorfala tiszteleg, nyolcfogatú, fekete koronával díszített halottaskocsi gördül most tova. Még egyszer fellobognak a testőrség fehér, piros és arany színei, és mint messzi-messzi időkből, dragonyosok sisakjai csillognak át a háború szürkéjén.

A koporsó mögött a fiatal császár lépdél, tetszik a népnek, jól tartja magát, barátságosan pillantgat szerteszét. A császárnéből semmit se látni, hosszú fekete fátyol rejti el alakját. Kettejük közt, fekete vállszalagos fehér köpenyében tipeg a trónörökös. A szél zilálja hajfürtjeit, kíváncsian tekintget jobbra-balra, kalapja a kezében és hol az apjától, hol az anyjától óhajt egyet-mást megtudni. De mint a többi gyerekek, ő is csak azt a választ kapja, hogy most maradjon csendben és ne zavarjon. Ez is tetszik az ember-sorfalnak, mert ebben a komoly udvarban tudjisten milyen rég nem láttak gyermeket, a négyesztendő fiú olyan a számukra, mintha egy sötét, elfüggönyözött szobában egyszerre csak felcsendülne egy világos hang.

A sorban most három király következik. A nézők edőitt sikere van a bolgár királynak, aki magyar tábornoki egyenruhában lépdél, nem csoda, mert hiszen, mielőtt király lett, közöshuszárhadnagy volt. A bajor király kissé lötyögő ezredesi egyenruhájában külön mód, de kedvesen hat. A szász királyról házasesetét firtató történetek szállnak. Gúnyosan, hidegen nézik a német trónörökösöt huszáregyenruhájában. A trónörökös, meséli a bámészok kara, kérdéssel fordult a kis Ottó királyfihoz, de a kicsi azt felelte: nem értelek, nem tudok kínaiul.

Az emberek ebben a városban, ahol oly gyakori a szél fordulása, most is időváltozást szimatolnak a leve-

gőben. Ugyanazok az emberek, akik még pár héttel ez előtt nem tudtak eléggé örvendezni azon, hogy az egész osztrák-magyar hadsereg végre német vezérlet alá kerül s hogy ennél fogva az osztrák tábornokok nem csinálhatnak több marhaságot, ugyanazok az emberek ma ennek pont az ellenkezőjét remélték és híresztelték. Most ugyanis máról holnapra meg fog változni minden. Károly felosztatja a tescheni főhadiszállást, környezetéből eltávolítja mindazokat, akik részesek a háborúban, új embereket hív meg és mindenekelőtt békét köt, amely gyorsan csak lehetséges. Hogy miért kell a tescheni főhadiszállást felosztatni? Mert ott fent túl közel vannak a németekhez. A nyakak előre nyújtóznak, a kíváncsiak nagyon szeretnék a császárnét látni, akitől ezek a tervek és kívánságok állítólag erednek. De a császárnéből semmit se látni, a fekete fátyol teljesen eltakarja.

De Ausztriában nincs olyan jóslat, amelybe bele ne tartoznék az ucca-nevek és az állomásfeliratok megváltoztatása! A császár ebbe is belenyúl majd és a sok elnémetesítést eltörli és visszaállítja a régi táblákat és neveket. Mindezt tudták már a kärtnerstrassei ablakokban és az üzletek kirakatai mögött, amelyek hadikölcsönt propagáló plakátokkal voltak teleragasztva.

Az öreg császárra, a nehéz, fekete halotti lepel alatt, senki se gondolt már, ő halott volt és most vitték elföldelni. Holttestét új eljárás szerint balzsamozták be, de ez a katonaeorvosok által kitalált eljárás olyan rossz volt, hogy a holttest teljesen eltorzult és oszlásnak indult. (Igen, még erre se voltak jók ezek a katonaeorvosok, de végigmustrálni, megkínózni az újoncot, azt tudták.) A koporsóval is takarékoskodtak, azzal is valami baj volt, azért rejtették el a holttestet ez alá a hosszú, meg-meglebbenő gyászlepel alá.

Íme a tábornoki kar és a főhercegek — ismerik őket az elmúlt két esztendőben túl sok fényképet láttak róluk

túl sok jót és dicsérőt kellett róluk olvasniok, némi kár-örömmel pillantanak most utánuk, mert az új császár alatt aligha lesz többé ilyen jó dolguk. Az ott, a hosszú, barna lovassági-köpenyben, Ferenc Salvator főherceg, az öreg császár veje, Valéria férje, az a hosszú, magas pedig Jenő főherceg. Itt nem haladhatott el egyetlen tábornok sem anélkül, hogy a szabadszájú bécsiek így-úgy meg ne szólták volna. Paar gróf hiányzott a gyászmenetből. Az öreg tábornok-szárnysegéd nem túlzott, aznap reggel, lakásában, holtan találták.

II.

1917. február 13-án, délidőben, Neuchâtel tavaszi verőfényes uccáin egy alacsony embert lehetett látni, új, de túlságosan szűkre szabott ruhában. Olykor-olykor megállt az élelmiszerüzletek kirakatai előtt, kerek arcán őszinte áhítattal, de aztán, mintha valami elővigyázatlanságon kapták volna rajta, gyorsan hátrafordult: nem követi vagy figyel-e valaki? Senki se figyelte, az embereknek itt elégedett volt az arcuk, a háború egy arcra se vonta bánat és éhség-barázdáit. Seholy lehetett mankón bicegő sebesülteket látni, sárga, hegyes arccal, seholy érződött az uccákon vagy egy-egy ház előtt, a korból vagy a jodoform szaga. A boltajtók előtt, a kosarakban a narancsok rég nem látott erős színekben lobbantak fel, olyan volt, mint az álomban, amely az embert borult időből verőfényesbe viszi. Ha itt-ott egy-egy jól-táplált svájci katonát látott, olyan fensőbbsegesen mosolygott rajtuk a kis ember, mint felnőttek a katonásdit játszó gyermekeken.

Gyári készítményű ruhájával a kis ember még mindig nem volt megelégedve, a kirakatok tükörüvegei túlságosan nevelésnek mutatták. De bármennyit babrált is kabátján, nem állt jobban és hosszabb se lett. Az ember

benső zsebéhez kapott, mégegyszer körülnézett és aztán lassan tovább ment, az uccafeliratokat vizsgálva.

Rue du Pommier! Az ember befordult az uccán. Hetes szám!

Becsöngetett.

Vén, bosszús lakáj nyitott ajtót. Hogy itthon van-e Boys de la Tour úr? Igen, lehet vele beszélni. Az urat kevésvártatva a felső emeletre vezették.

A látogató egy világos, barátságos bidermeyer-szobába lépett be. Az alacsony ablakon át látni lehetett a tó felszínének csillogását. Az ember az ablakhoz lépett és a vén, füstölgő tetőkön túl, a messzi, boldog, háborútól nem szorongatott ország felé kalandozott a pillantása. A csillogó ingájú óra, alabástrom oszlopocskái között, csengő hangon ütötte el a délután első óráját.

A látogató elővette a levelet, amelyet igazoló-írásul kapott a császárnétól a két fivére számára. A kis ember, kezében a borítékkal, nyugtalanul sétált fel s alá a szobában. Hirtelen súlyként kezdte nyomni ez a megbízatás, amelyet két napja olyan meggondolatlanul és ügybuzgón vállalt magára Schönbrunnban. Végeredményben mégis csak nehéz dolog várt rá, nemsokára szemben áll majd itt, a pármai család főtitkárának házában, két ellenséges tiszttel, hogy oly dolgok felől értekezék velük, melyeket nem szabad hallani, melyekről nem szabad tudni más emberfiának. Miért tisztelte meg a császár éppen őt, a csendőrkapitányt, ezzel a megbízatással, s miért nem szárnysegédeinek egyikét? Mert őt, Erdődy grófot, kevésbé ismerték? Mert az ő személye mögött kevésbé lehetett titkos megbízatások küldöncét sejteni? Vagy mert a császár megkülönböztetett bizalmat táplált iránta, mint ifjúkori barátja iránt? Erdődy gróf mégegyszer fontolóra vette magában a feleleteket, melyeket annyi nyomatékkal véstek emlékezetébe, mégegyszer megfogadta, hogy óvatosan kitér mindazon kérdések

elől, amelyek nem szigorúan a megbízására vonatkoznak.

Kis idő múlva megjelent egy öreg, barátságos úr, Boys de la Tournak mutatkozott be és elvette a feléje nyújtott igazoló-írást.

Kevésvártatva Boys de la Tour úr két fiatalemberrel érkezett vissza, a császárné két fivérével, Síxtus és Xavér hercegekkel, bemutatta nekik a grófot és eltűnt, oly csöndesen, ahogy jött.

A két herceg, vékony, fekete férfiak, erősen hasonlítottak a császárnéra. Megkérdezték a grófot, hogy ment az utazás hazulról, volt-e olyan érzése, hogy figyelik és megjegyyezték, hogy, itt, Svájcban, csakúgy nyüzsögnek a különféle háborús államok ügynökei. A gróf közölte, hogy egy ilyen ügynök a sarkában volt, de egyikét ügyes húzással lerázta magáról. Most rövid szünet állt be.

Hogy nem hat-e rá úgy Svájc, mint valami paradicsom, — kérdezte Xavér herceg a grófot, — hiszen közismert tény, hogy az élelmezési viszonyok éppen Ausztriában' és Németországban mennyire rosszak. Ezt bizonyítja a tengeralattjáró-háború is, amelyre Németország, utolsó kísérletként, szánta el magát.

— öfelségétől azt a szigorú utasítást kaptam, — felelte a gróf, — hogy a Monarchia helyzetéről egyetlen szót se szóljak.

— Németország helyzetéről se szabad beszélnie?

— Arról sem!

— De hiszen nálunk, Franciaországban, azt beszélük, — felelte Sixtus, — hogy Ausztria-Magyarország teljesen Németország markában van és nem áll módjában többé, hogy bármit is önállóan cselekedjék. Vilmos császár tud valamit az ön utazásáról?

— Nálunk erről az utazásról eddig csak öfelségéik, a császár és a császárné tudnak, — felelte Erdődy.

— Mi az ön véleménye, Németország fellépne a Monarchiával szemben, — kérdezte Sixtus, — ha ki tudódnék valami sógorom szándékairól?

A gróf vállat vont: — Erről sincs jogom beszélni.

A két herceg egymásra nézett és elmosolyodott.

— Szigorúan ahhoz a négy ponthoz kell tartanom magamat, amelyet királyi fenség, édesanyja útján, őfelségéhez eljuttatott. A császár üzeni általam, hogy ezek a békekilátások fölöttébb érdeklik őt. A béke, amelyet őfelsége olyan forrón óhajt, a következő alapelveken jöhet létre (a gróf egy papírlapot vett elő és olvasta): Titkos fegyverszünet Oroszországgal, a tengerszoros kérdését és Konstantinápoly elfoglalását illetőleg kölcsönös semlegességi biztosítékkal.

— Első pont: Oroszország, — mondta Xavér, rövid jegyzetet készítve magának.

— Belgium és Belga-Kongó feltámasztása, — olvasta fel tovább Erdődy, — nincs ellenvetés Belgium azon kívánsága iránt, hogy a holland királyságtól szabad és korlátlan utat nyerjen a Scheldén, Antwerpen felé.

— Második pont — elfogadva, — jegyezte fel Xavér.

— Elzász-Lotaringia átengedése Franciaországnak, az 1814-es határok szerint való gyarmati kompenzációk nélkül.

A gróf kis szünetet tartott: — Ami azonban a negyedik pontot, a régi Szerbia teljes helyreállítását illeti, — folytatta Erdődy gróf, — őfelsége ennek ellentmond. Nincs szó róla, hogy Szerbiát feldaraboljuk. Ellenkezőleg! őfelsége meg akarja nagyobbítani Szerbiát, Szerbiából, Boszniából, Hercegovinából, Albániából és Montenegróból egy nagy délszláv királyságot óhajt létesíteni, ezt azonban, egy főherceg uralma alatt, a Monarchiához kívánja csatolni.

— Lehetetlen! — hangzott az ellentmondás szava mind a két herceg szájából.

— Őfelsége üzeni, gondolják meg, hogy a Karagyevits-dinasztia egyetlen célja az volt, hogy megsemmisítse a Habsburgok katolikus birodalmát!

— Lehetetlen, — ismételte Sixtus, — a Karagyevits-dinasztia visszaállítása az Entente részéről olyan elintézett dolog, amely felől nem vitának, szónak se lehet helye.

Gróf Erdődy vállat vont: — De hiszen ebből a dinasztziából indult ki a világháború!

A két herceg ismét egymásra pillantott, de ezúttal nem mosolygott: hogy is lehetne itt továbbjutni, ha sógoruk Konstantinápolyra, Elzász-Lotaringiára és Belgiumra simán ígent mond, de az egyetlen pontban, amely az ő országaira vonatkozik, már ellenkezést mutat? Gyorsan szemügyre vették a gróf kicsit kemény, széles arcát: ez nem az az ember, akinek útján meg lehetne győzni a császárt. Ezzel bizony nem lehetett hatást elérni a franciáknál, ezzel az engedékenységgel a mások költségére s ezzel a makacs ellenkezéssel a saját ügyeit illetőleg.

A gróf kis szünet után ismét felvette a beszélgetés fonalát: — Ezek tehát a feltételek, amelyeket őfelsége hajlandó elfogadni, őfelsége sürgősen kéreti királyi fenségteket, hogy személyesen lépjenek fel a béke elérése érdekében.

— Általános békéről, — felelte Sixtus — a jelenlegi helyzetben nem lehet szó. A bonyodalmak, amelyek a tengeralattjáró-háború és Amerika beavatkozása révén keletkeztek, ezidőszerint fölöttébb kiélezték a helyzetet. Mondja meg, kérem, a sógoromnak, hogy két országot mindenesetre ki kell zárunk békekísérleteinkből: Németországot és Olaszországot! Németországot, amely nem akar eltekinteni attól a gondolattól, hogy ő diktálja a

békét — és Olaszországot, az egyetlen Entente-államot valamennyi közül, amely a Monarchia megsemmisítését kívánja. Sógorom tehát semminő vonatkozásban ne érezze kötve magát Németországhoz. Németországnak az a titkoscélja, hogy különbékét kössön Oroszszággal, Romániával, Szerbiával és Olaszszággal s ezzel kihúzza lábát a hurokból, a Monarchia, Franciaország és Anglia költségére. Ha Németország bármit is megsejt a jelenlegi békekísérletből, ezt is a fentiek értelmében próbálja majd a maga javára kihasználni. Ausztriának egy-kettőre neki kell látnia, ha komolyan kívánja a különbékét!

A gróf felfigyelt; a herceg kissé túl hamar vetette le álarcát: — De hogyan?

— Sógorom egyszerűen mondja meg Vilmos császárnak: ezen és ezen a napon leteszem a fegyvert! Kész!

— És az ausztriai németek? És a magyarok? — kérdezte a gróf.

— Ezt a békét úgy kell felajánlaniok az Entente-nak, hogy közben Németország iránt való barátságuk tökéletes külszínét megőrizzék. Károly egyszerűen jelentse be, hogy a Monarchia létérdekei nem tűrik tovább a küzdelem folytatását. Talán jó, ha mellékesen felemeli tiltakozó szavát is Németország megsemmisítése ellen. A hadsereg maradjon a fronton, amíg a békekötést véglegesen meg nem pecsételik. Ezáltal Ausztria-Magyarország védve volna az esetleges német támadás ellen is.

A gróf homlokát ráncolta, vér szökött az arcába, kis ideig gondolkozott: — Lehetetlen! Katonailag is tisztára lehetetlen. A keleti fronton úgy össze vannak verve a csapattestek, hogy nem lehet őket szétválasztani! És Németország addigra már régen hadat üzent nekünk!

— Ez lett volna a legegyszerűbb, legtisztább dolog, — felelte Sixtus. — De ahhoz elhatározóképesség kell.

Ausztria túl soká járt német pórázon, semhogy most képes volna erre. Alighanem a másik utat kell választanunk tehát, hogy diplomáciai úton kíséreljük meg a békekötést. Ez hosszabb ideig tart majd! De kérem, mondja meg akkor a sógoromnak, hogy legközelebbi megbízottjával új ajánlatot küldjön; és ez az ajánlat tartalmazzon valami olyat, amely tárgyalási alapul szolgálhat! A szerb kérdést tisztázni kell végre egyszer.

— Írásban kapom az önök feleletét? — kérdezte a gróf.

— Írásban is megkaphatja, bár ezek tisztára személyes jellegű tanácsok sógorom számára. Most kérni fogjuk teához s egyidőre Boys úr társaságára bízunk, hogy leírassuk sógorunk számára a legfontosabbakat.

Ugyanannak a napnak az estjén a gróf, két levéllel a zsebében, ismét útrakelt, hazafelé.

Február 21-én, tehát csak nyolc nappal később, Erdődy gróf ismét ott állt a neucháteli barátságos biderineyereszobában és a két hercegnek két németszövegű papírlapot, a császárné két levelét és egy vastag borítékot nyújtott át, amely a császárné anyjának levelét foglalta magában. A hercegek először a leveleket nyitották fel, gyorsan átolvasták azokat és aztán a két németszövegű papírlap felé fordították figyelmüket.

Xavér herceg magasra emelte az egyik papírlapot: — Ki írta ezt?

— Ezeket ;az irányelveket, Czernin gróf fogalmazványa alapján, én másoltam le, — felelte Erdődy.

Sixtus herceg áthajolt fivére vállán: — Ezzel kevéssé megyünk; mindjárt az első pont: — Az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Törökország és Bulgária közötti szövetség tökéletes és felbonthatatlan. Egy-

szer és mindenkorra kizárt eset, hogy a felsorolt államok bármelyike is különbékét kössön.

— Ezzel Konstantinápoly már elesik, — vetette közbe Xavér.

— Második pont — Szerbia, — olvasta tovább Sixtus, — nos, a dinasztia kérdéséről nincs szó. Erről a pontról lehet beszélni.

— Harmadik pont! Xavér felnevetett: — Ez aztán már ostoba és nevetséges: — Ha Németország lemondani kívánna Elzász-Lotaringiáról, Ausztria-Magyarország természetesen nem gördítene ez elé akadályt.

— Czernin túl barátságos! — gúnyolódott Sixtus. — Nagyszerű!

Most a második papírlapra került a sor:

— Őfelsége személyesen írt néhány széljegyzetet egyes pontokhoz, — jelentette be Erdődy, — de kérem kell fenségteket, hogy ezt a cédulát, ha elolvasták, jelenlétemben égessék el.

Xavér olvasta: — Ad 3. Franciaországot támogatni fogjuk és minden eszközzel nyomást gyakorolunk Németországra.

— Ennek már inkább van teteje. Mutasd csak! — Sixtus kivette fivére kezéből a cédulát: — Igen, ez Károly kézírása. Aztán tovább olvasta: — Belgiumot fel kell támasztani és kártalanításában valamennyi hadviselő félnek részt kell vállalnia.

— Ad 4. — egészítette ki Xavér, — Károly ezt írja: — A legnagyobb rokonszenvvel viseltetünk Belgium iránt és tudjuk, milyen igazságtalanság érte. A kárt, amelyet szenvedett, mi és az Entente jóvátesszük majd!

— Ez egy kis tévedés, — jegyezte meg Sixtus: — Mert Németországnak kell majd mindent megtérítenie, az utolsó pfennigig! Aztán tovább olvasott: — Tévedés azt hinni, hogy Ausztria-Magyarország német gyámság alatt áll. Ezzel szemben Ausztriában az a vélemény ter-

jedt el, hogy Franciaország viszont minden dolgában angol nyomásra cselekszik.

Sixtus letette a papírlapot és a homlokára ütött: — Ez a Czernin! Ez a Czernin! Mint az elemiben: nem én voltam, te voltál! — De nézzük csak, mit szól ehhez Károly?

Xavér olvasta: — Egyáltalában nem vagyunk német nyomás alatt, így például Németország kívánsága ellenére sem szakítottunk Amerikával. Nálunk az a vélemény, Franciaország minden dolgában angol befolyás érvényesül.

— Szép, szép, — mondta Sixtus, akinek eszébe jutott, mit írt az anyja: hogy Ausztria csak kényszeredetten és kizárólag csak az Adrián folytatja a tengeralattjáró-háborút, hogy a császár végre teljes kíméletlenséggel szakított Frigyes főherceggel és a hadseregfőparancsnokság németbarát tagjaival s hogy ezidőszerint vérmes reményeket táplálnak Amerika iránt. Czerninnek még egyelőre aggályai vannak, de nem sok időbe telik és ő is beáll majd a játékba.

A herceg átugrotta a Romániára vonatkozó pontot és figyelmét elkerülte a kis csapda, amelyet Czernin állított fel abban. Sixtus tovább olvasott. — Ausztria-Magyarország nyíltan kijelentette, hogy védőháborút folytat csupán s hogy célját elérte, mihelyt a Monarchia szabad kibontakozását biztosítva látja,

— Ad 7. — jegyezte meg Xavér és nevetnie kellett, — Károly odaírta: — Németország isi

— Ausztria-Magyarországon, — olvasta Sixtus tovább, — nem élveznek egyes nemzetiségek kiváltságos jogot. A szlávok tökéletesen ugyanabban az elbánásban részesülnek, mint a németek. Külföldön tévesen ítélik meg a szlávok hangulatát, amely birodalom- és császárhű.

— Ehhez ugyanezt jegyzi meg Károly is! Ismétli, amit Czernin írt, — jegyezte meg Xavér.

— Kevés, — mondta Sixtus és félretolta a papírlapot.

— Gyenge dolog, — csatlakozott hozzá Xavér is. — Semmi tápérték nincs benne.

— Az egyetlen, amit Parisban előterjeszhetnek, a Károly kézírásával ellátott cédula volna, szögezte le Sixtus.

— Nekem viszont ragaszkodnom kell, hogy ezt a cédulát jelenlétemben elégessék, — jelentkezett most gróf Erdődy.

— Akkor ez a semminél is kevesebb, — mondta Xavér.

— De azzal a cédulával se tudunk mit kezdeni, amelyet ön másolt le a Czernin-fogalmazványból. Aláírva sincsen és a formája sem olyan, hogy bemutatható lenne. A következőt ajánlom: Lefordítom franciára ezeket a czernini irányelveket és ön, kedves gróf, talán majd aláírja. Valami alap kell, hogy a kezünk között legyen!

— Nem tudom, megtehetem-e, — tért ki Erdődy.

— Megteheti! Sógorom biztosan jóváhagyja majd utólag. — Így — és ezt a cédulát tehát most elégetjük!

— őfelsége, — mondta Erdődy, akinek pillantása figyelmesen követte a kék lángokat, — ezúttal is ismétli nyomatékos kérését, hogy királyi fenségteket minél előbb Wienfoen láthassa viszont. Ehhez a kéréséhez Czernin is csatlakozott, mert félórai beszélgetéssel és kimagyarázással többet el lehet érni, mint tíz ilyen időtrabló úttal. Továbbá arra nyertem megbízást, hogy nyomatékosan leszögezzem, őfelségének békevágya nem a katonai helyzetből folyik, hanem egyes-egyedül a kötelességből, amelyet Isten iránt érez és alattvaló népei iránt, amelyek ebben a háborúban a legszörnyűbb áldozatokat hozták. És aztán őfelsége ismételten a legszigorúbb titoktartást kéri fenségtektől.

Erre a gróf ígéretet kapott. A wieni út felől a hercegek e pillanatban még nem tudtak dönteni. Előbb még meg kellett kísérelniök, hogy ezeknek a bizony gyenge alapoknak a segítségével felvegyék a beszélgetés fonálát.

Március 23-án egész nap havazott; esős tavaszi havazás volt, amely takarót borított a téli vetésre, Laxenburg parkjának útjait befedte és megcsillogtatta a sötét tavakat és csatornákat. Hóba süppedten magaslott fel Franzensburg, ez a romantika idejéből ittmaradt lovagvár, mint téli hangulatú kis címkép egy régi német meséskönyvből. A zárda felől harangszó hangzott fel, és aki az „Aranycsillagból“, vagy „Wien városából“ sört hozatott az uccán át, az habzó italába hópelyhekből kapott ráadást. Aki a trafikban megvásárolta a Wienből frissen érkezett estilapot, hogy átböngészi majd otthon a kályhazúgban, annak megázott a gázlágnál átfutott harctéri jelentése és alig akadt emberfia, aki itt, a császári kastély melletti álmos kis városkában ne gondolt volna ebben az időben azokra, akik künn a frontokon nedves árkokban sínylődtek és ki-kifürkészték a sötét éjszakába.

A császári kastély világos volt; alighanem átjött ide a császár néhány napra. Kétszer hangzott fel a kapuőr kiáltása, egy dobos a generálmarsot verte. Egy udvari autó zúgott át a hóföregeten, Wien irányában.

Pár perccel később Wien felől egy másik autó tűnt fel, amely, ahelyett, hogy a kastély főbejárata felé vette volna útját, már előbb befordult egy nyitvaállt rácsoskapun, hótól homályos ablakával, óvatosan, csendes udvarokon át vette útját és az istállóknál megállt. Weber, az ősz szolgálattevő-szárnysegéd fogadta a késői vendégeket. Az öregúr tovább kísérte volna a bundából ki-kászoló vendégeket, de Erdődy gróf másképp határo-

zott: — Adja meg kérem a jelszót, — mondta halkan Webernek — és tartsa kicsit szem előtt az öröket. Senki-
ben se bízom!

A szolgálattevő-szárnysegéd megadta a grófnak a jelszót és a három férfi, anélkül, hogy bárhol is őr állta volna útjukat, egy kiskapuhoz érkezett, amelyet a gróf felnyitott. Késsel fedett titkos lépcsőn érkeztek fel az első emeletre, ahol már a császár és a császárné sietett elébük. Mialatt a császári pár és a hercegek a szobába léptek, a gróf az előcsarnokban maradt, mintegy őr-szemül.

A hercegek, ellenséges hatalom tisztjei, kicsit elfogódottak voltak, a császáron némi zavar jeleit lehetett látni, csak a császárnén ömlött el az öröm izgalma. Két és fél év után íme ismét itt álltak vele szemközt a fivérei. Hogy sikerült az utazás, erről értesültek már gróf Erdődy útján, aki még a reggel továbbította a hercegek levelét. Az idő szűkre volt szabva, nyomban rá kellett térni a tárgyra, mert senkinek a kastélyban nem volt szabad tudnia a hercegek jelenlétéről.

— Miksával találkoztunk, — mondta Síxtus, — autója szembejött velünk a fasorban.

— Felismert benneteket? — kérdezte a császárné aggódva.

— Nem hiszem. Kalapunkat az arcunkba húztuk és szőrmegallérunkat felhajtottuk.

— Akkor jó, — lélezett fel a császár, aki még fivérért se kívánta beavatni, miről is tárgyal ma este.

— Igazán kedves volt tőletek, — tette hozzá a császárné, — hogy eljöttetek. A sok ide-oda utazással annyi idő ment kárba. Ha a derék Erdődy mindenről pontosan tudósított is, mégis becsúszhattak félreértések.

— Gyorsan hozzá kell látnunk, — mondta a császár, — a pillanat kedvező. Az erők most kiegyensúlyozzák egymást. Ha a háború továbbfolyik, csak azzal vég-

ődhet hogy a szembenálló hadseregek egyike megsemmisül.

— Bismarck 1871-es békekötése, — felelte Sixtus, — iskolapélda arra, hogyan nem szabad békét kötni!

— Franciaország sose felejtette el ezt a békét, — tette hozzá Xavér.

— És a versailles-i császárkoronázást! És a fennhéjázó, ízléstelen szónoklatot, a koronázás előtt! — fűzte hozzá Sixtus.

— A tapintat nem német erény, — mondta a császárné. — Mi is megértünk egyetmást a háborúban!

— És most Németország ezt a háborút is, — folytatta Sixtus, — úgy szeretné befejezni, hogy ő diktálja a békét!

— Csak a német főhadiszállás hisz még a győzelmes befejezésben, — felelte a császár. — A német nép, amelyre a háború minden nyomora rászakadt, már nem hisz benne. A német császár majdnem úgy gondolkodik efelől, mint én. De nincs ereje, hogy elszakadjon katonai tanácsadóitól és a nemzeti párt nagyhangú vezetőitől. Conráddal azért szakítottam, mert túlságosan ragaszkodott a német orientációhoz, holott Conréd különben igen népszerű, sőt közkedvelt volt a hadseregben.

— Ha nem így cselekszel, — mondta Xavér, — Poroszország éppúgy tartományává sülyesztett volna, mint egykor Bajorországot!

— S közben 1866-ban kidobtak benneteket a német-szövetségből. Ha most rosszul talál menni nekik, a te országaidon keresnek majd kárpótlást, — mondta Sixtus. — Amit a franciákkal szemben elveszítenek, azt Ausztrián próbálják majd behajtani. És ha, ne adj Isten, megnyernék a háborút, ha csakugyan ők diktálnák a békét, Ausztriát egyszerűen zsebrevágnák, mint valami kedves ráadást.

Sixtusnak igaza van, — mondta a császár a csá-

szárnénak, — a németek döntő győzelme egyértelmű volna a mi megsemmisülésünkkel!

— Hiszen ezt hajtogatjuk állandóan, — felelte a császárné. — Bármelyik ellenségedtől több kíméletet remélhetnél, mint Poroszországtól!

— Ezt mondja az egész világ! És ezért nem akar senki Németországgal békét kötni! És ezért, aki kitart Németország mellett, Németországgal együtt kerül majd kerék alá! — mondta Sixtus. — Mi hasznom belőle, ha te közlöd velem, hogy a német császárt is lassan elfogják a kétségek. A tábornokaitól mégse tud megszabadulni! Azt hiszem süket füleknek prédikálsz majd! Ha nem akarod, hogy monarchiád összeomoljék, nem áll módodban és nem szabad a háborút tovább folytatnod. Színt kell vallanod végre. Afféle laposságokkal, aminőket Erdődy hozott nekünk Czernintől, nem sokra megyünk. Ezzel a nyolc ominózus ponttal voltam Poincarénál. Azt mondta, hogy a semminél is kevesebb, lehetetlen vele mit kezdeni! Csak a te jegyzeteidben látott valami kevés lehetőséget tárgyalási alapra. Czernin óvatos modorára azt mondták, hogy alattomos. Minden követ meg kellett mozgatnom, hogy végkép el ne vágják a lehetőségét is a további tárgyalásoknak!

— Czernin bizalmatlan! — felelte a császár.

— Ha Parisban csak efféle semmiségeket tudok előterjeszteni, — mondta Sixtus, — az a benyomásuk támad majd, hogy te és én olyan tárgyalásokba kezdünk, amelyeknek sikeres lebonyolítására alkalmatlanok vagyunk. Veled tárgyalni akarnak. Németországgal nem! Németországot meg akarják verni! Könnyen azt a látszatot keltheted, hogy nem a magad érdekében tárgyalasz! Azt fogják mondani: Ausztria császára azt szeretné tudni, milyen követelésekkel lépünk fel Németországgal szemben, hogy aztán közvetítsen köztünk és a németek között. Majd rábeszéli aztán a németeket,

fogadják el követeléseinket. De Németországtól meghódolást követelnek! Veled viszont békét kívannak kötni!

— Ez különbéke volna, — felelte halkan a császár.

— Tekintve, hogy Németországgal nem akarnak előbb tárgyalásba kezdeni, mielőtt meg nem verték, mondta Sixtus, — nehezen köthetsz más békét, mint különbékét. Trónralépési kiáltványodban népeidnek békét ígértél! Ha most, amikor ilyen alkalom kínálkozik erre, visszariadsz, megszegted Ígéretedet népeiddel szemben. És Parisban azt fogják mondani: Ausztria császára nem vállalkozhat önálló lépésre, mert a németek foglya!

— Én nem vagyok a németek foglya! — utasította vissza a császár.

— De hogy Németország oldalán elpusztuljunk, csak a szép gesztus kedvéért, — vetette közbe a császárné, — egyszerűen öngyilkosság!

— De én nem akarok Olaszországot játszani, — mondta a császár. — Mindnyájan utálattal és megvetéssel néztük Olaszország viselkedését, amikor megszegte velünk szemben a hűséget.

— És Németország mégis odaígérte az olaszoknak a hátad mögött a te Dél-Tirolodat, arra az esetre, ha Olaszország nem avatkozik a háborúba! — mondta a császárné.

— Inkább elpusztulok — kelt ki magából a császár. — semhogy Olaszországnak egy négyzetméter területet is átengedjek! És ha Olaszország Triesztet követeli, hódítsa meg Triesztet! Sejtelmetek se lehet Parisban, katonáim hősi teljesítményeiről az Isonzónál! Én láttam! Én ott voltam! Ilyen földet nem ajándékozunk oda!

A császár csupa élénkség volt, arca átpirosodott, szeme felragyogott: — Ott lenn az Isonzónál, kedves Sixtusom, ott született újjá a Monarchia! Ott egy szál

német katona sem segített nekünk, ott egyesegyedül tartottuk a frontot! Az ausztriaiak, a magyarok, a horvátok, a csehek, a lengyelek és a románok!

Sixtus herceg meglepődötten sütötte le a szemét:

— Megértem büszkeségedet! Magam is az olaszokban látom a béke legnagyobb akadályát! Olaszország egyetlen, engesztelhetetlen ellenséged! A német lapok különben épp most adnak hírt egy küszöbön álló, Olaszország elleni offenzíváról! Erről már említést is tettem neked a levélben, melyet délelőtt Erdödy továbbított. A híreket Parisban úgy fogják fel, hogy ez az offenzíva német segítséggel indul meg. Igazán megértem, hogy vágyat érzel erre az offenzívára. De talán arra is gondolhatnál, hogy Oroszország közben éppúgy hátbatámadhat, mint tavaly Lucknál.

A herceg lesütötte pillantását; Poincaré, akit nyugtalanított a németek visszavonulása a Hindenburg-előkészítette hadállásokba és az ezzeljáró nagyarányú frontrövidülés, beszélt a herceggel az Olaszország ellen készülő offenzíváról.

— Nem hiszem, hogy az oroszok megtámadnának,
— felelte a császár kissé bizonytalanul.

— Ha az oroszok nem is támadnának meg, — folytatta a herceg, pillantását még egyre a földre szegezve, ha az olaszok vereséget szenvednének, egyszerre csak ott teremne az angol és francia segítség. Ennek a lehetőség kis sikernek a fejében elválnád viszont a szinte biztos lehetőséget, hogy tovább tárgyalhass.

— Olaszországgal tárgyalni, felelte a császár, — nem vezet célra.

— Az olasz nép, — mondta Sixtus, — nincs a béke ellen. A politikusok és a pártok becsvágya kergette háborúba. És Németország különben is ott és akkor árul el az olaszoknak, ahol és amikor módja van rá. Giolitti még mindig azon mesterkedik, hogyan köthetne békét Né-

metországgal. A „Regno“ legmagasabb köreiben ott székelnek Poroszország barátai.

— Hiszen a Regno, — vetette közbe a császárné, — azt is a poroszoknak köszönheti, hogy Rómát elrabolhatta.

— Ezért kell elsőbben is Franciaországgal, Oroszországgal és Angliával tárgyalni, — mondta a császár, — hogy ezek az államok aztán nyomást gyakoroljanak Olaszországra. Meg kell mondani ezeknek az államoknak, hogy Olaszország mindig Németország oldalán állt, már a békében és most a háborúban is, A Savoyai és a Hohenzollern-ház a Habsburgok elleni küzdelemben jutott hatalomra! Bismarck csak azért hozta létre a hármasszövetséget, hogy Ausztriát fogolyként szorítsa be Poroszország és Olaszország közé.

— Mindent, amit Olaszországról mondasz, szóról-szóra aláírok, — felelte a herceg. — Mindazonáltal azt hiszem, jól tennéd, ha Olaszországot nem támadnád meg, míg ezek a mi tárgyalásaink folyamatban vannak.

— De ha Olaszország támad meg engem?

— Az már Olaszország dolga, — felelte Sixtus. — Neked azonban most nem szabad olyasmit tenned, ami elvághatná a tárgyalás lehetőségét. Ha még soká habozunk, nálunk, Franciaországban mindig esedékes egy miniszterválság. S nekem előlről kellene kezdenem, hogy az új kormányt megdolgozzam. Briand megígérte Poincaré elnöknek, hogy a dolgot titokban tartja. Ki jön Briand után, senkisésem tudja! Ugyanez érvényes Angliára is. Ott csak a király s néhány miniszter tud a lépésedről. Pétervárra is el kellett volna utaznom a cárhoz, hogy vele is beszéljek békeszándékaidról. Közben azonban Moszkva liberális polgársága győzött a cár felett, ők persze még szorosabb függőviszonyba kerülnek majd Angliával és Franciaországgal, mint a cár. Amiben tehát

Parissal és Londenal megállapodunk, az Oroszországra is érvényes.

A császár bizonytalanul nézett sógorára: — Mit tegyek hát?

— Egy írást kell küldened nekem, minél előbb, amelyben röviden és velősen, kertelés nélkül, elismered a négy pontot.

— Czernin nem fog beleegyezni! — felelte a császár.

— Szükségünk van-e Czernin beleegyezésére? — kérdezte a császárné. — Hiszen hallod, hogy nem sok haboznivaló időnk van.

— Czernin megkísérli majd, hogy ismét felhígítsa az egézet, mondta Sixtus. — Azt a diplomáciai gyakorlatot fogja követni, hogy amiről a főmondatban lemond, azt a mellékmondatban visszavonja!

— Németország az elszász-lotaringiai kérdésben aligha enged, és joggal kétségbevonja majd, hogy van-e itt beleszóló nivalóm, — mondta a császár.

— Ha valakinek, felelte Sixtus, — úgy neked van ebbe beleszóló nivalód! Nem te vagy-e a lotaringiai ház feje? Nem vagy-e leszármazottja Elszász grófjának?

Erről még beszélned kell Czerninnel, — mondta a császár némi habozás után.

— Hiszen ha Németország nem enged, a szövetséges viszonyt szétrobbanthatod egyszerűen a lengyelkérdés felvetésével, — ajánlotta Sixtus. Ezzel olyan adú van a kezében, amelyet bármikor kijátszhat. Czernin se vethet semmit ellene. És akkor aztán Németország szegte meg a szövetséges viszonyt.

Erdődy gróf lépett be és jelentette, hogy Czernin gróf megérkezett. Minden pillantás az ajtó felé szegeződött. A gróf belépett, arckifejezése fagyos volt, lényé tartózkodó. Mint amikor légáram éri a gyertyalángot s lobogni kezd, úgy osont át a zavar e titkos összejövetel résztvevőinek arcán.

Nehezen indult meg a beszélgetés. Ott ült a hosszú, szikár gróf, fekete gérokkjában és alig tudta leplezni a gyanakvást, amellyel végigmustrálta a két Bourbon-herceget. A császárné kényelmetlennek érezte a helyzetet, pár percre kiment, hogy Erdődy útján vacsoráról gondoskodjék.

Sixtus herceg röviden ismételte, miről beszélt a császárral. Rátért az írásra, amelyben a császári kormányzatnak el kell majd ismernie a négy pontot.

Czernin kitért: — Mi se kaptunk az Entente-től semmi írásbelit. Először is elfogadhatóbb alapokat kell találnunk.

— Más alap nincs, mint amely már ön előtt ismeretes, — felelte a herceg.

— Én viszont csak egy alapot ismerek, a jelenlegi katonai térképet, hangzott Czernin válasza.

— A katonai térkép jelenleg kedvezőbb Németországra, mint a Monarchiára, mondta a herceg.

— Áldozatot fogunk hozni a békéért, — vetette fel a császár, — feláldozhatjuk Galíciát, engedékenységet tanúsíthatunk a lengyel-kérdésben. Csak Olaszországgal szemben nem vagyunk hajlandók áldozatra. Nem, ezt nem tehetem meg derék tiroliaiimmal, nem vállalhatom a felelősséget hős katonáimmal szemben, akikből egy maroknyi elég volt, hogy Friaulnál feltartóztassa az olaszokat.

— Nem annyira tőled, mint inkább Németországtól követelnek áldozatot, — felelte Sixtus. — Hiszen áldozat nélkül egyáltalában nem jöhet létre a béke.

— De körülhatárolni ezt az áldozatot, jelen pillanatban igen nehéz, — vetette fel Czernin.

— És Németország nem akar majd áldozatot hozni, — mondta a császár.

Czernin mérlegelte az esetet; a két hercegben nem a császár sógorait és nemcsak Franciaország ügynökeit

látta, felismerte bennük a trónkövetelőket, akik érde-
meket akartak szerezni annak az országnak a színe
előtt, amelynek trónjára igényt tartottak. Óvatosnak kel-
lett lenni velük szemben.

— A Monarchiának mégis arra kell törekednie,
hogy mennél előbb szakítson Németországgal, — jelent-
kezett most Xavér.

— Ellene vagyok a különb ékének, — felelte Czer-
nin. — Talán még más utak is vannak, hogy Németor-
szágot tárgyalásokra bírjuk.

— Ön nem fogja engedékenységre bírni a békedík-
tátort! — mondta Sixtus.

Most belépett a császárné és ismét helyet foglalt
a férfiak között.

— Hiszen egyenesen a német császárhoz is fordul-
hatunk, — mondta Czernin.

— Vilmos császár, — felelte Zita császárné, — kör-
nyezetének rabja.

— Akkor a német trónörököshöz, — tanácsolta
Czernin.

— ő se jöhet számításba Hindenburg és Luden-
dorff mellett! — mondta Sixtus.

— Megkísérleljük továbbá, hogy nyomást gya-
koroljunk a német birodalmi-gyűlés egyik pártja útján.
A német középpárhoz jó összeköttetések vannak!

Ez nagy kerülő, — szögezte le Sixtus.

— A politika nem járhat egyenes úton, — felelte
Czernin, — minden eszközzel, a legkülönbélebb olda-
laktól kell a célt megközelíteni. Csak, ha mindezzel
nem érnék el semmit, jöhetne számításba az a gon-
dolat, hogy Németországtól elszakadjunk.

— Franciaország feltételei, — vetette ellen a her-
ceg, — az egész világ előtt ismeretesekek, hiszen eleget
írtak róluk a francia újságok. Ezek a feltételek nem
a jelenlegi hadi-helyzeten, hanem Franciaország törhe-

tetlen jogain alapulnak. Én jártam Verdiin lövészárkai-ban, tudom, mint gondolkozik a francia katona, a francia nép: Németország üritse ki állásait és hadseregét vonja vissza a Rajna jobbjára. De ehhez itt tulajdonképen semmi közünk. Mert itt most, én, a francia herceg, Ausztria császárával és nem a német császárral ülök szemközt. S mint franciának az a meggyőződés, hogy Ausztriának és Franciaországnak csak egy közös ellensége van: Poroszország!

— De miért kell Franciaországnak ez az 1814-es Elzász? — kérdezte Czernin s kissé gúnyosan még hozzátette: — Ön persze erre a kérdésre is azt válaszolhatja, hogy eféle kíváncsiság inkább a német, mint az osztrák-magyar külügyminiszterhez illik.

— Mi a nagy XIV. Lajos Elzászát követeljük vissza, — felelte Sixtus, — és nem azt a waterlooi-csata után összeszabdalt Elzászt.

Miután Czerninnek semmi kedve se volt, hogy most előadást halljon a Bourbonok történetéről, nyíltan bejelentette közömbösségét a tárgy iránt: — Ezek aféle francia ábrándok, amelyek kevésbé érdekelnek.

A császár látta, hogy sógora kissé elvetette a sulykot, minisztere felé fordult és próbálta meggyőzni a még óvatosabbá vált grófort, tanácsolta, hogy mégis készítsék el a kívánt írást; egyszer mégis csak végére kell járni ennek a dolognak; Czernin vonakodott: Nem kíván a Bonnban politikának eféle előfogatja lenni. Meggyőződése, hogy a herceg sem Ausztriára, se Németországra, se Franciaországra, sem Angliára nem gondol, pusztán és kizárólag a francia trónra való nagyon is vitatható igényeire.

A két fivér nővérük mellett foglalt helyet és időnként a szalonnak ama sarka felé vetették pillantásukat, ahol a császár és Czernin tárgyaltak.

Sixtus herceg azzal a kéréssel fordult a császárné-

hoz, emelje fel tiltakozó szavát a németeknél, amiért tűz alá vették Reimset és rommá lőtték a csodálatos székesfegyházat. A császárné közölte, nyomban azután, hogy Erdődy útján értesült erről a kívánságról, a német császárhoz fordult, de választ még nem kapott.

A három testvér most ismét a császár és a gróf felé pillantott. — Enged-e végre ez a Machiavelli? — kérdezte Xavér a császárnétól.

— Károly túlságosan a nyakára hagyta nőni — felelte a császárné. — Czernin nem akarja magára vállalni a felelősséget. Ha biztos volna az eredményben, már régen a mi oldalunkon állna.

Odaát véget ért a megbeszélés, Czernin mereven és szertartásosan vett búcsút. A császár egy kis darabon még kikísérte és aztán visszajött: — Nem akar! Azt mondja, hogy meg kell gondolnia még a dolgot. Talán holnapra megpuhul.

— Akkor annál inkább magadnak kell megírnod a levelet, — felelte Sixtus, — mert minisztered holnapra talán egész másképp gondolja meg, mint reméled. És írás nélkül nem mehetek vissza Parisba.

— Holnap majd folytatjuk a megbeszélést, — mondta a császárné. Talán sikerül mégis módot találnunk, hogy Czernint engedékenységre bírjuk. Holnap este tehát mégegyeszer kijöttök!

Mire a hercegek a kék lépcsőn át a kastély elé értek és beszálltak autójukba, a havazás már elállt. A Schneeberg felől hideg szél jött és simára fésülte a kerti falakat. Az éjszaka magasan és csöndesen őrködött a hótakaró alatt szunnyadó falú felett.

Másnap este, a legnagyobb titokban, ismét megjelent a két herceg a laxenburgi kastélyban; a császár,

a császárné és a hercegek összeültek, hogy megfogalmazzák a levelet, amely alapul szolgálhat majd a további tárgyalásokra.

Sixtus kezében ott volt az írás tervezete; a császár ennek a tervezetnek utolsóelőtti szakaszára mutatott: — Miután Czernin mindenképpen eltanácsolja a különbékét, ez a pont egyelőre nem jöhet számításba: — Abban a pillanatban, amelyben az itt közölt feltételeket elfogadják, őfelsége, Ausztria császára, késznek mutatkozik, hogy hadseregével, a jelenlegi állásokban, várakozó álláspontra helyezkedjék, feltéve, ha a szembenálló hadseregek hasonló magatartást tanúsítanak. — Mielőtt erre az utolsó lépésre elszánnám magam, meg akarom kísérelni, hogy Vilmost Elzász-Lotaringia feladására rábírjam.

A herceg vállaltvont: — Ahogy gondolod! Az általam tanácsolt út rövidebb lett volna.

— Akkor az utolsó szakasznak is el kell maradnia,, folytatta a császár, — amelyben, arra az esetre, ha Németország vonakodnék elfogadni ezeket a feltételeket és kényszerítene bennünket, hogy jelen megállapodásunkat semmisnek tekintsük, fegyveres segínyt kérünk a franciáktól és szövetségeseiktől Németország ellen.

— Valóban, ez akkor tárgytalan. Csak azt kívánom,, sose kelljen megbánnod, hogy nem a békéhez vezető legegyszerűbb és legegyszerűbb utat választottad, tette hozzá Sixtus kissé bosszúsan.

— Nem lett volna szabad Czernin előtt annyira előtérbe emelned a francia álláspontot, mondta a császárné fivérének, — ez bosszantotta fel őt, aki, bármit beszéljen is, fél a németektől.

— Különben, tette hozzá a császár, ezt az írást hozzatok intézett magánlevél formájában kell elkészítenünk. Mert Czerninről egyelőre nem lehet szó. Ha látja, hogy ez a levél megtette a hatását, ő is kedvet kap majd!

Vegyük hát sorba! mondta Sixtus herceg: — Hogy állunk hát az első ponttal?

— Elzász-Lotaringia? kérdezte a császár. — Ehhez a ponthoz már beleegyezésemet adtam.

— De itt szívélyesebb hangot kell megütnünk, mondta Sixtus, mert különben azt fogják hinni Parisban, könnyű neked arról lemondanod, amit Németország veszít.

— A hangot rátok bízom, fordult a császár a három testvér felé. — Ti tudjátok, milyen hang felel meg legjobban a franciáknak!

A három testvér egyideig tanácskozott, írt, törölt, meghallgatták még a császár néhány ellenvetését, aztán az asztalra tették a következő végleges fogalmazványt, amelyet a császár tintaceruzával lemásolt:

— Kedves Sixtus!

Végéhez közeledik a háború harmadik éve, amely annyi gyászt és fájdalmat hozott a világra. Birodalmam valamennyi népe, ma jobban mint valaha, egyesült abban a közös akaratban, hogy a Monarchia sértetlenségét, ha kell a legnagyobb áldozatok árán is, megőrizzük. — Hála ennek az összeforrottságnak és áldozatkész együttműködésnek, amely birodalmam valamennyi nemzetét egyesítette, a Monarchia közel három éven át ellenállást tudott tanúsítani minden támadással szemben.

— Állj! szakította félbe a császár, amikor a herceg tollbamondás közben idáig jutott: — Ne említsük itt meg néhány szóval mégis a németeket? Talán a bolgárokról és törökökről is szót ejthetnénk?

— Ez a franciákra úgy hatna, mint bikára a vörösposztó, felelte Sixtus herceg,

— De kérlek írd tovább: — Senkise tagadhatja azokat a hadisikereket, amelyeket csapataim, főkép a balkáni harctéren, kivívtak. Franciaország, a maga részéről viszont, nagy ellenállóerőt és pompás lendületet tanúsi-

tott. Valamennyien fenntartás nélkül csodáljuk hadseregének példaadó, hagyományos hősiességét és a francia nép áldozatkésztségét. Különösen örvendetes a számomra azt látnom, hogy semmiféle tényleges ellentét nem választja el birodalmamat Franciaországtól, ha ezidőszerint egymással szembenálló felek vagyunk is még. Feljósítva érzem tehát magam a reményre, hogy Franciaország iránt táplált élénk rokonszenvem, valamint birodalmam népeinek rokonszenve elég lesz, hogy a jövőben végkép elhárítsa annak a veszedelmét, hogy valaha is visszatérhetne közénk a hadiállapot, amelyért, jelen esetben, nem engem terhel a felelősség.

E célból és hogy igaz érzéseimről számot adjak, kérések, titokban és nem hivatalosan, add tudtára Poincaré úrnak, a francia köztársaság elnökének, minden eszközzel és személyes befolyásom teljes latbavetésével azon leszek, hogy támogassam szövetségesemnél Franciaország jogos követeléseit Elzász-Lotaringiát illetőleg.

A herceg felolvasta a francia szöveget és most egy kis szünetet tartott: — Ha szívélyességgel pótolni lehetne a konkrét Ígéreték hiányát, a franciák meg lehetnének elégedve ezzel a levéllel.

Aztán Belgium, Szerbia és Oroszország említésével folytatták. Amikor Szerbiához értek, a Karagyorgyevics-dinasztia nevét a császár kívánságára, törölték a szövegből. Az uralkodó még azt is kikötötte, hogy a Narodna Qbranát meg kell említeni és hogy Szerbiát kötelezzék, a maga részéről nyomjon el minden olyan törekvést, amely a Monarchia szétदारabolását célozná. Ezt is felvették tehát a szövegbe. A befejezés körül hosszú vita folyt, mert a herceg azt kívánta, hogy legalább ide iktassanak be pár szót, amely a különbékére vonatkozó reménynek ad kifejezést. A császár ezt nem fogadta el. A befejezés maradt a szokásos.

Csak a késő éjjeli órákban fejezték be a munkát. A

testvérek elbúcsúztak, a császár egyedül maradt meghasonlott lelkével.

Másnap reggel Eördödy gróf, a legnagyobb titok leple alatt, visszautaztatta a hercegeket Svájcba.

Április másodikán délután kettőkor hagyta el a császár hosszú udvari menete Laxenburg állomását. A császári párt nagy kíséret követte: a császár és a császárné két főudvarmestere, a főszárnysegédek és a szárnysegédek, a hadügyminiszter és a kabinetiroda főnöke, kamarások és udvarhölgyek, a vezérkari főnök, aki magával hozta hadászati munkatársait, a külügyminiszter és osztályfőnöke, a konyhafőnök és az útifőnök személyzetével. A vonatban megélénkült a sürgés-forgás, a császár audienciát tartott szalonkocsijában, amely a vonat közepén volt; a császár arcán jókedv derült, mert Czernin éppen az imént közölte vele, hogy békeajánlat érkezett Olaszországtól, amely követeléseit Dél-Tirol olaszlakta részére korlátozta.

Egymást követték a megbeszélések, az utolsó kocsiban megszólalt a Hughes-készülék, a hosszú étkezőkocsiban terítettek a tábornoki karnak. Mennél közelebb ért ez a tavaszi vonat a német határhoz, annál inkább osztrákoknak érezték magukat a bennülők, akiknek egy távoli, hideg országba kell utazniok, hogy ott, a német hadsereg főhadiszállásán, Homburgban, a makacs németeknél úgy jelenjenek meg, mint akik békülni és kérni jöttek. Ahogy a vonat egyre északnyugati irányban haladt, az utasok egyre jobban érezték, már itt a Majnától délre is, hogy porosz levegőt szívnak be, egyre több kis történet szállt körben a poroszokról s egyre gonoszabb nyelvűek lettek az anekdoták. Az állomásokon a kurta vezényszavak még a fülüknek meghitt délnémet nyelven hangzottak fel, de lelke mélyén mindenki úgy

érezte hogy elcsatolt ország részen visz át az útja és hogy a pályaudvarok személyzetének sokkal inkább Wienhez kéne tartoznia, mint Berlinhez,

A német császár Homburgban szívélyesen fogadta őket (már amennyire ezek a merev poroszok szívélyesek tudnak lenni, fűzték hozzá magukban az osztrákok), a vendégek végnélküli kocsisorban vonultak fel a várba.

Reggeli után ott álltak egymással szemközt Czernin és Ludendorff; a tábornok egy félórával ezelőtt közös megbeszélésen vett részt Bethmann—Hollweggal, Hindenburggal, Arzzal és Czerninnel s hitetlenül és csodálkozva hallgatta az osztrák gróf előterjesztését, mely szerint Németország mondjon le Elzász-Lotaringiáról Franciaország javára, hogy mielőbb létrejöhessen a békekötés. Ez a beszélgetés félbeszakadt, mert mindkét kancellárt az uralkodóhoz hívták. Most tehát azért voltak itt, hogy ugyanerről a tárgyról folytassák az eszmecserét.

— Először is meg kell magyaráznom önnek, miért szükséges a Monarchiának a mielőbbi béke, mondta Czernin, aki dragonyos-örnagyi egyenruhában volt. — Erőnk végére jár. Népünket elcsigázta a fogyatékos táplálkozás, nálunk tompa kétségbeesés lett úrrá az embe reken.

— Ezt nem értem, — felelte Ludendorff hűvösen — az önök Monarchiájának nagyobbik fele agrár állam. Valami hibának kell lenni az élelmiszerek előteremtése és elosztása körül.

Czernin nem panaszkolta el a porosz tábornoknak, hogy valóban milyen hiányok vannak a megszervezés körül, (honfitársával szemben megtette volna) annak a közlésére szorítkozott csupán, hogy a hadiszergyártásra szükséges anyag is kifogyóban van.

Ha módunkban áll, kiségtjük önöket. Pótanyagokat kell majd igénybevennünk, — felelte Ludendorff.

— Valóban, ezt a veszedelmet talán még el lehet hárítani, folytatta Czernin, — amit azonban nem tudunk elhárítani, az az orosz forradalom hatása a mi szláv nemzetiségeinkre.

— Szigorúbb államvezetésre volna szükség önöknél, szögezte le Ludendorff. — Jobb szellemre, ellenállásra acélozni az akaratot!

— Ön elfelejti, felelte Czernin, akit bosszantott ez a fenhéjazóan oktató hang, — hogy az önök állama egy-séges, hogy egy népet könnyebb vezetni, mint a mi sok-féle népeinket és nemzetiségeinket. A német birodalomban az abszolutizmus idején melyik császár vagy király tudta a sok apró fejedelem hatalmát megtörni? És a nacionalizmus korában hol a Monarchiának az a vezetője, aki megtudja törni akár a legkisebb nemzetiség ellenállását is? Ön megfelelkezik továbbá arról is, hogy nálunk a Monarchiában az uralkodó dinasztiaja és személye az egyetlen kötelék, amely ezeket a különféle nemzetiségeket összeköti. Nálunk az uralkodó személye a haza jelképe egyben. Tekintetbe kell vennie tehát, ilyen dinasztiaának arra kell törekednie, hogy valamennyi népéhez igazságos legyen!

— Dehát csak nem fogjuk feláldozni a mi Elzász-Lotaringiánkat, mert önök nem tudják kordában tartani a népeiket! Most már Ludendorff is dühbegurult.

— Felajánljuk önöknek cserébe egész Lengyelországot, beleértve Galíciát is.

— Mely ajánlat nem éppen csábító, ha tekintetbe vesszük, amit ön ép az imént mondott birodalmuk népeiről, — felelte Ludendorff. — Ez a lengyel-terv különben is kissé elmosódott. Aztán nem tudjuk azt sem, hogy egy ilyen új szövetséges állam milyen hatással volna keleti tartományainkra.

— Erre csak a jövő adhatna választ, felelte Czernin.

— De Elzász-Lotaringiáról viszont most mondjunk

le? Nem, erről mindaddig nem lehet szó, amíg a háborút el nem vesztettük. Minden nép a becsületével áll vagy bukik. Hiszen itt a német birodalomról van szó! Minden kormányzatot és minden hadseregvezetést, amely ezt félreismeri, elsöpör a népharag.

— Viszont ha a központi hatalmak uralkodói nem kötnek mielőbb békét, felelte Czernin, — elkergeti őket a fellázadt népek forradalma. Ezzel egyszerre új erő lép a színre, amellyel eddig még nem számoltunk!

— Ön túl sötéten lát! — mondta Ludendorff.

— Sajnos, túl élesen látok, felelte Czernin — minden nyugtalanságot, amely végigrezeg a világon, először és legkönnyebben nálunk érezni meg.

— Helyzetünk bizonyára komoly, — folytatta Ludendorff, — de azért még igen nagy teljesítményekre is képesek vagyunk. Csak akarnunk kell! Ha lemondanánk Elzász-Lotaringiáról, az ellenség csak gyöngeségünk jelét látná ebben. Követeléseivel ezzel mértéktelenül megnövekednének, mert küszöbön álló összeomlásunk jeleként fogná fel. És aztán — honnan tud ön bizonyosat afelől, hogy ha Elzász-Lotaringiát átengedjük, az Entente megelégszik ezzel?

— Ezt nem biztosíthatom önnek, felelte Czernin — de megbízható forrásból azt az értesülést nyertem: ez az alapfeltétele, hogy a tárgyalás fonalát felvehessük.

— Nem tudom beleélni magam ebbe a gondolatmenetbe, — felelte Ludendorff, — milyen alapon tartják a franciák természetesnek ezt a vakmerő követelést és hogy képzelik, hogy mi, akik minden vonalon győztünk, még-ha jlünk az ilyen követelések előtt!

Czernin megkísérelte, hogy más úton férközzék közel a tábornokhoz. Ha az imént a Monarchia nehézségeit ecsetelte, most azokra a belső veszélyekre tért át, amelyek Németországot fenyegetik, olykor-olykor ügyesen felcsillantva jólértesültségét. A tábornok felfigyelt, cso-

dálkozott: honnan szerzett Czernin ilyen értesüléseket, de nem érezte szükségét, hogy efelől tárgyalásokba bocsátkozzék. A hosszú, szikár gróf jól látta a hatást és gyorsan rátért a tengeralattjáró-háború kilátásaira. Ekörül is csodálatraméltó tájékozottságról adott számot és adatait úgy csoportosította, hogy hallgatója önként vonhatta le a kedvezőtlen következtetéseket. A gróf befejezésül Amerikát említette, amely nem régen tűnt fel, bizonytalanul és fenyegetően, a háború láthatárán.

De Czernin a tábornok előtt süket fülekre talált, az osztrák államférfi lágy és nyugodt beszédmódját nem akarta megérteni a kurtán és élesen válaszoló porosz, aki a gondolkozásnak abban a zárt biztonságában nőtt fel, amely még mindig magában hordta a porosz haditettek régi, hatalmas lököerejét. Ludendorff tudott a gyűlöletről, amely Németország ellen minden oldalról fellángolt, de egyesegyedül az erőszakot tudta, mint eszközt, hogy ezt a gyűlöletet kivédje és letörje. A gróf megfontolásait, mint a bénító csüggedtség jelét, sértő nyersséggel utasította vissza.

E visszautasítás ellen a gróf nem tudott mást, mint újabb haszontalan kísérleteket, hogy meggyőzze a tábornokot: áldozatok árán is békét kell kötni. De a tábornok felismerte, hogy itt már elkésett a politika, mert most már élet-halálról van szó: fennmarad-e a hazája? Czernin eszébe Ludendorff előtt gyöngeségnek tűnt, Ludendorff hajthatatlanságát Czernin durvaságnak fogta fel. Túlságosan nagy volt a különbség a két állam törvényei között, semhogy fennforoghatott volna annak a reménye, hogy közvetíteni lehet köztük. Ausztria hátrált, védekező-taktikát követett, Poroszország a győzelmes előnyomulás híve volt. Ha a háború vége rosszul üt ki Németországra mint államra, még mindig ott van a német nép, amely egyetlen szóra zászló alá sorakozik, hogy végső erőfeszítéssel az eget vívja meg.

Ausztria-Magyarország azonban csak állam volt, amelyet ha egyszer szétverték, semerre se nézhetett segítségért. A Monarchiának nem adatott meg, hogy felszabaddítsa ezeket a végső erőket, mert ez az állam éppen annak köszönhetette létét, hogy fékentartotta ezeket az erőket, és ott, ahol ezek az erők már lerázták bilincseiket, egymás ellen játszotta ki azokat. Nem, Ludendorff nem tudta megérteni, miért riadt vissza Ausztria-Magyarország a háború végső kimenetelétől, nem látta a lényegbevágó különbséget, nem érezte a fenyegetést, amely Czernint és társait olyan ingadozóvá tette. A tanácskozás félbeszakadt. Ludendorff azt hitte, meggyőzte a grófot, hogy a harcot folytatni kell a végső befejezésig. De Czernin már más utakon és módokon tűnődött, miként törhetné meg a tábornok ellenállását.

Április 19-én a savoyai kis püspöki városban, Saint-Jean de Maurienne-ben, az Arc völgyében, a Genf—Turini vonal mentén, a következő személyiségek gyűlték össze: az új francia miniszterelnök, Alexandre Ribot, Barrére, a római francia nagykövet, Lloyd George angol miniszterelnök, valamint az olasz külügyminiszter Sidney Sonnino, aki magával hozta Bossellit is, az olasz kamara elnökét.

Ennek az összejeövetelnek a célja, az eldugott hegyi városkában, az volt, hogy Olaszországnál tapogatózzanak: mint vélekednék a különbékéről Ausztria-Magyarország és az Entente-államok között.

Sixtus herceg, aki a Briand-kormány bukása után annak utódjánál, az ősz Ribotnál ellenállásra talált, a legnagyobb aggodalommal nézett ez összejeövetel elé, sőt tudatta is Ribot-val, hogy császári sógorának élete forog veszélyben, ha Németország, Itálián keresztül, megtud valamit az eddig lefolyt tárgyalásokról.

Ribot kezdettől fogva ellene volt a Bourbon-hercegek-közvetítette béketárgyalásoknak, a legnagyobb bizalmatlansággal olvasta a császár levelét, amelynek főképp Olaszországra és Romániára vonatkozó részeit találta feltűnően hiányosnak. Mit is kezdhetett el Ribot eféle különbékével, amelyet Ausztria-Magyarország csak egyes ellenfeleivel volt hajlandó megkötni (és éppen csak azokkal, amelyekkel se közös határa, sem érdekellentéte nem volt). Amerika már hadat üzent, ezzel sikerült időt nyerni. Talán többet ért volna a fegyverszünet, vagy egy titkos megegyezés Ausztriával. Hiszen a herceg által Wienből hozott biztosíték, hogy Ausztria egyelőre nem támadja meg Olaszországot, lényegesen megerősítette Pétain és Nivélle nagy offenzíváját, amelynek első, súlyos veszteségekkel járó harcairól, ép az imént futottak be jelentések ebben az Isten hátamögötti hegyi városkába. A német foglyok száma, hangzott a hír, megközelíti a húszezret.

Lloyd George, akinek legfőbb szempontja az volt, most, hogy Arrasnál Anglia is beleavatkozott a szárazföldi küzdelembe, mint szakíthatná el Ausztria-Magyarországot Németországtól, Olaszország hajthatatlanságát Smyrna felajánlásával vélte megtörhetni. Az orosz-forradalom kínálta az alkalmat, hogy Kis-Ázsia felosztása ismét szőnyegre kerüljön.

Sonnino jobban felkészült mint Lloyd George; párisi nagykövete útján tudomást szerzett a küszöbön álló alkalomról és beszerezte a hozzá szükséges anyagot is. Amikor tehát Lloyd George, kevéssel rá, hogy elkezdték a megbeszéléseket, egy térképet tett az asztalra, amelyen ki voltak jelölve azok a területek, amelyekre Olaszország tarthat igényt Kis-Ázsiában, Sonnino is mappájába nyúlt és kivett onnan egy ugyancsak, a Foreign Office-ban készült térképet: — Ha a kettőt összehasonlítjuk, mondta hűvösen és gúnyos mosollyal, — bizonyos, nem

lényegtelen, különbségeket fedezhetünk fel. Majd mindkét térképről azt veszem magamnak, amely országomra előnyösebb!

Ribot ráncos arcán megfagyott a kárörvendő mosoly, amikor bepillantott Sonnino térképébe és ott az olasz-zónában fedezett fel olyan területrészeket, amelyeket már Franciaországnak ígértek oda. Nos, ha más-kép nem ment, Sonnino hajlandó volt engedni ezen a ponton. Most Ribot-n volt a sor, hogy kérdést intézzon Sonninohoz: Milyen álláspontot foglalna el Olaszország esetleges osztrák-magyar békeajánlattal szemben?

— Ausztria-Magyarország békeajánlatot tesz? — adta Sonnino a meglepődöttet. — És nem Olaszországot keresi fel vele közvetlenül? Lehetetlen, hogy ez olyan békeajánlat legyen, amely megfelelné a londoni paktumnak. Olaszország azonban hajszálynit sem enged abból a paktumból. Sonnino tökéletes biztonságban érezte magát: e pillanatban a nagy francia támadás nyugaton kötötte le az egész német hadsereget. Pár nappal ezelőtt Havas azt jelentette Rómából: Ausztria felkészült az offenzívára, Németország megígérte támogatását. Nem lett belőle semani. Ettől az offenzívától nem kell már félni. Ausztria egyedül nem vállalkozhat támadásra. És ráadásul Sonnino még azt is tudta, hogy Paris valami úton-módon ígéretet nyert Ausztriától, hogy most tavasszal csakugyan nem indítja meg a támadást.

Lloyd George megpróbálta a közvetítést: fontosabb Németországot elkülöníteni és Ausztriával különbékét kötni, minthogy most hajszálynyira ragaszkodjunk ama bizonyos londoni paktumhoz és előre igyunk a medve bőrére.

Nem! És újra nem! Sonnino erre nem volt kapható. Amit írásba foglaltak, érvényes. Dél-Tirol egész a Brennerig, Trieszt városa és környéke, Görz és Gradiska grófság, egész Istria a Quarnero öböl, Dalmácia és szigetei,

Valona, Sasseno szigete és a Dodekanes jelenleg megszállt szigetei. így állt az írásiban, ehhez van jussa Olaszországnak. Ha a Regno kevesebbet kap, ha Olaszországtól el akarnák vitatni, amit kialakított, sajnálatára, nem áll módjában tovább folytatni a tárgyalásokat. Általános felháborodás kapna lángra, a királyt lemondásra kényszerítenek, ha hasztalan áldozatnak bizonyult volna mind a sok halott, aki Triesztért és Görzért ontotta véréét. Mindig csak Németországot tekintik egyetlen ellenségnek; Olaszországnak azonban csak egy ellensége van és az nem más, mint az Osztrák-Magyar Monarchia, az a Habsburg-Monarchia, amely ősidők óta mindig azon mesterkedett, hogy megakadályozza a királyság egyesülését.

S bár Ribot kicsit örült is az olasz külügyminiszter izgalmának, látnia kellett viszont, hogy ezek az előtte első pillanattól fogva kétes értékűnek tűnt osztrák békefáradozások mint szenvednek hajótörést az első kísérletre, amikor Ausztria igazi ellenfelével kell róla tárgyalni. Alighanem ugyanígy járnának Romániával és Szerbiával is. Az osztrák nemzetiségeket, a pangermánizmusnak ezeket a janicsárjait, fel kell szabadítani,, minden ígéretet, amelyet a csehekkel, lengyelekkel és románokkal szemben tettek, be kell váltani és nem szabad eltérni e céltől egy Bourbon herceg kedvéért.

Hogy Sonninot megnyugtassa és a herceget távoltarthassa magától a jövőben, Ribot is megszavazta, foglalják jegyzőkönyvbe, hogy a jövőben mindennemű osztrák ajánlat kifejezetten visszautasítatik, nehogy veszélyeztethesse Anglia, Franciaország és Olaszország egységét, amely ma kívánatosabb, mint valaha. Oroszországot, a kidőlt szövetségest, pótolni kellett, Amerika közvetlen beavatkozását ki kellett várni, ha Nivelle offenzívája netán nem hozná meg a remélt sikert.

Két nappal később Sixtus herceg ismét megjelent Ile St. Louis-n, Jules-Martin Cambonnál, a francia külügyminiszter állandó helyettesénél. A herceg pár nappal ezelőtt, a hazautaztában Parisban tartózkodó Lloyd George-al találkozott és tőle nyert némi vigasztalást és egy kevés reményt, hogy Anglia azért titokban tovább tárgyal majd Wiennel.

Cambon a herceget sajnálkozó arccal fogadta: — ön bizonyára hallotta már Lloyd George-tól, hogy az olasz kormány bevonása nélkül nincs mód Ausztria-Magyarországgal különbeké-tárgyalásokat folytatni.

A herceg bólintott: — Fontos lett volna a számomra, hogy Olaszországot csak később vonjuk be a béketárgyalásokba.

Cambon nem állhatta meg, szemére ne lobbantsa a hercegnek, hogy kezdettől fogva kitért az olasz kérdés elől. Franciaországban Briand alatt remélték, hogy sikerül az osztrák különbéke — és ezzel Németország magára marad. Ausztriában viszont azt hitték, hogy sikerül a megegyezés Franciaországgal és Angliával — és ezzel kijátszák Olaszországot. Ezen szenvedett hajótörést a herceg fáradozása.

— Talán mégis találhatnánk utat Olaszországhoz?
— mondta a herceg.

— Olyan út nincs, — felelte Cambon, — amely elvitathatná Olaszország igényét Triesztre és Trientre.

— Még nem adom fel a reményt, folytatta a herceg, — hogy erőmet és összeköttetéseimet továbbra is Franciaország szolgálatába állíthatom. Hiszen sógoromat is azért sürgettem kezdettől fogva, hogy világos nyilatkozatot tegyen az elzász-lotaringiai kérdésben, mert Franciaországra így előnyös. Ausztria császáranak ez a levele Franciaországra fontos, mert a jövőben, a különbekére irányuló minden fáradozás számára, bizonyítékul szolgálhat, hogy Ausztria-Magyarország igenis képes

Németországtól független tárgyalásokra. Franciaország talán még a jövőben is gondolhat sógoromnak erre a nyilatkozatára.

Cambon meghajolt: — Nagy örömmel fogadtuk Ausztria császáranak ezt a rokonszenv-nyilatkozatát Franciaország és dicsőséges hadserege iránt. Reméljük, hogy sógorának mégis csak sikerül kibonyolódnia ebből a nehéz olasz-kérdésből és lehetségessé teszi ezzel számunkra is, hogy újból felvehessük a tárgyalás fonalát.

— Az én szívemben kevesebb helyet foglal el az olasz-kérdés és Ausztria java, mint az a vágyam, hogy Franciaország győzzön és felviruljon, — felelte a herceg. — De nagyon félek, hogy Franciaország elvérezhet Amerikának és Angliának abba az elhatározásába, hogy a háborút a végtelenségig kell folytatni.

— Amerika jövőre megjelenik a harctereken és kivívja a győzelmet!

— Ez még egy teljes esztendő! Nagy idő! Egy háborús esztendőnek minden napja véráldozatot követeli — tört ki a herceg.

— Ha nálunk is, mint az oroszoknál, előbb véget nem vetnek a dolognak a belső frontok kétségbeesett tömegei, — tette hozzá Cambon halkán.

Hát semmi mód nincs, kérdezte a herceg, Olaszországot engedékenységre bírni, hiszen Franciaország érdeke, hogy Ausztria kiálljon a hadviselők sorából.

Cambon ismét visszatért kedves eszméjére, hogy Ausztriát Dél-Tirol és Trieszt fejében Sziléziával kell kárpótolni. Ezt a herceg nem tartotta jónak: már csak azért is lehetetlen, mert ezáltal túlságosan sok német elemmel szaporodna az az Ausztria, amely a háború után Franciaország szövetségese kivan lenni. Lengyelország, ha belépne a Monarchia államainak sorába, átvállalhatná a feladatot, amelyet eddig Oroszország töltött be, tudnillik, hogy feltartóztassa Németországot ke-

let felé. Ha még Sziléziát is besorolnók ebbe a szövetségbe, csak újabb összeütközések csiráit hintonók el az eljövendő Ausztria számára.

— És hát most mi a szándéka? kérdezte Cambon.

— Közölni fogom sógorommal, mi az, amit elértünk és mi az, amit nem sikerült elérnünk.

— És Olaszország?

— Olaszország olyan területekhez ragaszkodik, amelyek sohasem voltak olaszok, felelte a herceg.

— Sonnino a szerződésében foglaltakhoz ragaszkodik!

— Félek, hogy ennek majd Franciaország fizeti meg az árát, — kiáltott fel a herceg. — Azt hiszem, nem vezet más út Franciaország győzelméhez, mint az, amelyen az én kísérleteim járnak. Csak így rövidíthetjük meg a háborút és menthetjük meg sok francia életét.

Kis ideig együtt maradtak még és jegyzőkönyvbe foglalták kölcsönös kívánságaikat. Sixtus megígérte, hogy a jegyzőkönyvet továbbítani fogja sógorának Wienbe.

Egy évvel később, 1918. áprilisában, az első nagy franciaországi ütközet után, amelyben csaknem teljesen megsemmisült az egész angol hadsereg és magát Parist is közvetlen veszély fenyegette, abban az időben tehát, amely ez ütközet és a németek legközelebbi támadása között telt el, amely viharfelhőként terült az egész világra — miután Oroszország már összeomlott, a Brest-litowski békét aláírták és Romániával éppen most folytak a tárgyalások Bukarestben — amikor már azon reménykedtek, hogy Amerika talán mégis csak későn érkezik majd és Franciaországot ugyanaz a sors éri, mint Olaszországot, amely novemberben egyetlen ütközetben tizenegy ütközet zsákmányát veszítette el és egész a

Piavéig szorult vissza: — ezen a koratavaszon, amikor éhség és remény harcoltak egymással, egyszerre csak, elkésve, mint Münchhausen postakürtjéből ama befa-gyott dallamok, felröppent a hír és bejárta az egész világot: miről tárgyalt Ausztria császára a sógoraival.

A külügyminiszter Bukarestből hívta fel telefonon a császárt, hogy siessen a badeni hadseregfőparancsnokság Hughes-állomására. Badenben és Bukarestben tehát le-írták a készülékek, amit a császár és a gróf beszélt.

A császár: Jó estét. Örülök, hogy felhívott. Hallom éppen a minisztériumból hogy Clemenceau leleplezé-sékkal fenyeget. Természetesen merő koholmány mind-az, amit Clemenceau szellőztethetne rólam, azonkívül, amit ön amúgyis tud. Ismételten kijelenthetem, hogy az egész ügyben nyugodt lehet a lelkiismeretünk. Ha Cle-menceau csakugyan olyasmit hozna nyilvánosságra, ami túllép annak a keretén, amelyről ön amúgy is tud, az a szándékom, hogy táviratot küldök Vilmos császárnak, amelyben felháborodásomat fejezem ki e szövevényes hazugságokkal szemben, amelyekkel az ellenség körül-hálóztta személyemet, ismételten biztosítom feltétlen szövetségi hűségünkről és végül megemlítem, hogy, mint uralkodó, túl magasan állok ahhoz, semhogy további vi-tákba bonyolódjam ilyen Clemenceau-féle fickókkal, és az egész ügyet ezzel lezártnak tekintem. Ez szilárd el-határozásom. Mit kivan még?

A gróf: Kő esett le a szívemről, ha így áll az eset, mert az ellenkezője végzetes lett volna. Clemenceau a következőket állítja: Károly császár az, aki 1917. már-ciusában sajátkezü levelében annak a véleményének adott kifejezést, hogy Franciaország igényei jogosak El-szász-Lotaringiára; a császárnak egy másik levele le-szögezi, hogy a császár és minisztere egy véleményen vannak. Természetesen kategorikusan hazugságnak kell bélyegezni ezeket az állításokat és a Vilmos császárhoz

intézendő távirat is jó ötlet. Mindazonáltal arra kérem felségedet, hogy a nyilatkozattal és a távirattal várjon még holnap estig. Holnap estére Wienben vagyok és akkor még beszélnem kell a dolgról felségeddel. Attól félek, hogy felséged mégis írt egy levelet, amelyről megfeledkezett, mert különben Clemenceau kétségbeesett játékot űz, ha nem áll módjában előmutatni a levelet, amelyről beszél. Kérem tehát felségedet, várja be megérkezésemet, mert ebben az ügyben most semmikép se szabad hibát elkövetnünk. Nyilvánvalóan a páрмаi hercegekhez intézett levelekről van szó, melyeknek tartalmáról természetesen nincs tudomásom. Azonnal megüzentetem Berlinbe, hogy Clemenceau hazudott, hogy válaszunk útban van és mégegyszer kérem, ne tegyen semmit, mielőtt meg nem érkezem. Ha felséged kívánja, még holnap éjjel, nyomban megérkezésem után, Badenba utazhatom.

A császár: Köszönöm. Mindenben egyetértek önnel. A páрмаi hercegekhez intézett levelekben sose volt politikai vonatkozás. Köszönöm. Kész.

Czernin a budapesti pályaudvaron Wíndischgraetz Lajos herceggel, a magyar közlelmezésügyi-miniszterrel és Wekerlével, a magyar miniszterelnökkel, találkozott. Czernin fáradtnak és bosszúsának látszott, sovány arca meg-megrándult, szeme égett: — Híreket kaptam Wienből, — fordult gyorsan Windischgraetz felé, — hogy kétségbeejtőek az ottani közlelmezési viszonyok. Az osztrák miniszterelnök nem tudja tovább tartani a helyzetet, ha ezek a szörnyű állapotok meg nem javulnak. A frontról is riasztó hírek érkeznek: legmegbízhatóbb német-cseh csapatainkban is akadnak, akik elszöknek az éhség elől. Mit tehetsz Ausztriáért?

— Ha tudni akarod, mit tehetek, felelte Windisch-

graetz, — légy oly kegyes, fáradj el egyszer a mi képviselőházunkba és hallgasd meg a közbeszólásokat! Minden vagont, amely átmegy a Lajtán, agitációs eszközül használnak fel ellenem. Hiszen ezt az egész cserézetet csak azért vezetem be, valami legális módot találjak arra, hogy Ausztriát megmentssem az éhhaláltól!

— Különben ti csak örülnétek, — felelte Czernin, — ha mi éhen pusztulnánk! Kész bolondokháza! A csehek arra használják fel a háborút, hogy a németeket kiéheztessék Csehországban, a magyarok rajtülnek liszteszákjaikon és az a lidércálmuk, hogy, ne adj Isten, nálunk valaki jóllakhatnék s közben a németek szemünkre vetik, hogy agrár-állam vagyunk!

— Ha küldtök nekünk ipari cikkeket, — mondta Windischgraetz, — küldök cserébe lisztet!

A széles, kövér Wekerle megpróbálta lecsöndesíteni a szembenállókat: — Már megint túlzásba viszitek mind a ketten! Mondja meg a királynak, minden intézkedés megtörtént, hogy Ausztriáról gondoskodhassunk!

— Kegyelmes uram, tudod, hogy itt már nem az intézkedéseken múlik, hanem, hogy érvényt szerezzenek azoknak, — mondta Windischgraetz izgatottan Wekerlének. — Sem a nép, sem a parlament nem látja be a helyzet komolyságát.

Wekerle szélesre tárta karját: — Ugyan, ugyan! Majd csak rendbe jön minden újra!

— Tudod mit, mondta Windischgraetz Czerninnek, — veled utazom most Wienbe és ketten megbeszéljük majd a császárral a közéleti és a politikai helyzetet!

— Jó, örvendek. Bár sok megbeszélnivaló itt nincsen. A dolog lényegét már most is megmondhatom: nálunk az életi és a politikai helyzet azonos. Ha rend volna nálunk, nemcsak megélhetnénk, még Németországnak is szállíthatnánk a fölösleget. Ha most a né-

metek segítségével nem kászolódunk ki győztesen a háborúból, magunk vagyunk a hibásak. Mert teljes négy esztendőn át mindent elkövettünk, hogy önmagunkat elbuktassuk!

— Magyarország nem! mondott ellen Windischgraetz.

— Magyarország csak Ausztriát akarja elbuktatni!

— mondta Czernin.

— Ha a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok, gúnyolódott Windischgraetz, — arra sem képesek, hogy saját területükön belül rendet tartsanak, ha még a cseheket se tudjátok észretéríteni, hogyan győzzük meg mi a magyar parasztot, hogy nemcsak a hadsereget, hanem Wient és kapcsolt részeit is el kell látnia élelemmel?

— Mi viszont hogyan győzzük meg katonáinkat a fronton, felelte Czernin, — hogy igazságos dolog, ha a szomszédos magyar ezred jobb ellátást kap mint ők, akik végtére is ugyanazt a szolgálatot látják el. Ez az átkozott abrak-kérdés! A katonák nem látják szívesen, hogy a tiszt urak más kosztot kapnak, mint a legénység, s ugyanez az ellentét áll fenn a birodalom két fele között.

Nálunk Magyarországon rend van! felelte Windischgraetz.

— Gyere, gyere, szállj be! Ennek a beszélgetésnek se vége, se hossza, itt az a kérdés, kit terhel a felelősség azért a sok ostobaságért, amelyet elkövetnek nálunk. Wienig van idő!

Elbúcsúztak Wekerlétől és beszálltak. A beszélgetés tovább folyt, az örök párbeszéd a Monarchia két fele közt. Windischgraetz megkérdezte Czernint, hogy is került felszínre ez a Clemenceau-ügy, de Czernin nem szívesen beszélt erről. — Magam se tudom még, merről büzlik ez a dolog.

De miért tartottad azt a szerencsétlen beszédet a wieni községtanácsban?

— Azt reméltem, hogy Wilson felelni fog rá.

— De közben nem kellett volna a Tigrist is felingereledned! Tudott valamit a császár a beszédedről?

— Kedvesem, a beszédet először megtárgyaltam a császárral és a kéziratot is eléterjesztettem, — felelte Czernin ingerülten.

— Sok mindent terjesztenek a császár elé! — mondta Windischgraetz. — Moccanni se tud a sok beadványtól!

A császár a tervezetet egy teljes napig magánál tartotta és sajátkezűleg írta rá megjegyzéseit, sőt egy éles részt, a csehek ellen, törölt is. De ezen a ponton hajszálnyi kifogást se talált. — Isten a tanúm, minden lehetségest megpróbáltunk, hogy elkerüljük az új offenzívát. Az Entente nem akarta, Clemenceau úr néhány héttel a nyugati offenzíva megindítása előtt, kérdezősködött nálam: hajlandó volnék-e tárgyalásokra és pedig milyen alapokon. Berlinnel egyetértésben nyomban válaszoltam, hogy kész vagyok a tárgyalásokra és Franciaországgal szemben nem látom a békének más akadályát, mint Franciaország igényét Elzász-Lotaringiára. Paris erre azt felelte, ezen az alapon nem tárgyalhatunk. Erre aztán nem maradt más választás.

— És erre válaszolta aztán Clemenceau, mondta Windischgraetz, a Havas ügynökség útján: — Czernin gróf ezúttal hazudott.

— Igen és én viszontválaszomban hivatkoztam a gróf Revertera és az Armand őrnagy közötti tárgyalásokra!

— Vagy úgy! Windischgraetz nevetett: — És erre adta aztán Clemenceau ezt a dodonai választ: — Gróf Czerninnek, ha olyan jó emlékezőtehetsége van, talán, eszébe juthatna egy másik hasonló tárgyalás is, amelyet

két hónappal előbb, egy Reverterát rangban messze túlszárnyaló személyiség folytatott Parisban és Londonban? Erre is, csakúgy mint a jelen esetben, hiteles, de még beszédesebb bizonyítékaink vannak.

— Így történt! És erre üzentettem Clemenceunak, számolt be Czernin, elismerem, a kísérlet megtörtént és az igazság kedvéért kénytelen vagyok leszögeznie hogy ez is eredménytelennek bizonyult.

— És erre látod milyen átkozott találmány a táviró és főképp a drótnélküli!) fújtatta arcodba a Tigris: — A felhígított hazugság is hazugság! A herceg keresgélnei kezdett újságai közt: — Itt van ni: — Ki hitte volna, hogy egy Reverterára lesz szükség, hogy Czernin elméje megvilágosodjék abban a kérdésben, amelyről maga Ausztria császára mondta ki az utolsó szót? Mert Károly császár volt az, aki 1917. márciusában írott sajátkezü levelében elismerte és leszögezte „Franciaország jogos követeléseit Elzász-Lotaringiára“. Egy második császári levél megállapítja, hogy a császár és minisztere egyetértenek ebben a kérdésben. — Ez tegnapelőtt történt! Válaszoltál már rá?

— Tegnap — a császárral történt előzetes megbeszélés alapján. Azt feleltem, a leghatározottabban kijelenthetem, hogy Clemenceau úr nyilatkozata a császár levélbeli véleményét illetőleg első betűtől az utolsóig koholmány.

— És erre jött már válasz?

— Még nem jöhetett! De képzelheted, mennyire várom.

— Mi az érzésed?

— Nem jó! Csöppet se jó! Tudja Isten, mi történt. Nem először történne. Erről az amnesziáról se szóltak nekem előzőleg, a hátam mögött kiadták Erzbergernek az emlékiratomat is, amelyet pedig csak arra szántam,

hogy a német császárt meggyőzze: a Monarchia nem bírja tovább.

— Emlékiratodban kicsit túloztál is, mondta Windischgraetz, mert hiszen tovább bírtuk, sőt az olaszokat vissza is vetettük egészen a Piavéig!

— Szándékosan túloztam! felelte Czernin, annál rosszabb, hogy Erzberger kezébe adták, aki ezzel még sok kárt okozhat!

— És mi lesz most? — kérdezte a herceg.

— Először is holnap, mindjárt reggel, beszélnem kell a császárral, felelte Czernin, — tudnom kell, mit adott ki a kezéből, mert nem szabadulhatok a gondlattól, hogy Clemenceau talán mégse blöfföl, hogy csakugyan van valami a kezében.

— Miből következteted?

— Mert ismerem Sixtust! Mert ismerem a pármaikat! őszintén megmondom neked: aggódom a császárért. Nem tudom hová fejlődhet még ez a dolog. Azt se tudom, hogy viseli el majd a hadsereg az efféléket éppen most, hogy a nagy offenzívát elő kellene készítenünk! Mert félek, hogy a monarchikus eszme nem bírja ki, hogy újabb csorba essék rajta! De bízunk Istenben, hogy túl sötéten látok, hogy Clemenceau-nak túlságosan idegeire ment a beszédem és csak ugratni akar bennünket, most, hogy a németek felkészültek a döntő összecsapásra. Bár így volna — nagy szerencse volna!

Másnap reggel Czernin, Windischgraetz és a közös hadtáparancsnokság főnöke, Landwehr tábornok, Baden biedermeyer uccáin hajtattak át a főtéren álló úgynevezett császár villába, audienciára. Windischgraetz herceget a pestis-oszlop magasbatörő kőfelhőzetével és szentjeivel arra a mámoros napra emlékeztette, amikor

a budai Várban megkoronázták a királyt, Károly akkor a Mátyás templom előtt egy szinte ugyanilyen emlékmű kövén tette le a koronázási esküt. A dagadó köntösű, széles taglejtésű barokk-szentek között akkor Magyarország egyházfejedelmei álltak püspöksüveggel, aransujtásos miseruháikban, mint testté vált hús-vér fivérei Rókus, Ferenc Xavér és Nepumoki János kőszenteknek. És arra is emlékezett, hogy az egyik gróf akkor az elébe táruló látvány hatása alatt, ahogy a király ott állt az egyházfejedelmek és a kőszentek között, megjegyezte: íme a tizenhetedik század! A Habsburgok nagy százada még mindig él!

A váróteremben két szárnysegéd, egy pár udvari hivatalnok és néhány lakáj állt. Minden pillantás Czerninre szegeződött. A gróftot soronkívül beengedték. A harmadik szobából egy csecsemő nyafka sírása hallatszott át. A császárné kilenc nappal ezelőtt fiúnak adott életet és most gyermekágyban feküdt még.

— Szép kis feketelevest főzött nekem a beszédével, — fordult a császár miniszteréhez.

— Felség, a beszédet előterjesztettem! Felsőged jóvá hagyta a tervezetet.

— Clemenceau csinálta ezt az egész gyalázatosságot! Hiszen Ígéretet kaptunk, hogy a tárgyalásokat teljes titokban tartják. Sose engedélyeztem volna a beszédét, ha tudom, hogy nem egyesegyedül a Revertera-Armand tárgyalásokra vonatkozik.

— De Clemenceau feleletei bizonyítják, mondta Czernin, hogy van valami a kezében, amiről én nem tudok. Utolsó feleletét már nem lehet félreértem. Felsőged, kérem a teljes igazságot, mert különben nem tudom magamra vállalni a felelősséget azért, ami jöhet!

Az igazat mondtam önnek. Önt mindég mindenről tájékoztattam!

— Felsőged, számos ellenpéldát hozhatnék fel! De

csak a szomorú Erzberger-esetre utalok, amely végkép aláásta irántunk a német kormány bizalmát!

— Erzberger már Berlinben tudomást szerzett az ön emlékiratáról, felelte a császár.

— De hiszen Wienben a szállodájába vitte fel neki egy testőr, kiáltott Czernin. — A Vatikánnal is tárgyalásokba kezdtek a béke helyreállítása érdekében, ezt is az én megkerülésemmel, általában, annyi nehézséget gördítettek az utamba, hogy most már mindennel szemben bizalmatlan vagyok, felség. Ha felségednek több bizalma van a Párma-családhoz, mint a miniszteréhez, kérem közölje velem és én le fogom vonni a konzekvenciákat!

— Kérem, hagyja ki a játékból feleségem családját!
— mondta a császár hevesen, — Nem akarom mindig újra ugyanazt hallani!

— Felsőged, nem először történik meg és nem egyedül csak a mi Monarchiánkban, hogy a külpolitikára hatást fejtenek ki az uralkodók hitvesei. Bismarck azt jegyezte meg a csak kilencvenkilenc napig uralkodó Viktória császárnő beavatkozásainak kapcsán: — A politizáló nő önként mond le jogáról, hogy nőnek tekintsék!

— Ne idézze minduntalan Bismarckot! — vágta el a császár. — Ki tudja, mint fordultak volna a dolgok, ha többet hallgatnak Viktória császárnőre!

— Felsőgedet óva intettem és most is intem, öfelsége, Párma hercegnője, figyelmeztetésem ellenére, nem állt el attól, hogy Spanyolországban meg ne vásároljon egy hajórakomány kakaót és kávét, hogy azt Triesztbe szállíttassa!

A császár a gróf szavába vágott: — Hiszen ön is tudja, hogy jótékonyági-akcióról van szó, szegény gyermekek számára! Az árút beszerzési áron adják tovább?

— Így mondja a királyné, öfelsége! De Erdődy, akinek dolga volt ezzel az ügygel, Erdődy azt mondta ne-

kem, felség, hogy bomba-üzletről van itt szó! A Pármafamiliának húszmillió korona nyereség üti ebből a markát!

— Erdődy mondja ezt? — kérdezte a császár tanácstalanul. — Erről nem tudok! Ezt nem mondták nekem!

— Felséged nem ismeri fel a nagy veszélyt, amely fenyegeti! A nép nem akar tudni a Pármákról! Itt nem magáról öfelségének a császárnének személyéről van szó, hanem a családról! Rossz néven veszik, hogy a császárné fivérei ellenséges hadseregben szolgálnak, öfelségének a császárnének — igazágtalanul — olasz-szimpatiát vetnek a szemére! A császári ház nem bír el további megterhelést! Kérem felségedet, hogy a hajórakományt, Trieszt kikötőjében, azonnal foglaltassa le! Ha a nép közé kerül, hogy a császár legközelebbi rokonai illegális úton olyan üzleteket kötnek, amelyekre csak egy szó jó: lánckereskedelem, joggal szabadjára tör majd az általános felháborodás!

A császár le volt sújtva, földre szegezte pillantását: — Ezt a dolgot egész másképp állították be nekem. A továbbiakban majd intézkedni fogok!

— Félek felség, hogy a levéllel hasonló az eset. Gondolkozzék felség, talán mégis csak eszébe jut, hogy írt ilyen levelet. Ha felséged a Hughes-készüléknél a tiszta igazságot mondja meg nekem, másképp válaszoltam volna Clemenceaunak!

— Ön tudja, hogy a Hughes-készüléknél az ember nem beszélhet tanú nélkül! Nem tudhattam, hogy önnél Bukarestben nem-é egy német tiszt ül épp a készüléknél!

— Tehát felséged mégis csak írt egy levelet, amelyben jogosnak tartja a francia igényeket Elzászra!

Igen, most jut eszembe, a sógoromnak írtam egy levelet. De Elzászról nem volt benne szó.

— Felsőgednek nyilván meg van még ennek a levélnek a fogalmazványa!

— Talán. Tegnap kerestem, de nem találtam meg!

— Dehát mi volt abban a levélben?

— A békelehetőségekről írtam általában!

— Kérem, felség, sürgősen, ezt a fogalmazványt!

Most kinyílt a szomszédos szoba ajtaja, egy dajka lépett ki s ment át a császár dolgozószobáján, karján egy gyermekkel, akit elborított a sok csipke és szalag. Az uralkodó mosolyogni próbált és aztán szórakozottan mondta: — Holnap megkapja azt az írást! Legalább látni fogja, miket hazudott Clemenceau!

— Most írunk kell a német császárnak, — mondta Czernin, — közöljük vele a tényállást. Mert a németek, mindazok után, ami eddig történt, inkább hisznek majd Clemenceaunak, mint nekünk.

— Érzésem szerint, — felelte a császár, — sokkal jobb volna, ha érintkezésbe lépnénk a német kormánnyal és felszólítanók, tegyenek közzé egy nyilatkozatot, hogy békelépésem az ő beleegyezésükkel történt.

— Erre ma nem akad német kormány, most, hogy Németország a legközelebbi s remélem a háborút eldöntő összecsapást készíti elő!

— Valóban, ma más képe van mindennek, felelte a császár, mint egy évvel ezelőtt! Akkor a németek békeközvetítéseimért még kezét is csókolgattak volna!

— Ha a fogalmazványt megkaptam, — mondta Czernin, — abból kitudódik majd, lehetséges-e ilyenféle lépésre gondolnunk!

Gróf Czernin meghajolt és távozott. Most a közéleti szakemberek kerültek sorra, akik megindult szavakkal ecsetelték a császár előtt a Monarchia kétértelműen fenyegető helyzetét.

Czernin másnap újra kiutazott Badenbe és vörös arccal toppant be a császár dolgozószobájába. — Felség, megjött Clemenceau válasza! Olyan, hogy le kellett tiltanom a nyilvánosságra hozatalát.

— Mutassa! A császár olvasta: — A hazugságoknak ebben a szövevényében végre rendet kell teremtenünk. Miután Károly császár Berlinnel szemben a maga számlájára vállalja Czernin fondorlatos hazugságait, a francia kormány kötelességének érzi, hogy bizonyítékokat szolgáltatson. A kézírásos levél, amelyet 1917 március 31-én Sixtus Bourboné herceg, Ausztria császáranak sógora, a köztársaság elnökének és a herceg beleegyezésével nyomban utána a francia miniszterelnöknek is átnyújtott, szószerint így hangzik:...

A császár elolvasta a levelét, az az írás volt, amelyet Laxenburgban, a hercegek jelenlétében, tintaceruzával írt le. Azokat a mondatokat, amelyekben Elzász-Lotaringia átengedéséről és Belgium feltámasztásáról volt szó, Czernin vörössel aláhúzta. A hivatalos francia nyilatkozat ezekkel a szavakkal zárult: — Gróf Czernin tehát elismerte, hogy ezek a megbeszélések megtörténtek s hogy a kezdeményezés olyan személytől indult ki, aki rangban magasan fölötte áll. A monarchia kormánya most kényszerítve van, hogy megbízottjának maga által is beismert kísérletéről és a tárgyalások részleteiről nyilatkozzék.

A császár az asztalra ejtette a papírlapot: — Mitévők leszünk most?

— Felsőgednek közölnie kell velem a tiszta igazságot!

— Már tegnap este közöltem önnel, hogy nincs mit titkolnom.

— És én tegnap közöltem felségeddel, hogy a felelősséget csak úgy vállalhatom magamra, ha mindent megtudok.

A császár ismét átfutotta Clemenceau válaszát: — Mit jelentsen ez: Berlinnel szemben.

— Ez arra a táviratra vonatkozik, amelyben felséged szövetségi hűségéről biztosította a német császárt,

Czernin most egy másik iratot vett elő és odatette Clemenceau válasza mellé: — Felség, valamit tisztáznunk kell még: Ma reggel osztálytanácsosom, gróf Demblin, elhozta nekem a levélfogalmazvány másolatát. Ezt a kéziratot összehasonlítottam azzal, amit Clemenceau hozott nyilvánosságra. A kettő tökéletesen egyezik, — kivéve a legfontosabb pontokat: már tudniillik ami Elzász-Lotaringiára és Belgiumra vonatkozik. A Demblin által hozzám eljuttatott fogalmazványban ugyanis ez áll: — A franciáknak Elzász-Lotaringiára vonatkozó követeléseit illetőleg minden személyes befolyásomat latba vettem volna, ha azok jogosak volnának; de nem azok. Nos tehát melyik az igazi formája a levélnek?

— Ez az igazi! A fogalmazvány! A másik aljas hamisítvány, — felelte hevesen a császár.

— Felség, a második vagy az első — nem tudom, mondjuk tehát: a fogalmazvány szövege hangzik valószínűtlenebbül! Ha valakitől kérni akarok valamit, talán mégse mondom, hogy követeléseim jogosulatlanok, akkor ezekről a követelésekről egyszerűen nem szólok!

— De miért, — kérdezte a császár ártatlanul. — Hiszen annak idején, amikor sógorommal tárgyalunk, ön is azt írta az irányelvek első pontjában: — Ausztria-Magyarország, Németország, Bulgária és Törökország szövetsége tökéletes és megbonthatatlan. Holott ön is tárgyalásokba kívánt bocsátkozni! És nem írta-e ön is ugyanebben a tervezetben: — Ha Németország lemondana Elzász-Lotaringiáról, ennek az útjába Ausztria-Magyarország természetesen nem gördítene akadályt. Ilyesfélét írtam én is! Miért ne volna ez valószínű?

A gróf vizsga szemmel mérte végig a császárt. — Jó, hitelt adok felséged szavának. De azért kérnem kell, adja becsületszavát, hogy ez az igazság.

— Nyugodtan adhatom önnek becsületszavamat!

— Hogy felséged semmit se hallgatott el? Hogy felséged mindent elmondott? Felség, itt olyan dolgokról van szó, amelyek nagyon is súlyosan esnek a latba.

— Ezt már mondta egyszer. Becsületszavamat adom önnek, hogy így van, ahogy mondom.

Czernin elsápadt: — Arra kell kérnem felségedet, hogy becsületszavát írásban adja.

A császár felállt és rámeredt a grófra: — Eszét vesztette, Czernin?

— Felség, fedeznem kell magam! Kell, hogy írásos bizonyíték legyen a kezem közt. Csak pár sorról van szó, amelyben felséged becsületszavával erősíti meg, hogy az a levélszöveg hiteles, amelyet az imént mutattam.

Czernin székét a császár íróasztala mellé tolta és gyorsan papírra vetette ezt a nyilatkozatot. A császár nagyot sóhajtván írta alá. A gróf leitatta a tintával írt szöveget, összehajtotta a papírlapot és zsebre tette. Arca elváltozott, pillantása kemény volt és fenyegető: — És most bátorkodom felséged elé terjeszteni Clemenceaunak szánt válaszat. A miniszter mappájából elővett egy iratot és szétnyitotta a császár előtt: — Azt fogjuk tehát válaszolni, hogy a franciák levélszövege hamisítvány.

A császár rátette kezét a papírlapra: — Nem! Ezt nem hozzuk nyilvánosságra!

— Felség, felelnem kell!

— Ezzel csak még jobban elmérgesíti a helyzetet! Olajat önt a tűzre! Eleget írtak már erről pro és kontra.

— Felség, nem tűrhetem el, hogy az egész világ előtt hazugnak nevezzenek!

Önnek engem kell fedeznie! Ez az ön miniszteri feladata!

— Azzal fedezem felségedet, hogy az igazságot nyilvánosságra hozom! Hiszen felséged becsületszavát adta, hogy az ön levélszövege a valódi és Clemenceau-é hamisítvány! A gróf önkéntelenül a zsebéhez kapott, amelybe az imént sülyesztette volt a császári nyilatkozatot. — Ha Clemenceaunak bebizonyítjuk, hogy hazudott, lehetetlenné tettük egyszer és mindenkorra!

— De azt akarom, hogy legyen már vége ennek a dolognak!

— Felség, akkor nincs más választásom, mint hogy golyót röptsek a fejembe!

— De hisz akkor ennek a rágalom-hadjáratnak, Wien és Paris között, sohasem lesz vége, — kiáltott fel a császár kétségbeesetten,

— Felség, a németek bevonulnak! A németek árulásnak tekintik ezt az ügyet! Tisztára kell mosnunk magunkat a németek előtt! Nem akarok árulóként állni előttük! Ezt a helyreigazítást nyilvánosságra kell hoznunk!

A császár engedett: — Hát nem bánom! De kikérek magamnak minden további herce-hurcát! Nem akarok többé hazugságról hallani!

A gróf magához vette a választervezetet és távozott.

Czernin Ballhausplatzi hivatalában ült, amikor este osztálytanácsosa, gróf Demblin, Badenből egy második választervezetet hozott, amelyet a császár vetett papírra. A miniszter átfutotta az iratot és az asztalra dobta: — Teljesen lehetetlen! És miféle gyermekes, együgyű kifogások! íme a sok ostoba detektívregény hatása! Egy ember se fogja elhinni és egész Európa rajtunk röhög majd! Osztálytanácsosa felé nyújtotta a tervezetet: — Itt van, olvassa! — Rablótörténetek! Hogy Svájciban ismerik a császár kézírását és utánozták! Egy ismeretlen,

aki alighanem nagy fekete szemüveget és arcába gyűrt kalapot viselt! S hogy ezek szerint az egész Sixtus-levél hamisítvány! A császár sose írt ilyen levelet! Majd csodálkozhat Sixtus, aki jelenleg Marokkóban tartózkodik! Czernin útjára engedte a grófot, aki Meidlingbe tartott, hogy ott beszálljon a császár Magyarországra induló különvonatába. A miniszter pedig Badennel kötötte össze magát; pár perc múlva maga a császár volt a telefonnál.

— Felséges uram, ez így nem megy tovább! Nem tudunk megegyezésre jutni, ha minden félórán felrúgják az előzőt. A miniszter válla és füle közé szorította a kagylót és rágyújtott egy cigarettára. Mialatt a császár beszélt, Czernin pillantását végigfuttatta a Habsburgokat ábrázoló sötét tónusú festményeken, amelyekkel tele volt a szoba fala.

— Felség, ragaszkodom a nyilatkozat nyilvánosságára hozatalához. Valamit válaszolnunk kell!

A gróf hunyt szemmel szippantott egyet cigarettájából. Sovány keze reszketett, arca megrándult, azon a ponton volt, hogy elveszti az önuralmát.

— Nem, semmiesetre sem! — tört ki Czernin.

— Nem ismerhetem el, hogy ez a levél az én beleegyezésemmel íródott! Hiszen éppen erről van szó, miért csinálták a hátam mögött? Sem az egyik, sem a másik fogalmazványról nem tudtam semmit!

A gróf arcát eltorzította a harag és a gúny.

— Nem! Nem vagyok ezen a véleményen! Felsége itt nem lehet szó a miniszter felelősségéről! Nem vállalhatom magamra az uralkodónak olyan ténykedését, amelyről nem tudtam semmit! Felséged tévesen fogja fel a miniszteri felelősséget!

A beszélgetés megszakadt: most biztos a mellette álló császárnéhez fordul tanácsért, gondolta a gróf.

A kagylót ottartotta a fülénél és új cigarettára gyúj -

tott. Aztán kinyitotta íróasztala fiókját és a fiók mélyéről bágyadtan előcsillanó browningon állapodott meg a pillantása, A gróf végére járt az erejének.

Most újra megszólalt a császár hangja; a gróf becsukta a fiókot.

— A felelősséget nem vállalom magamra! — felelte Czernin hevesen. — A miniszteri felelősség értelme nem az, hogy az uralkodónak mindent szabad és a miniszter utólagos kötelessége, hogy fedezze! A miniszteri felelősség elve éppen az ellenkezőjét célozza! Hogy az uralkodót megakadályozza, hogy politikai tárgyalásokba Bocsátkozhassék miniszterének előzetes tudomása nélkül!

Gróf Czerninnek el-elfulladt a lélekzete. Fülelt és dohányzott, szeme kitágult, szemöldökét összeráncolta: — Hogy mi a teendő? Felséged, egészségügyi okokból, mondjon le egy időre az uralkodói teendők gyakorlásáról és azokat, betegsége tartamára, engedje át Frigyes vagy Jenő főhercegnek!

Czernin fülelt és mosolygott: — Természetesen, felség! Ezzel egyidejűleg én is lemondok.

A beszélgetés újra félbeszakadt, Czernin ceruzájával ezt a szót firkálta íróasztalára: Zita. Aztán be is kerítette ezt a nevet. Nem remélte, hogy a császár ilyen hamar belenyugszik a lemondás gondolatába — vagy, hogy egyidőre visszavonuljon az uralkodói jogok gyakorlásától. Czernin néhány órával ezelőtt még arra gondolt, hogy a császárné édesanyját, a pármai hercegnőt, kéne Svájcba utaztatni, de aztán lemondott erről a tervről, mert hiszen így se tudta volna megakadályozni, hogy a császár továbbra is összeköttetést ne tartson fenn ezzel az eszes és büszke asszonnyal. De így, a császár magatartása ismét reményt nyújtott, hogy még minden jóra válhat.

Kis szünet után ismét megszólalt a császár hangja a telefonban: Holnapután tehát minisztertanács lesz,

amely a visszalépési-kérdéseket fogja megtárgyalni. Meg kell beszélni, ki veszi át az uralkodói jogok gyakorlását. A budapesti utazás, további intézkedésig, elmarad. Czernin jelentkezék holnap újra Badenben, ott megtudja, majd a továbbiakat.

A gróf letette a kagylót és nagy léptekkel sétált fel s alá a vörös szőnyegen. Nem tudta legyőzni nyugtalanságát. Képek szálltak fel előtte és enyésztek el újra, emlékek rohanták meg, egy másik férfiúra gondolt, aki a vereség minden felelősségét magára vállalta és a támadások pergőtüze közt csak hallgatott, némán, egész a sírig, őt, aki vonakodott, hogy átvegye az északi hadsereg főparancsnokságát, a königgrätzi csata után haditörvényszék elé állították ezért és meghurcolták, miután Ferenc Józsefnek megígérte volt, hogy örökre hallgatni fog. S a tábornok hallgatott is, akkor is hallgatott, amikor másnap, 1876 december 8-án, a hivatalos wieni újság megszégyenítő, gyalázó és vériséértő cikket írt a táborszernagy ellen. Nem, Czernin nem kívánt Benedek sorsára jutni! Igaz, hogy Károly császár se volt Ferenc József! A táborszernagy hallgatott, mert tudta, hogy ebben a Monarchiában minden a dinasztia, hogy ilyen vereség nem szabad, hogy árnyékot vessen az uralkodóra. Vállalta a bűnbak szerepét, hogy a császárt és a hadsereget megmentse. De Benedeknek egyedül csak Ferenc Józseffel volt dolga! S a háború akkor már befejeződött. Ha Károly most lemond, a végső küzdelmet zavar nélkül lehet tovább folytatni a győzelmes befejezésig! Csak nem engedni! Végére kell járni a dolognak.

Amikor Czernin másnap reggel megjelent a badeni császárvillában, a császárnéval találta magát szemközt, aki halványan és bágyadtan a gyermekágyból kelt fel, hogy fogadja a gróft.

— Őfelsége, a császár, gyöngékedik, — mondta a császárné kurtán, — közölje velem a mondanivalóját.

Gróf Czernin a császárné előtt is feltárta a helyzetet, ecsetelte a veszélyeket, amelyek a Monarchiára származhatnak belőle és kérte a császárnét, legyen rajta, hogy az uralkodó ideiglenesen mondjon le a kormányzati teendők gyakorlásáról.

— Nem! Őfelsége nem fog lemondani!

— A Monarchia népei nem bírják el már a monarchikus gondolatnak ezt az újabb teherpróbáját!

— Önnek kötelessége, hogy fedezze a császárt!

— Itt nemcsak egyedül a császár személyéről van szó!

— De igen, — felelte élesen a császárné — csak őfelségéről van szó!

— Az újságok meg fogják támadni őfelségét, — felelte a gróf.

— Hiszen ön olyan kitűnően tud bánni a sajtóval, — mondta a császárné, — csak önön múlik, hogy a sajtó visszatáncoljon!

— Felsőges asszonyom, ezt az egész dolgot a hátam mögött csinálták. Elég sokszor intettem az óvatosságra!

— Ön is helyeselte, — mondta a császárné, — hogy fivérem Laxenburgba jöjjön! Ön volt az, aki nem egyszer mondta, hogy személyes tárgyalással messzebb juthatunk, mint tíz svájci úttal. Ön ilyen értelmű levelet is írt nekem, ön tehát mindenről tudott!

— De a levélről nem, amelyet Clemenceau nyilvánosságra hozott! — felelte Czernin.

— Most még mindent megmenthet, — mondta a császárné, — ha fedezi őfelségét!

— A német kormánynak akkor egyikünkhöz se lesz bizalma többé, — tért ki Czernin.

— Jobb, ha a császárban bíznak, mint a miniszterben, — felelte a császárné.

— Szeretnék magával őfelségével beszélni, — mondta Czernin.

Már mondtam önnek, hogy őfelsége beteg! És önnek is része van ebben! Ön sose kímélte őfelségét! Ön olymódon viselkedik őfelségével szemben, hogy nem csoda, ha belebetegszik.

— Őfelsége tegnap késznek mutatkozott, hogy az uralkodói jogok gyakorlásától visszavonuljon. — Ma az ellenkezőt kell hallanom!

— Őfelsége akkor már beteg volt, amikor hozzájárult ehhez, — felelte a császárné.

Czernin még egyszer a császárné elé tárta okait, a császárné élesen ellentmondott, esze gyors volt, egy lépésnyit se hátrált.

A szomszéd szobában az ablaknál állt a császár és a térre bámult, ahol a pestis-oszlop magasodott fel. Az emeltfejű bűnbánó Magdolnát nézte üreges talapzatán, aki felemelte fejét s feszületen és halálküzdelen át a messzeségbe bámult.

A császár feje égett, homlokát a hűvös ablaküveghez értette.

A szíve fájt, a torkát mintha fojtogatnák. Legszívesebben a frontra utazott volna katonáihoz, hogy egyszer már elmeneküljön asszonyi tanácsadója elől, hogy egyedül legyen, ne kelljen politikai beszélgetésekben résztvennie, ne halmozzák el tanácsokkal. Egy pillanatnyi nyugta se volt, hogy önmagával foglalkozhassak, hallgasson és merengjen. Milyen jó is volna elvonulni derék katonáinak néma sorfala között, látni, ahogy szemükön felragyog a boldogság, ha egyet-egyét megszólít közülök, a tiszteknek köszönetet mondana, kezet szorítana velük, mellüket kitüntetésekkel borítaná! Vagy áthajtatna birodalma valamelyik városának lobogódíszes, ünneplő uccáin és beszélne az éhes, elcsí-

gázott emberekkel és vigasztalná őket, hogy nemsokára itt lesz a béke.

A béke nem jött, a Monarchiában is az utolsó nagy összecsapásra készültek fel!

Miféle tanácsadók voltak is ezek, akik körültonglták, hogy segítségüket felajánlják! Egyesek a béke érdekében szóltak és azt tanácsolták, hogy mindent ennek a célnak vessen alá. Mások a győzelemről beszéltek és azt kívánták, hogy környezetéből távolítsa ei mindazokat, akik a béke pártján vannak. Mindegyik másképp beszélt, mindegyik aszerint változtatta véleményét, hogy a németek jól vagy rosszul álltak-e a fronton.

Isten látja, ő a legjobbat akarta! Érezte a veszélyt, amely birodalmát fenyegeti, látta az emberek szemében az éhséget, segíteni szeretett volna, ahol csak tudott.

Milyen szerencse, ha most felszabadulhat, ha most mentesülhet mind e gondok alól! Kimegy a frontra mint katonatiszt és ott lesz a katonái között Majd a császárné kormányoz helyette!

Őt nem lehet majd olyan könnyen elintézni! Az ő akarata hajthatatlan! Neki tegnap ez volt a véleménye, a császár csatlakozott hozzá. Mindent megkísérelt, de ahová csak nyúlt, minden a végletekig elhanyagolt állapotban volt. A hivatalokba nem jártak be, minden aludt, elkésett, lompos volt, korhadt, mióta az öreg császár nem mozdult ki többé Schönbrunnból. Pereket indított az uzsorások ellen, akik a hadügyminisztériumnak selejtes árút szállítottak, felülvizsgáltatta a sorozóbizottságokat és rájött, hogy sorozatos csalásokat követtek el. De az állam valamennyi perét elvesztette, sehol se lehetett áthatolni a panamákon, mindenütt kudarc, ezek a tárgyalások csak felkavarták az iszapot és a mocsárt, amelyek íme most elborították az utakat. A hadügyminiszternek távoznia kellett, de különben

minden a régiben maradt. Láthatatlan fal meredt itt fel, amelybe minden lépéssel beleütközött az ember. Pedig milyen egyszerű lett volna mégis minden, ha ezt a ködöt szét lehetett volna oszlatni.

Ő nem törte magát ezért a magas hivatalért, három elődjének kellett meghalnia, hogy rákerüljön a sor, aki íme most meggörnyedt a korona alatt.

A császár emlékezetébe idézte uralkodásának első heteit és hónapjait, érezte a reményt, amely akkor mindenfelől felélángolt, mint valami vidám tűz, amely fölött kezüket melengetik az emberek a hideg éjszakában. Ő, akkor mintha a szeretet szárnyakat adott volna neki, hogy tovarepüljön országa felett, amely akkor kezdett ébredni a hatalmas aggastyán hosszú uralmának dermedtségéből! Akkor meg akarta mutatni a poroszoknak, milyen élet rejtőzik ebben a Monarchiában, amely annyi gúny és nevetség tárgya volt, s amely anyui tompa esztendő után felébredt íme, alighogy ő trónra lépett. Akkor véget akart vetni a háborúnak, vitorlát sosem érzett friss szél dagasztotta, hogy hajói befussanak a béke kikötőjébe!

Minden rosszra fordult. Semmi se sikerült. Neki is két balkeze volt, mint nagybátyjának, Ferenc Józsefnek!

Most mindennek vége! Most jönni fognak a poroszok, Bismarck örülni fog, alig lesz több, mint afféle német uralkodó-herceg, a németek egyszerűen zsebre-vágják valamennyi országát, mint meghódított tartományokat! De ha nem kormányoz többé, visszavonulhat legalább egy csendes helyre, ahol nem kell látnia a porosz gárdistákat, akiket Ludendorff a wieni garnizonba akar telepíteni.

Az ajtó kinyílt, a császár ijedten összerezett: mögötte állt a császárné és karját a vállára tette: — Maradsz! — Nem mondasz le! Egy ilyen Czernin elől nem hátrál meg az ember! Megsimogatta a császár haját: —

Nem tettem lakatot a számra! Megmondtam, mi a véleményem az efféle hűtlenségről! Majd holnap, a minisztertanácson, tovább beszélünk!

Másnap, április 14-én, tizenegy órára hívták össze a minisztertanácsot. Czernin kiutazott a császári párhoz, hogy megbeszélje velük a szükségeseket. Alig lépte át a császár dolgozószobáját, amikor Demban gróf jelent meg egy fonogrammal, amely épp az imént érkezett a Ballhausplatz sajtóosztályára. Czernin átfutotta az írást és elsápadt, a papírlap reszketni kezdett a kezében: — Megengedi felséged, hogy felolvassam Clemenceau válaszát a mi tegnapi nyilatkozatunkra?

— Kérem! — mondta metsző hangon a császárné, aki egy pillanatra se tágitott Czernin mellől.

Czernin olvasni kezdett és nem kímélte se magát, se a császári párt, a Tigris csapásaitól:

— Vannak, akiknek elkorhadt a lelkiismeretük. Károly császár tehetetlenségében, hogy mentse a helyzetet, dadogni kezd, mint aki zavarában nem tudja, mihez kezdjen. Nem átallja, hogy sógorát hamisítással gyanúsítsa, miközben sajátkezűleg csakugyan meghamisítja a szóbanforgó levél szövegét. A francia kormány által nyilvánosságra hozott eredeti szöveget Jules Cambon, a külügyminiszter állandó helyettese, vette át, aki másolatot küldött belőle Ribot miniszterelnöknek. Maga a herceg Ribot-val olyan tárgyalásokba kezdett, amelyeknek nem lett volna értelmük, ha a levél nem úgy hangzik, mint ahogy azt a francia kormány nyilvánosságra hozta. Nem nyilvánvaló-e, hogy ilyen tárgyalás nem jöhetett volna létre és hogy a köztársaság elnöke nem fogadta volna másodszor is a herceget, ha olyan írást továbbított volna, amelyben Ausztria-Magyarország jogainkat Elzász-Lotaringiára kétségbe-

vonja, ahelyett, hogy elismerné. Károly császár levelét, úgy ahogy azt mi idéztük, Sixtus herceg más kormányzati tényezőknél is megmutatta. Különben a herceg két barátja is megerősítheti a levél hitelességét, és pedig azok, akiknek a herceg átadta a szöveget, hogy lemásolják.

A gróf az asztalra ejtette a papírlapot és a császári párra pillantott: a császár mellére hanyatlott fejjel, csüggedten állt, a császárné nem tért ki a gróf pillantása elől.

— Nem vagyok többé abban a helyzetben, — mondta Czernin bénító szünet után, — hogy Clemenceau állításaiban kételkedjem.

— Ön tehát jobban hisz annak a fickónak, mint a császárnak? — kérdezte a császárné.

— Clemenceau okfejtése túlságosan meggyőző! Ha nem volna orvos, kitűnő államügyész vált volna belőle! felelte a gróf haragosan.

— Mégis a mi szövegünk a valódi! — mondta a császárné.

— Őfelsége levelét akkor csak az úton hamisíthatták meg, Wien és Paris között! — mondta Czernin gúnyosan.

— Valóban! Alighanem így is történt! — mondta a császárné. Máskép nem is történhetett! Erdődy táskáját, amelyben a levelet őrizte, Svájcban, Bernben, néhány óráig felügyelet nélkül felejtette!

— De hát akkor ki légyen ennek a levélnek a hamisítója? — kérdezte Czernin.

— A hamisítót meg kell találnunk, felelte a császárné, minden szót külön hangsúlyozva.

Felség, — felelte a gróf, a császárnéra szegezve pillantását, ilyen szerepre csak desperádó vállalkozik! Tegyük fel, hogy találunk egy ilyen embert. Hozzásegítjük aztán, hogy külföldre meneküljön — mi

haszna? Olyan ember, aki tőlünk meghagyja magát vásároltatni ilyen szerepre, megvásároltatja magát azoktól is, akik majd többet ígérnek neki, hogy napvilágra hozza az igazságot! És akkor, talán egy újabb eszten-dőre rá, mint derült égből a villámcsapás, hasonló, nem, még sokkal nagyobb botrány szakad a nyakunkra!

A császár hallgatott. A császárné szemében harag lobbant fel, de visszafojtotta.

— Ilyen eszközöcskéekkel, — folytatta Czernin, — pár hétre talán megmenthetjük a látszatot, de ezzel is csak emelkedik a bizalmatlanság őfelsége személye iránt. Egy utat látok csak, hogy ebből a bajból kikászolódhassunk, és pedig azt, amelyet a telefonban ajánlottam: Felsőged mondjon le és mi gondoskodunk a helyettesítéséről.

— Nem! — mondta a császár,

— Nem! Ez a dinasztia vége volna! — felelte a császárné. — Kissé az idegeire ment ez a dolog, Czernin, ön túl nagy jelentőséget tulajdonít ennek az ügynek!

— Felsőged nemcsak szövetségeseinek, de saját alattvalóinak bizalmatlanságát is felkeltette, nincs más választásunk.

— Nem! Nem mondok le!

— Akkor kérem kell felmentésemet!

— A felmentést megadom! — felelte gyorsan a császár.

Ugyanennek a napnak reggelén Arz báró, az osztrák-magyar vezérkar főnöke, megjelent a német összekötő-tisztnél, von Cramon vezérőrnagynál. A termetes porosz tábornok zavartan jött tömzsi vendége elé.

— Szégyellek a szeme elé kerülni, — mondta az erdélyi szász Arz, — de könnyíteni kell a szívemen. Kérem, bajtárs uram, képzelje el magát az én helye-

temben! Én, az osztrák-magyar hadsereg vezérkari főnöke ki kell jelentsem ön előtt, aki a német hadsereget képviseli, hogy a császárom nem mond igazat. Az osztrák tábornoknak szünetet kellett tartania, mert a hangja remegni kezdett. A porosz tiszt elfordította a fejét, ne hogy hasonló keserves hangulat legyen úrrá rajta is.

A brandenburgi uralkodó hercegek, Nagy Frigyes és Moltke hadseregéből való tiszt meg akarta kímélni minden szemrehányó szótól, Wallenstein, Jenő herceg, Mária Terézia, Károly főherceg és Radetzky hadseregéből való tisztársát.

— Életem legkínosabb pillanata, — folytatta Arz fojtott hangon, — és valóban nem tudom, hová fejlődhet még ez a dolog. A császár háromszor is hibázott, először is valótlan állított táviratában a német császárnak, mert a Sixtus-levél csakugyan létezett. Másodsor, felelőtlen módon, tárgyalásba bocsátkozott az ellenséggel, amiért közönséges halandónak tudvalevőleg halálbüntetés jár. Harmadszor, ezzel a felelőtlen levéllel és abban kifejtett nézeteivel meghosszabbította a háborút! Arz ismét szünetet tartott, próbált erőtvenni magán. Aztán színtelen hangon folytatta: — Ezrek és ezrek kiontott vére kiált az égre és vádolja a császárt. A franciák tébolydába valók volnának, ha ezek után tapodtat is engednének követeléseikből Elzász-Lotaringiát illetőleg.

— Mi mindig bizalmatlanok voltunk a Párma-családdal szemben, — mondta a porosz tábornok. — Ő királyi fensége, a császárné anyja, sose titkolta el ellenszenvét, sőt ellenséges érzéseit, Németországgal szemben.

A Bourbonok sose hoztak szerencsét a Habsburg-házra, — felelte Arz. — Mária Terézia lánya fejével lakolt, amiért Bourbonnal házasodott. A jelenlegi

Boudbon-kapcsolat pedig, félek, hogy a császárnak koronájába kerül majd. A két ház közötti ellenségeskedés túl régi, semhogy valaha is áthidalható legyen!

— A Franciaország és a birodalom közötti régi ellenségeskedés abból az időből származik, amikor még Habsburg viselte a német császári koronát, — felelte Cramon. És bármit mondjanak is, egyet meg kell adni: A franciák hűségesek szövetségeseikhez. Ha mindaz, aminek most szenvedői vagyunk, megtörténhetett, csak azért történt meg, mert Franciaország nem bízott Ausztriában, mint jövőbeli szövetségeseiben. A császár nem ért el semmit, hogy kacérkodott az árulással és alighanem sógora sem, a Bourbon trónkövetelő.

Az osztrák tábornok lehajtotta a fejét. — De nekünk ez a kontárság, ez a sok szaladgálás mellék-lépcsőkön, annyit ártott, hogy a szívünkön ejtett seb sose gyógyul be többé.

A porosz tábornok nem tudott más vigasztalót: kezet szorított az osztrák vezérkari-főnökkel, ez a gesztus hasonlatos volt ahhoz, amellyel a gyászolót szokták vigasztalni a nyitott sírnál.

Ugyanennek a napnak estéjén a következő tartalmú távirat ment a német főhadiszállásra:

— Clemenceau vádaskodásai ellenem olyan alantások, hogy nem tartom méltónak, Franciaországgal erről a dolgról tovább vitatkozzam. Feleletünk ágyúim szava nyugaton. Hű barátsággal, Károly.

III.

1918 október 22-nek estéjén a Wien melletti Meidling rosszul világított és néptelen perrónján Landwehr von Pragenau vezérőrnagy és a cseh néppárti Wenzel Klofác várták, hogy befusson Reichenau felől az udvari

vonat. A szolgálattevő rendőrtisztviselő vegyes érzésekkel pillantott az izgatott beszélgetésbe mélyedt, fel-alá sétálló párra: kissé szokatlan látvány volt a számára karöltve látni egy osztrák tábornokot egy a hadseregben gyűlölt s közkegyelemben részesült felségárulóval. Amennyit a hivatalnok az itt-ott elkapott szavakból kivehetett, Landwehr tábornok éppenséggel nem lobbanította a cseh képviselő szemére, miért léptették életbe a csehek az élelmiszer kiviteli tilalmat, holott erre mint a hadtápparancsnokság főnökének, legalább is joga lett volna. De a tegnap történtek óta erről beszélni nem is iett volna értelme, mert Klofác nem mint választókerületének képviselője vagy mint az osztrák parlament tagja volt itt jelen, hanem mint egy, a Monarchiával elenséges viszonyban álló államnak kiküldöttje: a Wilson által szövetségesnek elismert Csehszlovákiáé. Ez a tegnapelőtt még felségáruló és tegnap ellenség a császár udvari vonatát várta és holnap, az államrendőrség által szabályszerűen kiállított útlevéllal dr. Kramáf és néhány más pártvezér társaságában, Genfben készült, hogy ott dr. Eduárd Benessel, az ideiglenes csehszlovák kormány jelenlegi külügyminiszterével találkozzék, akit nemrég még köröző-levéllal üldöztek. A rendőr, akinek feladata, hogy a rendre vigyázzon s nem sok idő jut a számára, hogy tűnődjék az idők fordulásán, ezen a hirtelen változáson mindazonáltal csodálkozott.

A tábornok végére ért kárhóztató megjegyzéseinek, amellyel azt a céltalan és ingadozó politikát illette, amely a Monarchiát a romlás szélére vezette.

Klofác még szívesen megkérdezte volna, gondolnak-e Wienben a komoly ellenállásra, mert fülébe csengtek még Habrman kollegájának szavai: — Figyelj ide, mit mondok. Ha ez az átkozott, beste Ausztria megdöglik, még halálhörgésében is mindent széttép maga körül, hogy bosszút álljon rajtunk. Szörnyű vérfürdő

lesz. — De aztán mégis jobbnak látta, ha hallgat, mert az állomás jelzőharangja hírt adott már, hogy az udvari vonat elhagyta a szomszéd állomást.

A vonat félkilencre befutott Meidlingbe; a tábornok és a képviselő felszálltak. A császár Klofácot azonnal magához kérette. A császár vendége elé sietett és oly barátságosan szorongatta a kezét, mintha egyenrangú uralkodó látogatását fogadná. A tábornoknak visszatisztelgett. Aztán a császár egyedül maradt Klofáccal.

— Fogadja őszinte és legbensőbb részvételmet legidősebb fia elhunytá alkalmából, — mondta a császár németes kiejtésű cseh szóval.

— Köszönöm, felség, — felelte Klofác németül. És aztán hozzátette még, a földre szegezve pillantását: Az olasz harctéren szerzett sebeibe halt bele. Még azt is hozzáfűzhetne volna, cseh sors, hogy a fiú oly hazáért haljon meg, amely ellen az apa egy életen át harcolt; de a császár olyan szomorúan, gyámoltalanul állt ott, hogy Klofác jobbnak látta, ha hallgat.

— A háború végéhez közeledik, — mondta a császár, keményen ropogtatva a cseh szót, amelyet a brandeisi dragonyosoknál tanult.

— Rossz végéhez, felség, azokra akik elkezdték, — felelte Klofác németül.

— Én nem kezdtem el, — mondta most már a császár is németül. — Én mindig csak arra gondoltam, hogy vethetném végét ennek az áldatlan vérözönnek.

— Sajnos, felség, a kísérletek megálltak a félúton, — felelte Klofác.

— Október 14-i kiáltványomban mégegyszer, utoljára megpróbáltam, hogy népeimnek önrendelkezési jogot adjak.

— Wilson megelőzte felségedet. A népek önként gyakorolják önrendelkezési jogaikat. És azután — a kiáltvány a Monarchia egyik feléhez, az osztrák feléhez

szól csak. A magyarok által elnyomott szlovákokra, a mi testvéreinkre, nem vonatkozik.

— Hiszen ön tudja, milyenek a magyarok, — felelte a császár felsóhajtva.

Távol áll tőlem, hogy a kiáltványt hibáztassam, — mondta Klofác, — az ember sose hibáztasson olyat, ami nem válhat valóra.

— De talán mégis hozzásegít ez a kiáltvány ahhoz, — mondta a császár halkán, — hogy a Monarchia átalakulása ne járjon véráldozattal, A bajból mindnyájunknak elég volt már.

— Még nem tudjuk, hogy Csehország monarchia marad-e. Sokkal több a valószínűsége, hogy a köztársaságot kell majd kikiáltani.

Klofác lehajtotta szép, szürkefürtű fejét és némán pillantott maga elé. Kis ideig a császár se tudta, mit mondjon. Ha Csehország köztársaság lesz, itt is befellegzett sógora röpke álmának, hogy Franciaország befolyása révén fejére teheti Szent Wencel koronáját,

— De hiszen Kramár mindig a monarchikus eszme híve volt, régebben egy orosz nagyherceget akart megnyerni a cseh trónra.

— Nálunk erről ma már csak kevés szó esik a Romanovok bukása óta, — felelte Klofác.

— Nos, akkor remélem és kívánom, hogy vérontás nélkül lépjen életbe önöknél az új rend, — felelte a császár.

— A csehszlovák nép se kíván vérontást, — felelte a képviselő. — Mindazonáltal minden erőnket latba kell majd vetnünk, hogy népünket visszatartsuk a bosszútól azok ellen, akik e négy háborús esztendő alatt üldözték és kínozták.

Valóban, kedves Klofác úr, — felelte a császár, ezek az üldözések ostobák és gonoszak voltak. Mindent megpróbáltam, hogy végét vessem. A hadseregfőparancs-

nokságtól indultak ki. Az 1917 júliusi amnesztia is azt célozta, hogy véget vessünk ezeknek az igazságtalanságoknak, melyeknek szenvedője egy egész nép volt. A képviselő hallgatott.

— Annakidején sokat reméltek ettől az amnesztiától, — folytatta a császár, — különben nem adtam volna ki ezt a rendeletet éppen Ottó trónörökös névnapján; azt akartam, hogy az engesztelődésnek ez az aktusa örökre összeforjjon fiam nevével.

— Az amnesztia Prágában is reményt keltett, — felelt Klofác, — ezt a cselekedetet ma is még elismeréssel emlegetik. De felséged jót akart ezzel és felséged kormányzó-szervei ezt is rosszul hajtották végre. Felséged utolsó kormányai a legnagyobb mértékben ártottak a dinasztiának. Egész Prága felfigyelt, amikor hallottunk felséged kísérletéről, hogy Franciaországgal különbékét kössön. De felséged kormánya ezt is megakadályozta.

— Kormányom, — felelte a császár, — sok mindenért felelős, de ezért nem. Olaszország állt útjában, újra meg újra, békekísérleteimnek. Az egész világ csak Németország ellen volt, egyedül Olaszország nem tágított attól a szándékától, hogy minket megsemmisítsen. Sonnino volt az, aki a Monarchiával kötendő különbékét elgáncsolta.

Klofác sajnálkozva vont vállat: — Én csak arról beszélhetek, amiről tudok valamit. De akkoriban, amikor áprilisban hallottunk a Sixtus-levélről, akkor azt hittük, hogy a dinasztia uralmon maradhat az országban.

A császár a kezére támaszkodott: — Ön nem tudja, milyen nehéz volt akkor a helyzetem. Mindenki ellenem dolgozott. Áprilisban, a németek nagy győzelme után a nyugati fronton, nálunk is mindenki a németek végleges győzelmében reménykedett. És ezért esett meg ez az ostobaság, hogy Clemenceau-t felingerelték.

— Ha felséged akkor, Franciaország legnehezebb órájában, vállalta volna azt a levelet...

— Akkor, higye el nekem, Klofác, az ausztriai német nemzetiek és a magyarok megbuktattak volna. A poroszok pedig bevonultak volna Csehországba és nyakunkra szakadt volna a polgárháború, minden rémségével.

— Felségednek éppen akkor döntenie kellett volna a németek és a magyarok mellett vagy a szlávok ellen. De felséged nem tudott dönteni. Felséged tanácsadói pedig rossz tanácsot adtak. Ha felséged akkor azon az úton megy tovább, amelyre a Sixtus-levéllel és az azzal kapcsolatos tárgyalásokkal lépett, ma éppúgy igényt tarthatna Franciaország hálájára, mint a mi népünk. Clemenceau kihívására nem a nyugati offenzívával kellett volna felelni, felségednek önként vállalnia kellett volna, ami abban a levélben állt. Akkor nyílt az utolsó alkalom, hogy kereken szakítson Poroszországgal. Felséged arra hivatkozhatott volna, hogy nemcsak a németek és a magyarok érdekeinek képviselőjéről van szó, de a Monarchia szláv nemzetiségeinek sorsa is kockán forog. Az ellenkezője, pont az ellenkezője történt annak, ami kínálkozott. Felséged valamennyi szláv alattvalójában hűséges szövetségest nyert volna a poroszok ellen. így fogtuk fel az amnesztia gondolatát is és felségednek azt a szándékát, amely a hivatalnoki karban és a kormányzat magasabb állásaiban végrehajtott személyi változásokban nyilvánult meg.

— Kötve volt a kezem. Czernin keresztelte szándékaimat.

— És most a mi szívünk van kötve, felség. Népünk elvesztette a bizalmát. Népünket már az Entente-al szövetséges hatalomnak ismerték el. Mi már nem fordulhatunk vissza. Felségednek a Sixtus-ügy után soha többé nem lett volna szabad a német főhadiszállásra utaznia.

A katonai és gazdasági unió terve Porosz-Németországgal nemcsak a csehekre, de a Monarchia többi szláv nemzetiségeire is elviselhetetlen gondolat volt. A Sixtus-ügy után következő napok, felség, égettek fel egyszer és mindenkorra minden hidat a csehek és a dinasztia között. Ami jót az amnesztia kezdeményezett, mindannak egycsapásra vége szakadt. És a kiáltványnak, amelyet felséged még az utolsó napokban kibocsátott, semmi más hatása nem lesz, mint hogy még jobban meggyorsítja a Monarchiának folyamatban lévő felbomlását. Szétbomlasztja a hadsereget; csak riadalom lesz a vége.

A császár hallgatott.

— Felségednek nemcsak szívvel, de tettel is döntenie kellett volna: melyiket választja a szembenálló két nagy hatalmi csoport közül. Felségednek nemcsak olyankor kellett volna arra gondolnia, hogy velünk kiengesztelődjék és a németekkel szakítson, ha a fronton rosszul állt a helyzet. De felséged kormánya mindég akkor állt a németek oldalán, ha Németország győzött éppen. Ezt Franciaország és Anglia éppoly kevésbé fogja elfelejteni, mint mi.

A császár meg akarta bízni Klofácot, érdeklődjék Benesnél Svájcban, nem tehetne-e valamit annak az érdekében, hogy a Monarchia mégis fennmaradjon, mint népeinek szövetséges állama; de Klofác már annyira a másik oldalon állt, arca szórakozott, szava visszautasító, hogy a császár ezt a gondolatot elvetette.

Az uralkodó most kinézett az ablakon. Éppen a keleti pályaudvarhoz közeledtek. Künn valamennyi sínpáron fegyverekkel rakodott, ponyvával fedett teherkocsik álltak. Minden tartalék a szerb front felé özönlött, hogy a Dunánál és a Szávánál felállíthassák a Bulgária kiesésével szükségessé vált ellenállási vonalat.

A császár érezte, Csehország elveszett, a Habsburg-Lotaringiai-házra csakúgy, mint a Pama-Bourbonokra.

VI. Károly, férfi ágon az utolsó Habsburg, Mária Terézia atyja, száz évvel a fehérhegyi csata után békítette ki ezt az országot házával, kőbe vésette szentjüket, Nepumoki Jánost, s amerre csak járt, szobrot emeltetett neki, hogy hirdesse a Habsburgok nagyságát és dicsőségét. S most ez a kőbevésett kanonok ismét eldobta rochet ját, görnyedt háta kiegyenesedett és felemelte a keresztet, azzá az alakká változott, akit a császár ki akart üzni a csehek szívéből, Húsz Jánosként lépett le talapzatáról, hogy az uralkodóház és az egyház ellen dörögjön.

Wencel koronája elveszett; talán meg lehet még menteni Szent István koronáját. A vonat megállt. — Most ki kell szállnia, — mondta a császár. — Jusson v néha eszébe, amiről beszélgettünk. És legyen rajta, hogy vérontás nélkül történjék meg, aminek meg kell történnie. Talán belátja még egyszer az ön népe, hogy a legjobbat akartam. Szerencsés utat! A cseh meghajolt, a császár kezet nyújtott neki. Aztán Klofác elhagyta az udvari kocsit, se balra, se jobbra nem nézett. A császár tisztjei pillantásukkal kísérték: hajdan, a Monarchiában csak a magyarak távoztak ilyen büszkén királyuktól.

Másnap az udvari vonat befutott Debrecenbe. A király honvédegyenruhát hordott, nyugtalan volt a zsinóros attila alatt, amely először feszült a testén, az az érzés szorongatta, hogy nem fog minden simán menni.

Erdődy gróf, a császár személye körüli szolgálat főnöke, már a legelső vonatlépcsőn állt, mikor a vonat megment. Mögötte a császár: — Tamás, honvédenekar? Felség, még nem tudom felismerni.

A vonat most befutott az állomásra, Erdődy hátrafordult a császár felé: — Felség, szerencsétlenség történt, ezek nem honvédek, hanem csehek, az egyenruhákon zöld hajtókákat látok!

— Ugorj le, ugorj le, — szólt a császár, — kiálts oda a dobosnak, hogy a Himnuszt játssza és ne a Gotterhaltét. Ha a zenészek nem tudják a Himnuszt, akkor inkább semmit se játsszanak!

A gróf leugrott, a fogadtatásra kivonult urak mellett egyenesen a kövér, cseh ezreddoboshoz rohant, aki csillogó pálcájával éppen jelt adott a Gotterhaltéra. Felhangzottak első taktusai e dalnak, amely az osztrákoknak imádság és a magyaroknak csúf káromkodás, mert az 1848-as szabadsághősök kivégzésénél is játszották. A gróf leintette, a dobos pálcás keze lehanyatlott, a muzsika elhallgatott. A király és a királyné elhagyták a kocsit. A tisztek szalutáltak, a díszszázad jobbra arcot csinált, a generálmars, amely máskor a Gotterhalte hangjaival együtt csendült fel, most magában verte fel a pályaudvar csarnokát. A király mosolyogni próbált, a királyné arca dermedt volt.

Mi volt ez, szándékosság vagy ostobaság, gonoszság vagy nemtörődömség? A mágnások pompázó díszruhájukban, a református egyház püspöke, a hatósági urak, mintha mind egymással versenyeznének, hogy szeretetreméltóságukkal átsegítsék a királyt zavarán. A pályaudvar előtti téren mintha elhalt volna a tömeg moraja is, amely pedig ugyancsak nekizúdult, amikor felhangzottak a Gotterhalte első taktusai.

A császári pár beszállt az ötfogatúba; mikor a hintó nekigördült, az egyik tüzes paripa elesett; az öreg, fehérszakállú kocsis ezüsttsinóros mentéjében megpróbálta talpraállítani az állatot, de a ló maga köré csapkodott, hajdúk siettek elő és rendbehozták az istrángot. Lovas paraszbandériumok vonultak a menet élén, hajdúk táncolták körül ménjeikkel az ötösfogatot. Zászlók lobogtak fel, az ablakokból integettek, ez az ellenszenves kálvinista város, amely az ellenreformációt is megállította útján, amely a kálvinizmust „magyar vallássá“ emelte,

ez a város, ahol Kossuth hetven évvel ezelőtt kikiáltotta a Habsburg-Lotaringiai-ház trónfosztásait, ahol a reformáció idején újjászületett és feltámadt a magyar nyelv, azzal a túlradó lelkesedéssel köszöntötte a királyt és a királynét, amelyet ez a nép, a szigorú kálvinista nevelés mellett is, sajátjául megőrzött.

Egy Habsburg honvédegyenruhában! A rebellisek egyenruhájában! A rebellisek városában! Itt, ezen az új egyetemen, amelynek megnyitó ünnepségére érkezett a király, talán itt támad fel harmadszor a régi magyar szellem!

Amikor a királyi pár a városházi fogadtatás után, visszavonult termeibe, egy táviratot kézbesítették a királynak: Csehországban a vasúti személyzet felesküdt a csehszlovák köztársaságra, Galiciában a vasutakon németnyelvű utasításokra nem hallgat a személyzet, a lengyelt vezették be szolgálati nyelvnek, Wienben az a hír járja, hogy a császári pár Magyarországra menekült és kéri öfelségét, azonnal térjen vissza Wienbe, ahol el kell dőlnie a Monarchia sorsának.

— Nem, nem, ne menjünk vissza Wienbe, — mondta a császárné, — különben Magyarországot éppúgy elveszítéd, mint Csehországot.

A királyi pár aztán a városházi díszlakomára hajtott. Az üléstermet trónteremmé alakították át; pompázatosan csillogó mágnások, kitüntetésekkel díszített tábornokok és hivatali méltóságok körében fogadta a császári pár a város hódolatát. Gróf Zichy János közoktatásügyi miniszter lelkes beszédet tartott, egymást követték a felköszöntők; mindegyik hűségesküvel, a szeretet és a ragaszkodás szavával végződött, — mindegyik nyomán felhangzott a tuss, a nemesség, a főpapság, a tábornoki kar egymás után vonultak el a trón előtt és hűségnyilatkozatukat adták cserébe előbb egy mosolyért, majd a király és a királyné könnyeiért. Ott ült az uralkodópár

a trónon, gyámoltalanul az ujjongásnak ebben a hullámvéréseben, az él Jenkiáltások és a muzsika viharzása közt, hogy mégegyszer, utoljára, melengessék a szívüket ilyen tűz lángjainál. Mintha Mária Terézia kora tért volna vissza, mintha egyetlen hatalmas Moriamur! volna az egész terem.

És aztán az Istentisztelet a kálvinista templomban. Ott ült az uralkodópár és alig merte a szemét felemelni. Itt minden olyan idegen volt, olyan kopár, üres, szigorúi Sehol egy mellékoltár, egy könyörgő szent, sehol egy gyóntatószék, ahol a szív letehetné terhét. Minden túl világos volt, túl közvetlen, a templom hatalmas hajóján át egyenes út vezetett Istenhez, aki előtt nem lehetett elrejtőzni Isten anyjának köpenye mögé.

Másképp hanzzott Balthazár püspök beszéde, mint egy katolikus prédikáció, mert itt a pusztaszó erejével kellett betölteni a hatalmas csarnokot. Ebben a templomban, ahol Kossuth trónvesztesnek nyilvánította a Habsburgokat, íme itt állt a királyi pár, mint foglya egy népnek, amely ebben a csarnokban megfélekezett mámoráról és áhítatosan hallgatott, amikor a püspök áldóan emelte fel kezét és üdvözölte Károlyt és Zitát, mint egy új, szabad, büszke és független Magyarország megteremtőjét.

Amikor elhagyták a templomot, amikor ismét feléjük zúgott a tömeg véget érni nem akaró ujjongása, megbotlott a király, aki szíve mélyéig meg volt hatva.

— Vizszontlátásra! Vizszontlátásra! — kiáltottak az emberek, intettek a lányok és asszonyok. — Vizszontlátásra!

Most tehát a király újra mosolyoghatott és a királyné dermedt arcvonásai is megenyhültek az ujjongás hangjai közt. Az ötfogatú kivitte az uralkodópárt az állomásra, ahonnan továbbutaztak Gödöllőre.

Itt ragasztott szakállú, nemes taglejtésű hattyúlovagoknak kellett volna ülniök, bádogból való ragyogó fegyverekkel és e nyugtalan férfiak vezérének, ha meggondoljuk, fehér paripán kellett volna fellovagolnia a vörös szőnyegen az emelvényre. Az oszlop díszes karzatok páholyaiból nemes hölgyeknek kéne lenézniök a fenséges gyülekezetre és a bátor szónok ölébe ledobni egy-egy rózsát. De ebben a merő piros és arany, operaszerű helyiségben, éppoly kevéssé ültek hattyúlovagok, mint ahogy a wieni képviselőházban is szigorú római fejek hallgattak, beszéltek és tanácskoztak. Itt, a budapesti képviselőház üléstermében, a magasztos kupolacsarnok pompája alatt, a sima, barna iskolapadok között szaladgált fel s alá a szélső baltól a középig a kissé féktelen természetű Meskó Zoltán képviselő és teli torokból ordította: — Disznóság! Disznóság! Disznóság! Debrecenben a Gotterhaltét játszották! Egy esti lapot lobogtatott a kezében és öklével csapkodta a gyúrt papirost: — Nem tűrjük tovább az ilyen disznóságokat! Ezt a megalázó, példátlanul aljas disznóságot!

A páholyokban, ahol nemes urak helyett újságírók ültek, akik örültek, hogy szavuk ilyen erős visszhangra talált, megtapsolták a dühöngőt. A képviselők eleinte kicsit nevettek, de a minduntalan visszatérő felkiáltás őket is magukkal ragadta, felugráltak helyeikről és megostromolták az elnöki emelvényt: — Nem, nem tűrjük tovább! Soha többé nem akarjuk hallani a Gotterhaltét! Soha többé! Ez kihívás a nemzet ellen, elégtételt követelünk ezért! Elégtételt, elégtételt!

Szász Károly, az elnök, félbeszakította az ülést. A képviselők kiözönlöttek a hatalmas kupolacsarnokba, amely a képviselők és a mágnások üléstermét köti össze. A mérleg másik serpenyője, a mágnások terme, üres volt. Wekerle miniszterelnök nyugodtan és testesen jött fel a lépcsőn és érdeklődött az általános kavarodás oka felől.

Szász Károly elmagyarázta mi történt és hogy közölte a *Házzal*: a debreceni eseményekért elégtételt fog követelni.

— Szó sincs róla! Elégtételt! Hihetetlen! Mert egy kis ezreddobos nem tudta, mit tegyen, az elnök beleegyezését adja, hogy ilyesmiért elégtételt követeljenek! Hová jutunk? Hát valamennyien megtévelyodtatok már? Ezt nevezem államügyeknek!

— De az ellenzéknek megígértem már! Ha nem bocsájthatom nyilvánosság elé ezt a nyilatkozatot, le kell mondanom!

— Mindig ugyanaz a nóta! csóválta a fejét Wekerle, már-már ő is kizökkenve rendíthetetlen nyugalmából: — A világ elpusztulhat, itt pedig továbbra is zászlókról, címerekről, pályaudvari feliratokról és Gotterhaltéról veszekesznek. Isten óvja hazánkat! Nem szabad lemondanod! Ezért, mint a kormány elnöke, nem vállalhatom a felelősséget!

— Akkor le kell adnom a nyilatkozatot!

— Csináljatok, amit akartok! Úgyis minden a fejetején áll már! Egy ostobasággal több vagy kevesebb, nem számít. A fronton is megkezdődött már a felbomlás.

A csengő rikoltott, a képviselők ismét a terembe tódultak, az elnök felsietett az emelvényre és gyorsan bejelentette, hogy a Gotterhalte játzsása tapintatlanság volt és súlyosan sértette a magyar nemzetet.

Ballá képviselő jelentkezett szólásra, de beszédének bevezető szavainál se tartott még, amikor az ellenzék vezére, gróf Károlyi Mihály, odaugrott hozzá és egy táviratot nyomott a kezébe: — Felolvasni! Felolvasni!

A képviselő, aki éppen annak a szükségességéről kívánt szólni, hogy a magyar kadétiskolákból távolítsák el az osztrák tanítókat, a táviratot kicsit messzebb vitte a szemétől és mit sem sejtve tartalma felől, olvasni kezdte: — A fiumei 79-es gyalogezred horvát legénysége teljes

fegyverzetben, horvát zászló alatt a honvédlaktanya elé vonult, a honvédeket lefegyverezte, a dohánygyárat és a törvényszék épületét megszállta, a börtönöket kinyitotta és rövid küzdelem után a városi rendőrséget is hatalmába kerítette. Balini királyi ügyészt foglyul ejtették, a segédcsoportokra, amelyek, négy stájer század kivételével, ugyancsak horvátok, nem lehet számítani. A magyar bíróság épületét kifosztották, a pályaudvar megszállva, a sínparókát egész Dolniceig felszedték, hogy megakadályozzák a kormányhű csapatok érkezését,

Balla keze, amelyben a táviratot tartotta, lehanyatlott; a Ház előbb hallgatott, aztán annál fergetegesebben gyúltak lángra a harag és a düh hangjai.

Károlyi sápadtan, becsvágytól gyötört arccal, a hatalomvágy lázában reszketve, ugrott fel az emelvényre az elnök mellé: — Ez aztán a katasztrófa! ordította olyan hangosan, ahogy csak mesterséges szájpadlása engedte, ez ama ijesztő vég, amelyet már hónapok óta jószok nektek! Most ne riadjatok vissza semmiféle veszélytől! Most őrizzétek meg a hidegvéreteket! Most kell megcsinálni a császármetszést, amely Ausztriától mindörökké szétválaszt bennünket! Most kell pusztulnia ennek a kormánynak, amely Magyarországot eladta a németeknek! Most még jóvá lehet tenni a hibák egy részét! Még mindig nem késő érintkezésbe lépni franciaországi, angliai és olaszországi barátainkkal! A kormány mondjon le!

Wekerle csodálkozva nézte a tombolást, amely még vadabban lángolt fel Károlyinak erre a szavaira.

— íme a császári kiáltvány következményei! ordították a képviselők a miniszterelnök felé, — így tartják oé az ígéretet, így védik a magyar korona épségét! Térjenek haza a magyar katonák! Fiaink francia, olasz, ukrán és palesztinai földön véreznek! Emberek ellen harcolnak, akik ma már barátaink, holnap talán szövetségeseink lesznek! Ma már Itália és Magyarország egy célért

harcot: hogy fékentartsa a gyilkoló éhséget, amellyel a horvátok és a szlavónok magyar és olasz földre vetették magukat! Azok után, amik ma Fiúmében történtek, minden puszkagolyó, melyet magyar olaszra irányít, visszatalál a magyar szívébe. Minden, ami magyar, most térjen vissza a magyar hazába!

Ismét megszólalt az elnöki csengetyű: az ülést félbe kellett szakítani, a képviselők kiözönlöttek a folyosókra; kiürült a vörös-arany lovagterem.

A magas ablakokon át, a Duna túlsó partján, a vén Budát lehetett látni, a szélesen elterülő királyi Várat, a Mátyás templomot és épületeit annak az uralkodó hatalomnak, amely ellen ez a vihar zúdult itt a Duna balpartján. Ebben az álarcos épületben, ebben a gótikus öltözékben, amelyben a polgárság késői diadalát ünnepelte a királyság felett, távol a nagy idők és az igazi stílus melegítő szívetől, egy romlásnak indult korszak peremén, amely hamis pompával áltatta magát, az emberek névtelen fájdalmukban és keresetlenségükben igazabbak voltak, mint az, ami itt hamis összhangot próbált köréjük varázsolni, A muzsikusok eldobták zeneszerszámaikat és megrohmozták az opera színpadát, most ők akartak énekelni, játszani, ágálni és kiabálni.

Maguk a színészek, a grófok, a miniszterelnök szobájában tanácskoztak. Új szereposztásról kell gondoskodni, kell, kell, kell...

Tisza, aki néhány nappal ezelőtt kizökkent a nyugalmából és a Házban kimondta a sorsdöntő szavakat: — Elveszítettük a háborút, Tisza most ismét hűvös és nyugodt volt, tanácsokat osztogatott és tanácsokat vetett el. Apponyi nyugalomra intett, Andrassy vejét Károlyit arra kérte, hogy legalább most az egyszer mérsékelje magát, Zichy volt még ott és Andrassy másik veje, Pallavicini. Nem jutottak eredményre.

Wekerle megmaradt amellet, hogy lemond, a fel-

korbácsolt kedélyek nyomban lecsillapodnak majd, ha az ülés újramegnyitásánál bejelenti, hogy a kormány feltétlenül lemond.

Ekkor történt meg a grófok legnagyobb csodálkozására, hogy az ajtó felpattant és — szinte hihetetlen — Szász Károly toppant be és figyelmeztette az urakat, hogy siessenek: a künn várakozó képviselők már türelmetlenek, nem győzik kivárni ennek a miniszterelnöki tanácskozásnak a végét.

Az uraknak az ülésteremben olyan érzésük volt, mint a fényképésznek, akit egy oda nem tartozó akkor lep meg sötétkamrájában, amikor éppen előhívja a lemezt.

A végén Tisza vette át a szót: koalíciós-kormányt ajánlott, Andrassy Gyula vagy Apponyi Albert vezetése alatt; ebben ő és pártja is képviseltetnék magukat, egy ilyen kormányba Károlyit is fel lehetne venni. Ez a kormány, ha nem megy másként, keresztülvihetné az általános titkos választójogot is.

— Nem, nem, nem! Erre Károlyit nem lehetett megkapni, se a szociáldemokratákat. Nem akarnak tudni többé a régi németbarát politikusokról, a háborús uszítókról, a nemzetiségek elnyomóiról! Ezek az idők elmúltak! Véggép! Egyszersmindenkorra! Az új emberek az engesztelődés politikájának hívei voltak, békülni az egykori ellenséggel és véggép szakítani a múlttal.

Ismét félbeszakították a grófok tanácskozását, a folyosókon összegyűlt képviselők ismét felszólították a bennülőket, hogy siessenek.

Nem tudtak megegyezésre jutni. Ezegyszer ismét végtelen vitatkozásokban élte ki magát a magyarok túltengő érzéke a formák iránt, kormánylistákat állítottak össze, mint ahogy kártyát kevernek, egy-egy nevet tízszer húztak ki és írtak be újra, az utolsó pillanatig tiltakoztak Károlyi miniszterelnöksége ellen, mert sejtették, hogy ez

a vihart kavaró egyéniség magának a viharnak lehelletétől őrült iramban sodródik majd előre. Nem akartak csatlakozni efféle engesztelődő, efféle szánom-bánom kormányhoz, amely az utolsó pillanatban térden kíván csúszni az ellenség elé, hogy négy háborús esztendőt meg nem történtté tegyen és négyesztendő szövetségi köteléket eltépjen, nem akarták magukra vállalni a felelősséget, hogy a kormányrudat egy hazárdőr ragadja a kezébe. Mindnyájan érezték a magányosságot, amely most vont a felhőit Magyarország fölé, magányos, senkivel se rokon nép, Európa szívében, amelynek el kell buknia, ha barátai az örvényben tántorognak.

A képviselők lármáztak a folyosókon: — Elkezdni! Elkezdni! Még egyszer feltépték az ajtót. Itt volt az ideje, hogy a grófok ismét bevonuljanak a tanácssterembe.

Wekerle elől foglalt helyet a félkörben és szólásra emelkedett: határozott hangon jelentette be, hogy a kormány lemond.

Örömújongás tört ki, tapsvihár: — Végre! Végre! Csakhogy ezt is megértük!

Ennek a nagydarab, nyugodt embernek széles arcát most elöntötte a düh és a harag, de erőt vett magán. — ő apostoli felsége elé fogom terjeszteni, hogy őfelsége maga hívjon össze olyan kormányt, mely a Házon kívül álló nemzeti erőket is magában foglalja.

Wekerle leült, erre a baloldali sajtó karzatán kezdődött el a zajongás.

— Sajtószabadságot! Ilyen órákban a nemzetnek meg kell tudnia az igazságot! Hadd tudják meg a katonák is, hogy becsapták őket! Le a cenzúrával! Éljen a szabad szó! Éljen a sajtószabadság!

A teremre nehezedő félelem és szorongás egyetlen lobogó csóvaként lángolt a magasba. Éljen a sajtószabadság! Le a cenzúrával!

Erre az eddig görnyedten ülő Tisza felemelkedett

helyéről, ő, aki olyan sokáig volt itt korlátlan úr, az újságírók felé rohant, vastag szemüvege alatt kitágult rövidlátó szeme, karját előrenyújtotta, úgy dörögte: — Kidobni! Ilyen tökfilkókat és korhelyeket ki kell dobni! Egy pillanatra csend támadt a Házban régi szelídítő jenek hangja nyomán, a magukról megfélemedezett újságírók behúzták a fejüket, megszólalt az elnöki csengetyű és az elnök könyörgő hangja, hogy a sajtó igen tisztelt képviselői ne zavarják a parlament nyugalma és az ülés rendjét, de erre újra szabadjára tört a lárma és miközben a terem kiürült, Tisza lehajtott fővel és lógó karral ment vissza a helyére és nem vette észre, hogy egészen egyedül maradt.

Az udvari vonat éjjel és esőben futott be Gödöllőre, ez volt az a kastély, Budapesthez közel, amelyet a magyar nemzet engesztelődése jeléül ajándékozott volt Ferenc Józsefnek a kiegyezés után. A vonat útjában többször is megállt, hogy az állomásokon felvegye a híreket, egyik vigasztalanabb volt, mint a másik, akár Prágából, Krakkóból, Lembergől, Zágrábból, Budapestről vagy Wienből érkezett.

Maga a kastély kihaltnak látszott, mert az emberek a kerti falak mögött, a gépfegyvereknél, pincemélyedésekben s az udvar legkülönfélébb zugaiban kerestek menedéket. Az udvarok felől csak a lovak szuszogása, dobogása és a fegyvercsörömpölés hallatszott; itt, ahol valamikor a karcsú Erzsébet császárné köré vörös frakkok és tarka egyenruhák gyűltek őszi rókavadászatra, itt, ahol foltos kopók csaholása töltötte be a levegőt, itt most, átázva és átfagyva, sovány gebéjük nyergére nehezede, tértek haza a reggeli szürkületben a huszárörszemek, akik a környék erdőit járták: mert a vidék tele

volt szökött katonákkal, akik az erdőkön a vadállományt fosztogatták, a falukban meg koldultak és loptak.

A kastély szobáit át meg átborzongatta az Erzsébet királynéra való emlékezés; dohosak, hidegek és barátság-talanok voltak, mogorván fogadták a késői látogatókat.

Az éjszakában puskaropogás hallatszott, a huszárok felültek és ki-kidurrogattak a kapun, egy gépfegyver kezdett el kattogni, hogy csakúgy visszhangzott az udvar, egy ordító hang nyugalomra intett. Ezek a fiatal fiúk a kastélyorségen még nem ismerték a háborút és (az újoncok közös szenvedélye) pusztá félelemből lövöldözni kezdtek a levegőbe.

Másnap reggel elkezdődött a kísértetjárás, amelynek mindaddig nem volt vége, amíg a császár a kastélyban tartózkodott. Nap-nap után ontották Budapestről a sárt fröcskölő autók az újabb és újabb politikusokat, olyanok, akik különben sose kerültek volna a király közelébe, részesültek a rövid szerencsében, hogy körülzümögghessék néhány napig, mint szúnyogok az alkonyati napot. Az előszobákban és a folyosókon barnásasült, csizmás parasztkok, sápadt, körmüket rágó kávéházi alakok mellett ültek; mind arra várt, hogy meghallgassák, hogy tanácsot adhasson, mindegyiknek meg volt a csalhatatlan módszere, miképpen lehetne megmenteni az örvény .szélén álló országot. Vékony arisztokraták osontak át a folyosókon és arcukra fagyott tiszteletteljes maszkjuk mögé alig tudták elrejtteni utálatukat eféle népség iránt. A szárnysegédek azonban ide-oda röpködtek, mint pillangók a legszebb virágok között, egyik nem udvarképes úrtól a másik népmegbízottig, mintha barátságos mosolyukkal el tudnák simítani homlokukon a ráncot. A szolgálkkal likőröket, bort és cigarettákat hordattak körül. De a képviselők és az egész országból idecsődített tanácsadók nem sok ügyet vetettek a máskor úgy körülrajongott szárnysegédekre, ezek az irodalmi kávéházak-

ból való urak a sürgő-forgó tisztekben aféle jobb főpincért láttak csupán, akinél erősebb likórt és zamatosabb feketét lehet rendelni. Igen, egyszer mindenki sorra kerül és mindenkinek elnéznek a feje fölött. A barátságos mosoly itt csődöt mond és a legédesebb likőr és a legerősebb pálinka se mulaszthatja el a nyelv keserű ízét. Mire a szárnysegédek rájöttek, hogy jobb lett volna, ha maguk isszák meg a bort és maguk szívják el a cigarettát, már késő volt. Mert, hogy a vacsoránál mulathattak ezeken az embereken, akik audiencia közben az orruk pizskálták, olyan sovány vigasz volt, hogy egyik úr a másik után jelentett beteget.

Másnap autókon megérkeztek a királyi pár gyermekei is. Világos hangok hatoltak át egyszerre a nappal szürkéjén; a kis trónörökös balra, jobbra üdvözetet intett a kezével, de most arra se volt idő, hogy örüljenek ezen a szívderítő látványon. Csak a király nem vesztette el türelmét; tárgyalt, fülelt, kételkedett, döntött és elvetett, még mindig remélte, megtudhatja, amit nem tud: miképpen tarthatná meg fején legalább a magyar koronát.

Időnként a királyné sietett át a termen, a borvörös rokokó-bútorok közt, nagy, sötét szemével vizsga pillantást vetett a király előtt ülőre és útjában egyik vagy másik várakozónak odasuttogta, kímélje a királyt, aki már nagyon fáradt és mentse meg a hazát ebben az utolsó órában.

Károlyi megjelent hívei karával, hogy készenlétben álljon. Mialatt itt várt, Gödöllőn, Budapesten, hívei útlan, vihart kavart, hogy adják át már végre neki a hatalmat mielőtt nem késő. A király habozott, a király, ha szükségesnek mutatkoznék, hajlandó volna egészen balra tolódni, mert ilyen időkből minden lehetséges, mindent gyelembe kell venni. És Károlyi úgyis magához ragadja a hatalmat, hiába könyörög saját apósa, Andrássy, a ki-

rálynak: ejtse el ezt a zavaros embert. De a becsvágyó grófnak itt vannak a társai, csak ki kell nyitnia az ajtót, egyetlen szavára ott áll a király előtt, teljes létszámban, a kormánya. A király nem tudott dönteni, ezért hívatta magához gróf Hadikot is, hogy amennyiben Károlyi megbízása elesnék, ő kapjon megbízatást kormányalakításra.

Künn az előszobában a két vetélytárs végigmérte egymást, már mind a kettő birtokában volt a király beleegyezésének, de azt is tudták, hogy a király mennyire ingadozó elhatározásában.

Károlyi egy igen egyszerű varázsige birtokában volt, amelyről remélte, hogy az uralkodónál visszhangra talál: Magyarország — és csak egyesegyedül Magyarország, tekintet nélkül Wienre, ugorjon ki! Most, azonnal! Ebben a pillanatban! A fronton a katonák leteszik a fegyvert, minden ami magyar, haza özőnlik. Egyszóval: pontosan azt kell tenni, amit a délszlávok, a lengyelek és a csehek tettek. A Károlyi-kormánynak ez az eljárás nem okozhat nehézséget, őt, Károlyit, Parisban jól ismerik, mint Franciaország barátját és a német szövetség elkeseredett ellenségét. Magyarország ily módon máról-holnapra, a legutolsó órában, az Entente-hatalmak ellenfeleiből, a győztesek ellenségéből, azok segítője, szövetségese és barátja lesz.

A király bizalmatlanul pillantott Károlyira: — Azt mondták, hogy ön a köztársaságot akarja.

— Felség, ezt csak a rágalmazóim mondják. Én az önálló, demokratikus Magyarországot akarom.

— Ami a Németországgal való szövetségi viszonyt illeti, azt felmondjuk. Az ön apósa majd elintézi Wienből.

Károlyi fellélezett, bár ezt az aktust szívesebben intézte volna Budapestről, mint Wienből.

A tanácskozás megszakadt, új emberek jöttek, új emberek mentek.

Császárhű tábornokok jelentek meg Horvátországból, bizalmatlanság ébredt a várakozók soraiban: csak nem akarják megismételni az 1848-as játékot, hogy a horvátokat Magyarország ellen lázítsák és felszólítsák, annyit szakítsanak el Magyarországból, amennyit akarnak. Hát még mindig nem értette a király, hogy nem büvéskedhet valamennyi koronájával, lehetetlen, hogy valamennyit megtartsa? Hát még mindig nem látták be, hogy ezek az országok elszakadtak és eszük ágában se volt most, hogy önállóságra tettek szert, összeköttetést tartani fenn Wiennel, a régi központtal? És még mindig arról folyt a tárgyalás, hogy Bosznia Magyarországhoz tartozzék-e vagy a vele rokon horvátokhoz. De ezek úgyszólván már olyan gondolatok voltak, amelyeket megcáfoltak a tények, játék olyan lehetőségekkel, amelyeket már helyrehozhatatlanul elmulasztottak.

Ismét hívták Károlyit, a király beszélt apósával, Andrássyval Wienben és az Károlyi kinevezésével kapcsolatban azt felelte, hogy a király ily módon talán csakugyan megmentheti a magyar koronát, de az osztrák trónt egész bizonyosan elveszíti.

Károlynak mi a véleménye erről, kívánta tudni a király. De Károlyi kevés megértéssel volt a király ausztriai gondjai iránt: ő magyar miniszterelnök kíván lenni és a királynak azt tanácsolja, tartsa meg a magyar koronát.

Künn gróf Hadik még mindig arra várakozott, hogy talán magához hívhatja a király, de a király alighanem megfélemedezett a másik miniszterelnökről. Minden előkészület megtörtént a wieni útra, hogy jelen lehessenek az ott vajúdó döntő eseményeknél. Károlyi utazzon velük, hiszen Wienben is leteheti hivatali esküjét.

Telefonhívás a budai Várból: a királyt ismételten

kérik, tekintsen el Károlyi megbízatásától. Egyben közlik, hogy küszbönálló wieni útja Budapesten általános nyugtalanságot kelt, azt beszélük, hogy a király menekül Magyarországról s égető magyar kérdésnek állítják be, hogy a király most ne utazzék el. Ugyanis az a kívánság, hogy Magyarország végkép szakadjon el Ausztriától s hogy ez sikerüljön, erre a legerősebb fegyver, ha a királyt gyengéden hatalmukba kerítik és nem engedik át többé az országhatáron.

A király olyan fáradt volt, hogy ájulás környékezte, a sok arc, amely ezekben a napokban elvonult előtte, a sok terv, amelybe belekapott, hogy csakhamar elejtse, most fenyegető körtáncot kezdett lejteni körülötte. Utazzon vagy maradjon? Ha marad, elveszíti Wíent, akár Andrassy különbekeajánlata mellé, akár Lammasch mellé áll, akinek új kormánya a kiengesztelődés jelszavával alakult. Utazik: bizonytalanná válik mi lesz az országgal, ha a magyaroknak egyszer hátat fordított.

A királyné találta meg a kivezető utat: — Utazunk. A gyerekeket pedig itt hagyjuk Gödöllőn, Ők kezeskednek a nemzet előtt, hogy vissza fogunk térni.

Mindent előkészítettek az utazásra. Kissé meghökentek a császár környezetében, amikor megtudták, Károlyi is velük tart, hogy Wienben tegye le miniszterelnöki esküjét. Nem sokáig; mert, kevésre rá, kiszivárgott: Károlyit csak azért viszik magukkal, hogy kikapcsolják néhány napra. Mindenekelőtt azt kell megakadályozni, hogy Wienben négyszemközt lehessen a pacifista Lammasch-sal, nehogy ilymódon csináljon valami bajt. Először is apósához, Andrassyhoz, küldik majd, aki megbízást kap, térítse észre Károlyit, És sürgősen küldenek egy tisztelet Lammaschhoz, hogy ha Károlyi jelentkezne ott, legyen aki letagadja.

Egyes urak a császár környezetéből tiltakoztak az efféle eljárás ellen; ezzel csak magukra zúdíthatják az

ilymódon rászedett Károlyi haragját és bosszúját, mégse, íárja, hogy ilyen felelőtlenül játszanak emberekkel. Nem vettek tudomást ezekről a hangokról; ha más célt nem is. érnek el vele, arra mindesetre jó lesz, hogy Károlyi mint kezes legyen velük az úton, mert nem szabad lebecsülni annak a veszélyét, hogy a vonatot útközben megtámadhatnák. Közhírré teszik, hogy Károlyi is velük van és ezzel több biztonságot élveznek majd.

Aki a császár környezetéből még felemelhette volna intő szavát, belátta, hogy minden hiába; kicsinyes cselekedel és fondorlatokkal, kétszínűsködő figyelmességgel[^] fürge fifikákkal itt már semmit se lehetett elérni.

Október 25-ének délelőttjén Caldonazzo felől a szerpentin-úton egy autó csavarodott a magasba, a Hét Községről elnevezett fensík felé; esőtől cseppenő felhőfátylakon át, némán sikló kis kötélpálya-kocsik közt vitt el az útja és a behavazott országút felső részén csak kacsaringózva, meg-megzökkenve tudott továbbjutni. Molnár altábornagy türelmetlenül pillantott órájára. A fensík felől egyre világosabban hallatszott át egy ütközet tompa döreje és moraja; visszhangja itt a hegyek közt mennydörgésként hangzott. Lenn a Sugana-völgyben mélyzölden terült el a Caldonazzo-tó, a szétlőtt helységek innen a magasból békés, fehér falvaknak látszottak; az erdős magasság túloldalán a fleimstali alpok hóval fedett csúcsai verték az eget. Elől, oly közel, mintha a kanyargós országút egyenesen odavezetne, a Vezzenocsúcs lecsapott sziklatömbje uralta a völgyet. Elhervadt koszorúkhöz hasonlatosan, rozsdás drótakadályok vettek körül ezt a kiszolgált erődöt, amely tizenhatban, a nagy májusi offenzíva után, esett ki a harc vonalából.

Az autó az utolsó fordulókat vette és a fensík magasához közeledett. Néhány kövér, lopott konzerven hí-

zott orosz, aki itt teljesített szolgálatot a kötélpályán, tisztelgett a tábornoknak. Nem messze innen, a levegőben, lassan siklottak völgyfelé a kötélpálya apró kocsi-jaiban, a könnyebben sebesültek, kötéssel és sínberakott végtagokkal, dohányozva és csevegve, és a súlyosan sebesültek, hordszékeken, hegyes arccal, saját véres és szétrongyolódott köpenyükkal fedve.

Felfelé a kötélpálya, néhány csomó szárított szénán kívül, úgyszólván semmit se vitt. Elöl, a magaslatok ritkás erdőiben néhány sűrű gyertyánfa terjesztette ki lassan szétfolyó koronáját. A csatazaj egyre közelebről s fenegetőbben hangzott.

— Minden a Sisemolról, mondta a parancsörtiszt, a levegőben lebegő és lassan a völgy felé ereszkedő apró kocsi felé pillantva, — ott alighanem jó egypáran fűbeharaptak.

— És nem tudunk segítséget küldeni, felelte a tábornok. — Ha a franciákat, ott fenn, ki nem verjük a lövészárkokból, Isten tudja mi jöhet még.

Az autó a felhőfátyolon keresztül néhány, apró fabarakból álló, katonatelep mellett haladt el, amelyek úgy bújtak elő a ritkás erdőből, hogy ellepjék a mohás földet, mint a gombák eső után.

Larici mellett, az ott táborozó erdélyi csapatokhoz érve, megállt az autó, egy szélesen elnyúló sziklatömb alatt, ahol védve volt a repülők látcsöveitől. A tábornok kikászolódott takarói alól, leverte szörmegallérját és megmerevedett lábával néhány bemelegítő lépést tett.

A trombitás a generálmarsot fújta, Sallagar vezérőrnagy, a 27-es gyalogsági hadosztály parancsnoka, jelentést tett a XIII-ik hadtest parancsnokának.

— Egyszerűen nem értem, mondta Molnár, mi ütött egyszerre az én régi, derék hadosztályomba!

A vezérőrnagy, aki nemrégiben vette át Molnártól ezt a hadosztályt, vállat vont és hallgatott.

— Kell, hogy valami oka legyen. Meséld el, kérlek, mi történt!

Sallagar tehát jelentette: — Tegnap, a Sisemolon a franciák betörték az első és a második állásba. Onnan terjeszkednek most tovább a Frenzella-szakadékba, hogy aknavetőkkal és gyalogsági-fegyverekkel fészkeljék be oda magukat. Ezzel nemcsak egy fontos oldal-támadási álláshoz jutottak, de a legfontosabb források birtokába is.

Molnár legyintett egyet: — Tegnap! Tegnap! De a mai harctéri jelentés szerint a franciákat ismét kikergették a lövészárokból.

— Nem kergették ki, felelte Sallagar, a honvédek valamennyit agyonverték.

— Bravó! No látja!

— A franciák betörésének híre ideérkezik Laricibe. Előzőleg összeköttetésbe lépek a hadtesttel és kiadom a parancsot, hogy a 25-ös gyalogezred, mint tartalék, vonuljon az élvonalba és legyen készen a támadásra. Pár perc múlva jön az ezredparancsnok és jelenti: — A második zászlóalj legénysége nem megy ki a harcvonalba, sőt azon van, hogy a másik két zászlóaljat is megakadályozza a parancs teljesítésében. Ezt jelentettem aztán a hadtestparancsnokságnak.

— Így lesz a szúnyogból elefánt, felelte Molnár, — majd magam kérem kölcsön a legényeket, hiszen ismerem a hadosztályomat, megpróbálok a fiúkkal okosan beszélni. Esküdni mernék, hogy az egész zavarban az az átkozott kiáltvány a ludas. A császár még nagyot fog nézni, mit aprított be itt nekünk és magának és mí mindent kell még kikanaloznunk. Átkozott kávéház! Ezzel is várhattak volna még pár hetet! Most világboldogítót látszani!

Ha ehhez hozzávesszük még Károlyi beszédeit és az újságok uszításait, — tette hozzá Sallagar.

Közeledtek az ezredhez, amely ott táborozott,

zászlóalj, zászlóalj mellett. A parancsnok, egy fiatal alezredes, lejelentkezett, a tisztek lassan vonultak el az élvonal hosszában, fejek és pillantások követték a magas vendégeket

— Az ezred, mondta Molnár oly hangosan, hogy a katonáknak is hallani kellett, elsőrangú benyomást kelt. Régen láttam ilyen pompás csapatokat.

Az alezredes, aki földre szegzett pillantással kullogott a hadtestparancsnok mellett, az ajkába harapott.

— Alezredes úr, vezényeljen pihenj-! Hadd halljam, mit kívánnak a fiúk.

— Ezred pihenj! vezényelt az alezredes, a zászlóaljparancsnokok ismételték a vezényszót. A hadtestparancsnok halkán közölte utasításait. Érces, átmenet nélkül felcsattanó hangon adta ki az alezredes a parancsot: — Tisztek és régen szolgáló altisztek, hozzám. A szakasparancsnokok jelöljenek ki minden szakaszból egy embert, és azok is!

A csapatokból tisztek, altisztek és gyalogosok váltak ki és mentek az ezredparancsnok felé.

— Kört alakíts!

A kör a két tábornok, az ezredparancsnok és a segéd tisztek köré alakult.

A kör mögött hosszan sötétlett fel az ezred.

Az altábornagy olyan hangosan beszélt, hogy hangja a körön túl is elhallatszott. Először egy jégszürke, szemüveges, tartalékos-főhadnagy felé fordult és megkérdezte, hogy századparancsnok-e.

— Igenis, kegyelmes uram!

— Hogy van megelégedve az embereivel, főhadnagy úr?

A főhadnagy, gimnáziumi tanár, otthon, a kisvárosban, törzsasztalának döntőbírája, és a tanulók parancsolója, kicsit kihunyorgott ferdénülő acélsisakja alól, mintha előbb egy katalógus sűrűn teleírt oldalait kéne

maga elé képzelnie, aztán kevésvártatva így szólt: — Nagyon jól, kegyelmes uram!

— Főhadnagy úr, kérdezte tovább a tábornok, tüntetően nekieresztve hangját, szolgálatkész az ön századának legénysége? Teljesítik kötelességeiket, amelyre felesküdték?

— Igenis, kegyelmes uram! Századom pompásan viselkedik!

— No lám! A hadtestparancsnok diadalmas pillantást vetett a hadosztály és az ezredparancsnokra. Mi kell még? Minden azon múlik, bánni kell tudni a legénységgel!

Az ezredparancsnok dühösen fordította félre pillantását.

A hadtestparancsnok körbe járt, a főhadnagyoctól egész a zászlósokig: rendben, rendben, rendben! No, kérem!

Egy kis, kövér, tejfelesszájú zászlós lábhegyre ágaszkodott, mintha tökéletesen kizökkentette volna egyensúlyából a közlési vágy, amelytől kövér arca majd kicsatant. De az ezredparancsnok és a hadosztályparancsnok, akik a tábornok mögött lépkedtek, ujjukat a szájukra téve, hallgatásra intették. Amikor Molnár ennél az utolsó zászlósnál érdeklődött a szakasza felől, a szerencsétlen megfedkezett minden panaszaról és szerényen ő is az obligát: — Rendben-nel válaszolt.

Az altábornagy most az altisztek és a legénység felé fordult. Először az volt a szándéka, hogy lekutyateremtetési őket. De, hogy már nem álltak glédában, ahol az egyes ember úgy eltűnik mint kő a falban és látta a szürke arcokat a bő acélsisak alatt, egy pár régi katonát, magasat és csontosat, a kicsik és öregek között, a csontbőrré aszott, kiéhezett legények között, lötyögő, tábortűznél megperzselt köpenyükben, gázmaszkosan, világítópisztolyokkal, kézigránáttal és a hosszú puskával: meg-

szelidült az altábornagy és barátságosan fordult az emberek felé: — Hát mondjátok el szépen gyerekek, mi jutott eszetekbe!

Többen kívántak egyszerre szólni, de az ezredparancsnok és a hadosztályparancsnok Molnár háta mögül ismét csöndre intették őket. Az altábornagy odalépett egy zömök kis legényhez, akinek a puska a bokáját verte, és vállára tette a kezét: — Nohát, mi lelt barátom? Miért nem akarod teljesíteni többé esküvel fogadott kötelességeidet?

A kegyelmes úr tévedett, ha azt hitte, hogy itt egy egyszerűbb ember csekélyebb ellenállóképességén hamarabb áttörhet, mert a kicsi eképpen ropogtatta elő feleletét: — Teljesíteni akarom kötelességemet, jelentem alásan, kegyelmes uram!

— Nagyon szép fiam, nagyon szép. Örülök, hogy halom. De miféle kötelességteljesítés az, ha nem akarsz kimenni az élvonalba, hogy harcolj a hazáért?

— Kegyelmes uram, jelentem alásan, Magyarországért, a hazámért, harcolni akarok, de Ausztriáért nem!

— Soha többé Ausztriáért, vették át a szót mások is a körben, akiket a két, másik parancsnok csak nagynehezen tudott csöndre intő taglejtésekkel elhallgattatni.

— Soha többé Ausztriáért, csapott fel a moraj hátul is, az ezred köréből.

A kegyelmes úr kinyújtotta nyakát és a körön át, a már ismét hallgató ezred élvonala felé pillantott. Némi időbe telt, míg magához tért, aztán feldördült a szava:

— Ostobaságok! Hibbant fecsegés! Itt is Magyarországért harcolsz.

— Kegyelmes uram, mi Magyarországért a magyar határokon akarunk harcolni.

— Kegyelmes uram, vette át kérdezetlenül a szót egy öreg népfelkelő, ügyet se vetve az ezredparancsnokra, — Kegyelmes uram, a csehek be akarnak törni a

Felvidékre, mindent el akarnak venni tőlünk, haza akarok menni a megyémbe.

— Melyik megyéből való vagy?

— Nógrád-megyéből, kegyelmes uram.

— Honnan vetted ezt az ostobaságot?

— Hazulról írták, kegyelmes uram.

— Ezek ostobaságok. Hiszen a csehek maguk is itt küzdenek a fronton, hogyan törhetnének be otthon a megyébe? Ilyen hazugságok miatt csak nem hagyhatjátok cserben magyar testvéreiteket, akik a harcvtalban küzdenek! A Sisemolon is magyarok vannak!

— Azok is jöjjenek velünk haza! felelte az öreg zavartalanul.

— Ha azok haza mennek, felelte a tábornok, most már egy kicsit türelmetlenül, akkor jönnek az olaszok és a franciák és fogságba vetnek benneteket.

— Kegyelmes uram, akkor meg éppen békét kell kötnie a királynak.

— Hiszen ő császári és királyi felsége békét is akar kötni, de az nem megy csak úgy máról holnapra, azt elő is kell készíteni. Most, amikor már közel vagyunk a békéhez, nem szabad egyszerre ostobaságokat csinálnotok!

— Kegyelmes uram, jelentkezett most egy harmadik ember, arcán dac lobogott, a júniusi nagy ütközetben súlyos veszteségeket szenvedtünk, hat hónapi pihenőt ígértek nekünk. És hat hét se lett belőle!

— Ha nem jött volna a támadás, egész télen át pihenhetetek volna. De hiszen látjátok, hogy minden emberre szükség van!

Azt ígérték, hogy Magyarországon pihenhetünk, — megakadályozták.

Ugyan ki akadályozta volna meg? Badarság. Nem akarok parancsokat osztogatni, mint barát szólok hozzátok. Elöl, a harcvtalban, bajtársaitok várják, hogy le-

váltások őket. Magyarok, testvérek, mint ti és én. Mitévők lesztek tehát?

— Haza akarunk menni! Nem harcolunk tovább Ausztriáért! kiáltották egyre többen a körben.

— Nem megyünk többé a raj vonalba! hallatszott a tompa mormogás az ezred szélében-hosszában.

— Egyszerre csak egy beszéljen! Mindég az, akit kérdeztek! rendelkezett Sallagar tábornok. A legények hallgattak. Az ezred élvonalában valaki hangosan felnevetett. Aztán újra csend lett. Messziről áthallatszott az ágyúzás meg nem szakadó döreje. Az emberek arcára árnyék hullt az acélsisak alatt, a szemüket nem lehetett látni.

— Ez az utolsó szavatok?

— Igen, kegyelmes uram, utolsó szavunk!

A tábornok erőt vett magán és még egyszer ellépdelt a körben.

Az emberek felemelték a fejüket és a szemébe néztek; arcuk néma, szájukon lakat, de pillantásuk nyugodt volt, csöppet se kihívó.

— Valamit még mondhatok néktek: tegnap a nyolcvanötösök mentek ki az állásokba, románok és rutének. Azok teljesítik a kötelességüket! És ti, a magyarok, akik mindig mintaképpül szolgáltatok a többi nemzetiségek számára, ti akarjátok bajtársaitokat cserben hagyni? Gondoljátok meg még egyszer.

— Nem megyünk. — Egy repülő osztag ágyúzott a közelben, felhők mögé rejtőzve berregett tova fenn egy amerikai.

— Alezredes úr léptesse le a legénységet. A tiszték maradnak.

Az alezredes hangosan ismételte a parancsot.

A kör megszűkült. A katonák lassan botorkáltak vissza a hallgatag ezredhez és eltűntek az emberfalban. Molnár várt egy keveset, arca megrándult, kereste a sza-

vakat. — Uraim, kezdte aztán rekedt hangon, — végig csináltam a pánikokat, amikor kitört a háború, láttam Tomaszównál a 15-ik hadosztály maradványait, megéreztem Luckot, ismerem azokat a hangulatokat, amikor az ember haragjában és szégyenében legszívesebben golyót röpítene a koponyájába. Résztvettem előnyomulásokban és visszavonulásokban, ezzel az ezreddel, amely oly régóta hadosztályom kötelékébe tartozik, ha voltak is váltságok olykor, mindig újra feltámadt a jószellem, Azt kívántam magamnak, váltson meg egy golyó és földeljenek el, mint becsületes katonát. Ezt a szégyent azonban, soha, még álmomban se rettegtem. Sem önöknek, se másoknak nem kívánok szemrehányást tenni. Tudom, hogy itt erőszakkal nem lehet célt érni. Magyarázza el kérem, hogy kapott lábra a legénység közt a makacsságnak ez a szelleme!

— A császári kiáltvány! — A hírlapok! — Károlyi beszéde!

— Mi az ön tanácsa tehát alezredes úr?

Az ezredparancsnok azt ajánlotta, hogy az ezredet vonják ki és elszállításuk után kezdjék el a büntető-rendszabályokat.

— Gyanítja, hogy a legénység körében felbujtók vannak?

— Nemcsak gyanítom, de bizonyítani is tudom. Az orosz hadifogságból visszatértek bujtogatják a legénységet.

— A visszatértekekkel szemben durva hibákat követtek el, mondta Sallagar tábornok; az emberek örültek volna az asszonynak és a gyerekeknek, ezzel szemben a határon, drótakadályok mögött, egészségügyi vesztégzár ürügyével, olyan sokáig tartották fogva és vallatták őket, mintha vádlottak volnának, míg bosszúsak és rosszindulatúak lettek. Ezek a következmények most.

Az alezredes megerősítette hadosztályparancsnoka

szavait: az idegenek azok, akik nyugtalanságot szítanak, a póttartalékosok, ebből a szempontból, nem okoznak gondot.

Mi most a teendő? Senki se tudott a tisztek közül tanácsot. A hadtestparancsnok rágyújtott egy cigaret-tára és mellre szívtá a füstöt. — Talán ez segít? Beszélni fogok a badeni hadsereg főparancsnoksággal: ő királyi fensége, József főherceg, utazzon sürgősen ide és beszéljen a legénységgel.

— Ezt még ma kell megpróbálnunk, felelte Sallagar — holnapra már késő.

— Meglátom, tudok-e innen összeköttetést kapni. Előbb még néhány szót kívánok szólni a legénységhez. Kérem az urakat, ki-ki menjen a helyére!

A tisztek visszasiettek csapataikhoz, az alezredes kiadta a parancsot: — Vigyázz! Az ezred mereven állt, mint a fal.

— Huszonötösök! Magyarok! kiáltott Molnár, ahogy csak a torkán kifért. Kéréseteket, hogy hőnszeretett hazánk határain kívántok harcolni, felsőbb helyre fogom továbbítani. Kérni fogom, hogy ő királyi fensége, József főherceg, őfelségének a királynak képviselőjében, maga jöjjön el ide hozzátok, hogy kéréseteket meghallgassa! Addig is azonban hú katonához méltóan, teljesítsétek kötelességeiteket és engedelmeskedjétek a parancsnak. Most pedig, mint jó katonához és derék magyarokhoz illik, kiáltunk háromszoros éljent őfelségére, a császárra és királyra! Éljen!

— Éljen! Éljen! Éljen! — zúgott fel az ezred.

A hadtestparancsnok ezzel távozott, mialatt az alezredes jobbra arc-ot vezényelt és a trombitás a generálmarsot fújta.

— Kegyelmes uram, még a következőket kell jelentenem! — mondta Sallagar, mialatt Molnár helyet foglalt autójában. — Az ezred tisztjei, szolgálaton kívül,

közölték velem, hogy a legénység bizonyos averziót táplál a személyem iránt.

— Miért éppen a te személyed iránt? Túlszigorúan bántál velük?

— Nem, arról nem lehet szó. Talán még elnézőbb is voltam, mint amennyiért felelősséget vállalhatok. De a legénység ellenszenvé onnan ered, hogy nem tartanak magyarnak. Én vagyok az oka, hogy az ezredet nem Magyarországra küldték pihenőre.

— Nem érted a magyar szolgálati-nyelvet?

— Ha kell, igen. De az emberek bennem a csehet látják.

Erre már maga Molnár sem állhatta meg, hogy alaposan szemügyre ne vegye a hadosztályparancsnokot, csakugyan lehet-e látni benne „a csehet“. De úgy látta, hogy Sallagar egyáltalában nem néz ki másként, mint a többi közös hadseregbeli vezérőrnagy. De vájjon ennek a kifejezésnek: „bennem a csehet“, nem volt-e most különös csengése? — Badarság! — mondta Molnár, — most hirtelen cseh lett belőled, a kiáltvány annak nyilvánít. Ez itt — a parancsörtisztjére mutatott — ez egyszerre lengyellé változott, a tisztiszolgám román, az ordonáncom szerb — szép kis disznóságok sülnének ki még ebből! Ugyan ki győzi majd ezt a sok egyenruhaszerét? Szép kis dolgot zúditottak a nyakunkra Badenben. És azokat, akiknek apjuk német, anyjuk olasz, alighanem ketté kell majd fűrészelni! Az autó lassan neki-zökkent. — Szervusz, Sallagar! Most mégegyszer átmegyek a honvédhadosztályhoz, hadd lássam, ott mi a hiba!

A völgyekben már alkonyodott, a fleimstali alpok csúcsai a fáradt naplemente felhős vörösében hamvadoztak, a szél csípős hópelyheket táncoltatott maga

előtt, amikor József főherceg felérkezett a fensíkra. A napokban nevezték ki a balkáni haderők főparancsnokává és az utolsó pillanatban találták meg Bozenben, hogy megkérjék, siessen ide a fensíkra és beszéljen a magyar ezredekkel. Az országúton Molnár altábornagy és a 38-as honvédhadosztály parancsnoka, von Karleusa vezérőrnagy várták.

A főherceg megkérdezte, ne induljanak-e egyenesen a makacskodó huszonötösökhöz, de Molnár jelentette, hogy ez most szinte lehetetlen: alighogy ő elhagyta az ezredet, teljes felfordulás kapott lábra ott; a legénység elsáncolta magát a laricii fedezékekben, kézigránátokkal hajjgálóznak és mintha megőrültek volna, gépfegyvertűzzel fogadják, aki közeledik feléjük.

— Szép kis ajándék! Hiszen nekem csak azt jelentették, hogy a legénység haza akar menni Magyarországra, különben derekasan és fegyelmezetten viselkedik.

Valóban, ez is volt a benyomása, amikor szemlét tartott az ezrednél, — felelte Molnár, — ördög tudja, mi a ménkű csapott beléjük az utolsó pár órában.

— És az ön derék székelyei? — kérdezte a főherceg a honvédhadosztály parancsnokát.

— A tűzvonalba lévő csapatok ismét visszafoglalták a Sisemolt, — felelte von Karleusa vezérőrnagy, — és pedig a legkitűnőbb hadosztályok egyikével, a 24-es franciákkal szemben. A szomszéd lövészárokból a 48-as angolok vannak. De ha le nem váltjuk őket, nem tudom, mi történik.

A főherceg, tábornokaival, a készenlétben álló ezred felé vette útját, amelynek parancsnoka, Bobest őrnagy, lejelentkezett.

— Mondja, őrnagy úr, miképpen fajult odáig a helyzet a derék 22-es honvédeknel, hogy megtagadták az engedelmisséget.

— Ma reggel, császári fenség, — jelentette az őrnagy. — a 25-ös gyalogezrednek a tűzvonalba kellett volna mennie. Az ezred megtagadta az engedelmességet.

— Ezt tudjuk már, tudjuk. Az ön ezrede iránt érdeklődöm, őrnagy úr.

— Császári fenség, jelentem alásan, ezt előre kellett bocsátanom, mert csak ezáltal válhat érthetővé az én különben oly derék ezredemnek a viselkedése.

— Magyarázatokra és a felelősség kérdésének felvetésére most nincs idő. Tehát kérem!

— Tehát alarmíroztam az ezredemet. Amikor már minden indulásra készen állt, soraikból kilépett egy szál ember és mondta: — Nem megyünk a tűzvonalba! Ezt az embert letartóztatottnak nyilvánítottam. Erre az egész ezred, anélkül, hogy a sorok megbomlottak volna, felkiáltott: Nem tűrjük!

— No jöjjen, majd meglátjuk, mit tehetünk!

Magyar vezényszavak, tisztelgés, egy hang se rezzen. A főherceg és a tábornokok ellépnek a kemény vigyázzban felsorakozó arcvonal hosszán. A honvédek jobb bõrben voltak, mint azok a csapatok, amelyekkel a főherceg útközben találkozott, Bozenből idejövet. De talán csak az alkonyati fény volt, amely arcukról letörölte a sápadtságot. A főherceg most hátralépett, felment egy kis sziklatömbre és parancsot adott, hogy az egész ezred álljon fel itt körben körülötte. Kurta vezényszavak, bekanyarodás, menetelés. A kör bezárult. A főherceg magyarnyelvű beszédbe kezdett a közeli békéről, annak a szükségességéről, hogy még egy kisideig tartsanak ki, ne hagyják cserben Magyarországot, maradjanak hűségesek a hazához és legyenek még egy kevés türelemmel. Őt éppen tegnap nevezte ki őfelsége a balkáni haderők főparancsnokává és ez éppen az az állás, amelynek betöltője elsősorban hivatott arra, hogy Magyarországot megvédje a szerb vagy román betörés ellen, ő a honvé-

dekre is gondolt közben, Magyarországot elsőbbben is a rettenthetetlen honvédekkel kívánja megvédeni. A főherceg kis szünetet tartott, várta, hogy szavának valamiféle visszhangja támadjon. Az ezred hallgatott.

— A ti ezredetek, — folytatta aztán emelt hangon, hivatott arra, most, a háború vége felé, hogy visszaverje az ellenség utolsó rohamát Magyarországra ellen. Tartsunk ki egymás mellett, szövetkezzünk egymással, itt, Isten szabad ege alatt: Esküvel ígérem, hogy velem jöttök majd Magyarországra, ti viszont fogadjátok meg, hogy addig az óráig, amíg ez a parancs haza nem szólít benneteket, derék katonához méltóan teljesítitek kötelességeteket. Most kiáltásotok velem: Éljen a mi királyunk! Éljen hön szeretett hazánk!

Tompa zúgással ismételte az ezred a kiáltást. Aztán újra mély csend.

— Így szeretem a honvédeimet! A főherceg lefelé tartott sziklaemelvényéről. — És most gyertek, minden századból egy tiszt, egy altiszt és egy gyalogos, gyertek, és adjatok kezet rá, hogy Igéretetekért helytálltok.

A szélesebb körből előléptek az emberek és szűkebb gyűrűt vontak a főherceg köré. Ez embertől emberhez ment, mindenkivel kezet fogott és esküjét vette.

A negyedik századból már éppen kezet fogott a főherceggel a legfiatalabb hadnagy és a legidősebb szakaszvezető, amikor egy fiatal, erős fiú, keze a fegyverszíjján, hivatlanul beszélni kezdett: — Királyi fenség, itt, Olaszországban, ne küldje többé az ezredet a lövészárkokba, különben későn érkezünk haza, Magyarországra. Tizenhat augusztusában is ott álltunk az Isonzónál, akkor is azt mondták, hogy a hazánkat megvédelmezik, maradjunk csak nyugodtan, de a románok mégis betörték és fölégették mindent...

— De hiszen megígértem, hogy ezúttal minden intézkedés megtörténik majd!

— Akkor is azt mondták nekünk, mégis agyonverték apámat és anyámat, felégették az udvarunkat!

— Nem megyünk a lövészárkokba! — hangozott fel itt is, ott is a mormolás a külső körből, — különben el-késünk! Nem az olaszok ellen, a románok ellen akarunk harcolni!

— Mindenükből kifosztottak! — kiáltotta most egy ember a belső gyűrűben.

— Csend! — ordított az őrnagy. — Csak az feleljen, akit kérdeznek!

A főherceg a fiatal honvéd vállára tette a kezét: — Fiatal barátom, ott kell megvédened a hazádat, ahová a hazád küld.

— Királyi fenség, azt írták nekem hazuról, hogy jönnek a románok, már mindenhová kormánybiztosokat ültettek!

A fiatal honvéd mellett szégyelte magát az öreg szakaszvezető, de ugyanakkor büszke is volt rá. Ez volt az igazi, büszke, nyakas székely, paraszt és mégis úr. — Királyi fenség, — mondta az öreg altiszt egyszerűen, — mi nem akarunk fellázadni, sose voltunk lázadók. Királyi fenség, mi Magyarorszáért, a hazánkért akarunk harcolni. Magyarorszáért fogunk elesni, Magyarorszáért áldozunk fel mindent...

— De nem Ausztriáért! — mormolta előbb az ezred, aztán egyes hangok külön is kiáltották: — Nem Ausztriáért! Nem Ausztriáért!

— Védessék meg határait a csehekkel! — mondta a fiatal honvéd, kezét még egyre a fegyverszíjjon tartva.

— A lengyelekkel! — kiáltotta az ezred.

— A svábokkal! — kiáltotta túl egy hang a többit.

— Csend! — ordította az őrnagy. — Mindig csak egy beszéljen!

Az ezred újra hallgatott.

— Emberek, magyarok, barátaim, mégegyszer hallgassatok ide! — kérte a főherceg a katonákat.

— A németek, a csehek, a lengyelek, a horvátok, Monarchiánk valamennyi népe, a magyar határokért is harcolt a Kárpátokban, Szerbiában és Erdélyben!

— Nem hívtuk őket! Egyedül is elintéztük volna! — mormolták az emberek. — Mi, székelyek, egyedül is megbirkóztunk volna a románokkal.

— Haza akarunk menni! Haza, Erdélybe! — hangzott fel innen is, onnan is.

A főherceg végre is engedett:

— Jó! Jó! Teljesíteni akarom a kéréseteket. Ti lesztek az első hadosztály, amely hozzám jön, Magyarországra.

Az ezred örömujjongásban tört ki. Éltették a főherceget. A tábornokok némán meredtek maguk elé.

De amikor elhalt az örömujjongás, ismét megszólalt a fiatal honvéd: — És bajtársaink, elől, a lövészárkokban?

A főherceg megijedt, de gyorsan összeszedte magát és közölte, hogy azokat a bajtársakat is leváltják majd; majd iparkodik egy másik hadosztályt küldetni a pótlásukra.

Az emberek ezzel megelégedtek. A főherceg felszólította őket, ki-ki foglalja el ismét a helyét és amíg el nem szállítják őket, ne csináljanak ostobaságokat. Az őrnagy tisztelegj-t vezényelt, de a fejvetést már nem lehetett látni, besötétedett, imitt-amott felcsillogott a hótakaró.

A főherceg a tisztekkel bevonult a hadosztályirodába. Az Írnokokat és telefonistákat kiküldték. A főhercegnek nem volt könnyű, hogy engedékenységeért a tisztek előtt helytálljon, — Mit tehettem mást? Ha nem vonjuk ki ezt a hadosztályt, megmételjezi a többi csapatot.

— Ha viszont kivonjuk, a többi hadosztály is hasonló kívánsággal lép fel.

— Annál is inkább hátrább kell helyezni és meg kell rövidíteni az élvonalat. A főherceg a haditérképre mutatott: — Asiagó és az Assa-szakadék mögé kell visszavonulnunk. A Sisemolt megtarthatnék záróvonalul.

— Kötve hinném, hogy a franciák csakúgy ölhetett kézzel nézik majd a mi átcsoportosításainkat, — felelte a hadosztályparancsnok.

— Valóban, akkor meg annál is inkább sürgősen fegyverszünetet kell kötnünk, — mondta a főherceg.

— De ezek a tárgyalások is elhúzódnak egy ideig, — felelte Molnár altábornagy.

— És addig, királyi fenség? — kérdezte Karleusa vezérőrnagy. — Ha a legénység arra a meggyőződésre jut, hogy nem tartjuk be adott ígéreteinket, egyenként szöknék majd el.

— De hiszen be fogjuk tartani, — felelte a főherceg.

— Mindezt viszont csak a többi csapattesttel összhangban hajthatjuk végre, — mondott ellen Molnár. — Hogy értessük meg ezt az emberekkel? Holnap reggel otthagyják a lövészárkokat, akár megjött a leváltás, akár nem. Előbb a táborozó csapatok, aztán a lövészárkok legénysége. Hiszen az éthordóktól úgyis megtudják, mi történt itt.

— Viszont holnap reggelre már itt lesz az Edelweiss-hadosztály, — mondta a főherceg, — velük aztán kiktartunk itt majd a fegyverszünetig.

— És gondolja császári fenséged, hogy az Edelweiss-hadosztályt fel lehet majd ide hozni?

— Az Edelweiss-hadosztályban még sohse csalódtunk! — felelte a főherceg.

— A székelly honvédban is ma először! — vette

védelmébe csapatait a hadosztályparancsnok. — És a lövészárkok ezredei még most is kitartanak!

— Az Edelweiss-hadosztály a saját határait védi, — felelte a főherceg. — A tiroliak, salzburgiak és Felső-ausztriaiak számára az olasz az ősi ellenség. Az Edelweiss-hadosztály fel fog jönni. Engedelmeskedni fog! Fáj, hogy magyar létemre kell ezt mondanom. Szívesebben mondtam volna hasonlót az én székelyeimről.

— Akkor a legjobb lesz — tanácsolta Molnár tábornok, — ha a csapatokat századonként vonjuk ki az állásokból és aztán Monte Roveren keresztül részletekben hazaszállítjuk őket.

— Ha már így határozunk, — tette hozzá Karleusa tábornok, — jó lesz, ha elveszük tőlük a municiót és a többi hadieszközt. Különben bajt csinálnak még, ha valahol csehre bukkannak.

— Helyes! — felelte a főherceg. — Hiszen meg lehet nekik mondani, hogy a municióra szükség van itt a leváltásnál.

— Molnár tábornok vállat vont: — Nem hiszem, hogy az emberek erre kaphatók lesznek. Igen bizalmatlanokká váltak. Talán követni fogják a huszonötösök példáját, akik szintén csak azért sáncolták el magukat, mert alighanem félnek, hogy lázadásukért megbüntetik, sőt talán meg is tizedelik őket.

— De hiszen az embereknek szavamat adtam. Hiszen csakugyan haza akarom juttatni őket Magyarországra. A főherceg rosszkedvű lett.

— Az emberek már senkinek se hisznek. Az utolsó időben túlságosan sok ígéretet hallottak. A tábornok egy ujságlapot nyújtott a főherceg felé, amelynek elsőoldalán a nagybetűs cím pirossal volt aláhúzva, a Déli Hírlap október 23-i száma volt: Független Magyarországot akarunk, Vágjuk le testünkről Ausztriát: hullaméreg fertőz! Targyaljunk a csehekkel, a délszlávokkal,

Wilsonnal és Clemenceauval, bárkivel: nem lesz könnyű, kínos lesz, de életben tart bennünket. Ausztria azonban a halált jelenti.

A főherceg olvasta és aztán leejtette az újságlapot: — Mostanában sok mindenfélét írnak. És sokat beszélnek. Tegnapelőtt Beaufort herceg az osztrák Urakházában beszédet tartott, hogy minden szerencsétlenségnek, amely most ránszakad, egyesegyedül Magyarország az oka. így bizony nem jutunk tovább. Most Bozenen át Budapestre utazom. Kellemes nyaktörést, uraim!

A tiszték kiléptek a viharos éjszakába.

Ismét hallani lehetett a dörgést a front felől.

— Kitartanak-e odalent az ezredek? — kérdezte a főherceg.

— Remélem, — felelte Molnár tábornok, — azoknak odalent kevés idő jut újságolvasásra és a különféle kiáltványok és rendeletek megbeszélésére. Ott puska-golyók feleselnek egymással. Ha holnap csakugyan megérkezik az Edelweiss-hadosztály, talán még megússzuk a dolgot!

Tehát csatasorba kellett szólítani az Edelweiss-hadosztályt, a Felsőausztriai-salzburgi csapatok javát, amelyet mindig akkor hívtak segítségül, mikor a döntésről volt szó! Talpra, rainerek! Talpra, hesserek! Mutassátok meg, hogy hűségesek vagytok még, hogy engedelmeskedtek még a parancsnak.

A legénység vonakodik. Trienti táboruk mellett vonultak el a magyarok, honvéd és közös ezredek, piros-fehér-zöld szalagokkal díszítve, nevetve, ujjongva, dalolva! És a magyar ezredek élén cigányzenészek lármáztak, menetelés közben hegedültek, kuruc-dalokat, a vérforraló Rákóczi-indulót húzták, útjukban hazájuk felé,

észak felé, észak felé! Honnan szedték a cigányok egyszerre ezt a sok hegedűt? Honnan került elő hirtelen ez a sok pántlika? Csakugyan, honnan szállt a lobogás a trienti asszonyok szemébe, és honnan a fiatal olaszok öntudatos viselkedése? A cseh katonák kaján nevetése és a hadseregparancsnokság urainak sietős ide-oda szaladgálása?

De a rainereket és a hessereket rá lehet beszélni. Ezek a bajuvárok lassú észjárásúak, olykor kicsit csökönyösek, nem szabad szigorúan rájuk förmedni. De ha egyszer az állásokban vannak, inkább agyonveretik magukat mind egy szálíg, de meg nem futamodnak. Főképp a taljánok elől nem, hiszen ez itt az ő háborújuk és az olasz az ő ellenségük. Itt lenn támadt fel az új szellem a belső-ausztriai ezredekben, itt mindig csak győztek, itt egy új Ausztria született meg a szívükben. Itt minden hegy, minden szikla az ő dicsőségüket és tetteiket hirdette; ez nem Oroszország vigasztalan rónája volt, amelybe beleveszett az ember — itt mindig újra meg újra megerősödtek abban a tudatban, hogy ők a különbek.

Ha a magyarok kiállnak a sorból, holott az ő hadosztályaik az egész háború folyamán több kenyeret, több lisztet, több szalonnát kaptak, annál is inkább az Edelweiss-hadosztálynak és a császárvadászoknak, a németesen és horvát ezredeknek kell most még egyszer megmutatniok.

Nem, a linzi hesserek vonakodtak; a rohamzászlóalj már a Piaveig jutott előre és most parancs érkezett, hogy az ezredeket irányítsák a fensíkra. A hesserek harmadik százada, amely már elhelyezkedett a teherkocsikban, ismét leszedelőzködött. A zászlóaljparancsnok itt akarta hagyni ezeket az embereket, nem volt veszíteni való idő, hogy továbbutazhasson többi századával. De egyszerre csak idegen katonák tündek fel ezredének legénysége közt, a kocsikat a vasutasok segít-

ségével lekapcsolták, nem jutottak tovább. Ismét összegyűjtötték a zászlóaljat és a Marduzzo-laktanyai szállásukra vitték őket.

Az embereket jobban rá kell beszélni! Még egyszer lángra kell lobbantani a régi lelkesedést! Most érkezett el a pillanat, amikor a tisztek mégegyszer megmutathatják!

Másnap reggel maga a hadosztályparancsnok sietett a hesserekhez a laktanyába. A legénység engedékenyebbnek bizonyult, hajlandók voltak a frontra menni. A hadosztályparancsnok meg volt hatva, Hochot kiáltott őfelsége, a császár egészségére. A visszhang gyenge volt, az emberek bosszúsán álltak.

A rainerek viszont a lázadásnak sajátságos módját eszelték ki: amikor jöttek a soros altisztek, hogy felkeltsék őket, az atyafiak fekvé maradtak priccseiken és közölték az altisztekkel, hogy tehetnek nekik egy szíveséget ... Az altisztek a tisztekhez szaladtak, jöttek a tisztek és kezdték rábeszélni az emberkéket, hogy legyenek okosak és ne csináljanak ostobaságokat. Ha a landlerékkal szépen beszéltek, már nem voltak a durva istállófiúk, a jó szónak nem tudtak ellenállni. Kiabálás és szigorú fellépés itt nem ért semmit. De a császár hadseregparancsára való hivatkozás, hogy esküjük még most is kötelezi a katonákat, csak gonosz nevetést váltott ki belőlük. A császárnak még, nem feledvén a tízenhatos májusi offenzívát, minden lehetőet megbocsátottak volna, de a császárnéról még a hűséges landlerék sem akartak tudni, az ő számukra a császárné talján volt és szívesen hitelt adtak mindannak, amit pletykáltak róla — pedig az se jó nem volt, se kevés.

Az ezredet végül is vasúton Grignoba szállították.

Itt tudta meg a legénység, merre van az útjuk célja.

Bárhová elmentek volna, de oda fel, e meredek szikla-

falak mögé, oda fel, a felhők fölé, nem akartak menni. Nem akartak többé felmenni a Frenzella vérszakadé-kába, az a föld, csupa szikla és kőgörgeteg, egy éve, majd ismét, alig egy fél éve, túlságosan sok salzburgi vért ivott, oda fel, arra az éhséglakta helyre, ahonnan tiszta időben látni lehetett Velence csillogó lagúnáit, ahol nyáron éppúgy nedves lett, éppúgy fagyoskodott az ember, mint télen, ahol minden pergőtűzre felhőszakadás következett, oda fel, nem akartak menni többé.

Jöhetett tízszer is a tábori lelkész, hogy emlékeztesse őket szent kötelességükre, amelyre felesküdték volt, rá se hederítettek a lelkész szavára! Odafenn minden kő mögött egy halott katona feküdt, minden kútnál lovak hullája, minden árokban csontvázak, acélsisakkal a puszta fejükön. Ott éjjel-nappal az ellenséges tüzéség kalapálta ki a vért az ereikből, ott aknák robbantak a kőrengetegben, hogy az embernek kifordult a bele, az étel kevés volt és jéghideg, oda nem mentek többé a landlerek, beszélhettek a tiszték, amennyi csak beléjük' fért. Ez egyszer a rainerek is süketeknek bizonyultak.

És most? Nézzetek az utakra! Nem látjátok, tréncocsik szakadatlan sora menetel kora reggel óta a Sugana-völgyön át. És mindenfelé magyarok és csehek menetelnek, fegyver nélkül, a hazájukba. Átkozottul hasonlít az egész egy visszavonuláshoz. És ők, csak ők menjenek újra előre? Miért éppen csak ők? Júniusban, amikor fenn voltak a Col di Rosso-n, cseh légionáriusokkal különböztek össze: nem kegyelmeztek nekik! És a többiek most megint árulók lehetnek, hazaszaladhatnak, csak a salzburgiak teljesítsék a kötelességüket? Ha új ezredparancsnokuk, Schilhawsky von Bahnwehr, a régi altisztekkal és tisztékkel fel akar vonulni a fensíkra, ám tegye. A linziek az állásokba se mennek többé, egyszerűen leszerelnek, csakúgy, mint a többiek, csakúgy, mint a magyarok. Hogy nem hallják-e a legények a

pergőtüzet, amely a fensík felől idehallik? Nem gondolnak-e arra, hogy ők a hadsereg utolsó reménysége?

Semmi se használt, a legénység süket maradt. Más frontra vágytak immár, egyesülni akartak a rohamosztagaikkal, haza akartak menni.

Oda fel, az asiagói medencébe, ahol az ellenség ott bútt a sötét erdők koszorújában és pergőtűz alá vett mindent, ami elérhető, oda fel, nem mentek többé. Itt nem használt se az ezred dicsőséges tetteire való hivatkozás, se kérés, fenyegetés, rábeszélés, hízélgés. Harmadszor senki se megy a felhők fölé.

A tizennégyesek ezredparancsnoka az emberei után szaladt és kérve-kérte őket, ne szereljenek le; nem élné túl ezt a szégyent, ennél a derék ezrednél szolgált önkéntes-kora óta; de az emberek rá se hederítettek, csatlakoztak a visszaözönlők áradatához, amely lár-mázva hömpölygött tova előttük.

Este Schilhawsky jelentette Levicoba, hogy ő sem tud zöldágra vergődni.

A hadseregearcparancsnokság azt felelte, az ezred meneteljen Borgoba, a fensíkon való beavatkozás már úgysem jöhet számításba, a helyzet alaposan megváltozott, a rossznál is rosszabb, egyenesen kétségbejítő.

Végre! Végre! 1918 október harmincadikának delén Camillo Ruggiera vezérkari százados visszaérkezett Roveretoba. Jelenthette a fegyverszüneti-bizottság elnökének, Weber von Webenau tábornoknak: tegnap dél előtt a serravallei záróállásokban lévő harminchatodik olasz gyalogezred harmadik zászlóaljánál átlépte az ellenséges vonalat és a 25-ös hadosztály parancsnokának, Battistoni tábornoknak jelentette, hogy Ausztria-Magyarország azonnali fegyverszünetről szeretne tárgyalni.

— Hogy fogadtak odaát?

— Előbb lövöldöztek ránk és megsebesítették a zászlóhordómat, — aztán átengedték bennünket.

— Milyen a hangulat odaát?

— Kifogástalan, de igen, igen hűvös. Nincs mit remélnünk.

— Itt Roveretóban és Badenben is azt hittük már, hogy valami baj történt veled, mert olyan régen nem hallattál magadról. A hadseregfőparancsnokság minduntalan felhívott!

— Sokáig várakoztattak odaát, — felelte Ruggiera, — azt hiszem, időt akarnak nyerni, hogy előnyomulásukat zavartalanul folytathassák!

— Befejezésül még gyorsan egy győzelmet! — kiáltotta a tábornok.

— Az íráshói, — folytatta a vezérkari százados, — amelyet kegyelmes uram számára küldtek és amelyet én felnyitottam, kiderül, hogy nem tárgyalni, hanem diktálni akarnak nekünk. Minden kísérletem, hogy az olaszokkal akármilyen rövid fegyverszünet felől tárgyalhassak, épp olyan udvarias, mint hűvös visszautasításra talált. A százados átnyújtotta a tábornoknak az írásos választ, Weber átfutotta és továbbadta az uraknak.

Az urak félretették szépen megfogalmazott szónoklataikat, amelyeket az olaszokhoz kívántak intézni. Ezzel egycsapásra vége volt mindennek.

— Úgy látom, nekem kell átmennem parlamenternek, — mondta a tábornok, — készüljünk, urak. Mivel én csak keveset tudok olaszul, Schneller ezredes úr és báró Seiller alezredes úr fognak elkísérni. Schneller ezredesnek, aki főnöke volt egykor a vezérkar olasz osztályának, és báró Seiller alezredesnek, az egykori római katonai attachénak jutott a feladat, hogy felváltva vigyék a fehér zászlót.

— És Baden? — kérdezte a vezérkari százados.

Baden egy órával ezelőtt adott parancsot, hogy ha

te nem is jönnél vissza, mi, mint szükkörű bizottság, lép-jük át a vonalat, amily gyorsan csak lehet.

— Tudja Baden, hogy nem tárgyalni akarnak, ha-nem diktálni?

— Tudja. Többet tudnak, mint mi. Úgy látszik, nagyon rosszul áll a szénánk. Felhatalmazást nyertünk: fogadjunk: el minden feltételt, kivéve, ha a katonai be-csületbe vág, vagy szövetségeseinknek árthat.

Már homály borult a tájra, amikor a három tiszt és a generálmarsot fújó trombitás az Etsch hosszában húzódó vasúti sínek mentén az olasz vonalakhoz köze-ledtek. Olasz trombiták feleltek a jelzésre, a völgyek ismételték és a falak visszaverték a hangokat. Talapina felől a rozsdás, gazzal benőtt síneken át egy fényoszóró tapogatózott feléjük, a Cornaleről és Vignoláról, az er-dőkön és sziklákon át két széles fénygolyó tűzött le. A négy férfi, aki most együtt lépdelt előre az útju-kat követő fénykörökkel, íme kilépett a hallgató éjszaka színpadára, szerepük szerint övék volt az utolsó szó a dráma végén.

Világító-rakéták röppentek fel és megvillogtatták a drótakadályokat. Őrszemek áll j-t kiáltottak feléjük. A négy ember káprázó szemmel állt meg a drótakadályok előtt. Egy pár lövés dörrent, egy pár golyó füttyült el a fejük fölött. Most nem szabad meghajolni, amikor két hadsereg pillant négy emberre. A folyó zúgása nem harsogta túl a vad átkozódásokat, melyeket a jobbpárt-ról ordítottak át feléjük. Cseh átkozódások! Odaát állt a csehszlovák brigád, emberek, akiknek a Piavénai le-tartóztatott bajtársait az osztrákok felakasztották. Egy pár hangos vezényszó — és aztán újra csönd, A fény-szórók eltűntek, a trombiták elhallgattak. Egy zseblámpa kis fénygolyója közeledett feléjük. Egy olasz vezérkari őrnagy tűnt fel a drótakadályoknál: — Uraim, azt az utasítást kaptam, senkit át ne engedjek a vonalon. Én

magam is csak arra nyertem felhatalmazást, hogy leveleket továbbíthassak az olasz főparancsnokságnak.

— Őrnagy úr, — felelte báró Seiller, — a hajdani római katonai attaché, — ez a gyalogsági tábornok, aki itt áll ön előtt, egy hadtest parancsnoka és nem közönséges parlamente. Mi, a kísérei, vezérkari tisztak vagyunk. Nem utasíthatnak vissza minket, mint közönséges parlamentereket, akiket csapattól csapathoz szokás küldözgetni. A kegyelmes úr személyesen hozta át a mi hadseregfőparancsnokságunk válaszát. A szóbanforgó ügy fontos és nem tűr halasztást!

— Sajnálom, alezredes úr, de köt a parancsom.

— De nem köti abban az esetben, őrnagy úr, ha közöljük önnel, hogy mi hivatalos megkeresést hoztunk a fegyverszünet ügyében, őrnagy úr azonnal meggyőződhet róla.

Az olasz zseblámpájával rávilágított a meghatalmazásokra és némi habozás után azt mondta az uraknak, várjanak egy keveset, majd áttelefonál a hadosztály- és hadtestparancsnokságnak. Az osztrákok letelepedtek a pályatöltésen. Az olaszokat se látni, se hallani nem lehetett, kivéve az őrszemet, aki tőlük nem messze sétált fel s alá. A csehek odaát egy gúnydalt énekeltek. Weber tábornok elmesélte, hogy fogadta három évvel ezelőtt Montenegróban Nikita király fegyverszüneti kérelmét. Akkoriban alig hitte volna, hogy egyszer ő maga is ilyen kérelmezőként áll majd az éjszakában az ellenséges dróttakadályok előtt. Az Etsch felől hideg szél fűjt. A tisztak a pályatöltés védelmét kerestek. A várakozás végtelenül hosszúnak tűnt a számukra.

Egy óránál tovább tartott, míg felelet érkezett. A tiszteket akkor átengedték és lefüggönyözött autóban vitték őket Avioba, Battistoni tábornoknak, a 26-os hadosztály parancsnokának villájába; az üdvözlés a hadosztályparancsnokságon komoly és ünnepélyes volt. Sor-

ban léptek elő az olasz tisztek és tisztelegtek a hallgató osztrákok előtt. A hadtestparancsnokságról egy ezredes érkezett, aki átvizsgálta a meghatalmazásokat és nyomban visszaindult a parancsnokságra. Reggel öt órakor telefonon jött meg az engedély, hogy az osztrák-magyar fegyverszüneti-bizottság többi tagja is útnak indulhat. A német meghatalmazott, báró Schäffer von Bernstein ezredes, aki Németország képviselőjében akart az osztrák bizottsághoz csatlakozni, nem kapott engedélyt.

Október harmincegyedikének délutánján, Budapesten, Almássy grófnő átlátogatott a városligeti Tisza-vilába és a ház úrnőjének esküjét vette, hogy férjét rábeszéli: meneküljön. Még van rá idő, valahol vidéken elrejtőzhetnek, míg az első zavargások lecsillapulnak. Tiszát okolják mindenért, ami történt, szemére lobbantják, hogy ő ragaszkodott a német-szövetséghez és az ő makacssága folytán nyúlt el ilyen hosszúra a háború. A városban mindenütt beszélnek, hogy Tisza ellen merénylet készül.

Mialatt a grófné mindezt nagysietve ellihegte, Tisza lépett a szobába és lehajtott fővel, gúnyos mosollyal hallgatta a szóáradatot. — Majd meglátjuk, mit ér el Andrássy Bécsben a különbeké-ajánlatával.

— Semmit se ér el vele! — mondta Almássy grófnő, — semmit! Ezzel már elkésett!

— Én is a meneküléssel, — felelte Tisza. — Lukachich érdeklődött a császárnál Schönbrunnban, szabad-e lövetni? Nem szabad. Én azt tanácsoltam, hogy mindekelőtt a budapesti háziezredet távolítsák el innen és próbáljanak más csapatokkal rendet csinálni. Nem szabad rendet csinálni. Azt viszont megmondhatom: Andrássy mit ér el: hogy kiköpnék majd előttünk. Nekem

senkise vághassa a szemembe, hogy megszöktem. Maradok.

— És olyan veszélynek teszed ki magad ezzel, amely elkerülhető volna! — panaszkolta Almássy grófnő.

— Maradok! Aki jön, azt üdvözölni fogom! Tisza megtapogatta a zsebét, ahol a pisztolya volt. — Hiszen nem is magyarok, akik az életedre törnek, — folytatta Almássy grófnő, — errefelé most mindenféle szedett-vedett nép járkal, főképp matrózok és volt hadifoglyok, akik Oroszországban megismerkedtek a bolsevizmussal. Azok akarják most megmutatni itt, mit tudnak!

— Nos akkor, bocsásd meg kíváncsiságomat, hogy én is látni akarom! A gróf letelepedett az asztalhoz, felesége odalépett hozzá és párnás kezével megsimogatta tüskésen égnekálló haját: — Igen, ez ő, ez ő, — mondta a fiatal grófnőnek és sötét szeme felragyogott a büszkeségtől, — nem tudod eltántorítani attól, amit egyszer elhatározott. Vaskoponya!

— És aztán, — hogy megnyugtassalak, kedvesem, — mondta Tisza, — a házunkat őrző nyolc csendőr csupa derék, megbízható fiú.

— Add fel a küzdelmet, — fordult a grófnő fiatal unokahúgához, — nem hallgat asszonyokra. Hiszen én azt se akartam, hogy Boszniába menjen, mégis ment, ilyen időkben! Mit szenvedtem akkor!

A gróf bosszúsan felnevetett, nem örült, ha emlékeztették erre az utazására, amelyet két hónappal ez előtt a császár egyenes kívánságára tett meg. A sarajevói városházán, ahonnan Ferenc Ferdinánd halálos útjára indult, lovaglóostorával az asztalra csapott és megfenyegette mindazokat, akik ott álltak előtte makacsul és megátalkodottan, hogy ha meg akarják dönteni a Monarchiát, az magával rántja és még romjaiban is szétmorzsolja őket. Akkor még nem mertek vele szemben

nyílt követelésekkel fellépni, csendesesen távoztak egymás után.

— A király is elmenekült, — kezdte újra a szót Almássy grófnő.

— Nem menekült el, — mondott ellen Tisza, — csak nem tudja, hová álljon, hogy fejére ne szakadjon a tető, amelyet félig ő maga hordott le. Maradok. Bizonyos esetekben ez az egyetlen, amit jó lelkiismerettel tehet az ember.

— Károlyi emberei gyűlölnek!

— Én is hazudnék, ha azt mondanám, hogy szeretem ezt a hisztérikus társaságot. Ez az érzés kölcsönös-ségen alapul. Semmi mást nem lehet a szememre lobbantani, mint hogy nem tudtam jobb lenni, mint amilyen vagyok. Megmutathatnák, hogy kellett volna csinálnom. Ha a küzdelem a csatamezőkön vereséggel végződött, az államférfiúnak nem sok választása marad. Ezért akartam a győzelmet. Az egyetlen jó, amit most tenni lehet, maradjunk csöndben és ne nyöszörögjünk. Nem sokat tartok arról, ahogy a király elkezdte nálunk: mindig azon erősködik, hogy a háborút se nem akarta, se nem ő kezdte el. Ilyet az öreg úr sose tett volna! Háborút se imádsággal, se jókívánásokkal nem lehet megnyerni. A döntés mindig a harcmezőkön történik. Oda kellett volna küldeni mindazt, ami jókívánásokban raktáron volt. De hagyjuk! Majd meglátjuk, mit érnek el azok, akik Wilson kenetteljes szavával az ajkukon sétálgatnak körül. Alighanem azt hiszik, hogy most a földre száll majd a mennyek országa! Csak, azt hiszem, hogy azok, akik lehozták volna, maguk pusztulnak bele.

A király keresztényi szeretetből tette!

Efajta kereszténység az erőt erősíti és a gyengét gyöngíti. A kereszténységhez elsősorban erős jellem kell, ha a gyakorlatban élni akarunk vele. És egy császár a gyakorlat embere kell legyen.

Tisza grófnő felugrott: — Csitt! Nem halljátok? Künn dulakodnak! Az ablakhoz sietett és kissé félrehúzta a függönyt: — Emberek a ház előtt! Hátrafordult, nyugodtan az asztalnál ülő ura felé: — Itt vannak! Itt vannak! Az Isten szerelmére! Kérlek, menekülj! Mentsd meg az életedet! A konyhán keresztül kijuthatsz a kertbe! Addig feltartóztatom őket, ha jönnek.

Lárma hallatszott fel, lentről, a folyosó felől, Tisza felugrott, előrántotta revolverét és kilépett a lépcsőházba. — Nem, hagyj, kérlek, ahogy éltem, úgy akarok meghalni. Ilyen alakok előtt nem menekül el az ember!

— Akkor én is veled megyek! — kiáltotta a grófnő és odaállt férje mellé, mindkét kezével a balkarjába kapaszkodva.

— Mit kívánnak? — kérdezte Tisza a három katonát, aki szuronyszegezve jött fel a lépcsőn.

— Önt kívánjuk!

— Nos, itt vagyok!

— Mi van a kezében? — kérdezte az első katona, egy elvadult külsejű, természetes alak, nyakaköré csavart piros sállal.

— A revolverem. Így fogadom házamban a hívatlan vendéget.

— Tegye el azt a revolvert!

— Nem teszem!

A katonák elakadtak. A második legény, egy zömök fickó, felkiáltott: — Mondja meg annak a kövérnek, hogy menjen onnan!

— Nem megyek! Nem megyek el! — kiáltotta a grófnő.

— Egyedül vele van beszélőnivalónk, — mondta a természetes katona, akin a piros sál volt.

— Mi beszélőnivalójuk van velem?

— Hogy megmondjuk, maga bűnös a háborúban!

— Hogy megmondjuk, milliók pusztultak el a maga hibájából, — kiáltotta a második.

— Ő nem bűnös! ő nem bűnös! — kiáltott a grófnő.

— Hagyd őket! Hagyd őket, — csendesítette le a gróf feleségét.

— Hogy megmondjuk, a feleségem megtévelyodott a kétségbeeséstől, — hangzott fel most letről a harmadik katona kiáltása. — Ezért kell magával leszámolnunk! Tegye el a revolverét!

Tisza lehajította revolverét a lépcsőkön, a fegyver a lent álló katona közelében ért földet.

— Akkor rajta! — kiáltotta az első katona. — Három lövés dördült el, a gróf lerogyott, felesége a testével fedezte.

Almássy grófnő a telefonhoz rohant: — Orvost! Orvost, az Isten szerelmére!

— Belém löttek! — hörgött Tisza, — meghalok!

A lépcsőház felől a lőpor perzselt szaga szállt fel. A grófnő ott hevert a férje testén. A három katona, amilyen gyorsan jött, eltűnt. A gróf arcáról lecsúszott a szemüvege. Kezével a felesége felé tapogatózott: — Ennek így kellett történnie. Tudtam, tudtam. A vér a földre szivárgott, a szőnyegek felitták. Az ucca felől láрма és távolodó kiáltások zaja hangzott fel.

Ez a férfi olyan nagy és egyszerű volt a halálában, mint ahogy élt.

Mindszentek napján, délelőtt tízkor érkezett meg az; olasz fegyverszüneti-bizottság Páduába, a Villa Giusti nagy termeibe, ahol az olasz hadsereg főparancsnokság székelt. A villa előtt egy szakasz lándzsás járt fel s alá, elsőnek Pietro Badoglio altábornagy, Görz meghódítója, lépte át a termet. Némán vette át Weber tábornok a fegyverszüneti feltételeket. Az olasz aztán még néhány

magyarázó szót intézett a hét osztrákhöz: — Ez a leirat, amelyet van szerencsém önöknek átnyújtani, még nem az eredeti okmány. Azt a szöveget tartalmazza olasz fordításban, amelyet Versailles-i összekötőtisztünk Hughes-távírón juttatott el hozzánk az éjszaka folyamán. Ez a szöveg, néhány csekélységtől eltekintve, egyezik a francia eredetivel. Önök, uraim, ezeket a feltételeket elfogadhatják, vagy visszautasíthatják. Tárgyalni nem lehet róluk. Ha elfogadják, kérem, értesítsenek. Akkor ismét eljövök majd bizottságunk tagjaival, hogy átvegyem az önök válaszát.

Az olaszok ezután még átnyújtották hét megbízólevelüket és azon nyomban távoztak. Az osztrákok magukra maradtak.

A bizottság olaszul tudó tagjai azonnal lefordították a feltételeket. A tisztek majd minden pont után a megütközés hangjait hallatták: — Elfogadhatatlan! Elfogadhatatlan!

— De az a parancsunk, hogy fogadjuk el, — felelte Weber tábornok. — Döntenünk kell. Baden vár!

— Ha ezt elfogadjuk, megszűntünk nagyhatalom lenni, a Monarchia feloszlott! — kiáltotta Liechtenstein herceg fregattkapitány, aki hajdan tengerész-attaché volt Rómában. — Ez nem jelent se többet, se kevesebbet, minthogy szolgáltatassuk ki egész tengeri haderőnket! Összeköttetésbe kell lépünk Horthy admirálissal, közölni kell Horthyval, igyekezzék a flottával átvágni Spanyolországba!

— Ugyan minek kell majd nekünk flotta, kérdezte a magyar Nyékhegyi ezredes, — ha egyszer Isztriát, Trieszttel és Észak-Dalmáciával együtt, ki kell ürítenünk?

Egyetértett a herceggel Zwierkowski korvettkapitány is, aki, tengerészeti szakértőként résztvett a Brest-Lítowski béketárgyalásokon is: ilyen feltételeket elfo-

gadni, egy nagyhatalomra egyértelmű az öngyilkossággal.

A magyar bizottsági tag vállat vont: — Nem sok választanivalónk van!

— Megtarthatjuk a tüzérség felét, olvasta fel Ruggiera százados megütődve, — és hús békebeli létszámú zászlóaljat! Viszont ürítsük ki valamennyi megszállt területet! Ürítsük ki saját országunkat, egész a Brennerig! Ez annyit jelent: elveszítjük Dél-Tirolt! Ürítsük ki a Pusterthalt, a Tarvisi-medencét! Az egész Isonzót! — Vonuljunk vissza a Duna és a Dráva mögé!

— Az egyetlen reménysugár, mondta Schneller ezredes, az első pont: az ellenségeskedések azonnali beosztetése!

— És ezt, azt hiszem Baden se fogja szó nélkül lenyelni, mondta Seilleir báró: — mozgásszabadság a szövetséges hadseregek számára a Monarchia egész területén!

— Ez átvonulási jog! mondta Wéber tábornok.

— Ez ellentmond a katonai becsületnek, felelte Seiller, és annak a feltételnek, hogy nem szabad elfogadnunk olyat, ami árt a szövetségeseinknek! Mert ez azt jelenti, hogy az olaszok hátba akarják támadni a bajorokat a Brenneren át!

— Meg kell kérdeznünk Bádent, döntötte el Weber tábornok. — Legjobb, ha te, Schneller, azonnal Trientbe mész és személyesen beszélsz Arz-al és Waldstätten-el. Mondd, hogy siessenek, mondd, hogy gyorsan döntsenek és az egészet terjesszék sürgősen őfelsége elé. Különben, időt veszítünk. Az olaszok úgyis már eleget várakoztat-

Kérj pontos utasításokat és siess vissza. Hangsúlyozd, hogy ezek a feltételek még kiegészítésre szorulnak, miután az olaszok kifejezetten közölték velünk, hogy az eredeti szövegen még dolgoznak!

Amikor Schneller ezredes, Ruggiera százados tár-

saságában, elhagyta a Villa Giustit, egy olasz tiszt, aki-
nek fáj, hogy az olasz Ruggiera császári szolgálatban
áll, nem tisztelgett vissza neki. Ruggiera visszament és
heves hangon emelt panaszt egy olasz törzstisztnél az il-
lető úr viselkedése ellen és azt az Ígéretet nyerte, hogy
a magáról megfélemezett katonát meg fogják büntetni.
Déli két óra volt, amikor a két osztrák elhagyta Páduát.
Fárasztó utazás után, éjfél körül érkeztek Trientbe, le-
jelentkeztek a 11-es hadseregpáncsnokságnál és kér-
ték, hogy azonnal kössék össze őket Badennel.

November 2-án, délután félnégykor, közel kétóra
késéssel mentek fel a schönbrunni kastély széles lépcsőin
az államtanács tagjai, az újonnan alakult osztrák kor-
mány képviselőiben. Lassan haladtak felfelé, mert a
szociáldemokrata párt vezetője Viktor Adler, akit szó-
nokul jelöltek ki, Seitz képviselőre támaszkodva, csak
nagy erőfeszítéssel tudott a lépcsőn felvándorolni. Ad-
ler nehezen lélezett, melléből kínzó hörgés szakadt fel.

A császár udvara vegyes érzelmekkel látta köze-
ledni a hét férfit, ezt a szürke, új garnitúrát és ijedten
hőkölt vissza, amikor Adlert a lépcső közepén roham
fogta el, hogy majd szétrepedt a mellkasa. Maga a csá-
szárné is kisietett termeiből és odakiáltott az egyik
szárnysegédnek, gyorsan, gyorsan hozzon az úrnak egy
pohárka konyakot.

— Meg akar gyilkolni? — zihálta Adler az odasiető
tengerésziszt arcába. — A szívem nem bírja el az al-
koholt, már nem bírja el.

Hogy lehetne-e valami más módon segíteni, kérdezte
a császárné.

— Itt már nincs mit segíteni, felelte Adler, akit az
asztma még egyre rázott. Az urak most felérkeztek, Ad-
ler is lassan követte őket. Elsősorban az ő személyének

szólt az udvaroncok kíváncsisága, ő róla hitték, hogy nem hagyja el élve többé a császári kastélyt, ő róla, akinek szavára hallgattak a háború-egyesített munkástömegek. Milyen sors! Ily közel a célhoz, a megálmodott szabadság küszöbén összerogyni!

Az államtanács tagjait a nagy galérián vezették keresztül, amelynek fényes, ragyogó freskó-mennyboltozata alatt, a fehérarany, tükrökkel tarkított falakon csakúgy tobzódott a dicsőség: ott fenn, magasan a hét férfiú fölött, a nagy császárnő toborzó-asztala állt, huszárok lovagoltak gazdagon felszerszámozott lovaikon, a gyalogjárók zárt sorokban várták be a menet elvonulását, tábornokok tanácskoztak, tartományok hódoltak, a dicsőség és a becsület kora tükröződött, és mennyei magasságban állt e görnyedt alakok felett, melyeknek útját követték a büszke tükrök.

A császár a kínai szalonban várta a hét urat. A kék kereveten foglalt helyet, körülötte körben, az asztalnál, az államtanács tagjai.

A császár földreszegzett pillantással ismertette a fegyverszüneti-feltételeket. A hét úr hallgatott.

A főszárnysegéd Zeidler báró felolvasta, amit Schneller ezredes az éjjel Trientből Badenbe telefonált.

— A front összeomlott. A katonákat Magyarországból hazahívták. Minden olyan mint egy szita. Az ellenség tetszése szerint bújhat ki a hurokból. Azok a csapatok, amelyek elől még helyt állnak, fogságba esnek ma holnap, mert nem kapnak segítséget. A császár gyorsan beszélt, hangja könyörgött. A hét úr hallgatott és az asztallap florenzi kőmozaikjain bámulta a tarka madarakat és a zamatos gyümölcsöket.

A csöndet dr. Adler szava törte meg végre: — felség, nem mi üzentük meg ezt a háborút, nem mi akarunk vállalják azok a felelősséget ezért a fegyverszünetért, akik a háborúban bűnösök.

Én nem vagyok bűnös, felelte a császár. És se nem üzentem meg ezt a háborút, se nem akartam!

— Valóban, felség, mondta Adler, — de ne felejtjük el, hogy mi, szociáldemokraták, állandóan a háború ellen harcoltunk és beszéltünk. Éppen ezért, éppoly kevésbé vállalhatjuk a felelősséget a végéért, mint ahogy az elkezdéséért se minket terhel a felelősség. Azok a vezetők, akik a népet háborúba vitték, azok a vezetők húzzák most ki a bajból is! Rövid köhögési roham szakította félbe a szociáldemokratát.

Annak a kivizsgálása, ki volt ez a vezető, felelte a császár, túlsoká tartana. Olyan sokáig már nem várhat a hadsereg odakünn a frontokon. De ha nem találjuk meg ezt a vezetőt, ki veszi át akkor a felelősséget, ezek és ezek értelmetlen, haszontalan haláláért?

— Legyünk csak becsületesek! — avatkozott be most a maga közvetlen módján Mayr államtitkár, a császár és a szocialista párbeszédébe: — Ne firtassuk ezeket a dolgokat! Hogy ki akarta a háborút Szerbia ellen? Mi, valamennyien! Maga a nép! És amikor látta a szociáldemokrata tiltakozó kézmozdulatát, megismételte Mayr: — Igen, az egész nép! Azt a vezetőt szerettem volna látni, aki akkor jön és mondja: Ne legyen háború! Nem szabad, hogy háború legyen! Azt az embert, azt a vezetőt, uraim, elsöpörték volna! Mert akkoriban jól tudta a nép, hogy hazájának életéről és haláláról van szó, legalább a mi német népünk itt Ausztriában! És sok minden másképp történt volna, ha azt, amit a háború elején éreztünk, később se felejtettük volna el. Ami 1914 augusztusi háborús lelkesedésünkért nincs miért szégyenkeznünk.

A császár csodálkozva pillantott erre az égerlandira, Mayr képviselőre, aki ebben az órában, amikor senki se akarta a felelősséget vállalni, a sors parancsára hivatkozott, amelynek mindenki kénytelen volt alávetni ma-

Az urak megbeszélhetik az ügyet egymás között, de kérem maradjanak itt és aztán nyomban közölgék velem tanácskozásuk eredményei.

Amikor az urak elhagyták a kékszobát, szembetalálkoztak a magas, szélesvállú von Cramon német tábornokkal, a német császár teljhatalmú megbízottjával, aki ebben az órában a Brenner védelmét szerette volna elérni, ez volt az a szoros, amelyről Károly császár pár nappal ezelőtt azt írta Vilmos császárnak, hogy német-osztrák csapatai élén ő maga fogja megvédelmezni a Bajorország felé előnyomuló olaszokkal szemben. Pár perccel később az osztrák vezérkari főnök, báró Arz is megjelent a császárnál.

Az államtanács hét tagja fel-alá sétált a nagy galériában; tanácskoztak, de nem tudtak más elhatározásra jutni: — A felelősséget nem vállalhatjuk magunkra. Mi nem megyünk el addig mint Magyarország, amely az utolsó órában át akart nyergelni az ellenség oldalára, de mi, mint a Monarchia végső maradványa, mi, a csonka rész, mi nem vállalhatjuk magunkra a felelősséget és egyedül nem dönthetünk. A császár forduljon ugyanígy Prágához, Lemberghez, Zágrábhöz, Laibachhoz és Budapesthez. A többi nemzetek tanácsosai is írják alá! Az államtanács tagjai igazat adtak Adlernak; a tanácskozás után visszamentek a császárhoz és közölték vele elhatározásukat.

— És a fegyverszünet? kérdezte a császár. — A csapatoknak pihenőre van szükségük!

— Mindezt belátjuk, felelte Adler képviselő, — előbb azonban össze kell hívnunk a teljes létszámú államtanácsot. Ezt holnap délelőttre össze is hívjuk és megbeszélésünk eredményéről értesítjük majd őfelségét.

Este kilenc órakor ült össze az utolsó koronatanács; Ausztria és Magyarország közös miniszterei adtak egymásnak a császárnál találkozót: egy birodalmi pénzügyminiszter, közös pénzügyek nélkül, egy külügyminiszter, akinek utolsó ténykedése az volt, hogy felmondta a szövetségi-viszonyt Németországgal és egy hadügyminiszter, hadsereg nélkül. Az urak meghallgatták a vezérkar főnökének felvilágosításait a fegyverszünet szükségességét illetőleg és a válasz megfogalmazásán tanácskoztak; Spitzmüller báró pénzügyminiszter minduntalan arra tért vissza, amit egyetlen feltételül szabtak: az olasz hadsereg ne Tirolon keresztül vonuljon Bajorország ellen. Ennek a feleletnek tervezetét tollba is mondta a császárnak. A császárt meg-megrázta a zokogás, mialatt írt.

Az osztrák miniszterelnök és a vezérkar főnöke, mégegyszer a parlamenthez kívántak fordulni, hogy ezt a tervezetet terjesszék az államtanács elé és szorítsák arra: aláírásukkal vállaljanak részt a felelősségben. A badeni hadseregfőparancsnokság urai sürgették: intézzék el ezt az ügyet olyan gyorsan, ahogy csak lehet, a csapatok helyzete nem tűr idővesztést.

A császár szárnysegédje, Zeidler-Sterneck báró, a távbeszélőhöz sietett, a badeni hadműveleti-osztály főnökét, von Waldstätten vezérőrnagyot kérte a készülékhez és közölte vele a minisztertanács által megfogalmazott szöveget, a páduai Villa Giusti megbízottjai számára: — Minden fegyverszüneti feltételt elfogadunk, ha enyhítések az idővesztés miatt nem lehetne elérni, anélkül, hogy az prájudicium volna a békére. Előrebocsátjuk, hogy az átvonulási jog nem úgy értendő, hogy az ellenséges hadsereg szabad mozgását Németország elleni támadásra használhatná fel. S bár nem tudnók megakadályozni, de felemeljük ellene tiltakozó szavunkat. Később ezt a feltételt is el lehetne fogadni, de előbb meg kell kísérelni, hogy az ellenséges előnyomulást késlel-

tessük. A kísérletnek, hogy ezt az engedményt elérjük, míesetre se szabad a fegyverszünet megkötését késleltetnie.

A szárnysegéd a Badenből kapott felelettel nyomban visszatért a koronatanácsba, amely már éppen oszolni készült: — Kegyelmes uram, jelentette Seidler-Sterneck a vezérkar főnökének, — Waldstätten ellentmond a válaszfogalmazványnak. A badeni hadsereg főparancsnokságról jobban látja a helyzet vigasztalanságát. A csapatok maguk sürgetik az ellenségeskedések azonnali beszüntetését. Linder, a magyar hadügyminiszter, parancsa, amely minden lehetséges úton beszívargott a csapatok közé s amely a magyar legénységet felszólítja az ellenségeskedések azonnali beszüntetésére, egyébként is kényszerhelyzetet teremtett. Waldstätten kifejezetten kéri, hogy az íráshoz csatoljunk egy kiegészítő szövegrészt.

A vezérkar főnöke nem sokat gondolkozott: — Jó; hát tegyük hozzá: — Az osztrák-magyar csapatok e sorokkal egyidejűleg parancsot kaptak, hogy azonnal szüntessék be az ellenségeskedéseket.

Spitzmüller báró pénzügyminiszter megjed: — De kérem, mit csinál? Hiszen most a fegyverszünet megkötéséről és nem az ellenségeskedések beszüntetéséről van szó!

— Hagyja kérem, mondta gróf Andrassy fáradt kezelegyintéssel. Semmi közünk hozzá és egyszer úgy is véget kell vetni ennek az öldöklésnek.

A vezérkar főnöke ezt a közbeszólást elengedte a füle mellett, a szárnysegédekkel tárgyalt: mint lehetne ezt a parancsot a leggyorsabban eljuttatni a Villa Giustiba. Talán chiffrírozva kellene küldeni, bár aligha feltelezhető, hogy a közbenjárók magukkal vihették az ellenséges vonalon át a chiffré-kulcsot.

Aztán doktor Lammasch és báró Arz beutaztak a városba, hogy érintkezésbe lépjenek az államtanáccsal.

A komoly, fekete-arany Vieux-Laque-szobában, a kék kínai szalon mellett, a két főudvarmester Hohenlohe herceg és Hunyady gróf, valamint a császár fivére, Miksa főherceg azon tanácskoztak, hová lehetne a császárt és családját biztonságba helyezni a közeledő forradalom napjaira.

Volt, aki emlékezett 1848-ra, amikor Ferdinánd császár Innsbruckban keresett menedéket. De Innsbruck, amely tegnap még számításba jöhetett volna, mára kikapcsolódott, mert éppen az ellenséges előnyomulás ütközőpontjába került.

— Pozsony, ajánlotta Hunyady.

— Túl közel van azokhoz a határokhoz, amelyekre a csehek tartanak igényt, vetette el Hohenlohe.

— Persenbeug, mondta Miksa főherceg, a Duna-völgye csendes.

— Hiszen nem kell, hogy kastély legyen, felelte Hohenlohe, őfelsége menedéket találhat az egyik wachau kolostorban is. Talán Göttweigben?

— Se a persenbeugí kastély, se Göttweig nem jöhet számításiba, moodta Hunyady gróf. — Ott vannak a síegmundherbergi és hardtí fogoly-táborok. A hadifoglyok kitörték és most a Duna-völgy mentén Wien felé menetelnek.

— Akkor talán a Wartholz-villa.

— Nem jó — túl közel vannak a hirschwangi ipari munkások.

— Schwarzau?

— A wiener-neustadti ipari munkások!

— Eckartsau? Az igazán annyira kiesik a forgalomból, hogy egyetlen wieni se talál oda, bár az orra előtt

van. Arrafelé, azokon a Dunamenti pázsitokon igazán nem jár emberfia!

— Éppen az a környék csakúgy nyüzsög most a vad-orzóktól.

Egymás után sorolták fel a kastélyokat, egyik mellett se tudtak dönteni. Hohenlohe Konrád herceg továbbá azt tanácsolta, terjesszék a császár elé egy kiáltvány tervezetét, amelyben az foglaltatnék, hogy a császár ideiglenesen lemond az uralkodói jogok gyakorlásáról. Éjfél felé Miksa főherceg, Hohenlohe herceg és Hunyady gróf felkeresték a császárt ezzel a tervezettel. Az uralkodó habozott és környezetéből még néhány más urat is megkérdezett, milyen álláspontot foglaljon el a tervezetben foglaltakkal szemben. Az bizonyos, hogy csak a fegyverszünet megkötése után szabad nyilvánosság elé bocsátani. Előbb még ki kell várni, milyen hatással lesznek a népre az ellenség feltételei. Az udvaroncok tanácskozását Arz báró visszatérése szakította félbe. A tábornok, aki oly fáradt volt, hogy majd összeesett, jelentette, hogy megtalálta a képviselőházban a két szociáldemokratát, Seitzet és Bauert, de azok ragaszkodtak régebbi álláspontjukhoz, hogy nem vállalnak részt a fegyverszünetért való felelősségben.

A császár még egyszer összehívatta a koronatanácsot és közölte az urakkal a tábornok jelentését. Egy óra volt éjfél után, az urak távozni készültek.

A lépcsőn érte utol őket egy hosszúszerű csizmát viselő vörös-fehér-arany testőr. — öfelsége ismét fogadni kívánja a kegyelmes urakat és kéri, várjanak rá egy keveset.

Bosszúsan fordultak vissza a miniszterek. — Most kezdenek majd az idegen befolyások érvényesülni a császár elhatározásában, mondta Andrassy gróf Spitzmüller bárónak. — Majd meglátja, a császár újra megkísérli, hogy visszatáncoljon. Most ment a császárnéhoz, hiszen

megértem, hogy nehezére esik aláírnia ezt a keserves papirost. De nekem se volt könnyű névaláírással vállalnom a Wilsonhoz intézett különbéke-kérést.

— Ha valaha beugratott minket valaki, felelte Spitzmüller, az a képmutató professzor mindenesetre!

— Három nappal ezelőtt meggyilkolták Tiszát, felelte Andrássy, mert állítólag bűnös volt a háborúban! Ezen az alapon engem is ledurranthatnak, amiért mindent megkíséreltem, hogy jobb békefeltételekhez jussunk. Megkísérelni kellett!

— De későn, túl későn, mint ahogy az már nálunk szokás. — Bármit tegyünk is, reménytelen! Reménytelen!

— Ezzel a különbéké-ajánlattal széttéptem a szövetséget, mondta Andrássy halkán, amely elválaszthatatlanul forrt össze atyám nevével. Fürstenberg azt írta nekem Madridból, hogy minden hazafi, minden becsületesen gondolkozó osztrák számára, akiben még meg van a tisztességérzetnek egy szikrája, elviselhetetlen, most, a háború végén, hogy ráadásul még a bélyeget is rásüssék, hogy elárulta Németországot! És Berlinben Hohenlohe se tett lakatot a szájára.

— A németek, kedves gróf, felelte Spitzmüller — az utódállamok, Csehország, Morvaország és Szilézia németsege, amely utolsó pillanatig hű maradt a dinasztiahoz, sohase fogja ezt önnek megbocsátani.

— De a Monarchia nemcsak németekből áll, felelte Andrássy.

— A többi nép, folytatta Spitzmüller, azóta már ön-állósította magát. A németiség az a csonka rész, amely megmaradt a számunkra.

— És egész Magyarország!

— Hogy Magyarország mekkora lesz, felelte Spitzmüller, azt majd meglátjuk még! Én azt hiszem, Magyar-

országnak nem fog sikerülni, hogy az utolsó pillanatban átcússzon a másik oldalra!

A császár belépett a miniatúr kabinetbe, amelyet a császárné nyugvóhelyül választott magának.

— A gyermekek megérkeztek már Gödöllőről?

— Hála Istennek, épségben megérkeztek. A császárné aggódva nézett a császár zavart arcába.

— Simán ment az utazás?

— Simán. Azért nem telefonáltak olyan soká, mert senkinek se akarták a figyelmét felhívni, hogy szöknek. Különben ott tartották volna őket Magyarországon. René elmesélte, hogy megrázó volt a búcsúzás Gödöllőn. Ottó, mint mindig, barátságosan üdvözölte a tiszteket, amikor az autóba szállt. Ezek a fickók azonban, akiket Károlyi küldött oda, még vissza se tisztelegtek a szegény gyermeknek!

— Hála Istennek, hogy mindnyájan újra együtt vagyunk, mondta a császár és helyet foglalt a császárné mellett.

— Most össze kell szedned magadat, mondta a császárné, — intőjelül szolgálhatnak az ilyen tanácsok, amelyet Miksa és Hohenlohe terjesztettek eléd. Nem szabad lemondanod, rövid időre sem!

— Hiszen már visszautasítottam őket.

— A Szentatyától még mindig nem érkezett felelet? Hát nem kapta meg a kérésedet Gödöllőről, hogy közvetítsen és akadályozza meg az olasz támadásokat?

— Az olaszok nem hallgatnak a szavára, felelte a császár.

— Arz visszajött már?

— Épp az imént. A szocik elhárítanak maguktól minden felelősséget, nem írják alá.

— Akkor neked se szabad! — mondta a császárné.

— Ha egyszer ott áll a neved a papír alatt, soha többé nem törölheted le onnan.

— Akkor viszont nem köthetünk fegyverszünetet. Krobotin jelenti, hogy nem várhat tovább. A magyarok túl nagy hézagokat hagynak az élvonalakban.

— Valamennyien túloznak! kelt ki a császárné — engedékenységre akarnak kényszeríteni! Ők aztán majd mind szépen visszavonulnak és te maradsz itt népeid előtt bűnbakul! Nem hiszem el, hogy a front teljesen összeomlott! Tegnap még csupa jót hallottunk a császár vadászokról! A mi katonáink mindig különbek voltak az olaszoknál! Most egyszerre ne tudnának helytállni? Talán a Vatikán útján mégis elérhetünk bizonyos enyhítéseket? Ha ellenállást fejtünk ki, talán még az olaszok is meggondolják, kitartsanak-e ilyen feltételek mellett! A császárné szeme lángragyúlt a szenvedélytől: — De ha most engedsz, mindent elveszítsz! Egyszer és mindenkorra! Legjobb volna, ha elutaznál Wienből, itt éppúgy fogságra akarnak vetni, mint a magyarok! Bárhová menjünk, nagyobb biztonságban vagyunk, mint itt. Hiszen látod, mit akarnak a szocik! Hogy ők mindig a békét akarták! Hogy te mit tettél a békéért, arról most senki se beszél! Rád akarnak mutatni: ő veszítette el a háborút, ő írja alá ezeket a fegyverszüneti-feltételeket! Ezért nem szabad aláírnod! Hiszen az is a béke érdekében történt, hogy tizenhét tavaszán nem támadtuk meg Olaszországot. Olaszország ezért még hálával tartozik nekünk!

— De ha a parancs kiment már a harc beszüntetésére?

— Parancsokat vissza lehet vonni! — felelte a császárné. — Akarom, hogy ezt a parancsot visszavond! Gondolj Ottóra! A császárné megsimogatta a császár haját,

— Jó, megyek, mondta a császár, és szólok Arznak, hogy visszavonom a parancsot.

— Talán erre az államtanácsnak is meg jön majd esze és aláírják, mondta a császárné. — Most, most egyszer legalább, maradj hajthatatlan!

A császár visszatért a kékszalomba. Anélkül, hogy a miniszterekre rápillantott volna, pattogó hangon jelentette be: — Az ellenségeskedések azonnali megszüntetésére vonatkozó parancs nyomban visszavonandó! Tovább harcolunk, míg Olaszország nem ad jobb feltételeket!

— Felség, ehhez már késő, felelte Arz, ennek a visszavonásnak már nem lesz meg a foganatja!

— És gyakorlati értelme se lehet, felelte Andrássy, legalább, ami a magyar csapatokat illeti, amelyek a Károlyi-kormánytól azt a parancsot kapták, hogy azonnal tegyék le a fegyvert!

— De én ragaszkodom a visszavonáshoz!

— A vezérkar főnöke felhívta Badent és Waldstätent kérte. Arz kevésvártatva visszaérkezett és jelentette, továbbította a parancsot, de késő, mert a csapatok már az első parancs értelmében jártak el! — Meg kell magyarázni a csapatoknak, hogy az első parancs elhamarkodott volt, és hogy a jobb béke érdekében ismét fegyvert kell ragadniok!

— Megparancsolni lehet, felelte Arz, — de a csapatok nem fogják a parancsot teljesíteni. Az utóbbi időben túl sok kérdéssel fordultak a csapatokhoz; rájuk bízták, hogy döntsenek az államforma felől; a visszavonás a csapatoknál süket fülekre találna.

A császár forró homlokához kapott: — Ha nem vonják vissza a parancsot, lemondatom a főparancsnokságot. A feltételeket pedig nem írom alá! Mi mindig legyőztük az olaszokat! Most támadnak, mikor már nálunk minden inog! Olcsó babér! Nem írhatom alá! A mi

nagy Flitsch-Tolmeini áttörésünk évfordulóján támadnak meg minket!

— Felség, tanácsolta Arz, — talán holnap reggel mégegyszer megkísérelnék, hogy elnyerjük az államtanács beleegyezését?

— Akarja átvenni a főparancsnokságot, Arz?

— Én, mint vezérezredes, nem parancsolhatok az idősebb marsalloknak!

— Akkor Kövessnek kell átvennie. De addig, amíg ő megérkezik, gyakorolja ön, kedves Arz, a legfőbb parancsnoki jogot.

Ha felséged így döntött, felelte Arz, — akkor a parancs is kimehet, hogy a harcot minden vonalon be kell szüntetni.

— Igen, ilyen értelemben intézkedhet!

A császár visszament a császárnéhez. Ott Erdődy grófba ütközött, aki nyugtalanító híreket hozott a városból: — Felség, a császári családnak okvetlenül el kell hagynia Schönbrunn! Schober rendőrfőkapitány se vállalja tovább a felelősséget!

Hunyady gróf főudvarmester ellentmondott: — Hiszen nemrég beszéltem Schoberrel telefonon, Azt mondta, hogy őfelsége és a felséges család biztonságáért személyesen felel!

— De a szociáldemokraták! A munkások! vetette fel Erdődy. — Ami egy órával előbb igaz volt, úgylehet már régen idejét múlta. Az események őrült iramban kergetik egymást!

Schober azt mondta, — felelte Hunyady, — hogy a szociáldemokrata vezetők jól a kezükben tartják embe-reiket! Ha veszély fenyegetne, személyesen jelenti majd Schönbrunnban! Maga a védőőrség feltétlenül megbízható! De ha a helyzet csakugyan annyival rosszabb lett, ahogy Tamás állítja, akkor még ma reggel útra kelhetünk

Eckartsauba! Ez van legközelebb valamennyi kastély közül s a környéken semerre se gyártelep, se munkásság. Báró Arz lépett be, hogy a császártól még néhány utasítást kérjen.

— Nincs itt sehol se csapata, kiáltott a császárné — hogy megvédje a császárt? Miért nincs itt Conrad, a hadsereg legfőbb parancsnoka?

Arz nem tudott felelni. A császár tanácstalanul kérdezte, hogy hát most mitévők legyenek?

— Felség, a legjobb aludni, mondta egy úr a kíséretből.

— Aludni? kiáltott a császárné — hát ön nem tudja, hogy a helyzetünk tarthatatlanná vált?

— Mégegyszer beszélek Schoberrel, mondta Hunyady és a telefonhoz sietett. A császár, a császárné és néhány úr a kíséretből, követte a főudvarmestert.

— Gondoskodott öfelsége biztonságáról? — kérdezte Hunyady. Rövid szünet után ismételte a rendőrfőnök válaszát: — A városban tökéletes a nyugalom! Semmi ok nincs az aggodalomra! Eddig még csak csoportosulásokat se lehet látni! Senkinek sincs szándékában, hogy megszállja Schönbrunn!

— A császár kivette Hunyady kezéből a kagylót: — Itt a császár személyesen! Köszönöm, kedves Schoberf! Teljes szívemből köszönöm! Ezekben a nehéz napokban tanúsított éberségéért és hűségéért, kitüntetem önt az elsőosztályú vaskoronarenddel! Jó! Jó! Nem önnek, nekem van mit köszönöm, kedves Schober!

Most tehát, hogy ezt a gondot is levették a jelenlevőkről, fáradtság ült ki a homlokokra s szorítása fájt, mintha vasabroncsot kovácsoltak volna a halántékuk köré.

— Holnap — vagy inkább ma, — mondta a császár, — hiszen vasárnap van! Keltsék fel Seydlt! Mindjárt szentmisét hallgathatunk és aztán menjünk aludni!

A testőrök felriadtak bóbiskolásukból, az ajtónállók szélesre tárták az aranszegéllyel díszített barna ajtókat, a csillárok fellobogtak, halkan megpendült az üveg, a nagy császárnő arcképe büszkén pillantott a fáradt menet után, amely a főudvarmester vezetésével, most, szürkület előtt, a széles termeken át az udvari kápolna felé vonult.

Amikor a menet a magyar testőrgárda két, kalpaggal, kócsaggal és leopárdbőrrel díszített tisztje előtt haladt el, a kíséretből az egyik osztrák úr megkérdezte Erdődy grófot, tudja-e, miért hord a magyar testőrgárda leopárdbőrt.

— Mert nekünk magyaroknak mindig jobb volt az ízlésünk, mint nektek osztrákoknak. — Ezt az egyenruhát senkise csinálja utánunk.

— De hiszen Magyarországon nincsenek leopárdok, gúnyolódott az osztrák úr.

— De a leopárd szép! És ezért választottuk a leopárdbőrt!

— Nohát akkor hadd meséljem el: a történelem mindig ismétli magát. Rákóczy idejében, a ti kurucaitok egyszer megint egész Wienig nyomultak. Károlyi Sándor volt a vezérük akkor. Künn Lipót császár új kastélyában állatkert is volt s abban egyebekkel elég szépszámú leopárd. Azokat durrantották le a ti kurucaitok és bőrüket a vállukra vetették! Innen származik a kacagány! Ez az a bőr, amelyet a császári leopárdokról húztatok le! Most legalább tudod!

— Ez amolyan osztrák történelemkutatás, — felelte Erdődy.

— De most újra lenyúztátok a bőrünket, mondta a szárnysegéd és sietett, hogy idejében érkezzék s elfoglalhassa helyét a kis kápolnában, ahol már égtek a gertyák.

November harmadikán, vasárnap reggel, a 44-es osztrák védőhadosztály katonái körülállták a gátat, a Tagliamento keleti partján és átinteztek az olaszok felé, akiknek szétszórt lovasőrszemei lassan tapogatóztak előre a folyó kavicságyán. A hadosztályparancsnokság reggel hétkor kapta meg a parancsot az ellenségeskedés beszüntetésére és ez a parancs szélesebben rohant parancsnokságról parancsnokságra, egyik távbeszélőtől a másikig. A gáton gondtalanul sétálgató katonák, a kiáltások és a fesztelen járkálás, ahogy az ellenséges lovaság közeledett, mind azt a látszatot keltette, mintha egy nagy hadgyakorlatot fűjtak volna le az imént. Bizony, túl szép is volt, hogy az ember csakúgy szabadon mutatkozhatott és nem fűtült el mindjárt golyó a füle mellett. A reggeli köd széteszlott, az olasz lovasok lassan porosz-káltak felfelé a parti hajlásban, fehér zászlók integettek és lenn, a kavicságyban, találkoztak az egymással ellenséges őrszemek, hogy cigaretta fejében konzerveket és kétszersültet cseréljenek. A védőhadosztály jó benyomást keltett, pihent volt és jóerőben, előzőleg hónapokon át gyakorlatozott egy hadi-tanfolyamon.

Az olasz lovasokat, akik mit se tudtak a fegyverszünetről, ott tartották, miközben értesítették a húszas osztrák-magyar hadtest parancsnokát; hogy majd a tábornok átlovagol velük a legközelebbi olasz parancsnokságra és világosságot derít a helyzetre.

Az osztrák-magyar hadtestparancsnok tehát az olasz lovasokkal visszaügetett a folyó széles és sekély ágyán, a lövészhadosztály parancsnoka Wenzel Schönbauer altábornagy a hosszú Tagliamento-híd felé vette útját. A hídnál az osztrák hadosztályparancsnok Guicciardi olasz altábornagyba ütközött, aki ugyancsak azért lovagolt át a hídon, hogy megtudja ennek a rejtélyes helyzetnek a magyarázatát. A két tábornok és parancsőrtszjtjeik közelebb léptek egymáshoz és bemutatkoztak. Olyan volt

az a látvány, mintha épp az imént ért volna véget egy, a világból már rég kiveszett, lovagi torna; a lovagias ellenfelek kezet nyújtottak egymásnak és megnyerő mosolylyal mondták egymás szemébe a kölcsönös dicséret és elismerés szavait.

— Nálunk ezidőszerint fegyverszünetről még nincsen szó, említette meg Guicciardi, de remélem, hogy rövidesen nálunk is életbelép.

— Nem értjük az egészet, felelte a közös hadseregbeli hadosztályparancsnok, hiszen fegyverszüneti feltételeket mindkét részről egyidőben kell elfogadni és közhírré tenni.

— Mi sem tudunk magyarázatot erre a késedelemre, mondta az altábornagy. — De talán jó volna, ha most a csapatokat szétválasztanék és kijelölnék a demarkációs vonalat. Az ilyen gyorsan megkötött barátságokon nincsen áldás!

A két tábornok egyideig egymás mellett lépdelt a part hosszában és parancsörtisztjeiknek utasításokat adtak, mint kell a csapatokat újra elkülöníteni. Aztán az olaszok, udvarias meghajlások és üdvözlések közepette, visszamentek a folyón.

Milyen nap! Tulajdonképen örülni kéne, lehetne is örülni, hiszen ide a csapatokhoz úgyszólván még alig jött el a híre annak, hogy a hátsó Eront széthullóban van. De mindenre bénító bizonytalanság nehezedett.

A legénység S. Odorico hídjának parti töltésén már kibámulta magát az olaszokban, a nagy csoda, szemtől-szembe látni a szemközti láthatatlan embereket, hallani a beszédhangjukat, cigarettát cserélni velük, hamar elveszítette a varázsát. Most, hogy a háborúnak csakugyan vége volt, a csoda egyszerre sápadt lett és ízetlen. A katonák odaát is csakúgy mint itt, délebbre egy pár angol és amerikai, aztán aprótermetű olaszok, ugyancsak morogtak a háborúra és nyíltan kimondták, ha éppen

nem tartózkodott tiszt a közelükben, ha nem jött volna ez a befejezés ilyen gyorsan, ők maguk vetettek volna véget a dolognak.

Délidő körül odaát az olaszoknál leszállt egy repülő; alighanem most hozta a hírt, hogy a fegyverszünetet megkötötték, Kevéssel ezután Guicciardi tábornok egyik szárnysegéde jött át a folyón és kölcsönkérte Wenzel Schönbauer altábornagy autóját; az altábornagy át szeretne kocsizni, nem messze, Baratieri lovashadosztályparancsnokhoz, hogy magával hozza és megtanácskozza vele a dolgot.

Schönbauer tábornok az olaszok rendelkezésére bocsátotta autóját, magának is meg volt minden oka rá, hogy a helyzetre mielőbb világosság derüljön.

Négy óraker megbeszélésre kérték át az osztrákokat és Schönbauer törzskarával átment a folyón az olasz tábornok szállására.

— Mi még semmiféle parancsot nem kaptunk a fegyverszünetre, tudatta Guicciardi altábornagy tolmácsa útján. — Ellenben parancsot kaptunk a haladéktalan előnyomulásra. Nem vállalhatjuk a felelősséget felettes parancsnokságunk előtt a további késedelemért. A közbejött eset igen kínos a számunkra.

— Mondja meg az altábornagy úrnak, kiáltotta Schönbauer altábornagy, hogy itt csak tévedésről és félreértésről lehet szó! Mi a badeni hadsereg főparancsnokságtól kaptunk erre határozott és pontos utasítást! A tolmács néhány szót váltott Guicciardi altábornaggyal. Aztán közölte az osztrákokkal: — Az altábornagy úr kéri, ne tartsák fel tovább. Nincs több ideje efféle hadicselekre! Az osztrák-magyar csapatok azonnal tegyék le a fegyvert. Ha ez nem történik meg, akkor, legnagyobb sajnálatára, kénytelen valótlannak hinni az osztrákok közlését!

Az osztrák tiszték felugrottak, egymást érték az or-

dítások: — Ez hallatlan eljárás! Tiszti szavunkkal biztosíthatjuk, hogy az igazat mondtuk!

De a bizalmatlanság már felütötte fejét. Amikor a vihar kissé elült, jegyzőkönyvet vettek fel. Egy olasz tábornok menjen át azonnal Schönbauerrel a 44-es közös lövészadosztály parancsnokságára, hogy bizonyóságot szerezzen az osztrák parancsok hitelességéről. Az olaszok védelmére egy szakasz csapatjukbeli lándzsás szegődött kíséretül.

Guicciardi egyik brigadérosa beszállt Schönbauer tábornok autójába, olasz lándzsások trappoltak a nyomukban. Táborozó csapatok mellett vitt el az útjuk, míg a legközelebbi faluba érkeztek, ahol a hadosztályparancsnokság székelt.

Megmutatták az olasz brigadérosnak a Hughes-szalagokat, elé tették a bejelentőkönyvet és a befutott parancsokat: itt, az osztrák hadosztálynál, minden rendben volt.

Aztán bevonultak a tiszti-étkezdébe; a brigadéros, szárnysegédei és ordonánctisztjei, lándzsásainak a tisztjei, vettek részt a vacsorán; szóval, taglejtéssel diskuráltak, ki hogy tudott, kevés szó esett a háborúról, amelynek végre mégis csak vége volt, kicsit elfogódottan pillantgattak egymásra, bárhogy is vesszük, mégis csak olasz földön voltak és künn, az iskola előtt, a falusiak laposra nyomták orrukat az ablaküvegen.

Kis idő múlva az olaszok elbúcsúztak és Schönbauer altábornagy a brigadérost visszaszállította a Tagliamento túlsó felére. Guicciardi altábornagy szívélyesen és előzékenyen fogadta az osztrákokat.

— Azóta már megkaptuk a magyarázatot főparancsnokságunktól, — mondta az altábornagy. — Az önök számára, uraim, csakugyan ma reggel háromkor lépett érvénybe a fegyverszünet. Nagyon sajnálom, kijelentéseimet, amelyekre pár órával ezelőtt ragadtattam ma-

gam. De a mi számunkra, olaszok számára, a fegyverszünet csak holnap délután három órakor veszi kezdetét.

— Ezt nem lehet fegyverszünetnek nevezni! kiáltott fel Schönbauer tábornok.

— Nem, ez nem fegyverszünet, uraim! — mondta az olasz altábornagy. — Ez árulás! Önöket az önök hadseregfőparancsnokságuk szándékosan elárulta és kiszolgáltatta nekünk! Így tehát önöket, csapataikkal együtt, hadifogolynak kell nyilvánítsam! Még csak az a kérésem, hogy a további nehézségeket elkerüljük, küldjenek valamennyi csapattestükhöz ilyen értelmű, megfelelő utasítást.

Ezen a vasárnapon, a déli órákban, tértek vissza Trientből a régóta várt tisztek: Schneller ezredes, Ruggiera kapitány és az egy nappal később utánuk küldött Liedhteostein herceg fregattkapitány. Most tehát a Villa Giustiból visszajött osztrák fegyverszüneti-bizottság bajtársai szájából is hallhatta, amiről eddig csak olasz hadijelentésekben olvasott: hogy az az Ausztria-Magyarország, amelynek képviselőjében oda mentek, már nem is volt, hogy helyébe a független köztársaságok egész sora lépett, hogy a flottát kiszolgáltatták Jugoszláviának és hogy a nagy „Viribus Unitis“ csatahajónak első jugoszláv kapitánya, Vukovic k. k. sorhajókapitány dreadnoughtjávai elsúlyedte. Az olaszok néhány merész embere röpitette a levegőbe, hogy a hajó jugoszláv kézre ne kerüljön. Már előbb hazaérkeztek volna, folytatták a tisztek a jelentést Weber tábornoknak, de az Etsch völgye tele van csapatokkal, a mieink karcsapás nélkül vonulnak vissza, már raktárak égtek, de az olaszok minden lehető módon megkísérelték, hogy megelőzzék őket és elvágják az útjukat.

Amikor a mi csapatainknál akartunk átmenni,

kiáltotta Ruggiera kapitány, lőttek ránk, megfenyegettek és árulóknak szidtak minket! Hogy összejátszottunk az olaszokkal és mi vagyunk az oka mindennek!

Weber tábornok nem értette, mi történt itt. — De hát hogy kaphattak parancsot az ellenségeskedések beszüntetésére, hiszen mi még arra se kaptunk engedélyt, hogy a fegyverszüneti feltételeket elfogadjuk?

— Miképen léphetett életbe máris az első pont, kérdezte báró Seiller alezredes, — mikor még a megegyezést sem írták alá?

— És ti meg azt mondtátok, vetette közbe Nyék-hegyi ezredes, hogy Budapestről indult ki a zavar az új hadügyminiszter parancsa révén!

— Döntenünk kell, felelte Weber tábornok. — Az olaszok csak ma éjfélig adnak időt nekünk. Ha addig el nem fogadjuk feltételeiket, tovább nem tárgyalnak a fegyverszünetről. Egy chiffrírozott táviratot kaptunk Badenből, amelyet nem tudunk elolvasni! Szerettük volna elérni, hogy a fegyverszünet közvetlenül az aláírás után vegye kezdetét, de az olaszok ezt elutasították. Azt mondják, és ezt kérdésünkre Versailles-ban is megerősítették, hogy csak huszonnégy órával az aláírás után léphet életbe a fegyverszünet! Ennyi idő kell az olaszoknak, hogy a Balkánfrontot is értesítsék!

— Ez szörnyű! — kelt ki Ruggiera kapitány. Aztán számolni kezdett, lássuk csak: — Ma éjfélkor jött Badenből a parancs, hogy szüntessük be az ellenségeskedéseket! Ez a parancs már eljutott a csapatokhoz.

— De ezt a parancsot már vissza is vonták, — vetette közbe Schneller ezredes. — Már Aquavivában voltam, amikor utasítottak, hogy nyomban menjek vissza Trientbe. Nem mentem vissza. Waldstätten aztán megengedte, utazzam, ahogy jónak látom, de mindenesetre semmisítsem meg a fegyverszünet megkötésére vonatkozó parancsot!

— Itt ismerje ki magát az ember! — kiáltotta a magyar ezredes.

— A parancsot nem semmisítettem meg, — folytatta Schneller ezredes, — mert egy valakinek legalább meg kell őriznie a józanságát! Itt van az egész táviratváltás a hadseregfőparancsnoksággal!

A tisztek átolvasták a táviratokat. Ruggiera kapitány még mindig számolt: — Bárhogy is számoljak: kárunkra lesz az a huszonnégy óra, amit az olaszok kérnek és ráadásul az az idő, amelyet még az aláírásig veszítünk. Ennyi idő alatt foglyul ejtik a fél hadseregünket!

— Nem látok tisztában, — mondta Weber tábornok Schneller ezredesnek, — ezekből a táviratokból nem derül ki semmi! Egyik a másikat cáfolja! Itt csak az áll, óvakodjunk tovább folytatni az ellenségeskedéseket az olaszokkal szemben!

— Kénytelenek leszünk saját meghatalmazásaink kockázatára eljárni, — döntött Schneller ezredes,

— Ma délutánra tárgyalásra kértem fel Badoglio tábornokot, — mondta Seiller báró, — ott módunkban lesz majd tiltakozni!

November harmadikán délután négy órakor jelent meg az olasz-bizottság a villa Giustiban. Weber tábornok felállt és felolvasta, hogy elfogadják az olasz feltevéteket, praepjudicium nélkül az eljövendő békére. A tábornok rövid beszédét Seiller alezredes olaszra fordította. Az olaszok felálltak.

Aztán Weber tábornok felolvasta tiltakozását, szót emelt a harc továbbfolytatása ellen.

Badoglio altábornagy a szavába kapott: — Uraim, megállapítom, hogy az osztrák-magyar császári és királyi hadseregfőparancsnokság megbízottai a fegyver-

szünetet és annak feltételeit elfogadták. Az altábornagy karórájára nézett: — Most tizenöt óra húsz perc. Mondjuk, hogy kereken tizenöt órakor szakadt meg az ellenségeskedés. Megegyezésünk értelmében tehát holnap, november 4-én, tizenöt órakor lép életbe a fegyverszünet. Az altábornagy odaszólt a mellette ülő Gazzera ezredesnek, hogy nyomban küldjék ki a frontokra a megfelelő parancsokat és a fegyverszünet megkötését azonnal közölni kell Versailles-al is. Aztán az altábornagy ismét az osztrákok felé fordult: — Ami az önök tiltakozását illeti, az ellenségeskedések folytatására vonatkozólag, meg kell jegyeznem, hogy annak a beszüntetése osztrák-magyar részről teljesen egyoldalúan történt. Az olasz hadseregfőparancsnokság számára csak az lehet irányadó, amiben a két fegyverszüneti bizottság csakhogyan megállapodott — ennek az értelmében pedig a harcot csak huszonnégy órával a feltételek elfogadása után kell beszüntetnünk. Ha az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság nem tartotta magát ezekhez a feltételekhez, az ő dolga.

— Ha a császári és királyi főparancsnokság, — kiáltotta Zwierkowski korvettkapitány felugorva, — elfogadta ezeket a súlyos feltételeket, jogában áll azt is kérni, hogy ezeket a feltételeket pontosan tartsák be! Az első pontban az ellenségeskedések azonnali beszüntetéséről van szó! A hadseregfőparancsnokság tehát jogal kérheti, hogy az ellenségeskedéseket azonnal szüntessék be. Ha ez nem történik meg, ebben csak szándékos félrevezetést láthatunk, Mala fidedest, hogy az olaszoknak módjukban legyen ...

Az olasz altábornagy felugrott: — A kapitány úrral nem bocsátkozhatom itt semmiféle jogi szörszálhasogatásba! A huszonnégyórás határidőt mindkét bizottság elfogadta!

— A ma éjszakai megbeszélésen, bizottságunk nem

volt teljes számú, — felelte a korvettkapitány. — Talán a többi uraknak egészen más a véleményük!

— A huszonnégy órai határidővel én sem értek egyet! — kiáltotta Liechtenstein herceg felugorva.

— Én sem! — kiáltotta közbe Ruggiera.

— Én ugyancsak hadseregfőparancsnokságunk álláspontjára helyezkedem, — kiáltotta Schneller ezredes!

— Ez már mégis csak sok! Az olasz tábornok öklével az asztalra csapott: — Ha ez így megy tovább, nincs itt több keresnivalónk! Nem tárgyalok tovább! Ha kívának valamit, forduljanak Gazzera ezredeshez. Ön, ezredes úr, azonnal a telefonhoz megy és visszavonja a tüzeles beszüntetésére vonatkozó parancsot. A harc tovább folyik! Versailles-t is értesíteni kell: az osztrák-magyar megbízottakkal folytatott tárgyalások meghiúsultak!

Gazzera ezredes kisietett.

Seiller alezredes felugrott: — Kegyelmes uram, itt valami durva félreértés történt! Kérem excellenciádat, maradjon még egy pillanatra és hallgasson meg!

Az olasz tábornok bosszúsan fordult vissza a helyére: — Kinek a nevében beszél, kérem?

— Weber von Webenau gyalogsági tábornok nevében, aki nem tud annyira olaszul, hogy ezt a közbejött vitát nyomon követhette volna. Zwierkowski korvettkapitánynak se szándéka, se joga nem volt, hogy kétséget támasszon azzal szemben, amiben ma éjjel megállapodtunk. Megállapodásaink jogerősek. Weber tábornok úr ezt szóval is megerősítheti. — Weber tábornok közölte, hogy csatlakozik Seiller báró nézeteihez.

A ma éjjel távol volt három úr, — kérdezte Badoglio, — egyetért Zwierkowski korvettkapitány nézeteivel?

Ruggiera, Schneller és Liechtenstein herceg közölte, hogy nem osztják a korvettkapitány nézeteit.

Zwierkowski korvettkapitány felállt és bocsánatot kért.

Az olasz tábornok szárnysegédét Gazzera ezredes után küldte. A megbeszélést félbeszakították.

Gazzera ezredes visszajött: — A távirat azóta már útban van Versailles felé.

— És a csapatokhoz is kiment? — kérdezte Badogíio.

— A csapatokhoz még nem.

Egy olasz tiszt rádiótáviratot hozott Schneller ezredesnek, amelyből kitudódott, hogy Baden visszavonja a visszavonását.

— Ordre, contreordre, desordre, — mondta Weber tábornok. — Mi nem vagyunk hibásak abban, ami most történni fog.

— Harminchat órával hamarabb szüntettük be a harcot, — mondta Ruggiera kapitány. — Szegény, szegény csapataink!

— De hiszen az ellenségeskedések azonnali beszüntetése, — tartott ki Zwierkowski még mindig az álláspontja mellett, — azt jelenti: — Tüzet szüntess! Tedd le a fegyvert! Nem érthetem másképp.

— Forma szerint az olaszoknak van igazuk, — felelte Seiller.

— De a valóságban a mi oldalunkon az igazság! — makacskodott Zwierkowski.

— Annak azonban semmi haszna, — felelte Schneller ezredes. — Ideutaztomban Callianonál feltartóztatam egy olasz rohamosztagot. Most azt fogják hinni, hazudtam, mert közöltem velük, hogy az ellenségeskedéseket már beszüntették.

Az ülés újra kezdetét vette. A szerződést aláírták, a másolatokat átvizsgálták. November 3-án, délután öt óra volt.

A Prága melletti fehérhegyi ünnepségek után, november 4-én a cseh szokolisták zászlóval és énekszóval vonultak az Altstädter-ringi Máriaoszlop elé. Létrákat állítottak fel, kötéllal fogták körül a földgolyón álló Istenanyját, fenn a magasban, a régi gótikus épületekkel körülvett széles tér felett. Aztán énekszó és kiáltások közepette húzni kezdték a kötelet, a magas oszlop megingott, a nép szétszaladt és fülrepesztő dőrejjel zuhant le az emlékmű.

A császári seregek 298 évvel ezelőtt verték meg Fehérhegyen a cseh téli királyt, Pfalzi Frigyest és ez az ütközet, amely egy óránál nem tartott tovább, a cseh királyságnak és a cseh szabadságnak végét jelentette. Három hónappal később a császáriak ezen a téren fejezték le a cseh zendülés huszonhét vezetőjét. Harminc évvel később állították fel ennek a kivégzésnek a helyén ezt a bizonyos Máriaoszlopot, annak az emlékműnek eredetije után, amelyet Miksa uralkodóherceg Münchenben, a német Rómában, a Mária-téren állíttatott fel, a fehérhegyi csatára való emlékezésül.

A cseh nép semmit se felejtett el. A sírokból felszállt az emlékezés és a kalapácsütések, amelyek szerte-zúzták az emlékmű köveit és a földre döntött Istenanyját, szétverték az utolsó emlékezéseket is a Habsburg-ház uralmára, amelynek hadizászlóval díszítették fel Istenanyjának alakját, Ez egyszer újra felhangzott a messziből ama áldatlan harmincéves háborúnak csata-kiáltása: Isten velünk! és elhalva jött a válasz: Jézus és Mária!

Az emlékmű vájt üregzetét az összes szláv nemzetségek és az amerikai színek zászlóival lobogózták fel; íme ezzel birtokukba vették a várost, ezt a teret, amelynek minden köve németül beszélt, íme ledőlt a szegyenoszlop is és a szokolisták éjszaka őrt álltak romjainál. A műveltebb csehek a párisi Vendomoszlop ledöntését

emlegették, mint mintaképet, de Husz mester népe tudta mit csinált.

A kelet és nyugat között élő kis népeknek sebes a szívük, a világban magányosságra vannak kárhozthatva, csak nyelvükben élnek az idegen uralom alatt, a nyelv mindenük, anyjuk, hazájuk, emlékezésük és életük.

Most tehát felvirradt az ő napjuk is, most véglegesen birtokba vették a városokat, melyeket a németek építettek nekik s melyekben németek és zsidók voltak az első telepések. A kis népek nyugtalanok, fenyegetve érzik magukat, tudják, hogy egy csata évszázadokra eldöntheti a sorsukat; valamennyiüknek kijutott ez a sors: a cseheknek, a magyaroknak, a lengyeleknek, a szerbeknek, a letteknek, a litvánoknak, a finneknek és a románoknak. Most valamennyien új életet akarnak kezdeni, hogy megmutassák a világnak, mire képesek, most, hogy a négy császárság bukása után ismét visszanyerték szabadságukat. Vájjon nem késtek-e el ezzel egy kissé vén Európánkban? Az ő virradatuk nem olvad-e össze a régi kereszténység alkonyatával? Milyen reggelt érnek meg e fiatal, ébredő népek? Ki tart velük? Tradíció híjján, amelyre támaszkodhatnak, milyen formát ölt majd az életük?

Borgo hídja a Sugana-völgy magas falai közt, mint valami csepegtető üveg, csak cseppenként bocsátotta át a széles sorokban hömpölygő visszavonulókat. A félig szédült helység uccái zsúfolva voltak, egy haditanfolyam tisztjei, akiket az általános visszavonulás magával sodort, egy hadtápszászlóalj kirabolt étkezőjében várták, hogy megcsillapodjék kissé a künn tomboló áradat.

Nem volt a Monarchiának olyan népe, amely e fiatal tiszték között képviselőre ne talált volna, olyan kívánság, amelyet valaki ne kívánt volna közüjük, olyan átok,

amely itt ne lelt volna szájra, és olyan hír, amelyet el ne hittek volna.

A németek a Brenneren át a bajorok segítségére akartak sietni, hogy ott még egyszer szembeszálljanak a taljánokkal és megvédjék az oldalról fenyegetett birodalmat. A magyarok haza készültek, hogy megvédjék határaikat a románok ellen; a csehek arra vágytak, hogy végre letéphessék magukról ezt a gyűlölt egyenruhát; a lengyelek is szerettek volna hazamenni, hogy visszaszorítsák az ukránokat és hogy végre, évszázadok után, megünnepeljék népük feltámadását; a horvátok a szabad Horvátországba készültek haza; a szlovének már csak hümmögve válaszolgattak a német kérdésekre; a románok már otthon akartak lenni Erdély megszállásánál, hogy üdvözölhessék a királyi seregeket. A csonkakarú fiatal százados, a tanfolyam vezetője és tanítója ezeknek a fiatal embereknek, ott állt az ablaknál, nézte a tovahömpölygő tömegeket és elátkozta azt a napot, amikor két évvel ezelőtt, odaát, az Isonzón, nem maradt ott és nem vérzett el.

Tisztjei fiatal fiúk voltak az utolsó évfolyamból, akiket az iskolapadból emeltek ki: hadiérlettségizett gimnazisták, tanárjelöltek, főiskolások két-három szemeszterrel, a keleti országok gyér polgári rétegeiből, akik a Hinterland tisztiiskolaiban rövid kiképzést nyertek, majd a frontra küldték őket az ezredekhez, amelyek nem nagyon örültek az eféle zöld fiúknak és tovább adták őket a különféle vonalmögötti tanfolyamoknak. Az első nagy oroszországi ütközetek iskolamentes délutánokat, a szörnyű téli ütközetek távoli fenyegetéseket jelentettek a számukra. Az Isonzo-menti embert-szétmorzsoló küzdelmek könnyebb érettségit Ígértek, a lucki visszavonulás és Románia hadüzenete, a merészebbekben, azt a reményt keltette, hogy íme még ők is sorrakerülnek. Soknak közülük a fivére elesett már és harctérre uta-

zásuk előtt valamennyien mint zászlósok, mégegyszer elvonultak csodálkozó iskolatársaik sorfala között; legnagyobb és legmerészebb álmuk az volt, hogy a legközelebbi sorozásnál beveszik a latin tanárukat is és egyszer majd az uccán, mindenki szemeláttára, megállíthatják, mert nem tisztelgett szabályosan. Egyesek közülük részt vettek a Flitsch-Tolmeini áttörésben és végigcsinálták a Piave-menti diadalmenetet is. A júniusi balul sikerült támadás megrendítette őket és gonosz csapást mért az olasz fronton szerzett önbizalmukra, hogy őket még sose győzte le senki. Még túl fiatalok voltak ahhoz, hogy vizsgálódjanak és túl büszkék, hogy meg tudjanak bocsátani. Még mindég a fiatalságnak és a merészségnek az a lehelete lebegte körül őket, amely ennek a vén birodalomnak az embereit már évtizedek óta nem érte.

Ha erős, óvatos kezekbe és hívő, erős szívek közé kerültek volna és nem olyan emberek mellé, akiket a háború már kiszikkasztott, minden remény, amely ezt a birodalmat Ferenc József halála óta eltöltötte, az utolsó két esztendő minden terve és álma, amely olyan szörnyen szétfolyt, itt, ezekben a fiúkban, nemcsak külső, de belső kifejeződést is nyerhetett volna.

De ez már elmúlt, örökre elmúlt. A tanfolyam szárnysegéde, egy hadnagy a császárvadászoktól, odalépett századosához és megkérdezte, hamarosan továbbmenetelnek-e s hogy jött-e valami új hír.

— Semmi, kedvesem, semmi. Tudod, az Isonzónál gyakran örültünk, ha minden összeköttetésünk elszakadt hátrafelé, legalább nem kaptunk ostoba parancsokat. Mert, hogy tartsunk ki utolsó emberig, azt jótanácsok és eféle zöldfülű bölcseségek nélkül is tudtuk. De ma adnék valamit egy ici-pici parancsért is.

— Nem tudom elhinni, nem akarom elhinni, száza-

dos úr, — felelte a szárnysegéd, — hogy most, az utolsó órában, szegjük meg a szövetségi hűségét!

— Kedves barátom, — felelte a százados, — az a császár, akiben hittünk és reméltünk, mindent, mindent eljátszott és eltékozolt.

— Százados úr, igaz, amit mesélnek? Tavaly a Tagliamentónál, mikor előnyomulásunk közben az olaszokat annyira behoztuk, hogy előbb értünk a folyóhoz, mint ők, hogy akkor Golginger tábornagy magától a császártól kapott parancsot: tegye szabaddá az egyik hidat, vonja vissza a hadosztályát és az olasz királyt és az aostai herceget, akiket már majdhogy el nem csíptünk, engedje keresztül?

A százados aggódva nézett körül, nem hallja-e valaki szárnysegéde szavait.

— Úgy látom, már te is megőrültél. Amit most mesélsz, pár héttel ezelőtt én is hallottam, de ez csak üres szószátyárkodás. Ha olyan ostoba volnék, mint a wieniek, azt mondanám: Ellenséges propaganda! Nálunk az ellenséges propaganda maga a sok szóbeszéd! Amit te mondasz, ostobaság, vagy még rosszabb, a mindnyájunk fölötti úr iránt való mély bizalmatlanságnak a kifejeződése. Ti még fiatalok vagytok és a külszínhez igazodtok! Itt históriákat találnak ki, amelyek azt akarják elfogadhatóvá tenni, ami megtörtént. Hát nem érted, hogy nincs a világnak olyan tisztességes hadserege, ahol ilyen parancsot kiadhatnak és nincs a világon olyan becsületes tábornok, aki ilyen parancsot teljesít?

— Mégis több oldalról hallottam! — erősködött a hadnagy.

Azt, ami sokkal rosszabb, mint hogy egerutat engedtek a királynak és az aostai hercegnek, azt nem hallottad, — felelte a kapitány. — És ez lett mindnyájunk végzete! A németek már nem bíztak többé bennünk, nem akartak segíteni, hogy megerősítsék Conrad kiroha-

nását a hegyekből, amellyel az olaszokat lehengerelhetjük volna a Piavénál. A németek azt gondolták: ha mi most segítünk az osztrákoknak, hogy Itáliát megsemmisítse, Károly azt mondja majd: Tisztelt szövetségünk, a mi számunkra a háború befejeződött, az ősi ellenséget legyőztük, van szerencsénk búcsút venni önöktől.

— A ixtus-levelek megmutatták, hogy a németeknek igazuk volt.

— Dehogy! Ha akkor minden jól megy, Károly szépen megfélelkezett volna ezekről a levelekről!

A hadnagy ama későnovemberi napra gondolt 917-ben, amikor fenn, az Asiago előtti fensíkon, ama utolsó rohamra szedték össze magukat Conrad csapatai, hogy lezúduljanak a völgybe: Láta ezredét hóban, ködben előnyomulni, már megrohamozzák Asiagót és aztán egyszerre, mintha elvágták volna. Felejthetetlen volt számára a császár vadászbrigádnak ez a visszavonulása, hátuk mögött a tüzérség észbontó dőreje, kis csapatok, amelyek a tajtékozó pokolból törtek előre, sebesülteiket és az elesettek fegyvereit magukkal cipelték és maguk előtt terelték a foglyokat Gallio szétlőtt erdőin keresztül. Akkor, ama elveszett napok legmélyebb szerencsétlensége közepette, egyszerre csak néhány vadász csengő hangon jódlizni kezdett és ezek az ujjongó hangok csapattól csapatig szálltak, felvették és tovább adták a dallamot, a gépfegyverek kattogása, a nehéz-tüzérség kalapálásának közepette, amely a visszavonulók hátrára zúdította iszonyú korbácsát.

Milyen ezredek, milyen katonák! Sasfejű, ragyogó szemű, verekedő kedvű fiúk, akik csak úgy lángoltak a vágtyól, hogy elkapják a taljánokat! Stejerek, akik a szomszédban Longarát ostromolták, salzburgiak, akik a Frenzella-szakadékba nyomultak előre! És ez mind hiábavalónak bizonyult, mert a németeket bizalmatlan-

ságuk megakadályozta, hogy az utolsó, döntő összecsapásnál segítsenek nekünk!

— A császárnak két arca van! — mondta a hadnagy egy kis szünet után. — Az az ember, aki a Sixtus-leveletet írta, nem lehet azonos azzal, aki két évvel ezelőtt a nagy májusi offenzívát vezette.

— Akkor még nem volt császár, — felelte a százados, — akkor még élt Ferenc József,

— Miért tette?

— Asszonyi gazdálkodás! Női fifika! Mindenütt folyt a toborzás! Míg mi elől harcoltunk, a hátunk mögött szétdarabolták a Monarchiát, hogy kedvet csináljanak nekünk! A Monarchia, mi voltunk, mindannyian! Ha az egyik részt kivágod, széthull az egész! Disznóból lehet kolbászt csinálni, de kolbászból nem lehet disznót. Amikor pár nappal ezelőtt az olaszok megkezdték a támadást a Piavénái, az ezredparancsnokom mondta nekem, hogy a tisztek fele és a legénység egyharmada szabadságon van. Ezekre a szabadságolásokra azért volt szükség, hogy az embereket jó hangulatban tartsák. De a legjobb hangulattal se lehet csatát nyerni! Most majd lesheti a császár a hálóját azoknak, akiknek kegyeit hajszolta! Most szaladhat és kopogtathat az amnesztiában részesült cseheknél, a felszabadított lengyeleknél és az önállóságot nyert Magyarországnál!

A tiszti-étkezde ajtaját feltépték, egy cseh őrnagy jött lélekszakadva: — Hallottátok, hogy az olaszok elől, Trientnél, senkit sem engednek át?

A fiatal tisztek sorban felugráltak: — Miért? Mi történt már megint?

Ezt szépen elintézték Wienben az olaszokkal, kiáltotta néhány fiatal tiszt, — egyszerűen nem akarják, hogy haza menjünk! Amíg vége nem lesz, ezek a disznóságok se érnek véget!

— Ez a ti császárotok utolsó uralkodói ténykedése!
— ordította egy fiatal cseh,

— A ti császárotoké! — felelte egy tiroli.

— Császárvadászok! — gúnyolódott egy lengyel.

— Császári és királyi, — vetette közbe egy magyar.

Az őrnagy odalépett a félkarú századoshoz: —

Mondd, ezek az urak itt mind megőrültek?

—• őrnagy úr, miért éppen ők maradjanak józanok?

— De hát ez ostobaság! — mondta az őrnagy. — Miért tennék?

— Mert félnek tőlünk az otthoniak, — felelte a százados. — Mert nem a hazatérőket látják bennünk, hanem a vad katonákat, akiktől reszket ez az egész siber-csőcselék! Mert már nincs ránk szükségük! Mert még a verklit se akarják megvenni nekem, amellyel most majd koldulni mehetek! Mert minden szegény, lerongyolódott, kiéhezett voják, akit bottal kellett harcba kergetni, mert nem tudta, miért haljon meg, kedvesebb nekem, mint ez az egész gyáva hinterland-csőcselék! Mert azok otthon jobban félnek tőlünk, mint a ragályos betegektől, akik Párdubitzból kitörnek majd!

— Ellenkezőleg! Ellenkezőleg! — szólt közbe egy wieni hadnagy, a nemzeti tanács Wienben attól fél, hogy ha mi hazatérünk, az egész társaságot halomra döntjük!

Újabb tiszt érkezett, magas, kövér alak, rangját nem lehetett látni, mert föltúrta a köpenye gallérját: — Jó estét, polgárok! — mondta higgadtan és kedélyesen, — csak semmi veszekedés, mielőtt fel nem nyitottuk a végrendeletet, amelyből látni fogjuk, hogy mindnyájan le vagyunk ..... És amikor a fiatal tisztek egynémelyikének gúnyos nevetését hallotta, feléjük fordult: — Az urak, akik mától fogva a győztes államokhoz tartoznak, abban az előnyben részesülnek, hogy nadrágjaikat amúgy szennyesen felakaszthatják majd az országhatárainkon.

A haditanfolyam fiatal tisztjei nevettek.

— Ugyanis semmi, de semmi értelme nincs, hogy most veszekedjünk, — folytatta a kövér tiszt, — mert pár óra múlva úgyis együtt menetelünk majd a fogolytáborba, mert az, ami az olaszoknak jár, azt most fülöncsípi és hazaszállítják, mint hadiszákmányt!

— Perginénál még kicsúszhatnánk, — mondta a félkarú százados. — Trienttől északra az Etsch völgyébe juthatunk!

— Tudod hány óra a különbség a mi fegyverszünetünk és az olaszoké között? — kérdezte a cseh őrnagy a kövér tisztet, aki éppen letelepedett egy székbe és nagy ökleit a térdére támasztotta. — Szép kis harminchat óra, őrnagy úr, — felelte a kövér, — kis tévedés, mi? A fiatal tiszték egymást kiabálták túl: ez csak gonosz szándékosság lehet, harminchat órát tévedni, ilyesmi egyszerűen nincs!

— Ugyan kérem! — mondta a kövér tiszt, homlokát szároгатva. — Mindig csak jár a szátok! Hát milyen szándékosság? Ti mindig azt gondoljátok, hogy Wienben gondoltak valamit!

— Ördögbe is, hát csak kellett valamit gondolniok! — kiáltotta egy cseh dühösen.

— Te csak várd be, amíg majd Prágában gondolnak valamit! — felelte a kövér. — Ott se lesz minden olyan remek, amilyennek elképzelitek! Látod, — fordult a kövér most a százados felé, — én csak tartalékos voltam, de Ausztria a kisujjamban van, azt nem fogom tőletek tanulni. Hát persze, hogy semmit se gondoltak, vagy mindegyik valami mást, ami egyre megy. Csoda lesz, ha a taljánok most el nem fognak minket és ha igen, azt meg az ő hanyagságuknak köszönhetjük!

Szép kis vigasz! — szitkozódott egy román, — gyönyörű vigasz!

De mégsem árulás, — folytatta a kövér zavar-

lalanúl, — nem árulás! Nálunk most végkiárusítás folyik, egész csapattesteket kótyavetyélnék el! A flottát a császár a horvátoknak ajándékozta, mert azt hiszi, hogy ezért örökre hálásak lesznek neki és mert még mindig szívesebben adja nekik, mint az olaszoknak, ti, tisztelt magyar barátaim, a függetlenséget kapjátok most és ti többiek, hön vágyott hazátokat. Vége! Készen vagyunk! Egész életünkön át csak jótéteményeit élveztük a lomposságnak, most az egyszer hadd próbáljuk ki a saját bőrünkön! Talán Wienben vagy Badenben valamennyi úrnak másképp járt az órája, vagy aki a telefonnál volt, elszólta magát, vagy az, akinek elő kellett volna terjesztenie a rongyot, amelyre a feltételeket írták, elvesztette a papirocskát. No, kérem! És így tovább, képzelhetitek! Itt ülhetek majd Borgóban, míg az utolsó ember át nem jutott, csakugyan, míg az olaszok fel nem építették az első házakat — persze, valamennyi erkéllyel értendő, hogy legyen honnan integetni, csókot dobálni, hajlongani! És meglátjátok, hogy még rossz szándék se volt ebben a fejetlenségben, csak lomosság, semmi más! Úgy, a kövér tiszt most újra feltette a sapkáját: — Ajánlom magamat! Ha át akarunk jutni még, egy-kettőre el kell menetelnünk. A véleményemet hallottátok, — ne morogjunk kísértetek ellen, hagyjuk a kölcsönös szidalmazásokat. Ne akaszkodjunk össze az utolsó órákban, amelyeket még együtt kell eltöltenünk. Évszázadokon át jól, rosszul, kénytelenek voltunk elviselni egymást, ezt a pár napot is majd csak kibírjuk még együtt.

Most elkezdődött a lemorzsolódás: a Dolomitok meredek tornyairól és túalakú csúcsairól létrákon és meg-megingó kötélhágcsókon ereszkedtek alá, kötélen tapogatództak le a szakadékokba, az igás állatok nagyot, csapódva zuhantak le, mint ugráló kerekek, hogy el-

nyelje őket a mélység. A hólyukakból bujt elő s a gleccserek peremén a zöldes jégrianások előtt megtorpant, varjak szállták körül csörögve az Isonzó forrásainak borzalmas magányán, és a szürke mészsztirtei és csipkái mögött felemelte a hajnal bánatos fejét és gyásza, amelylyel a nappalt várta, hasonlatos volt ahhoz, amely Michel Angelo Reggelének szomorú arcáról pillant felénk Lorenzo Medici síremlékén. A Hét Község fensíkján kiürült a csataszínpad hatalmas köre, ott maradtak a szétforgácsolt, rühes és megmérgezett erdők és a háborúsztémorzsolta hajdani német községek, Stempfle, Gertele, Reutle, Beutle, amelyek nevében még a sváb paraszt-kertescskék illata szállt, csupa szegfű és rozmarin. A Meletta és Longara mészhátán át vonultak a közeledő tél frissen hullt haván keresztül és mielőtt a mélybe szálltak, búcsúpillantást vetettek a távolból idecsillogó velencei lagúnák felé.

Ott maradtak sápadt kavicságyaikban a sebes hegyifolyók, a Piave és a Tagliamento, ott maradtak a kis falvak az Alpok peremén s bennük a legszebb és legszőkébb gyermekek, a longobárdok ragyogó leszármazottai, nagy, mélykék szemű fiúk és lányok, megannyi kis Isten, csupa hajlékony báj, főképp ha valamelyik mozgókonyha üstjének melegviével tisztára mosták őket. Ott maradtak az udvarias podesták, széles taglejtéseikkel és magasztos arcukkal, amelyet most már nem a sietve felszedelőzködő menekülők felé fordítottak, de készenlétben tartogattak a bevonuló győztesek számára, akik felé már minden padlásablakból zöld-fehérszíri zászlóval integettek. Ottmaradt a síkságok végtelen eperfasora és a magaslatok peremén a hasadozott nemesgesztenyefák, a fügefák, a szőlőlugasok, a kőházak és a függőhidak. Ott maradt dicsőséges csatamezőinek peremén Ausztria régi becsülete, igen, és ott maradt a szív is, amely ezt az Alpok lábánál elterülő országot, a mész-

falak túlsó partjáról, sóvárgásának minden idegszálával szerette. Az uccákon hosszú szutánban és fekete harisnyában lépdeltek a szikár papok, zárva voltak a szigorú, szófukar Palazzók, kőfalaik mögött a hűvös udvarokkal, papír és ócska holmi hevert szerteszét s még egyre özönlött ajtókból, kapukból, uccácskákából és terekről az emberek szennyesszürke áradata, hogy tovább vonuljon észak felé a ködbevesző hegyek irányában. És fenn, a szorosok magasában, a selyemhernyótenyésztők néma házikói mellett, mielőtt végkép búcsút vett az ember, még állt és dél felé bámult, ahol a lágyan hullámzó hegyek pihenőre tértek és a síkság úgy terült el, mintha a tenger nővére volna. Mégegyszer látni, ahogy felcsillan a folyó, mégegyszer a bágyadt zöldből előragyogó harangtornyokat és a fehér, kőből való városkákat a lejtők gesztenye- és fügefái között! És aztán át a hegyeken, el, ebből az országból, amelyet úgy szeretett az ember, mint az aráját s oly sokszor, oly bensőségesen s oly véresen ölelt át!

Babiloni nyelvzavarban, az engedelmesség eltépett gyeplőjével botladozó lába körül, minden a hóvizet görgető tej színű folyók forrásai felé tántorgott, amelyet elől a lövészárkokban nem lepott el annyira a vér és áldozat verejtéke, hogy még e szürke napokban is meg tudta őrizni katonai becsületét. Lándzsások, ragyogó gömbölyű lovakon, zászlót lengetve, érték utói a menetelőket, tovaúgó autókban tomboló és ünneplő olaszok szorították a menekülőket a ködtől csepegő falakhoz vagy az országutak árkaiba, amelyek már tele voltak a menekülés hulladékaival. Az, ami itt az égő raktárak tűzoszlopainak lángjai közt visszaözönlött, az már nem a hadsereg maradványa volt, népek voltak, amelyek egyszerre megfeledkeztek összetartásról és értelemről, államról és törvényekről és csak hazájukat, nyelvüknek hónát akarták minél előbb elérni, hogy megtudják, mi-

féle értelme lesz az életüknek az elkövetkező napokban, hetekben és esztendőikben. Megkezdődött a versenyfutás ösvényeken, elzárt utakon, szorosokon és hidakon keresztül mert aki kidőlt, aki hagyta, hogy a lándzsások kiszorítsák és elzárják az útját, az az ellenség kezére került. Egész ezredeket, brigádokat, hadosztályokat és hadtesteket kerítettek így körül, halomra kellett rakniok a fegyvert, ott hagyták az ágyúikat és a lobogódíszes falvakon és városokon át egy novemberszürke Olaszországba hajtották vissza őket, amelyen keresztül egy évvel ezelőtt még mint győztesek vonultak el. De mi maradt azok szívében, akiknek ez a fájdalom a szívet, az alvó szívet ébresztette fel keblében, most, hogy elérték a szorosok magasságát?

Danténak néhány verse, aki hajdan megénekelte ezeket a szürke mészfalakat is, amelyek mögött a császári hatalom trónolt, Shakespearenek néhány szava, akinek versében ez az ország annyira él, mint sehol máshol:

— Ily éjszakán, mint a mai, midőn az enyhe lég hízelgően csókdosta a fákat... Jöjj, lány, szerelmes éj! Jöjj, hozd el Rómeómat!

Mert soha, soha nem fogják elfelejteni a holdfény légies, áttetsző özönét, némely éjszakák tücsökciripelését és az álmokat, melyeket a völgyben pihenő fehér városok felé küldtek azok, akik ennek a nyárnak az elején hatalmas völgyeken át vonultak fel ide, véget nem érő menetoszlopokban, az utolsó rohamra. Mindenfelől jöttek, minden frontról mégegyszer idegyültek, valamennyi nép és nemzetség, hogy a szürkületben vérükkel keljenek versenyre ezért az országért. Elvázott immár a császárnak és valamennyi segítő népének ez a felejthetetlen lakodalmas menete Olaszország felé, összeomlott ez az utolsó véres roham. És most a császári népek maguk is

ködként oszoltak szét és a hegyi völgyeken át, ahonnan előtörtek volt, szürke oszlopokban özönlöttek vissza.

Az egyik magaslaton egy ütegparancsnok pihent meg a törzskarával: kantárszáruknál fogták sovány lovakat és pillantásuk a felfelé igyekvő lövészek felé szállt. Ahonnan jöttek, a széles síkság felől, füstoszlopok és porfelhők szálltak fel, minden út és országút felől, végtelemben vesző földeken át özönlött vissza a hadsereg. Maga előtt tolt a utat elrekesztő, siető trént, a menekülő tábori sütődéket, irodákat, üzemeket, mint valami sebesült ló, amely saját kifordult beleibe gabalyodik bele, minduntalan belekerült ebbe az értelmetlen, lármás cepekedésbe és a helységekben, ahol átvonultak, ott találták az elhagyott irodákat átkozott papírjaikkal, amelyek mögé ezek az irodisták mindez esztendőkön át nélkülözhetetlenné sáncolták el magukat. Az ütegparancsnok reggel még egy német-cseh zászlóaljzat látott elvonulni, az éneklő, ujjongó, visszafelé menetelő honvédek mellett. Az emberek vonszolták magukat, nehéz terhük alatt meg-meggörnyedtek, poros arcukon árkokat vont a verejték, gallérjuk nyitva és előrenyújtották sovány nyakukat. Elkeseredett, kis keskenymellű gyárimunkások vonultak utoljára, miközben körülöttük minden bomlottan menekült, az ellenség elé, amelynek előretolt lovasórszemei itt is, ott is feltűntek már.

Az üteg csak lassan haladt előre, kímélni kellett a lovakat, minden útkereszteződésnél várni kellett, mindenfelé bolondok hadonásztak pisztolyaikkal, hogy elsőnek furakodjanak be a végtelen menetoszlopokba. Az útszéli árkokban gyalogosok gubbasztottak, felszedelőzködtek és támolyogva csatlakoztak a menethez. Ott maradt a hadizsákmány, melyet az emberek egy ideig még magukkal cipeltek, amelytől nem akartak elválni: tarka

vászonhuzatos tollas ágyak, madárkalitkák, grammofoonok, ablakkeretek szétzúzott ablakokkal, függönyök, női fehérnemű, varrógépek, hajtószíjakkal, falitükrök és tudja az Isten, mi minden még; acélsisakok maradtak ott, rongyostalpú cipők, fegyverek, köpenyek, sipkák (úgy heverték ott ezek a holmik, mint elterült hullái egy hadseregnek, amelynek elszállt már a lelke). A fűből és az utak porából elszórt töltények villantak elő és korántsem látszottak olyannak, mint ami arra van hivatva, hogy embert öljenek velük. A legkülönbébb nyelveken tombolta és zihálta túl egymást a panasz és az átok, elhalt a szálnalmas német vezényszó, mert hiszen ez a nyelv és ez a vezényszó szintén az út porában és az útszéli árkokban hevert már, a többi ócska holmi között,

Hébe-hóba fegyverek dördültek el. Olyankor az emberek hanyatt-homlok rohantak előre, kocsikat döntöttek fel, elvágták a kantárszárakat és menekülni próbáltak sovány gebéikkel.

Hazátlan csavargóvá vált ez a sok ember, aki elszökött csapataitól és most, mint a juhnyáj, porfelhőt verve, fejetlenül és zihálva támolygott tova.

Lienznél az üteg vasútikocsikra bukkant. A sínek mentén mindenféle gyalogság táborozott, főzött és leugrott, ha a túlzásúfolt vonatok valamelyike indulni készült. Egy bosnyák zászlóalj is volt közöttük, amelyről a tüzérek jelentették, hogy tisztjeit fogságba vetette és bezárta egy istállóba. Estére készültek agyonlőni a tiszteket.

Egy tömzsi, robusztus vezérkari-százados, aki az üteghez csatlakozott, átment a bosnyák zászlóaljhoz. Szerbül beszélte rá a legényeket, legyen már egy kis eszük és engedjék szabadon a tisztjeiket. Néhány, a közelében lecsapó kézigránát azonban távozásra kény-

szerítette. A bosnyákok imámja, egy csukaszürke fezes vakbuzgó, és egy keselyűarcú öreg őrmester a százados után kiáltottak: igenis, törvényt fognak ülni a tisztjeik felett, mert egyesegyedül ők az okai, hogy a háborút elvesztettük és annyi bátor hős hiába ontotta a véréét. Az emberek ordítottak közben és kilőtték fegyvereiket.

A bosnyákokkal jószóval nem lehetett semmire se menni, ezt belátta a százados. Ezek a bosnyák-ezredek a legjobbakk közé tartoztak a Monarchia egész hadseregében, emberek, akik száz csatán küzdöttek át magukat, akik a taljánokat kövel kergették ki árkaikból, akik a német ezredekkel versenyt futva foglalták el a Tagliamento-hidakat, késsel a foguk között, begömbített ujjukkal az ellenség torkán. Olyan katonák voltak ezek, akikkel minden háborút meg lehetett nyerni, de háborút veszíteni nem volt szabad velük. Olyan legények voltak, akik sose tudták megtönni a bendőjüket, akik a menázsi-kiosztásnál a gulyást, a feketekávét és a kétszersültet egymás tetejébe csapták bele a csajkába, hogy végre egyszer alaposan megrakják a hasukat.

A törzstiszt visszaszaladt az üteghez és félrehívta az ütegpáncsnokot: — Van két gépfegyvered?

— Igen, kettő még van. Ezekkel valamikor lég-elhárító-szolgálatot teljesítettünk.

— Megbízhatók az embereid?

— Mindig egész rendesen viselkedtek. Beszélni ugyan nem tudok velük, mert töről metszett magyarok, de eddig még egy se szökött meg közülük.

— Akkor a biztonság kedvéért adj melléjük még néhány altisztet. A gépfegyvereket most mindjárt felállítjuk itt és eltakarjuk néhány sátorlappal. Aztán gyűjtass be a mozgókonyhában és ha minden készen áll, hívass. A törzstiszt távozott, pár lépés után még egyszer visszafordult: — Hogy mit főzz? Vízet! Fontos, hogy az üst gőzölögjön.

A mozgókonyha mellett felállították a gépfegyvereket, szétterítették a sátorlapokat, a magyarok mellé néhány altiszt került. Az üstből felszállt a gőz.

A törzstiszt visszajött: — Minasch! Minasch! — kiáltott át a bosnyákoknak, akik nyomban odarohantak csajkáikkal, egymást kiáltották túl, mint a gyerekek és körültolongták a szakácsot. — Minasch! Minasch!

A százados megparancsolta a vén őrmesternek: valamennyi emberét hívja ide, nehogy valaki kétszer kaphasson a menázsiból. Az őrmester valamennyi legényét odaszólította. Arcukon már nyoma se volt a rossz szándéknak és a haragnak: végre egyszer enni akartak, mozgókonyhájukat ott kellett hagyniok az állásokban, vagy menetelés közben hagyták el.

A százados nyugodtan fel-alá sétálva várt, míg teljes létszámban össze nem gyűlt a legénység, a vén őrmestert még arra is felszólította, teremtsen egy kis rendet a bandában. Úgy — most rend is volt, most már kioszthatták a menázsit, A hosszú fickók mohón sandítottak az üst felé.

A százados intett, a sátorlapokat felemelték, a gépfegyverek kopogtak egy sort, a golyók ott fűtyültek el a bosnyákok feje fölött.

— Itt maradni! Állj! Kezeket fel! Aki moccan, keresztül lőjük!

Százak torkából tört fel a düh kiáltása. De aztán meglátták a magyar katonákat a gépfegyverek mögött, felismerték, hogy itt nincs mit tenni, morogva és sötéten magasra emelték a kezüket.

— Szabadon engeditek a tisztjeiteket! Ide hozzátok azonnal! Ha a tisztjeitek közül egynek is baja történik, ember nem kerül el élve innen. Kész. Egy negyedórát várok. Értettétek?

Az emberek pár pillanatig tanácskoztak. Tudták, hogy itt éppoly kevésbé megy tréfára a dolog, mint ahogy

ők se tréfáltak a cseh légionáriusokkal, akiket a Piavénál elfogtak és sorban felkötöttek az eperfákra.

A vén őrmester és néhány legénye elindultak és pár perc múlva a tisztjeikkel érkeztek vissza.

A tisztek nem nevettek, nem örültek, földreszegzett pillantással mentek át a tűzérégiékhez. Az öreg alezredesnek könny szökött a szemébe, amikor zászlóalját magasra emelt kezekkel látta itt a gépfegyverek előtt. Szégyen, gyalázat! Micsoda menekülés! Micsoda élet, amelyet az ember ily módon kap vissza ajándékkul!

A vezérkari-százados odament a zászlóaljparancsnokhoz és kezet nyújtott neki: — Úgy, ez tehát sikerült volna. Van valami kívánsága még, alezredes úr?

Az alezredes helyett szárnysegéde felelte, hogy a legénység elvette minden holmijukat, semmijük se maradt, csak ami a testükön van.

— Erre kemény vigyázzban a vén őrmester ugrott ki a sorból és jelentette: már parancsot adott, hogy hozzák vissza a tisztek kosarait és holmiját. És csakugyan, a réten át, már jöttek a falu felől a kosarakkal és hátizsákokkal megrakodott tisztiszolgák.

— Minden rendben? kérdezte a százados.

— Minden rendben, felelte a zászlóaljparancsnok. — De az előbb azt kérdezted, van-e még valami kívánságom? Kérlek, ha szerét ejtheted, adass az embereimnek egy kávé. Úgy viselkedtek ugyan, mint a vaddisznók, de tudod, mindig derék és jó katonák voltak!

— Tudsz ezeknek a rablóknak egy kávé adni? kérdezte a százados az ütegparancsnoktól. Véletlenül tudott. Az őrmester közölte ezt a bosnyákokkal és a vad fiúk éltetni kezdték a főhadnagyukat, akit még egy negyedórával ezelőtt agyon akartak löni. De a tiszt a zsviót csak egyetlen egy zamatos káromkodással köszönte meg.

A bosnyákok letelepedtek a mozgókonyha köré. A kávéra várakoztak, amelyet a szakács ép az imént öntött

a fortyogó vízbe. A magyarok ott maradtak gépfegyveik mögött, és a bosnyákok tisztjei sátraikat áttelepítették a tüzérségek táborozó-helyére. — Szegény fiúk, mondta az alezredes a törzstiszteknek, — ezek is megérdemelték volna, hogy jobb vége legyen a háborúnak.

November hetedikén, egy küldöttség élén gróf Károlyi Mihály jelentkezett a Balkán-hadsereg parancsnokánál Franohet D'Esperey francia tábornoknál, hogy a fegyverszünettel összefüggő kérdésekben tárgyaljon vele. Amikor a küldöttségéből az egyik századost bemutatta a tábornoknak, mint a katonatanács tagját, a francia egészen nyersen elfordult és mondta: — Ez az ország mélyre süllýedt.

Gróf Károlyi ezután felolvasta a magyar népkormány memorandumát. A tábornok olykor félbeszakította és a „Magyarország“ szót minden alkalommal bosszúsan „magyarokra“ helyesbítette.

A Budapesten kitört népforradalom, olvasta fel Károlyi, a régi feudális, poroszbarát kormányt megbuktatta és a reakciót elsöpörte. — Mi már nem a király minisztereiként állunk ön előtt, hanem mint a magyar nép, Kossuth népének, megbízottai. November elején, hivatalbalépésünk napján, valamennyi front magyar csapatainak parancsot küldtünk, hogy azonnal tegyék le a fegyvert, mert nem akartuk szerencsétlen országunkat újabb vérfecsérlés kockázatának kitenni. Ezt a parancsot a főparancsnokság csak részben engedte át, hogy a világ előtt ezzel is árnyékot vessen a magyar kormány függetlenségi törekvéseire. De azok a csapatok, amelyekhez, ennek ellenére is, eljutott a parancs, letették a fegyvert. Tiltakoztunk az ellen is, hogy Weber tábornok a régi Monarchia nevében folytathasson tárgyalást, miután ez az államalakulat már megszűnt és a független Magyarország

nevében senki más tárgyalásokra feljogosítva nincsen, csak a magyar nép megbízottai, akik íme ezért jelentek meg itt ön előtt.

— Magyar nép, ilyen nincs, felelte a tábornok. — Ön csak a magyarok nevében beszélhet itt. Magyarország népei nevében én fogok itt szólni!

A gróf az ajkába harapott és kissé színtelenebbül folytatta: — Ünnepelesen hangsúlyozzuk, hogy semmi-féle felelősséget, se jogi, se erkölcsi, se belpolitikai, se külpolitikai vonatkozásokban, nem vállalunk a levitézlett rezsimnek ténykedése miatt.

— Nehezen fog kibújni e felelősség alól, felelte a tábornok.

A gróf előadta, hogy kormánya pacifistákból és a népszövetség szenvedélyes híveiből áll, hogy ők úgy a délszláv államot, mint a cseh államot elismerik, de a békekonferenciától kérik az új határok megállapítását.

— Igazságos határok lesznek, felelte a tábornok.

— Tudjuk, hogy a kivitel útja-módja annak az értelmében és szellemében történik meg majd, amely önt áthatja tábornok úr. Reméljük, hogy az ön döntései a gyakorlatban is meg fognak felelni azoknak a magasztos elveknek, amellyel az Entente, főképen pedig a francia nép, velünk szemben mindig is viseltetett. Kérjük, tábornok úr, védje meg szerencsétlen népünket minden erőszaktól, — hiszen Magyarország november elseje óta, amikor is kikiáltottuk nemzeti függetlenségünket, nem ellenséges állam többé, hanem semleges föld. Ha eljön majd az országunkba, tábornok úr, meglátja, mindenütt rokonszenvre talál. Éppen ezért arra is kérjük, ha idegen csapatok jönnének Magyarországra, franciákat, angolokat, vagy amerikaiakat küldjön, (persze ne gyarmati csapatokat), és ne románokat, cseheket, vagy szerbeket.

Ez hosszú, kicsit gyermekes kérés volt, amelynek a tetejébe a gróf szerényen még egy kis szentet is kért.

A tábornok egy papírlap után nyúlt és onnan olvasta le feleletét:

— Rákóczi és Kossuth, oly nevek, amelyeket minden francia tisztelettel ejt ki. Ezzel a Magyarországgal szemben Franciaország rokonszenvvel viseltetett egészen 1867-ig. Magyarország mindaddig a német gyámság ellen harcolt, attól fogva azonban német pórázra került és özszeesküvő társa lett a németek ama rabló mohóságának, amely mindig Franciaországgal találta magát szemközt. Ennek az 1867-es Magyarországnak ellenségei a franciák, ennek a Magyarországnak Németország sorsát szántuk. Önök a németekkel masíroztak, lakoljanak is a németekkel. Magyarország bűnhődni és fizetni fog! Ez az invázió nem a gazdagokat éri majd, (a tábornok a magyar küldöttség szociáldemokrata tagjai felé fordult) hanem a szegényeket, akik nem tudják otthagyni az országot! Ön Magyarország népeinek nevében beszél! De ön csak a magyar népet képviselheti. Ó, jól ismerem a történelmüket! Önök valamennyi nem magyar nemzetiséget elnyomták az országukban, így váltak azok ellenségeikké: a csehek, a szlovákok, a románok és a délszlávok! Ezeket a népeket a kezemben tartom. Ha kinyitom a kezem, ezek a népek megrohamozzák és elpusztítják önöket! Azt hiszi, elfelejtettem, hogy gyalázták az újságjaik Franciaországot?

— Nem mind! Csak a konzervatív lapok! — vetette közbe a bizottság egyik tagja.

— Elég! Elég! Tudom! — dörgött a tábornok, későn érkeztek, uraim! Két héttel ezelőtt talán még használt volna valamit semlegességi nyilatkozatuk, de ma már nem, amikor hősi seregeim élén bevonultam Belgrádba. Jócskán elkéstek.

A magyar urak ugyancsak lógatták a fejüket, amikor a tolmács lefordította a tábornok feleletét. Franchet-D'esperey aztán Károlyival és Jászával visszavonult,

hogy átnyújtsa nekik a részletes feltételeket. Kicsit más-kép mint Diaz, az olasz főparancsnok, aki beérte azzal, hogy a német csapatok vonuljanak el, a balkáni haderők parancsnoka a németek azonnali lefegyverzését követelte. Károlyi, aki jól tudta, milyen sors éri ezzel Mackensen Romániából visszavonuló hadseregét, ezt a feltételt ellentmondás nélkül vette tudomásul. Még mindig remélte, hogy elvonul Magyarország felett a vihar, ha elég mélyen hajol meg és elszakít minden régi köteleket.

Villach, Laibach és Innsbruck széles völgyi medencéiben érték el a visszaözlő tömegek a vasutat, A tréncatonák, a járművek személyzete, a különféle hadseregüzemek, a pékségek, kovácsműhelyek, egyenruha-raktárak, tárházak emberei mind-mind visszafelé igyekeztek, a véres színház egész zsinórpádlása, mind a támaszték és a rudazat, amely tartotta a frontot, recsegett-rovogott, tomboló, ordító, egymás hegyén-hátán tolongó tömeggé bomlott szét; megrohamozta a túlsúfolt vonatokat, a lépcsőre, az ütközőre, a kocsik tetejére mászott, ittasan a .zsákmányolt bortól, haza, kelet felé, észak felé, nyugat felé, haza, a kis falvakba, haza a nagy városokba, haza a földekre és a mezőkre, haza a külvárosok szűk uccáiba. Csak haza, csak haza! A széles völgyi medencékben csak a szegény, szegény lovak maradtak, a romokká szétdúlt raktárak, a szétszórt, széttaposott jószágok, liszt, kézi-gránát, vörös gázmuníció, felborított autók és összetört kocsik között. A szegény, szegény lovak.

Öreg parasztok jöttek botokkal és elkergették a téli-
vetésről a csapatokba verődött éhes állatokat, letépték róluk a szerszámokat és a sokszorosán összecsomózott és megfoltozott csalánhevedereket otthagyták. Hazatereltek néhány fiatal állatot, amelyet sikerült elfogniok,

de nem bíztak már a helyzetben, előre bántódtak, hogy majd egy szép napon újra elrekvirálják tőlük a jól felhizlalt lovakat. Mert a legtöbb ló, amelyet itthagytak a trén, bolyhos, téli szőrözete alatt csupa csont-bőr volt, a visszavonulás közben alaposan megostorozták és megnyúzták őket.

Valóságos lókorházak maradtak itt, és a koszos, sovány gebék szétszóródtak a mezőkön és a földeken; lovak, hátukon gennyes nyomott-sebekkel, lehajtott fővel álltak és egész testükben reszkettek. És a szerencsétlen állatok messzenyúló csapata fölött ott kerengélt a varjak károgo, s mindegyre sötétebb felhője.

Minden lófajta képviselve volt itt: a nagy, nehéz puffadthasú hidegvérűek, összekuszált sörények, farkok és gubancos bokaszőr, szelíd szem és lógó szőrös ajak; kis, borzas oroszországi panje-lovak, amelyek a nehéz gebék mellett olyanok voltak, mint a kecskebakok, ezek mindennel beérték, amit találtak, hiszen otthon is aligha volt jobb dolguk, befogni viszont egykönnyen nem lehetett őket, mert a legvadabb vágta után is, éjen át, hegyen át, bámulatos gyorsan új erőre kaptak. Ukrajnai és romániai csikók, amelyeket úgy dobtak bele a háborúba, mint a parázsló tűzbe a zöld rózsát s amelyek, mint igásállatok, éhségükben fenn a hegyek közt túlevelet faltak és véreset vizeltek aztán; karcsú, hanyag magyar-lovak, amelyek nyereg és szerszám híjján, meztelennek látszottak, ha a parasztok közeledtek, kis csapatokba verődtek és kísérteties gyakorlatozásokba fogtak, a zúzmarával fedett mezőkön lovas nélkül mutatták be a legkülönbélebb lovas-figurákat.

Imitt-amott, a bokrok és mélyútak védelme alatt, kis füstoszlopok szálltak fel, galíciai és ukrainai kocsisok, boszniai hajcsárok, hosszúhajú, erdélyi hegyi-mócok, öregek parasztviseletben, akik letépték a fekete-sárga hajtókát, ülték körül a kis tüzet, lóhúst sütöttek és türel-

mesén várták, mikor kerül rájuk a sor a továbbutazásban. Ide-oda osontak a kis tüzek körül az orosz hadifoglyok, akik a kötélpályánál és az országúti munkáknál dolgoztak és most nem tudták, hová menjenek. Ezek az emberek, akiket a háború békés falvaikból ilyen messzire sodort, össze-vissza beszéltek a világ valamennyi nyelvén és mégis alig néhány szó volt az, amit hallani lehetett: Testvér. Kenyér. Asszony. Gyerek. Otthon — és béke! Béke! Béke!

Az egyik ilyen tüzecke köré — Laibach, Innsbruck, vagy Villach mellett történt-e — csak az biztos, hogy valamelyik völgyben, amely mögött a hegyek ködfátyolos fala emelkedett a magasba, estefelé egy aféle tréfamester lopakodott a tűz köré és a máris levitézlett német szolgálati nyelvet utánozva elkiáltotta magát: — Antretjen! Vergatjerung! De a parasztok ülve maradtak a tűz körül és nevettek, mintha valaki egy nehéz nap után álmában beszélne. — Befell is Befell! — gúnyolódott tovább a tréfamester, — antretjen! Akkor azonban egy szürkeszakállú orosz lépett oda hozzá, trénsipkáját visszabilentette homlokáról a fejére és komoly hangon mondta: — Testvér, nincs már parancs. Most már csak az Isten parancsol.

A faluszéleket a helybeli védőőrség szállta meg vagy azok a csapatok, amelyek az új délszláv állam rendelkezésére bocsátották magukat. Az idegen népet, a háború ittrekedt morénáját, éppúgy újra meg újra felrebbentették ültőhelyükből, mint a sok tévelygő lovat.

Hazatérő olaszok vonultak át a falvakon, örömittasan lengették meg sapkájukat és kiáltották: Pace! Pace! Pace! A völgyek lassan kiürültek. A háború elszivárgóit, mert nagy a föld, völgyeivel és redőivel, évezredes ráncaival, és hamar eltűnnek benne az emberek. Csak a rongy és a szemét, a széttört kordék, a felborított kocsik és a szegény lovak maradtak ott. Ebből már nem volt mit

kikaparni, kár volt a töltényre való puskaporért, ezeket elkergették a földekről és a mezőkről, az erdőkbe vették be magukat, ott rogytak össze, felpuffadtak, kalimpálni kezdtek a földön merev lábukkal, amelyen még ott csillogott a vas és magukra szabadították a varjak megszámlálhatatlan felhőit. Már lehullott az első hó és reggelenként befedte a sötét halmokat. Az ottmaradt lovak csapatokká verődtek össze és bekóborolták az országot, éjjel legeltek, a szalmatetőket is lelegelték s ha embert láttak: uccu neki. Az űzött lovak aztán átrobogtak éjjel a hallgató falvakon és újra eltűntek a homályban.

Míg egy szép napon katonák jöttek kokárda nélkül, összeterelték a lovakat, amelyik nem tudott szaladni, azt lepuffantották, a bolyhos csontvázakat belezsúfolták a várakozó marhakocsikba — még mindig volt hely, még egy pár gebét be! — és a nagyvárosokba vitték a lovakat, a vértől büzlő vágóhidakra, onnan a húst az üres boltokba szállították, amelyek előtt már hosszú-hosszú sorokban álltak az emberek, ki-ki türelmesen várva és a kemény csapásokkal szétdarabolt húsért gyűrött, ragadós bankjegyekkel fizettek.

A parlament leeresztett redőnyeivel olyan volt mint egy nagy, bezárt uszoda, amely előtt ott maradtak a hideg, novemberi időjárásban a rómaiak és a görögök kopaszfejű történelemtudósai és hosszú fürdőköpenyükben és vászonlepedőjükben szánalmasan dideregtek.

A számos szoba egyikében, amelyek felé a hideg, szigorú és barátságatlan folyosókon át vitt az út, egy társaság tartott összejövetelt, amely magát kissé önkényesen „Első osztrák katonatanácsnak“ nevezte. Alig-haem az orosz példa lebegett előttük, de nem igen tudnám más tennivalójuk volna még azonkívül, hogy ezt

a merész nevet magukra öltötték. Egyelőre tehát ott ültek ebben a klubszobában és tanácskoztak.

Az ilyen tanácskozások akkoriban napirenden voltak, mert mennél kevésbé tudták az emberek, mit tegyenek, annál többet tanácskoztak. Ha valahol pár ember véletlenül összeverődött, azonnyomban elszaladtak az egyik minisztériumba (az új, tágas hadügyminisztériumi épület különös előszeretettel örvendett), gyorsan bevettek magukat az egyik szobába, ép olyan gyorsan felállítottak egy parancsnokságot és aztán körbe-teleionálták a várost. Jelentéseket írtak, beadványokat csináltak és parancsokat küldtek ki, amelyeket azonban a még ép-eszüket megőrzött ordonáncok ott az épületben eldobták az ajtó mögé. Vagy iratok közt kotorásztak, bűnösöket kerestek és a sietve összehordott anyagot sebbel-lobbal tüzes vezércikké hasznosították. Egész kávéházi törzsasztalok tették át székhelyüket a hadügyminisztériumba, báméskodtak, a cigarettacsutkát a földre dobták és hanyag kézmozdulattal vették át az iratokat és parancsokat a még mindig feszes vigyázban jelentkező tisztektől.

Nagy választékban szálltak körül a városban a róluk szóló többé-kevésbé jó tréfák. A vörösgárda egyik parancsnoka, egy izgága, mindig felhevült riporter fel akarta gyűjtani a reakció valamelyik fészket (lehetőleg olyat, amely ízléstelenségével amúgyis zavarja a város harmóniáját), hogy aztán erről a tűzvészről lángoló tárcát írhasson. Amikor azonban eltérítették ettől a szándékától, csak azért is megostromolta a Neue Freie Pressét, amelynek egyik békés munkatársa volt történetesen a fivére is, aki kiüzente, hogy ezt a sületlen viselkedést megírja majd a mamának.

Ezekben az izgatott időkben hatoltak be tehát a parlamentbe is, hogy ott megalakítsák az első katonatanácsot.

Egy ulánus főhadnagy, akinek a kabátujjára nagy halálfej volt hímezve, az újonan jöttek némelyikét félre hívta: — Kedveseim, kár a gőzért, most mindnyájan egyenlőek vagyunk, nincs többé különbség, itt az első katonatanács.

Egy foghíjas, a Práterből való hintáslegény, akinek rongyos ruhaujjából előkukkant tetovált csuklója és sovány arcán meg-megrándult az alig leplezett gúny, valamint egy kihízalt irodista-altiszt kivételével, akinek sajtfehér kerek arcát sose simogatta frontlevegő (olyan arcbőre van, mint egy disznónak, mondta róla egyszer az ezredese), az egész katonatanács csupa tisztből állt, és valamennyien egyszerre tátották ki a szájukat, hogy túlkiabálják egymást. Olyanforma volt az egész, mint egy vegyes tiszti-kompánia, amely, noha az idő alaposan előrehaladt már, nem tud elhatározásra jutni: aludni menjen-e és valami ellenállhatatlan kényszer hatása alatt egyre csak beszél, beszél, be nem áll a szája.

Miről beszéltek? Ó, hiszen teljes négy esztendőn át eleget kellett a szájukat fogni! Most tehát mohón tört szabadjára a szó! Mindenekelőtt az alkalmatlan aktív tiszteket kezdték el szidni, akiknek hibái folytán veszítettük el a háborút. A vezérkar ellen dörögtek, amelyet, úgy ahogy van, és külön-külön, fel kell akasztani. Öklükkel az asztalt csapkodták és olykor-olykor a keszeg, foghíjas hintáslegény felé sandítottak, aki csendesén mosolygott ezen a túlaradó szereteten, amely az ő személyen keresztül a népnek szólt és aztán unatkozva bámult újra az alkarjára tetovált női fejekre,

A vezérhangot s úgy látszott a vezetést is ebben az izgatott gyülekezetben, egy szürkehajú főhadnagy ragadta magához, akiben első pillanatra fel lehetett ismerni a hivatásos politikust: ügyesen keverte a kiáltozók szavai, sőt olykor-olykor hegyezetlen ceruzájával aligha-

nem jegyzeteket is csinált. Úgy, most azonban már elég volt, most ő maga állt fel és sikerhez szokott hangján beszédbe fogott, hogy mindenki elsápadt az irigységtől, akinek eddig még nem volt ideje, hogy az új idők új varázsigeit megjegyezze magának. Most derült ki, mennyire kell sietni, hogy az ember el ne maradjon kora és annak szókincse mögött. Még a halálfejes ulánus is megértette, bár egész életén át mindig és mindenütt ő volt a legostobább, mert szüntelenül azt kiáltotta: — Úgy van, úgy van! Itt a forradalom és most valaminek történnie kell.

Hogy mi a legsürgősebb teendő: csóstitül dőlt a jótanács. Egy amputált azt kérte, hogy minden fontosabb állami hivatalba amputáltakat helyezzenek, egy vak a vakok nevében beszélt (milyen reménytelen és borzalmas, hogy még a szerencsétlenség se nemesít s pecsételi le az ajkat), s valamennyien levegő után kapkodva ziháltak a sietségtől, amely most valamennyi gondolatukat lekötötte, mint lökhetné őket a hatalom csúcsára ez a zendülés, mint vihetnék, tolhatnák előre őket a hőmpölygő tömegek. Egyedül a kövér irodista-altiszt maradt nyugodt, neki nem kellett miért izgulnia, pártigazolványa már a zsebében volt.

Egy tiszt, aki véletlenül vetődött ebbe a különös gyülekezetbe, miután egy ideig hallgatta, miről van szó, lassan felállt és kibicegett.

A folyosón a szociáldemokraták régi vezérével Viktor Adlerrel találkozott, aki éppen zihálva és levegő után kapkodva jött ki az ülésteremből és csukott szemmel, arcán már a halál árnyékával, az ajtónak támaszkodott.

— Miféle lárma ez itt benn, — kérdezte az öreg ember a fiatal tisztet.

— Egy katonatanács.

— Miről tanácskoznak?

— Semmiről! Bolondok!

— Mit kéne tenni ezekkel a bolondokkal?

— Rájuk zárom az ajtót és a kulcsot bedobom az árnyékszékbe.

— Gondolja, hogy ez használ?

— Pillanatnyilag mindenestre. Mert be lesznek csukva és nem jöhetnek ki. És anélkül, hogy bevárta volna az öregember válaszát, a főhadnagy már is fordított egyet a kulcson, kivette a zárból, a legközelebbi árnyékszékbe dobta. Aztán a jól végzett munka örömeivel, könnyű szívvel, lépett ki a Ringre.

— Azon az állásponton vagyok, hogy ünnepélyesen hirdessük ki Német-Ausztria csatlakozását a német köztársasághoz, mondta az új államalakulat jövőjével foglalkozó, végtelenbe nyúló ülések egyikén dr. Renner államkancellár, professzor Seipel, császári miniszternek. Még se hagyhatjuk annyiban, hogy ezután a szerencsétlen háború után Német-Ausztria maradjon meg a Habsburgok egyedüli koronajóságának. És ezzel az a kérdés is eldőlt: monarchia legyen-e vagy köztársaság? Ha Ausztria császárság marad, akkor nem egyesülhetünk a testvéri, nagy német köztársasággal.

Seipel, akinek éles, sápadt arcát hamar pír futotta el, nyugalmat erőltetett magára: — Most is, mint mindig, ellene vagyok, hogy a csatlakozást ilyen nyíltan közhírré tegyék. Ön, kancellár úr, a csatlakozást pártokokból kívánja.

— És ön, professzor úr, pártokokból van a csatlakozás ellen, felelte Renner.

— Én külpolitikai okokból ellenzem a csatlakozás nyílt deklarációját, felelte Seipel.

Ha valamennyi nép és nemzetiség visszatér testvéreihez, a Monarchia népbörtönének határain kívülre,

mondta Renner, Triest és Dél-Tirol olaszlakta részének olaszai Itáliához, a horvátok és szlovének Szerbiához, a románok Romániához, ha a népállam eszméjének nyomása alatt a csehekkel sosem egyesült szlovákok is Csehszlovákiához csatlakoznak, nincs a világnak olyan hatalma, amely megakadályozhatná, hogy mi, németosztrákok, ne csatlakozzunk a német birodalomhoz. Wilson nyilatkozatai túl világosan szólnak. Tegnap Seitznél járt Wilson követe, aki csak megerősítette ebbeli véleményünket.

— Mindazonáltal nem helyeslem, hogy ezt a kérdést ezidőszerint szőnyegre hozzuk, felelte Seipel.

— Mi viszont holnap már beterjesztjük a törvénytervezetet, hogy Német-Ausztria köztársasággá és a német köztársaság részévé kiáltassék ki.

— Ausztriának ez éppoly kevésbé lesz hasznára, mint a német köztársaságnak, — felelte Seipel. — A német birodalomnak ön csak ártani fog ezzel! És talán még se ez az ön szándéka.

— Míkép árthatna ez a deklaráció Németországnak? Németország Elzász-Lotaríngia elvesztése fejében olyan területhez jut, amellyel vesztesége busásan megtérül!

— Kancellár úr, gondolja csak át egyszer a helyzetet: A központi hatalmak elvesztették a háborút. Most pedig két hatalmi csoportot kell megkülönböztetnünk; azt, amelyiknek egyetlen célja, hogy feldarabolja és évtizedekre tehetetlenné tegye Németországot, és azt a csoportot, amely csak a Monarchia feldarabolását tartja szem előtt. Az első csoportba Franciaország és Anglia sorolható (de Anglia csak annyira, hogy Franciaország ezzel ne váljék túl hatalmassá). A második csoportba Olaszország és a vezetése alatt álló nemzetiségi államok tartoznak.

— Professzor úr, felelte Renner gyorsan, csak nem

akarja azt állítani, hogy Olaszországnak és Jugoszláviának bármiféle közös célja lehet?

— Egy dologban mindenesetre közös a céljuk, — felelte Seipel, — tudniillik abban, hogy fel ne támadjon a halott, amelynek öröksége körül perlekednek mostan.

— De miért egyedül miránk ne vonatkozzék a népek önrendelkezési joga?

— Ha a csatlakozást nyíltan közhírré tesszük, felelte Seipel, Franciaország joggal fenyegetve érzi majd magát. Franciaország, amelynek egyetlen hadicélja az volt, hogy Németországot gyöngítse, nem adhatja beleegyezését, hogy a háborúból egy nagyobb és népesebb Németország kerüljön ki. Megkettőzi majd a nyomást a Rajna-vidéken és nyugaton keres kárpótlást azért, amit Németország ezzel keleten nyerne. De ez csak a kérdés egyik része. Nemcsak Németország-Franciaországról van szó, ez a dolog bajt keverne Ausztria-Magyarország és ellenfelei között. Elsősorban is Csehszlovákiára gondolok! Tudom, hogy ezidőszerint Wienben abban reménykednek, hogy Csehország és Morvaország németlakta része, a német Szudéta-vidék Ausztriával együtt csatlakozni fog birodalmi testvéreihez. Ebben a vágyukban borzalmas csalódást kell majd megélniök. Mert tízmillió német csatlakozását ezidőszerint se Franciaország, se egykori ellenségei közül bármely más állam nem tűri el. Képzelve csak, mi történt volna, ha valaki annak idején, a békeidőkben, ajánlani merészelt volna a Monarchia illetén feldarabolását! A világ fegyvert fogott volna Németország ellen!

De mégis csak világosan le kell szögeznünk az álláspontokat! mondott ellen Renner.

Okosabb, ha az ember hallgat bizonyos jogairól és csöndben próbálja kivívni e jogokat, semhogy felkeltse az ellenség figyelmét és tiltakozását provokálja, felelte Seipel. — Amíg Csehszlovákia fennáll, mindent

el kell követnie, hogy a csatlakozást megakadályozza, mert különben Németország két kiugró része, (éppen a mi Német-Ausztriánk és Szilézia), úgy átkarolná, hogy levegőhöz se jutna.

— Ellenkezőleg, Csehszlovákiának éppen arra kéne törekednie, felelte Renner, hogy megegyezésre jusson az új Németországgal. Mivel pedig mindakét országban szocialista kormány kerül uralomra, ez nem is lesz nehéz.

— Ismétlem, kancellár úr, mondta Seipel, hogy a külpolitika valami egészen más, mint a pártpolitika. A megnagyobbodott Olaszország erejét se szabad ezidőszerint lebecsülnünk. Nem tudjuk, hogy a jövőben milyen mértékben avatkozik be majd Olaszország a Duna-medence kérdésébe. Nem tudjuk, nem ambicionálja-e, hogy ezen a területen Wien örökébe lépjen. Ez az állam azonban csak akkor léphet Wien örökébe, ha Wienben nem Németország székel!

— Mi az ön tanácsa tehát professzor úr?

Seipel mosolygott: — Egy régi osztrák recept: Várni és hallgatni! Ha mi itt beszélünk és jobbra-balra nyilatkozgatunk, a világ szeme megakad majd rajtunk és felismeri, hogy a tervezett megoldások egyike se teljes értékű, hogy valami mindig ott marad az alján: Ausztria.

— Viszont, ha nem csatlakozunk, rövid úton elbánnak velünk, — felelte Renner, — Ennek a számlának a maradékát egyszerűen felosztják majd.

— Ön túlbecsüli ellenfeleinket, — felelte Seipel. — Egynéhány évig abból kell majd élnünk, hogy egyik államnak sincs szíve hozzá, hogy átengedje a másiknak területeinket. Ön azt mondhatja erre, hogy ez szánalmas „politika. Erre viszont azt felelhetem önnek, valóban, de mi magunk is csak szánalmas maradvány vagyunk. Kettőnk között, köztünk és Németország között, ez a kérdés nem nyerhet megoldást újabb háború nélkül-

A politika nem más, mint hogy megbecsüljük a lehetőségeket és az óhajtott célt a legkülönfélébb utakon próbáljuk megközelíteni. A politika játék. A politikának nem válnak előnyére az olyan nyilatkozatok, amelyeket valóra váltani erőnkön felül áll!

Renner felpattant: — Amit ön itt politikának nevez, azonos a régi kormányoknak azzal az antidemokratikus politikájával, melyet Wilson is annyit ócsárolt! Ennek a politikának ki kell pusztulnia napjainkból. Háborúk és katasztrófák járnak a nyomában! Mi nevén fogjuk nevezni a céljainkat...

— És ezzel elrekesztjük e célok felé vezető utakat!

— Ön azért van Németország ellen, mert Németország ma szociáldemokrata! — kiáltotta Renner. — Reakciós Németországhoz már régen csatlakozott volna!

— Gondoljon csak arra, — felelte Seipel, — hogy Belgium se csatlakozhatott Franciaországhoz, mert Anglia nem tűrte!

— Akkoriban egy királyt lehetett közbetolni, — felelte Renner.

Seipel kutatóan nézett a kancellárra. Renner érezte pillantását és meg is felelt rá: — Ausztria azonban köztársaság lesz!

— És az összes többi köztársaságok tiltakoznak majd efféle önrendelkezési jog ellen! Még akkor is, ha minden országban az ön pártja kerülne kormányra, ön túlbecsüli pártjának hatalmát: éppoly kevéssé tudta megakadályozni a háborút, mint ahogy demokratikus eszméit sem tudja majd más államokra rákényszeríteni.

De hiszen Ausztria mindig a német birodalom része volt! — mondott ellen Renner. — Ausztria mint császárság alig száz esztendő és csak ötvenkét éve nem vagyunk a német szövetség tagja.

— Nem is Ausztria volt, amely megbontotta ezt a német birodalmat, — felelte Seipel. — Az, ami itt nem

egyezik és amihez nem lehet hozzányúlni anélkül, hogy az egész nagy kérdést meg ne bolygatná, a német történelemnek benső meghasonlottságából ered. A hétesztendő háború éppoly kevéssé oldotta meg ezt a kérdést, mint a nikolsburgi béke, A jövőben is csak egy nagy államférfi oldhatja meg, Addig azonban türelemmel kell lennünk, Poroszország túl hamar szüntette be előnyomulását, vagy, ha úgy tetszik, a túlságig folytatta, A Monarchia felszámolása olyan pillanatra esik, amely Németországra annyira kedvezőtlen, hogy az örökségből nem veheti ki a részét. Ezért tartom helytelennek, hogy most sokat beszéljünk erről. De hát bármilyen hibásnak lássam is, ez önt már aligha fogja eltéríteni a szándékától. De a visszhang, amely nyilatkozata nyomán támad majd, okulásra fogja kényszeríteni. A külpolitika nem pártkérdés! A külpolitika minden erő megbecsülését követeli, úgy a jelen, mint a múlt erőit! Ismétlem: ön parlamenti nyilatkozatával nekünk is, Németországnak is, csak ártani fog!

November tizenegyedikén tizenegy órakor megjelent Schönhrunban az utolsó császári kormány két minisztere, Lammasch professzor, mint miniszterelnök, és von Gayer, mint belügyminiszter, hogy a császár elé terjeszszék azt a kiáltványt, melyben lemond az uralkodói jogok gyakorlásáról,

A császár felkészülve fogadta az urakat, akiknek nem volt könnyű ez az út. Von Gayer lovag akadozva bökte ki a bevezető szavakat: A német császár menekülése Hollandiába és az a tény, hogy valamennyi német uralkodóherceget megfosztották trónjától, őfelsége helyzetének jelentékenyen ártott; Wienben is félni kell a népszenvedély kitörésétől, A minisztertanácsnak csak Őfelsége és a felséges család java lebegett szeme előtt,

amikor erre az elhatározásra jutott, amely minden császárhű és hazáját szerető polgár és állami alkalmazott számára a legnehezebb feladat, amely valaha is kijutott az életében. Hosszú és heves tanácskozások után a következő elhatározásra jutottak: a lemondást el kell kerülni, mivel minden utat elzárna, hogy a császár a jövőben újra megkezdhesse uralkodói tevékenységét; a trónfosztástól pedig mindenképen meg akarták kímélni öfelségét; éppen ezért, Seipel professzor tanácsára, közéleti választottak; éppen ezt a kiáltványt, amelyet most íme aláírásra terjesztenek elő s amelynek lényege, hogy a császár lemond — hozzátehetjük és hallgatólagosan kiegészíthetjük — ideiglenesen mond le az uralkodói jogok gyakorlásáról. Az előterjesztés mintájául a württembergi király fölöttébb méltóságos lemondását tartották szem előtt.

A császár egy kézmozdulattal elhárította a felényújtott iratot: — Nem írom alá ezt a kiáltványt.

— Felség, nincs más megoldás, tört fel Lammaschból, minden lehetőséget mérlegeltünk, de nem találtunk semmiféle más megoldást.

— Felség, az ön visszautasításának híre meg majd. A munkástömegek máris mozgolódnak, nem tudhatjuk, mit hoznak a legközelebbi órák.

— Nem félek. Nem eszik olyan forrón a levest, mint ahogy főzik! Napok óta mindig ugyanezt hallom és napok óta nem mozdul semmi! Ma itt járt nálam Flotow a külügyminisztériumból és közölte, a semleges hatalmak képviselői felajánlották, hogy személyes biztonságom érdekében szívesen külföldre kísérnek. Megköszöntem ajánlatukat és közöltem, hogy nem gondolok a menekülésre. Egyetlen vágyam, hogy itt maradjak és megakadályozzam a vérontást. És ezt majd egyszer még meg is köszönik nekem. Mást egyelőre nem akarok.

Még folyt a tanácskozás, amikor Werkmann báró

örnagyot, a császár titkárát, a telefonhoz hívták, ahol is közölték vele, hogy egy keresztény-szocialista könyomatos újtán az a hír terjedt el, hogy a korona viselője még a nemzetgyűlés holnapi ülése előtt lemond és az államforma kérdésében a döntést az alkotmányos testületeknek engedi át. Amikor a császár titkára visszajött ezzel a hírrel, Gayer figyelmeztette a császárt: — A keresztény-szocialista párt sürget! Ha felséged nem írja alá a kiáltványt, felségedet még ma megfosztják a trónjától! A munkástömegek Schönbrunn elé vonulnak! Felség, vér fog folyni! Néhány hű embere felséged védelmében el fog esni! Nincs más megoldás, csak a kiáltvány! Még három óra előtt nyilvánosságra kell hozni, ideje, hogy leküldjük az államnyomdába! Egyedül ez a nyilatkozat tartóztathatja fel azokat, akik a végletekig mennének különben és büntényektől se riadnak vissza!

— Igen, meg kell lenni, meg kell lenni, felség, — zihálta az agg Lammasch. — Meg kell kapnom az iratot, kérem az aláírását!

A császár, akinek ellenállását kéréssel könnyen meg lehetett törni, egy lépést hátrált a két miniszter elől: — Hagyjanak pár percre magamra! Mégegyszer át kell gondolnom ezt az egész dolgot!

— Felség! ehhez most nincs idő! — kiáltotta Lammasch, — ehhez már késő van!

— Felséged habozásával veszélybe dönti a felséges családot! bökte ki Gayer, — Az uccát mozgósították felséged ellen! Senki sincs itt, aki feltartóztathatná az örvöngő tömeget!

— Gayer, pár percen most már nem múlik! Hagyjon magamra! Majd mindjárt újra behívom!

Vegyes érzésekkel ment ki a két miniszter; a császár odaintette titkárát, báró Werkmann örnagyot: — Werkmann, ismételje, mit mondott önnek Piffel!

— Öminenciája, a bíbornok, nyomban azután, hogy

kézhez vette a császári kéziratot, a parlamentbe ment, nem félt, hogy feltűnést kelt, vállalta, hogy az uccán esetleg inzultálják. A parlamentben felkereste Hauser prelátust, a keresztény-szocialista párt vezérét. Hausert mélyen meghatotta a császári bizalomnak ez a jele; ömenciája útján üzeni felségednek, hogy a keresztény-szocialista párt kitart a császári zászló mellett; még ha valamennyien hátat fordítanak is a hűségnek és a kötelességnek, ő a prelátus, egyedül is kitart felséged mellett. Ez volt Hauser felelete Piffel bíbornoknak arra a kérdésére, hogy a keresztény-szocialista párt megbízható-e. Azonban felség, a bíbornok még valamit hozzáfűzött ehhez, mint a saját véleményét: — Jelentse őfelségének a következőket: Vannak pártpolitikai természetű dolgok, amelyektől Hauser prelátus se tekinthet el, A vezérek azt hiszik, hogy keresztény-szocialista választóikat jobban a markukban tarthatják, ha a Monarchia a népre támaszkodik. Ezek a vezérek arra kérik tehát felségedet, hogy bízva a népre a döntést az államforma kérdésében. A császár félbeszakította titkárát: — Gondolja, hogy biztosan lehet számítani a keresztény-szocialistákra? Mi történik, ha a döntés jogát a népre bízom és aztán egyszerre csak máról holnapra feloszlik a keresztény-szocialista párt?

— Ilyen áruásban nem hiszek, felség!

— Én se szeretnék hinni! Van egy prelátus, akiben legszívesebben vakon bíznék. Seipelben vakon bíznék. De Hauser! De Hauser?

— Folytathatom, felség?

— Hogyne, Werkmann, hogyne!

Holnap az ideiglenes nemzetgyűlés fontos ülést tart. A köztársaság kikiáltására vonatkozó javaslat kerül tárgyalásra. Ha felséged, — így érvel a bíbornok, — előzőleg leadja ezt a nyilatkozatot, a keresztény-szocia-

lista pártnak alkalma nyílik, hogy lojális magatartást tanúsítson.

A császár kis ideig gondolkozott: — Tehát kiszolgáltatatom magam ennek a pártnak kényére-kedvére!

— Felséged megbízhat a pártban. Kérem felségedet, írja alá.

A császár fel s alá sétált ismét, töprengésbe merülve, aztán megállt a titkára előtt és mondta: — Hadd hallja őfelsége, a császárné is!

Hívták a császárnét. Gyors léptekkel jött, azonnal a kiáltvány tervezetéért nyúlt, a papírlap reszketett a kezében: — Soha! kiáltotta, soha! Sehogy se szabad lemondanod!

— Ez nem lemondás! Ez kísérlet, hogy lelhetne elkerülni a lemondást, mondta a császár.

— Egy uralkodó sose mondhat le! Soha! Megfoszthatják a trónjától, megfoszthatják uralkodói jogaitól! Jó! Ez erőszak! Ez törvényszegés! Ez nem kötelezi az uralkodót annak elismerésére, hogy elvesztette a jogait! Így tehát újra jogainak birtokába léphet, ha azt hiszi, hogy eljött rá az idő! Ez a kötelessége! De lemondani? Soha! Soha! Soha! Védekezzünk! Tanúsítsunk ellenállást! Inkább veled együtt esem el! Akkor Ottó jön majd! És ha mindnyájan elesnénk, akad még más Habsburg! A császárné csupa izgalom volt, ahogy előtörtek belőle ezek a szavak, a Bourbon beszélt belőle, akinek családját minden trónról elkergették s aki még sem adta fel még a reményt e trónok egyikével szemben sem.

— Felséges asszony, mondta a császár titkára, ez nem lemondás, ez ideiglenes visszavonulás az uralkodói jogok gyakorlásától!

— Egy uralkodó nem vonulhat vissza! — kiáltotta a császárné. — Szembe kell szállnunk ezekkel a kívánságokkal! Hiszen csak akad még néhány hű emberünk, aki síkra száll és feláldozza magát az uralkodó jogaiért!

Csak nem hagyjuk elkergetni magunkat, mint a rossz cselédet!

A császár szárnysegéde, gróf Ledochowski, kopogtatót: — Felsőg, a miniszterek sürgősen kérik a választ!

— Várjanak még egy keveset!

A császárné gyors léptekkel járt fel s alá: — Hogy is bízhatok ilyen vakon? Láthatod, manapság mi a hűség!

A császár pár szóval elmagyarázta a császárnénak, mi a terv a kibontakozásra. A császárné mit sem akart tudni erről: — Meg fognak bukni! Cserben hagynak majd! Ezek mind pártemberek! Választóikra hallgatnak! Becsapnak minket! Hidd el nekem!

Gayer miniszter nyitott be az ajtón: — Felsőg, az idő sürget!

— Azonnal!

— Gyere egy másik szobába, — mondta a császárné. — Itt minden pillanatban zavarják az embert. Valamennyien elveszítették a fejüket! Már a saját hívei is legszívesebben bábuként kezelnék az embert!

A császárné előre ment; a porcellán-szobában foglaltak helyet. — Nem szabad aláírnod! Már Ottó miatt sem!

Most megszólalt a császár titkára: — Hiszen hallották fölségtek, dr. Renner azzal az érvel, hogy a császári Ausztria rossz békét kötne, az uralkodó leghűségesebb híveit is megingatta hitükben.

— Ostobaság, — szakította félbe a császár. — Több hasznot hajthatok Ausztriának, mint azok, akik csatlakozási szándékuk hangoztatásával csak felingerlik a győzteseket! Azt az Ausztriát, amely csatlakozni akar, széttapossák Parisban! Úgy bánnak majd el velem, mint a gyűlölt Poroszországgal!

Felsőg, — felelt a titkár, — itt nem az ész dik-tál. Most a szenvedély parancsol. Most, hogy mindenütt

nemzetiségi államok alakulnak, a németosztrákokban is fellángol a nacionalizmus.

Nagyon fáj, hogy a németek csinálják ezt velem, felelte a császár. Hisz ép az ő kedvükért nem fogadtam «l a kezét, amelyet az ellenség olyan sokszor nyújtott felém, míg aztán elkéstem ezzel is.

Felség, túl nagy a kísértés! — felelte a titkár. — Mivel azonban felséged leghűségesebb hívei is ezt a lépést tanácsolják, meg is bízhat ebben a tanácsban. Ami holnap a parlamentben történni fog, az nem a népakarat megnyilvánulása, hanem csak egy betanult jelenet!

A nép, a félrevezetett nép, döntení fog, — kiáltotta a császárné, — Ausztria meg belepusztul ebbe. De hát ki törődjön a hazával, valamennyi lakosának jövőjével, ha nem a császár? Hiszen mindenki más csak pártjának érdekeit tartja szem előtt! Ön is láthatja a keresztény-szocialistáknál!

— Felséges aszonyom — felelte Werkmann — ezt most őfelsége a császár se akadályozhatja meg! A Monarchia ezidőszerint már nem létezik. Magyarország elszakadt! Csehszlovákia elszakadt! Horvátország elszakadt! Ausztria most készíti elő elszakadását! Az, ami minden látszat szerint megmarad, nem érdemli meg a Monarchia nevet! Az uralkodó háta mögött az országot egy másik államnak kínálják fel! Ha fenntartanék ezt a Monarchiát — volna egy császárunk, akinek hatalma Schönbrunnra korlátozódik! De a császár nemcsak Ausztria uralkodója! Magyarország, Csehország, Lengyelország királya is és sok más nép ura! Aki hisz a jövőben, az reméli, hogy ezek a népek egyszer majd még újra összefornak. Kényszeríténi fogja őket a gazdasági szükségszerűség! Be fogják látni, hogy a Monarchia mégis csak valami egészen más volt, mint ami most jutott ki az egyes népeknek: összeházasított államsoportok, házi hatalom, a Habsburgok magánbirtoka! Ezidő-

szerint persze egy osztrák császárság nehezebben érintkezhet a csehszlovák köztársasággal, mint egy német-osztrák köztársaság. Ma mindenütt a téboly kormányoz! Nem csak nálunk, a többi népeknél is! Német-Ausztria nem kivétel! Tébolydában pedig nincsen császár!

— Hát csakugyan senki sincs, aki megvédje a Monarchiát? — kiáltott a császárné.

— Hadseregünk német zászlóaljainak úgyszólván a fele fogságba esett, az olaszok alattomos fegyverszüneti manővrozása folytán, — felelte a császár titkára, — a másik fele pedig, a többiek rendszertelen visszavonulása, a rossz példa, a magyarok fegyverletétele folytán ezidő szerint használhatatlan. Pár száz embert talán összegyűjthetnénk. De feleletül kitörne a sztrájk, a vasutak beszüntetnék a forgalmat, Wien ellátása teljesen megakadna! A tömeg haragja a dinasztia ellen fordulna. A wiener-neustadti akadémia fiatal tisztjelöltjei, esküjükhöz és kötelességükhöz híven, feláldoznák magukat, felség! De ezzel nem érnék el semmit!

— Nem akarok vérontást! Elég vér folyt már! — mondta a császár.

— De hát csak nem adhatod át a hatalmat küzdelem nélkül — mondott ellen a császárné. — Egy uralkodónak példát is kell mutatnia! Katona is vagy, akinek ki kell tartania posztján! Csak nem hátrálsz meg ilyen emberek elől!

— Felséges asszonyom, néha a katonának is meg kell hátrálnia, — felelte a titkár, — hogy védettebb állásba kerüljön, ahonnan aztán ismét támadásra indulhat majd!

Úgy látszik mégse tehetünk mást, mondta a császár. — Szóljon a minisztereknek, jöjjenek. Nyilvánosságra hozhatják a kiáltványt, abban a formában, ahogy azt előterjesztették.

De akkor távoznunk kell innen, mondta a csá-

szárné, nincs értelme, hogy itt várjuk be, amíg fogságba vetnek bennünket. Akkor menjünk Eckartsauba és várjuk ott ki, amíg újra eljön a mi időnk!

A titkár kisietett a miniszterékhez és közölte velük, hogy nyilvánosságra hozhatják a kiáltványt.

őfelsége délután aláírja majd a tisztázatot. A miniszterek már távozni készültek, amikor a titkár még megkérdezte, hallottak-e hírt a parlamentből. Nem, nem hallottak, hangzott a felelet. Mit gondolnak, kérdezte a titkár, vajjon a keresztényszocialisták betartják-e szavukat és a köztársaság kikiáltása ellen szavaznak-e majd?

Lammasch professzor megvető kézmozdulatot tett: — Hova gondol! Felsőausztriában a parasztok a köztársaság hívei. A parasztok választók. A pártok választóikból élnek. A választók döntenek és nem a vezérek. Pár hű csatlóson kívül senki se gondol már a Monarchiára! Az összes többiek inkább arra gondolnak, hogy a köztársaságban miféle egyházi javadalmakat kaparíthatnának a körmük közé.

De a minisztereknek sietős volt a dolguk, elbúcsúztak és aztán autójukon visszasiettek a parlamentbe. —

Egy tűzérőhadnagyot és hat altisztet vezényeltek ki a lovastestőrszázad istállóiba, hogy az ottmaradt lovakat juttassák át a kaiser-ebersdorfi tűzérőlaktanyába. A tágas istállók már jócskán kiürültek, a magyar lóapolók szerte szökdöstek, a testőregyenruhákat, a párducbőröket és a fegyvereket egy bukaresti színházigazgató szándékozta megvenni, hogy cigányzenekarát díszítse fel velük. A szép, magas szürkék ott álltak az elhanyagolt lóállásokban, lesóványodva, piszkosan, hasig szemétben. Egy őrmester átfutotta az írásos parancsot, az altisztek megnyergelték a lovakat és kivezették az udvarra. Mivel a fedett lovarda ajtaja éppen nyitva állt.

a főhadnagy kiválasztott egy szürkét, felült rá és a tágas csarnokba lovagolt. Jól esett neki az állat tértölelő lépte a remegő fényvel átszótt barna talajon. A puha föld minden mozdulatot felfogott és lágyan adta vissza. A főhadnagy előrehajolt és megsimogatta lova sörényét. Aztán vágatába fogott; megsarkantyúzta az állatot, hagyta, hogy az erős lökések át meg átjárják a testét és az volt az érzése, mintha most ébredne dermedtségéből, amely az összeomlás napjai óta gúzsba kötötte volt.

A ló nekivágott, patkói élesen pendültek a lovarda csendjén, A főhadnagy még erősebben fonta combját az állat köré, lábát váltogatva száguldottá be a nagy és a kis tourt, mintha kergetnék, ismételte végig az összes figurákat, amelyek egy igazi lovaglóórához hozzátartoznak. Kívülről hangok közeledtek. Egy altiszt riasztotta fel a főhadnagyot tűnődéséből: ideje, hogy ellovagoljanak már, népfelkelők, vagy vörös gárdisták vannak odakünn és birtokba akarják venni a lovakat. A tiszt kilovagolt az udvarra, megparancsolta embereinek: ők is üljenek lóra és a többi lovat kézen vezessék; de a kapunál feltartóztatta őket a vörösgárda: mégse járja, hogy elcipeljék a nép jogos tulajdonát, a reakció számára. A tiszt azt felelte, hogy a nép a tulajdonát éhen hagyta volna dögölni, és pompásan öltözött magyar testőreivel belelovagolt az újdonsült, izgatott vörösgárdisták közé. öklök kaptak a kantárszára felé, hangos szitkok törtek fel, megfenyegették, hogy kivetik a nyergéből. A tiszt kénytelen volt leszállni; megkérdezte, ki itt a parancsnok. Valamennyien egyenlő jogúak, hangzott a felelet, nincs parancsnok, az efféle együgyűségek végkép megszűntek már; de azt ott, (egy állig felfegyverzett, szemüveges és fantasztikusan kiöltözött katonára mutattak, akinek nagy ádamcsutkájú vékony nyakát merészen hímzett sál ölelte körül), ők választották és a bizalmukat élvezzi, forduljon hozzá. Annak mutatta meg tehát a tiszt

a parancsot, az ember az írást jópárszor megforgatta és aztán tanácsot tartott marcona gárdistáival.

A parancs rendben volna, de a főhadnagynak bocsánatot kell kérnie, mert belelovagolt a katonák közé. A főhadnagy nem akart bocsánatot kérni, miért állták el a katonák az utat. Ha a főhadnagy nem kér bocsánatot, nem lovagolhat tovább, akkor éppenséggel lefoglalják a lovakat a vörösgárda számára. Miért a vörösgárda számára? szerette volna megtudni a főhadnagy. A wieni vörösgárda parancsnokai egész életükben csak kávéházi székeken lovagoltak; nem áll majd jól nekik, ha egyszerre csak felülnek a magas lóra. így könnyen megeshetnek; hogy a vörösgárda, vezérének elbizakodottsága folytán, árván marad majd, mert egy katonaló nem pegazus, jóindulattal lebeszélhet mindenkit az efafta tervekről. Az altisztek nevettek, de a gárdistákra semmi hatással nem volt ez a kötekedés. Mégegyszer megtanácskozták a dolgot, aztán újra jött a vezetőjük: A lovasokat tovább engedik, de a főhadnagynak előbb le kell csatolnia a sarkantyúját; sarkantyúkat nem tűrnek tovább. Ehhez ragaszkodniuk kell, utána a tisztet bocsánatkérés nélkül is továbbengedik.

— Utánam! vezényelt a főhadnagy és tovavágtatott; nagy patkócsattogással ügettek a nyomában az altisztek és a vezetéklovak. A gárdisták oldalt ugrottak, még gyorsan be akarták csapni a kaput, de elkéstek. Szitkokat szórtak a szökevények után, egy pár katona a lovasok nyomába vetette magát, de nem sokáig bírta a vad iramot.

A Mária Terézia emlékmű mellett a Ringre vágattak ki. Egyszerre milyen dölyfösen fest az udvari múzeumok két hatalmas épülete, mily nyugodtan és méltóságosan nyúlik el mögöttük a magyar gárda épülete.

A vezetéklovak felhúzott kengyelsíjjai a nyerge-

ket csapkodták, ha a lovas és a vezetékkló túl közel értek egymáshoz, megcsörrent a kengyel.

Miért ne sarkantyúkat? jutott újra meg újra a tiszt eszébe. Ez afféle megrögzött eszme volt ezeknél az embereknél. A kis zsidó, tartalékos hadnagy és a fegyverraktár parancsnoka, akkora és olyan csörgő sarkantyúkat viselt, mint egy-egy cintányér!

Végre eltűnt szem elől az utolsó vörösgárdista is; lépésben ügettek át a Ringen, a Schwarzenberg-téren a deutschmeisterek laktanyája előtt vezető lovas-úton már látták a fegyverraktár tornyait. A simmeringi főút már kicsit emlékeztette őket egy magyar falura. A főhadnagy itt minden cégtáblát még a békeidőkből ismert, éppen elégszer lovagolt ki ütegeivel a simmeringi pusztára, a tüzéségi gyakorlótérre. Nem riadt vissza a kis kerülettől a pusztán át. Vájjon élt-e még a mindnyájuknak ismerős nyulacska, amely évről-évre ott szökdelt előttük s amely éppúgy hozzátartozott a gyakorlótérhez, mint a vén Putz tűzmester? Ott álltak a nagy gáztartályok (cél a második gáztartály baloldali pereme!) ott meredtek fel az elektromos művek kéményei (irány az első nagy kémény!). Különös gondolat, itt a háború után, még egyszer gyakorlatozni! Képtelenség és hasonló ahhoz az álomhoz, érettségi után, hogy a bizonyítvány érvénytelen és újra vissza kell ülni az iskolapadba.

Még egy kis galopp! Az altisztek megértették, a főhadnagy nekivágtatott és néhány gyors pillantást vetett maga körül: emberei ott fejlődtek fel a háta mögött, oldalukon a vezetéklovak, lobogtak a sörények és a hosszú, fehér farkok csakúgy repültek. Emlékszel a tomasowi csatára tizennégy szeptemberében? Úgy mentél át akkor a dombháton a négy hatosfogattal, hátad mögül sorban sisteregtek el a srappnelek és szép sárga-csikóid égnek ágaskodtak.

Az nem volt lovaknak való háború! Asiagonál tizen -

hét szeptemberében állandóan vigyázni kellett, hogy a boszniai állatapolók le ne lökjék a szakadékba az apró, friss ukránlovakat, hogy a törött lábbal elterülő állatot megnyúzzák aztán és a faágakból begyújtott gyors tűznél megsüssék és megegyék.

A főhadnagy felemelte karját, a lovasok lassítottak, a gyöngé lovak fűjtattak.

A gázművek kapuján egy csapat munkás jött ki, akik rosszindulatú pillantásokat vetettek a szép szürkék felé. Hát sose lesz ennek vége? A tiszt szégyenkezett ezek előtt az emberek előtt, mint ahogy évekkkel ezelőtt, még békeidőben, szégyenkezett a sápadt uccanép előtt, ha barna, napsütötte katonáival és kihízalt lovaival átvágtatott a külvárosok nyomorúságos uccáin. Katonának nincs mit keresniök a nagyvárosban! A katonák a nagyvárosban elveszítik a jó lelkiismeretüket! És akkor se volt máskép, amikor az Assa-szakadékból trappolt elő, hogy ütegenek állást keressen és a munkásszázad mellett kellett elléptetnie, amely ott egy, az olaszoktól elfoglalt, árkot hányt be földdel és az utat javította. Rongyos egyenruhájú, öreg emberek voltak, elhasznált, fegyvertelen munkások, akik felnézni se mertek, mert a halál végigsuhogtatta golyóostorát a tájon. Egy görbe botra támaszkodó kövér népfölkelő tiszt ügyelt fel rájuk, az emberek körül egymás után csaptak le a mérget lehelő gránátok, de tovább ástak, és ő ott trappolt el mellettük, az asiagói síkság végtelenbe nyúló, sístergő földjei felé.

Most a simmeringi kertészek előtt lovagoltak el; a sima, sűrűn beépített, a közeli dunai rétségekkel határos vidék a Piave-menti síkságokra emlékeztetett. A főhadnagynak nevetnie kellett, amikor rajtakapta magát, hogy épp a magasba fürkészett angol repülőgépek után. Patkók koppantak a nyomában. Újra hátrapillantott a lovasai felé, látta a vezetéklovak üres nyergét és gondolta: a

lovast lelőtték! Aztán újra elmerült azokban a képekben, amelyek minden felhőből, minden úthajlásból felé szálltak és elkísérték. Lova egyszerre csak összerezsent, kereplő zaj hallatszott a közelből. Az országút mentén, egy kertben, bekötött szemű, vén, fehér ló forgatta a járgányt, mindig körben, mindig ugyanabban a körben.

— Pejko, pejko, — szólt egy szakaszvezető a járgány előtti vén gebére célozva, — oda ne nézz, így gondoskodnak vén korára a legszebb pejkoról is!

A tiszt összerezsent, elérte a tréfát. Ha leadta ezt a tizennégy lovat, csakugyan lecsatolhatja a sarkantyúját, örökre, örökre. Akkor ő is, igen ő is, aki az imént még tréfált erről, leszállhat a magas lóról egy székre és odakötik a járgányhoz és bekötött szemmel húznia kell majd, mindig körben, mindig körben. Mert ő és legtöbb bajtársa az állam kegyéből lettek lovasok, csak kölcsön kapták ezt a pompát, amelyet ime vissza kell fizetniük. Kész! Vége! Vége a lovaglásnak a Práterben, vége a vágatásnak a Morva-menti végtelen töltéseken, a széles, gőzölgő réteken át, hol a nyárfa fehérfürtös virága rezeg.

A kaiser-ebersdorfi hosszúranyúló laktanya udvarán egy vén tűzmester fogadta őket, aki még szabályosan tisztelgett. Odakiáltott egy pár, az udvaron ögyelgő, tüzért, akik bosszúsán közeledtek, látván a sok lovat, hogy no itt lesz mit tisztogatniuk.

A tiszt vizet mert a gyalázatosan csöpögő vödörből, hat emberével leszerelte a lovakat, a tűzerek körülbáméskodták, de az ujjukat se mozdították. A főhadnagy, mialatt gebéje a sovány porciót rágicsálta, az állat nyakának támaszkodott, mohón szívta be verejtekének átható szagát és becézve simogatott végig az állat kemény sörtéjén. A hajdani esti-etetések szép, halk órái merültek fel emlékezetében, amikor csak a rágcsálás nesze és a patkók nyugtalan dobbanása szakította meg olykor a csendet. Aztán a lovaglás a puha szájú, elülső

lábukat játékosan lecsúsztató fiatal remondákon, ezeken a tüzes csíkokon, amelyeknek olyan kedves, lány arcuk volt és olyan félénken szimatoló, puha orrlyukuk} Vége! Vége! Menj, menj! Itt nem maradhatsz tovább, ez elmúlt a számodra! Mégegyszer körbe járt egyik állástól a másikig, megveregette a magyar gárda lovainak nyakát. Egyszer egy fekete kozák ló, a csata sistergéséből egyenesen feléje rohant. A lovat megfogta a zabla jánál és úgy állította meg. Nyergének zsebében idegen nyelvű és idegen kézírású levelező-lapokat és leveleket talált. Ezek is idegen lovak voltak itt. Végső maradványai annak az időnek, amely meghalt a háborúban. Az ajtóban mégegyszer visszafordult és összeverte a sarkantyúját. Ezeket a sarkantyúkat, amelyeket már szintén rossz szemmel néztek.

Hová lettek a tisztek, a sok tiszt? A tisztii kaszinó katakombáiban ültek, egy olcsó, kicsit pizskos kífőzésben, kanalazták a vizes levest a viaszosvászonnal fedett asztaloknál, nem néztek se jobbra, se balra, zabpehelyt ettek mint mindig és olykor kiváltságos ingyencfalatként, kaptak a vadízú amerikai disznóhús-konzervekből. Ott ültek köztük a feleségeik és a bajtársak özvegyei. Ruhájuk régimódi volt és kifordított, az arcuk fáradt, reménytelen és az új politikusok nevét halk borzadályal ejtették ki.

Egy dragonyosezredes, kinek arcáról sem e szürke idők, sem a szomorú társaság le nem törölkötte természetes piros színét és a napsütötte barnát, dörgő hangon kezdte el mesélni módszerét, amelyet maga talált ki, mint lehet kevés költséggel befűteni a hideg szobát: Miután szén nem volt, otthon szépen felvette a köpenyét, feltúrta a gallérját, kezét zsebre dugta és aztán rágyújtott egy virzsinára, de előbb még az üres és hideg kályhába egy

égő gyertyát helyezett. El se lehet képzelni, hogy a kályhaajtócska résén milyen barátságosan lobog ki a fény olyankor. Próbálják meg, csakugyan melegít, ha a szívből száll is az a meleg. Minden az illúzió! Az ember emlékein tűnődik és ehhez most van idő bőségesen. Az ezredes nem kevéssé volt büszke felfedezésére és amikor valaki megkérdezte, mikép jutott erre az eszmére, így felelt: — Éppen elmélkedés útján. A sötétben akartam dohányozni, hogy megtakarítsam a világítást. Akár hiszitek, akár nem, nem ízlett a dolog. Tehát, fontolgatom magamban, a dohányzás élvezetéhez hozzátartozik, hogy az ember lássa a füstöt is. Világos következtetés. Aztán tovább fontolgattam: ha tehát a dohányzással ez a helyzet, hogy állunk a kályhával? Éles logikával így jutottam ehhez a módszerhez. Egészségükre! Mindenkinek ajánlhatom, próbálja ki. Az ezredes felállt és kiadós lovaslépteivel elsietett. Egy őrnagy, aki már békeidőben minden lehetséges kitüntetést a mellére gyűjtött (hiszen egy kis makacssággal sok mindent el lehet érni) s aki fejét még most is magasan hordta, nehogy hosszú orrának árnyéka homályba vonja érmeinek és keresztjeinek valamelyikét (bár túlságosan szűk, szürke civilruhát hordott), hosszan tűnődött, miképen alkalmazhatná az illúzió törvényét a saját, olyannyira gátolt és akadályozott szenvedélyére.

Ó, a tiszt egyenruha és hadsereg nélkül, olyan mint a léggömb levegő nélkül, mint gyereklabda, amelynek nincsen színe, zászlórúd zászló nélkül, üvegdarabkák, amelyek letörtek a nagy mozaikból s amelyek ma már nehezen hitethetnék el, hogy valamikor, egymás mellett, ragyogó látványt nyújtottak, még akkor sem, ha az egyes üvegdarabkák maguk tudnák elbeszélni, hogy mozaikkorukban a császár szemének büszkesége voltak.

És hová tűntek el a többi tisztok? Azt tették, amit a többi ember abban az időben, gyűléseket tartottak.

Egy mellékucán lopakodtak előre és a sarkon mégegy-szer gyorsan, óvatosan hátrafordultak. A levegő tiszta volt, tovább mehettek. Kapuk előtt haladtak el, amelyekből mintha még a múlt idők lépteinek visszhangja rémlene fel s folyosóin lehanyatlott életek nedves penészszaga szállt. Egy keskeny uccába fordultak be s egy jelentéktelen épületet vettek szemügyre, amelynek oromzatán kereszt volt, afféle Isten kaszárnyája, olyan építészeti formákkal, amelyek úgy hasonlítottak arra, amit utánozni véltek, mint a mezei virág ahhoz, amit a növénygyűjtemény itatóslapjai közé préseltek.

Ez hát az a kolostor, amelynek címét megadták nekik. Félénken léptek be és meglepődve állapították meg, hogy ez a külsőre olyan jelentéktelen épület belül milyen szétágazó és tágas. A visszhangzó keresztfolyosó alkonyati fényben fürdött s ez elmosta formájának elégtelenségét és csak az általános benyomást hagyta érvényesülni. Istenanyjának egyik szobra előtt vörös ámpolna égett, a tisztek zavartan vették le a kalapjukat. Két apáca (a homályos világításban nem lehetett megkülönböztetni, fiatalok és szépek, öregek és csúnyák voltak-e) lábhegynél nesztelenebbül, szinte egészen hangtalanul suhantak el előttük, a vörös fény felcsillant az arcok fehér, nagyított keretében.

A tisztek egy terembe léptek, ahol már sokan voltak együtt. Szárnya-tépett, megkopasztott keselyűk, orosz-lánok, melyeknek sörényét szeszélyes kis hajfonatokká rendezték, csukák, amelyekre pápaszemet tettek fel, vadkanok, melyeknek kitörték az agyaráat. A legtöbb divatjamúlt ruhát hordott, rangjelzés nélkül, csak néhány gondtalan arcú alakot lehetett látni új civilruhában. A legtöbben maguksodorta cigarettát szívtak, egyesek odáig vitték, hogy csakúgy kapásból a nadrágzsebükben is megtalálták sodorni a cigarettát.

A fehér gallérok felett az arcok magányosan

gubbasztottak és úgyszólván semmi összefüggésük nem volt a test többi részével. A legtöbben varrott nyakkendőt Hordtak (tudod, kedvesem, vén napjaimra már nem tudom megtanulni ezt a holmit itt — ezt a vacakot, hogy kell megkötni, ezt az átkozott nyakravalót!), a cipők cügöscipők voltak és csak a fehér bőrkeztyük emlékeztettek a régi szép napokra. Türelmesen és nyugodtan beszéltek, mert a katonaságnál megtanulták a türelmet és a várakozást, a beszélgetés nyugdíjakról, illetményekről, járandóságokról, utólagos illetményekről és pótilletményekről folyt, de ezek a különféle fizetségek alapján nem is fizetségek voltak, hanem maga a valóság, a sors, amellyel ki kellett egyezni. Nyugdíjukat összehasonlították az utódállamokban érvényes nyugdíj illetményekkel, az ember azt hihette, hogy valami matematikai egyesületbe került, ahol az embereknek más dolguk sincs, mint hogy megoldandó számtani műveletek felett vitatkozni. Aztán, mikor a sok számolásban nem jutottak sem mire, neveket, ezredeket, garnizónhelyeket kezdtek emlegetni; úgyszólván valamennyien ismerték egymást és ha akadt, aki nem tudott a másikról, gyorsan felidéztek az emlékezés ködéből egy-egy közös barátot, akinek a révén aztán sikerült megtalálni az összeköttetést.

Egy tiszt gyorsan, sietős mozdulatokkal indult a pódium felé, letette köpenyét és melle tekintélyes számú érdemrendet csillogtatott hallgatói felé. Az összegyűlt urak összedugták a fejüket, suttogva firtatták, hol szolgált ez az őrnagy és mikor mustrálták ki. Aztán újra elcsitulak és várakozásteljesen ültek mint a gyerekek.

Tulajdonképen gyűlésre jöttek össze; de semmi se tudta ezeket a hallgatásra nevelt embereket fesztelenebbé oldani és szóra csábítani. így tehát az egész egy rapport formáját öltötte fel, csak éppen ülve maradtak, hogy ezzel tegyenek némi engedményt a változott időknak.

Az őrnagy beszélni kezdett; az első sorban ülő tá-

bornokok odafüleltek, de inkább úgy, mint a tanítók a tanítványra, — akinek fel kell mondania a leckét. Figyeltek, vájjon az őrnagy a pódiumon helyesen beszél-e, nem ejt-e hibát.

Maga az őrnagy odafenn alighanem csudaremek szónoknak tartotta magát, pedig folyton csak ismételt, a mondatok végén olykor harsogott, mint a trombita, de bárhogy is nekidurálta magát újra meg újra, csak avult, elhervadt szólamok hagyták el az ajkát, amelyek úgy csörögtek, mint friss sírhanton a hervadt koszorú, ha valaki megforgatja, hogy lássa milyen szöveg áll esőszétmosta szalagján.

A vén fehérhajúak az első sorban mereven ültek és a viláért se néztek volna egymásra. Kisértetiesen és hideglelősen koppanó szavak a régi hadsereg dicsőségéről, amely haza, állam, anya, szülőföld és szülői ház volt a számukra, a régi szép napokról, amelyeknek vissza kell térniök, valahogy mintha a semmibe hullottak volna a figyelő férfiak között.

Mikor a szónok befejezte, egy címzés felől folyt a szavazás, amelyet az egyik minisztériumhoz kellett volna intézni. Valami tiltakozásféle a régi hadsereget vagy a tiszteket ért rágalmak ellen. Névsorolvasás következett, egyes hangok kurtán és katonásan jelentkeztek; sokan hiányoztak. A Nincs jelen!-nél az öregurak szemrehányóan fordultak el és szomorúan bólintottak maguk elé: tehát idáig jutottak, hogy már a bajtársakban se lehet megbízni, akik íme a behívóra se jöttek el. Itt ültek tehát, inkább katonai iparosok, mint tisztek, akik kötelességüket olyan jól és pontosan teljesítették, ahogy csak tellett tőlük. Most, hogy megfosztották őket tisztiztuk külsőségeitől, a lovagszerútól, amely nem az egyes személyre, hanem az egész intézményre vonatkozik, most olyanok voltak, mint hal a szárazon. Mert ez a hadsereg — nem úgy mint az ugyancsak kispolgárokból ver-

buválódott napóleoni hadsereg — nem mutathatott rá a múlt közös győzelmeire, egyetlen összekötő kapcsuk a legfelsőbb hadúr volt, aki két évvel ezelőtt elhagyta őket. Károly császár uralkodásának két esztendeje alig számított. Az első év rövid fellendülését, a sok reményt, az újonnan ébredt büszkeséget nyomon követte a keserves vég és szinte mindent eltörölt. Ami megmaradt az emlékezetben: a kivonult ezredek végnélküli várakozása, esőben és napfényben, egy pontatlan úrra, szépszámú hír árujáról és udvari intrikákról, melyekről még ma is tilos volt beszélni s hallgattak is, mert az egész még túl friss, túl fájdalmas volt.

Eckartsauból, a Duna balpartjának magányos, elhagyott téli lankái felől, ahol a császári család tartózkodott, úgyszólván semmi hír se jutott el a városba, mert a Morva-vidék távolságra ugyan nincs messze Wientől, de a városbeliek, ha csak kényszerítő okuk nincs rá, nem igen mennek át a Duna másik partjára. A császárt lemondásra akarták kényszeríteni, megfenyegették, hogy száműzik, megvonják tőle a védelmet, ha nem engedelmeskedik. Űgy hírlett, hogy az egész császári család rövidezen Svájcba utazik. Ó, Svájc! Ez olyan ország volt, mint a mesében, ott vaját lehetett kapni és hiist, fehér péksüteményt és tejet a kisgyerekeknek! Több eszébe se jutott a tiszteknek, túlságosan el voltak foglalva magukkal, az idő köde túlságosan nyomta a homlokukat, amely hasztalan próbálta megérteni, mi történt.

Kihez is forduljanak? Milyen zászló alá gyűljenek. A keresztény-szocialisták elsőnek árulták el a császárt a legelső parlamenti szavazásnál, most a vörösökkel együtt kormányoztak és az ujjukat se mozdították. Egy pár erőtlen tiltakozás — semmi több! Ez nem segített a tiszteken. Az egyetlen férfiú, akinek becsületes, nyílt és méltóságos arca fényként ragyogott fel ebben az éjszakában, a tudós és tiszteletes Seipel volt, aki azonban

egyedül nem tudta helyrehozni azt, amit a többiek elmulasztottak. Amellett lénye idegen volt ezeknek a magányossá vált katonáknak, mert ennek a férfinak ereje nem a tetteben csúcsosodott, az ő művészete abban állt, hogy e kis országban próbálta menteni, ami még menthető.

Hajdani bajtársaikról, akik a lengyel, cseh, jugoszláv vagy román hadsereg rendelkezésére bocsájtották magukat, harag nélkül beszéltek, mintha csak valami vidéki parancsnokságnál jelentkeztek volna, mert hiszen nem maradhattak valamennyien Wienben. Alighanem szívesen maradtak volna itt a többiek is. De ez a város már nem volt azonos azzal, amely felé annyit vágyódtak hajdan. Itt naponta szidták a tisztet, az ember nem nyithatott fel egy újságot, amelyben ne gúnyolták és ne gyalázták volna őket. A tisztek veszítették el a háborút, a tisztet, mindig csak a tisztet! Mert Wienben is minduntalan azt szajkózták, amit az újonnan alakult nemzeti államokban: nem mi folytattuk a háborút, tehát mi nem is veszíthettük el. És a hadsereg, amely már a békében is nagy hallgató volt, íme végkép elnémult.

Most hívatlanul a pódiumra lépett egy szélesvállú, bikanyakú alak mint műsoron kívüli szám. A hallgatók összedugták a fejüket, suttogva beszéltek meg, ki is ez az ezredes: kemény legény volt, kit nem riasztott vissza sem az ördög, sem a halál, aki ama fegyverszünet körüli áldatlan félreértés után ezredét havon és jégen át hozta át az Alpokon, az ellenség szeme előtt, zárt sorokban, egészen Innsbruckig s ott búcsúzott el tőlük becsülettel.

A tábormoki kar jóindulatúan mosolygott az első sorokban, kicsit kíváncsiak voltak, mit is akar ez a derék helyrelegény, borzas, ritkás szakállával, mi mondani-valója lehet a számukra, A hős ezredes, aki nem riadt vissza se jégtől, se hótól és legkevésbé az olaszoktól, most karjára támaszkodott, lehajtotta szegletes fejét és

csöndetparancsoló pillantással várt és nézett hallgatóira,, akik lenn ültek e kolostor iskolatermében. Aztán mutatóujjával rábökött magas, kicsit szűk inggalléjára és minden bevezetés nélkül dörögni kezdett: Azért lépett a szónoki emelvényre (bizonyára így hívják ezt) hogy egy vallomást tegyen, hogy egy közös szívügyről beszél jelen-Nem másról van szó, mint a benső ebadtáról.

A tábornokok az első sorban lehajtották a fejüket; hiszen ettől az ezredestől sok mindent lehetett várni; de mégis csak kínos, ha itt szívbeli ügyeket kezd kitergetni.

Ha tehát legyőzzük ezt a benső ebadtát, folytatta az ezredes túlhangozva, ezzel sokat nyerünk, ezzel a régi hadseregnek is visszaszerezünk a régi tekintélyét. De ez nem olyan egyszerű és az uraknak mindjárt példával fogja bemutatni, hogy kell hozzáfogni:

— Amikor idefelé jöttem, megyek át a Káртnerstrassén. Tulaj donképen semmire se gondolok, egyszerre csak észre veszem, az orrom előtt megy egy csuda takaros fehérszemély,

— Vagy úgy! kiáltotta valaki hátul a teremben. Az elől ülő öreg urak hátra fordultak, de nem rosszalóan, inkább elnézően pillantottak s még egy kicsit mosolyogtak is hozzá.

— Tehát egy csuda takaros fehérszemély. Az ezredes meg nem állhatta, hogy erre az emlékezésre végig ne simítson a szakállán és ne kacsintson a szemével egyet.

— Tovább! Égünk a kíváncsiságtól!

Ez ugyanaz a közbeszóló volt, aki alighanem megfeledkezett, hogy kolostorban vannak és titkos összeesküvésre jöttek össze.

Megnézem magamnak: minden rendben! A ruhája kicsit rövid, de hiszen ma éppen ez a divat, lábacska formás, szóval, hogy rövid legyenek, a kislány tetszik ne-

kem s anélkül, hogy bármi rosszra gondolnék, egyszerűen a nyomába szegődöm. Az ezredes nagyot lélegzett.

— No lám! Tovább! Tovább!

— És most uraim, most jön tulajdonképpen az, amiért az egészet elmondom. Egyszerre csak áll j-t vezénylek magamnak, megrántom a kantárszárát és sarkantyúimat beleverem a lelkiismeretembe: Állj! kiáltok újfent! Állj! Vén szamar létedre, mi közöd egy ilyen fiatal fehérszemélyhez? Ilyen időkben? Mit bámulod folyton a lábát? El a szemmel! Hátra arc! Tüzet szüntess ! vezénylem magamnak, sarkon fordulok s még éppen idejében érkeztem ide. Ez az, kedves bajtársak, amit úgy nevezek: legyőzni a benső ebadtát. És ha mindnyájan így fogunk cselekedni, következetesen uraim, vas energiával, igenis, mert csak vasenergiával és kíméletlen következetességgel megy a dolog, akkor mindnyájan újra elérjük a célt, amelyre törekszünk, a nagy és ...

A továbbiak belevesztek a hangos tetszésnyilvánításba, amelyből élénken kivették részüket az első sorban ülő fehérfejük is. A pódiumon az ezredes, szónoki sikereitől büszkén simított végig a szakállán, kurtán meghajolt a tábornokok előtt s aztán balra-jobbra intégetve ismerőseinek, visszament a helyére, boldogan, hogy szívbeli szükségletét ilymódon kielégíthette.

Valóban, különös emberekké váltak itt mindannyian a dologtalanság rövid ideje alatt; hajdan, a békeidőkben, a kávéházakban és a Monarchia fölöttébb szerény kaszinóiban kiolvasták az összes újságokat, a bal és jobb-oldaliakat, szívükben a Józsefi liberalizmus alázata. Most, hogy balról és éppen ez a liberalizmus került uralomra, most, amit oly régen halogattak, feltámadt szívükben a vágy, hogy végre egyszer újra elmenjenek a templomba és béküljenek ki az Úristennel, aki ilyen próbákat küldött rájuk. De az ilyen templomlátogatás is egészen más volt, ez se volt olyan egyszerű, mert a tábori Isten-

tiszteleteken hozzászóltak az: Imához! és az Imától! vezényszavakhoz. Isten előtt is úgyszólván mindig feszes vigyázzban álltak és a minisztráns csengettyűje helyett fegyverek üdvlövése figyelmeztette őket, hogy a szentmise csúcspontjához közeledik. De talán az efféle gerjedelmek is a benső ebadta kategóriájába tartoztak, ahogy a hős ezredes olyan találóan elnevezte. És aztán — hiszen a papokat ma éppúgy gyalázzák, mint a tiszteket. Tehát ők is a papokhoz tartoznak. És az apácák bocsátották rendelkezésükre kolostorukat: tehát tenniök kellett valamit a saját, oly régóta elhanyagolt lelkiüdvükért, hogy gondja legyen rá az egyháznak, ennek a hadseregnek, amelyet a felfordulás nem dült szét.

Aztán még a tábornokok egyike szólalt fel. Nem tudott ellentállni a tábornokok ama szenvedélyének, hogy össze ne foglalja a hallottakat. Tehát mindazt, amit a többiek mondani akartak, még bizonytalanabb, de reményteljes szavakba foglalta össze és megköszönte az uraknak, hogy eljöttek. Aztán megváltozott az imént még nyájas hangja; feltette szemüvegét, elővett egy cédulát és onnan olvasta fel a legközelebbi összejövétel napját és óráját, amelyet ugyancsak ezen a helyen fognak megtartani. A legszigorúbb titoktartásra súlyt kell helyezniük, már csak azért is, hogy a kedves nővéreknek bajt ne csináljanak.

Székcsapkodás, kurta meghajlások, egyenként vonultak le a jelenlevők.

Valamennyien sugárzóan boldognak és elégedettnek látszottak, attól, amit hallottak itt. De ez az öröm hasonlatos volt ahhoz, amelyet süketnémák érezhetnek ünnepi összejövételükön, hogy íme egymás között vannak s csupa szenvedőtárs, ugyanaz a baj köti őket össze s íéy nem kell többé kitaszítottnak érezniök magukat, mert titkos jelbeszéddel meg tudják értetni egymást. Mert alapjábanvéve a nagy éppen olyan egyszerű mint az

egészen kicsi, a nagy egyszerűség nem mindig különböz-
tethető meg első pillanatra a hiányból eredő együgyű-
ségtől és senkise tudja, milyen mélyen gyökereznek a
szívben olyan gondolatok, amelyek nem tudnak szóra
vergődni.

A fűrgék, a mozgékonyak nem jöttek el többé, azok
az új világban új helyet kerestek maguknak. De a hűsé-
gesek és a nehézkesek, egymásra voltak utalva, ta-
lálkozniuk kellett, hogy el ne tévedjenek végkép ebben
a megváltozott világban. Ezek a férfiak másképp éreztek,
mint Németország tisztjei, akiknek hadseregét szétver-
ték, az ő hadseregük felbomlott és részletekben halt
meg. A német tisztekben gyűlölet, dac, lázadás lobbant
fel újra meg újra, itt csak gyász és fájdalom volt, amely
a visszahozhatatlant siratta. Ezért volt jó, ha időnként
összejöttek a régi bajtársak, hogy lássák, merre is sod-
ródnak tulajdonképen.

IV.

Nagypéntek 1921, ezen a napon azok is, akik egész
éven át alig lépték át a templom küszöbét, ez egyszer
újra útnak erednek és meglátogatják a sírokat, kissé el-
fogódottan leveszik a kalapjukat, keresztet vetnek a
gyertyalángok-körüllobogta szent sírok előtt, egy félig
elfelejtett Miatyánkot morzsolnak le az oldalhajó ár-
nyán, hogy mégis imádkozzanak egyszer, aztán magasra
emelik a kis gyermekeket, megmutatják nekik a síron
a feszületet és előtte az alvó öröket. Aztán hagyják,
hogy a hömpölygő tömeg a legközelebbi templomba és
a legközelebbi sír elé sodorja őket. Minden megválto-
zott: a sírok előtt nem állnak már a katonai örök csákó-
ban és állszíjjal, nem visszhangzik a padló kockái-
ról az őrváltás ütemes menetelése. Keresztényi egyesü-
letek fiatal sápadt fiúkat állítottak ide: nagy fekete

kabátot viseltek és világos övet a mellük körül; és utánozni tudták a császári katonák megkövült nyugalját, de mégse voltak az igazi sírőrök, még a vidékies külvárosokban sem, ahol ócskaruhájú veteránok és tűzoltók töltötték be ezt a posztot. A hosszú háborúnak vége volt, de minden ember ott érezte még a csontjai közt; ebben a városban már senki se akart ütemesen kilépni, még a rendőrség sem, amelynek zöld egyenruháját és tányérsapkáját egy, a Kai-negyedből felbukkant, nagy tisztelettel emlegetett, siber fizette. A rendőrség, amelynek ezt az embert tulajdonképpen le kellett volna csuknia, talán nem érezte jól magát az új egyenruhában, mert kissé nyersen lépett fel, de náluk sose lehetett tudni, honnan fujt a szél, nem engedtek a szívükbe látni és a maguk módján utolsó emlékeit őrizték Metternich egykor hatalmas rendőrállamának.

Még mindig nem tűntek el a háború színei, mohaként vették be magukat a világos emberfalakba; a katonazubbonyokból cívilruhák lettek; de ezek a durva szövegek éppoly kevésbé tagadhatták le, hol szolgáltak azelőtt, akár a vörösén erezett arcú, régi, merev tisztek a keresztet, amelynek csak szalagját mutatták kifelé és mint távolbanéző szemét a kereső. Az első orosz háborús esztendők csukaszürkéje mellett ott parádézott az olasz háború olívizöldje és összekeveredett a civílköpenyek feketéjével, a lovasság szép barna színével és az olaszoktól zsákmányolt szövetek kiáltó zöldjével. Eltűntek a tarka hajtókák, amelyeknek színeit a háború már amúgy is kilúgozta.

Ott maradtak az uccasarkokon a csonka végtagú koldusok szétrongyolódott egyenruhái; minden uccasarkon ott koldult a háború hulladéka, reszketve és görcsösen fogta a mankót, nyomorát árulta és elcsigázott arcával az új gazdagok után bámult, akiknek járása minden lépéssel elárulta, milyen könnyű az aljasságnak

pénzt csinálni a nyomorból s hogy az ilyen úton szerzett pénz se akadályozza őket, hogy ne sétafikáljanak és ne flangérozzanak ilyen nézők előtt. A templomok keresztjét violaszín fedte, a kapuk felett és a kupolák alatt szárnyukat táró kétfejű sasokat elrejtették.

A nagy dómban, a cselédek Istenanyja előtt, térdeltek a szegény, agyondolgozott asszonyok és nem pillantottak a tovahúzódozó áradat felé, a deszkapadló visszaadta a csoszogó léptek neszt, a kereszthajó szürke sziklafalai úgy összeszorították a teret, mint a szív szorult össze ezekben az időkben, de aztán újra szabadjára eresztették, a hatalmas oszloperdőbe, amelynek magasan, fenn, a tömeg felett, mint madarak a fészükben, csendes magányukban meredtek fel a sötét szentek. A szószék kétéltűekkel és var ángy osbékákkal fedett karfája alatt, tövises ágbogai alatt, a kőfaragó kinyitotta ablakát és az örökkévalóságból az időbe pillantott. Sem a hatalmas oszlopok lábához csatolt barokk-oltárok, sem az új üvegablakok hideg gyári színei nem zavarták e csarnok hatalmas egységét, amelynek kőből való éneke túlharsogta a rikító idegen hangszereket. A kilátás minden lépésnél megváltozott, a bolthajlások és az oszlopok mindig másképp dekorálták ezt a nagy színpadot. A városnak ez az épülete hatalmas tudóval szívta be a hangos embereket s mire kilehelte őket: elcsendesedtek.

Milyen időből jött az ember s milyenbe lépett ki, amikor elhagyta a dómot és megpillantotta a tér körül álló házakat, amelyek ott terültek el Istennek e magasztos hegysége előtt! Itt minden hazugság és rikácsolás az igazság mellett még könyörtelenebbnek és közönségesebbnek tűnt, itt minden abból az időből származott, amely elfecsérelte mindazt, ami valamikor volt és életet lehelt, amely nem ismert más Istent maga felett, mint a pénzt, amely lopott jószágként hordta össze és keverte

a különféle idők formáit, hogy büszkélkedjék és kérkedjék vele.

A Grabenen át, a pestisoszlop előtt, vonultak el az emberek, a harsogó barokk-építkezés e köemléke előtt, amelynek lábánál Lipót császár térdel: apró alak a hatalmas felhőpadozatok alatt. A kilenc angyali karról elnevezett templom felé vették útjukat, amelynek erkélyéről egykor ama pápa áldotta meg a wienieket, aki télidőben jött át az Alpokon, hogy József császárnak esküjét vegye, hogy abba hagyja a kolostorok feloszlatását. Húsz évvel később egy császári herold erről az erkélyről hirdette ki, dobpergés közepette, a figyelő népnek, hogy a német nemzeti, szent római birodalom végetért.

De most, hogy ez a császárság életének utolsó szakaszát is csakugyan befejezte s vele az idő is letűnt, amely ezt a pompázatos homlokzatot emelte, most tűnt csak fel, hogy a templom régi gótikus ábrázatán olyan volt ez a barokk homlokzat, mint valami álarc. De odaát, a Burg előtt, Szent Mihály hatalmas, szürke, gótikus hajója nem ugyanilyen idegen álarc mögé rejtőzött-e? Azokban a silányízlésű napokban, amikor mindent, ami gótikus volt, megvetettek és elrejtettek, mint barbár művet, akadt egy nagy építőmester, aki VI. Károlynak a fülébe súgta, le kell bontani Szent István templomának tornyát, hogy Wien felett is felcsillogjon a zöld kupolák nyugodt ragyogása, mint hajdan Bizánc felett. Konstantinápoly alszik immár, ugyanaz az árnyék fedi, mint Wient és mindama városokat, amelyeknek országát elvették és feldarabolták. Egy lipicai ménekkel vontatott ke/isi gördült tova, amely véres húsvéti báránnyal volt megrakva. E hajdan udvari lovak, amelyeket a mészáros egy árverésen vásárolt meg, most is éppen olyan büszkén hordták a nyakukat s rózsás orrlyukaik úgy fűjták a habot, mintha még mindig aranykerekű

hintó elé fogva, császári hercegeket repítenének. Néhanyan a kocsi után néztek, de nem a kiadósleptű, hosszú-farkú lovak ragadták meg a pillantásokat, senki se gondolt a letűnt császári időkre, a bárányokat nézték és a hústalan napokra emlékeztek.

Ezen a nagypénteken gróf Erdődy Tamás és felesége is, fáradtan a sok templom járástól és a tavaszi időtől, csak estefelé kerültek haza, csöndes Landskrongassei lakásukba és csakhamar lepihentek. Pár perccel tizenegy után csengetés ijesztette fel őket és a gróf, aki egy önkéntes tűzoltóegyesületnél valami kis tiszteletbeli állást töltött be, azt hitte, hogy alarmírozzák ezen a késői órán. De íme jött a szolga és jelentette, hogy két úr van itt, nem hagyták elküldeni magukat és a gróf úrral kívánnak beszélni. Mivel a gróf lusta volt felkelni, a grófnő vette magára hálóköpenyét, hogy megnézzze, kik a késői látogatók. Kevéssel rá, kezét a szívére téve, jött vissza: — Tamás, menj, nézd meg te!

A gróf kiment az előszobába, két úr állt ott; az egyiket azonnal felismerte: a császárné egyik fivére volt. A másik csak most vette le autózeművegét és kezét nyújtott a grófnak: — Én vagyok az, Tamás!

— Hát mégis! Felség! Hát csakugyan! — A gróf bevezette vendégeit az ebédlőbe, kérte, ne vessék le köpenyüket, mert a szoba fűtetlen, megint odalépett a császárhoz, nem tudta, hová legyen a csodálkozástól, ideoda szaladgált és mialatt zavartan rendezgetett a szobában, nagy nehezen kibökte: hogy ma az Augustinertemplomban találkozott valakivel, aki hallotta, hogy tegnap egy úr az angol követségen arról beszélt, őfelsége néhány napon belül Magyarországon lesz.

— Holnap utazunk, Tamás! — mondta a császár. — Mára szállást kell adnod nekünk.

— Szívesen felség, szívesen! De előbb még be kell akasztanom a láncot, minden pillanatban itt lehet a rendőrség.

— A rendőrség nem talál ide, — nyugtatta meg a császár sógora a grófot, — a nyugati pályaudvarnál utasították a soffőrt, hogy a Bristol hotel elé kocsizzon, maga a császár azonban nem a pályaudvarnál, hanem csak a park mögött, a Hesser-emlékműnél szállt be a kocsiba. És a tetejébe még a Landskrongasseban hamis számot mondtak be.

A császár nevetett, mint egy gyerek, akinek sikerült valami kópésága: — Igen, Tamás, ravaszok és óvatosak voltunk, mint az indiánok.

Gróf Erdődyben felébredt a hajdani csendőrtiszt: — Milyen pénzzel fizetett a soffőrnek, felség?

— Svájci frankkal.

— És mit szólt hozzá a soffőr?

— Képzeld csak, el se akarta fogadni a pénzt!

— Mennyit akart adni neki, felség?

— Először tíz frankot; de az ember, úgy látszik, nem volt ismerős a valuták körül, aztán ötven frankot adtam neki!

A gróf összecsapta kezét a feje felett: — Egész kis vagy, felség! Pár perc múlva nyakunkon lesz a rendőrség! Ez nem volt sikerült indiánosdi! Nem kell más, mint hogy az ember a standján megmutassa a pénzt a társainak és készen vagyunk!

De hiszen az az ember nem is helyezett nagy súlyt a pénzre, — felelte a császár. — Elpanaszolta, hogy a háború előtt kilencvenöt kiló volt, most pedig lötyögő mellényét úgy összecsavarta a hasa körül, mint egy kötelet. Neki adtam minden csokoládémat és a sonkás zsemlyéket. Jobban örült, mint a pénznek.

Felség, ilyen fehér hollók nincsenek a soffőrök

között. Felségedet egyszerűen idegennek, tehát palinak tartotta. Kár a szép csokoládéért!

— Tamás, mert éppen ételről beszélsz! Nem kaphatunk egy feketét?

— A feleségem éppen most főzi, felség.

Már jött is vissza a grófnő és megkérdezte, hogy van a felséges asszony és újszülöttje.

— Anya és gyermeke jól érzik magukat, a kislány a Charlotte nevet kapta, — válaszolta a császár.

— Így tehát felségednek nem volt könnyű, hogy éppen most utazzék el. És szabad megkérdezni, milyen volt az útja?

— Ha szigorúan vesszük, nem szabad, grófnő, — utasította el a herceg. — Ez titok.

— Csak azt akartam megtudni, hogy fűtve voltak-e a vonatok.

— Ki lehetett bírni, — mondta a császár.

— De holnapig, Tamás, magyar vízumot kell szerezned a számomra.

— Nehéz lesz, felség, nehéz! Most, húsvét előtt, mindenki szabadságon van,

— De holnap tovább kell utaznunk, Tamás!

— Milyen útlevele van felségednek?

— Spanyol. Azzal rendben van minden. És különben is mindent megrendeltünk. Meier Seebensteínig visz minket, Schlederer a határig. A biztonság okáért cseréljük a kocsikat. Holnapig meg kell szerezni a vízumot.

— És a pályaudvaron nem ismerte fel senki felségedet?

— Senki! Ott volt Spitzmüller, Windischgrätz, Reisch, Rapp, Coumont, mindjárt össze is állíthattam volna egy kormányt. Az urak Parisból jöttek, ahol az osztrák-magyar jegybank felől tárgyaltak.

A császár sógora szólta, hogy ideje lesz már lefeküdni, nehéz napjuk lesz holnap.

A császár előbb még telefonálni akart, de Tamás lebeszélte, mivel Wienben ebben az órában már minden alszik, a különben azóta már eltörölt zárórarendelet utóhatásaként.

— Aki csak a lábára tudott állni, kiment a szabadba, — tette hozzá a grófnő, — mert ilyen szép húsvéti időnk 1918 óta nem volt.

A szolga jött és elkészítette a vendégek számára az éjjeli szállást. A gróf és a grófnő búcsút vettek.

— Dany, — mondta a gróf, visszalépve az ablaktól, amelyen keresztül óvatosan kémlelt le a csendes uccára, — a szegény császár! Vele küldték a sógorát, hogy ellenőrizze kissé. Ha a saját feje szerint tehetett volna, Svájcban marad és ott várja ki a kedvezőbb időpontot.

— Rossz színben van. Ha nevet, szinte fáj, — felelte a grófnő.

— Hát hiszen nem is megy jól a sora. Maga se tud segíteni magán s még kevésbé a sok asszony, aki körülveszi és tanácsokkal látja el. Októberben, egy zürichi bárban, láttam egy ittas fickót, akinek egy, a császári család ékszerei közül való, lánc lógott a nyakán és bárónak tituláltatta magát.

A grófnő felpattant: — Tehát mégis voltál Zürichben bárban! És amit Ígértél nekem, úgy látszik, elfelejtetted!

— Szolgálati okokból, Dany, — védte magát a gróf, igazán csak szolgálati okokból. No, de hiszen erről a gazfickóról akartam beszélni neked. Tudniillik csakugyan kitudódott, hogy ez a fickó uzsoraüzletei révén báróságot kapott. Ott ült tehát a többi síber között, szórta a pénzt és húzatott magának. — A gróf hirtelen felugrott és az ablakhoz rohant: — Csitt!

— Mi történt, Tamás?

A gróf visszafeküdt ágyába: — Egy közönséges autó volt. Nem tudok nyugodtan aludni, amíg a császár házamban van. Elképzelni is szörnyű, mi volna, ha itt, Wienben letartóztatnák. Nincs az a Seipel, de maga az Atyaúrsten sem, aki megvédhetné akkor! A vörösök megfújnák a riadót és talpra állítanák minden emberüket!

— Gondolod, Tamás, hogy sikerülni fog a császárnak?

— Talán a Pármák ezúttal jobban készítették elő a dolgot, mint tizenhétben.

— Igazán szép volna, ha sikerülne. Nem utolsósorban a mi számunkra is, Tamás, mert akkor megtarthatjuk nyugatmagyarországi birtokainkat. De mit szól majd Horthy?

— Teleki karácsonykor nem sok reményre jogosított fel. De a dologba sok minden belejátszhat. A bajor király beteg, Rupprechtben nem bíznak, azt hiszik, el akarja szakítani Bajorországot a birodalomtól, hogy Ausztriával egyesítse. Aztán József főherceg fiának olaszországi utazásai! Aztán Albrecht főherceg habozó magatartása! Sok minden gyűl itt össze, amelyet ma még felbecsülni se tudunk. De reméljük, hogy' minden jól megy majd. Mást most amúgysem tehetünk.

Nagyszombaton, tizenegy órakor, Meier, a császárné anyjának sofförje, ott várt a Landskrongasse sarkán. A császár és a gróf a kocsihoz siettek, mégegyszer búcsút intettek az ablak felé, amelynek függőnye mögött a herceg és a grófnő állt eltakarva, aztán beszálltak. A császár megkérdezte, megvan-e mindene Tamásnak: az útlelél, a pénz, benzin? Minden rendben volt. A császár feltette autózsemüvegét és kíváncsian tekintett körül. Nem messze a sarkon egy rendőr állt. A császár meg-

lökte Erdődyt és nevetett. A kocsi lassan nekizökkent és bekanyarodott a Grabenre.

— Tamás, olyan különös érzés, így, ismeretlenül, átutazni Wienet. És milyen sajátságos ennek a városnak az ábrázata egyenruhák nélkül. Valami hiányzik.

— Már hozzászoktunk, — felelte Erdődy. — Sőt a paradézó olaszok is eltűntek már. Amikor a wieniek először láttak karabinierit, nagy háromszögletű fővegben, azt mondták, hogy ezek alighanem a Pompes fűnébres emberei!

— Találó! Csakugyan! — mosolygott a császár.

— Elsősorban az olaszok voltak, akik szép Monarchiánknak megásták a sírját.

A gróf néhány banküzletre mutatott: — A kávéházakat mindenfelé bankokká alakították át. És némely tiszt, aki régebben a korzón vígan csörtette a kardját, ma orrát lógatja a pénztáráblak mögött, pedig boldognak kéne lennie, hogy a inai időkben akad hol meghúzhatja magát.

A Kärntnerstrasse csendes volt, a császárnak feltűnt a sok szép kirakat: — Hiszen itt nem is lehet olyan nagy a nyomor!

— A nyomor bizony elég nagy, a holmik ott a kirakatokban nem a wieniek számára valók, hanem azoknak, akik itt most egymás hegyén-hátán sűrögnek, pénzük van és olcsón akarnak vásárolni. Az ember el se hinné, mennyi kincs halmozódik fel egy ilyen városban.

Ott állt az opera, feketén és súlyosan. A faszorok «lső zöldjének világos koszorúja húzódott végig a kör-
ütqn.

Az opera mellett, az útkereszteződésnél, a kocsinak meg kellett állnia, hogy utat engedjen a vörös-fehér villamosnak. A császár megfordult: künn a Kärntnerstrasse végén, sápadtan, mintha sok éjszakát virrasztott

volna át ebben az egyre idegenebbé váló városban, a Stephanskirche két pogánytornya magasodott fel.

— Virágzik-e már az orgona a hősök terén? — kérdezte a császár.

— Ahhoz még korán van! Nálunk pár héttel későbbben virágzik minden, mint a Genfi-tó vidékén!

Most felragyogott a technológia zöld teteje és a Karlskirche két oszlop között felmagasló, hatalmas kupolája. A Paulanerkirchénél a császár órájára nézett:

— Ezen még a köztársaság se változtatott. Eddig három órát hasonlítottam össze, mindegyik másképp jár.

A tér szélesen és elhagyottan terül el, szél járta át, porfelhőt és papírhulladékokat kergetett maga előtt.

A külvárosi házak a szélesebbé váló uccákon beteges és bélpoklosak voltak, a téglák lázkiütésként vöröslettek elő a málló vakolat alól.

A „Fonónő a kereszten“ gótikus szoborműve mögött, nem messze a régi kivégzőhelytől, a kilátás szabad lett, látni lehetett, amint a Wienerwald könnyű gőzbe burkolt széles hullámai a nagy medencéhez verődnek. Egy aszszonyt láttak, feltűrt szoknyája alól kilátszott vörös-kék alsószoknyája és egy fekete, kapirgáló tyúkot tartott egy zsinóron. A császár megfordult és nevetett; a gróf mesélt neki a derék malacról, amelyet errefelé némelyek a fürdőkádban nevelnek fel. A villamos végállomásához értek. Kocaturisták és kirándulók szálltak ki és szitkozódva csináltak helyet az autónak.

— Úgy! — A gróf fellélekzett: — A legveszélyesebb útszakaszon már túl volnánk.

— Az ott odaát Hetzendorf. — A császár a fasor felé mutatott, amely onnan Laxenburg felé húzódott. S aztán ama kastély nevére jutott a tábornagy nemesi prádikátuma és megkérdezte a gróftól: ugyan mit csinál most Conrad.

— Edényt törölget, — felelte Erdődy.

— Hogy érted ezt?

— Megtörölgeti az edényt, amelyet a felesége elmosogatott. Mivel aligha lesz sok mosogatnivalójuk, nem sokat kell törölgetnie sem. Conrad Innsbruckban edényt törölget, más tábornokok Wienben. Boroevic Klagenfurtban sétálgat, mert a jugoszlávok éppoly kevésbé akarják megadni a nyugdíját, mint a románok Arznak. Más tisztetek festenek, bórdíszmű árút csinálnak, órákat adnak és suszter-tanfolyamokat tartanak, csak egy pár egészen ravasz, aki eddig se igen mozdult el a székéről, ül a felszámoló irodákban és reméli, hogy élete végéig ott loptatja majd a napot.

A város nem akart véget érni, mint a felborult vödör, öntötte ki a felszaggatott földekre gyárait, örömtelen munkástelepeit és vályogputriait. Az út maga rossz volt, majd kirázta az ember lelkét. Befordultak a laxenburgi faszorba. Erre utazott gróf Erdődy Sixtus herceggel a hófőrgétegen át, szinte pontosan négy évvel ezelőtt. A gróf kurta oldalpillantást vetett a császárra, vájjon ő is emlékszik-e erre, de az uralkodó gondterhelt arca hallgatást parancsolt. A sok sárga házikó, zöld ablaktábláival, az egykori császári szállás, amely külön kis sziget volt itt, a hosszú park magas fáival s mintegy a távolból a császár hangja: — Itt mindig olyan szívesen voltam! — mindez együtt szorongatta a gróf szívét.

— A wieni kongresszus ideje alatt Wientől idáif hóval szórták be az utat, hogy meg lehessen tartani a nagy korcsolyaversenyeket, — mondta a császár. — Nekem meg, mint a tolvajnak kell most átlopakodnom ezen a vidéken. Milyen gyönyörű itt télen korcsolyázni a íavon,

A kertekben már az első cseresznye virágzott. Odaát nyugaton a barna szőlőhegyeken, itt is, ott is, kiütkezött már az őszibarack rózsaszín virága. Olykor-olykor vámvizsgálók állították meg a kocsit. A császár,

arca rejtve a porvédő üveg alatt, nyugtalanul dobolt az ujjaival. Ezekben a napokban minden olyan különösen megváltozott. Sose volt még ilyen szembetűnő számára, mennyire érezni itt már mindenfelé Magyarország közelségét. Ezek a rétek és ez a vadászkönyék, amelyből úgy nőtt ki a kastély parkja, mint valami sötét sziget, olyan volt, mintha a nagy magyar Alföld átsordult volna a Lajta-hegység peremén és a Wienerwald lejtőin néhány nagy pocsolyát szórt volna szét.

A schönau kastély mellett suhantak el, — Schönau, szép Schönau, játszotta valaha a kintornás, aki emlékezett a császár szép és könnyelmű atyjának, Ottó főhercegnek, erre a szerelmi búvóhelyére. Igen, az apák ettek egrest s a fiúknak vásott meg tőle a foga.

Wiener-Neustadtnál újra a vám, innen majd teli gázzal kell rákapcsolniuk, mert itt a vidék már vörös, vörösebb, sőt még vörösebb.

— És ez a város mondta hűnek magát hajdan, — szólt a császár. — És mi lett a régi katonai akadémiából! Az akadémiások voltak az utolsók, akik tizennyolc novemberében mellém álltak!

— De hagyjuk ezt! Hagyjuk az emlékeket!

Az egykori repülőtér elé értek: — Kihordták, ki-árusították, kirabolták, — mondta a gróf. — Amit nem lehetett elcipelni, megsemmisítve nyugszik a fischamendí repülőteretében.

Itt is szomorú és kihalt volt minden. A háboiú ipari gócpontokat létesített itt, a délivasút mentén, most minden széthullott, amit még nem romboltak szét.

— Frohsdorf! — mondta Erdődy, gróf Chambord kastélyára mutatva.

Keleti irányban kanyarodtak be, az út nyílegyenesen futott a széles, ki-kibuggyant szurokkal elfeketített, erdei ösvényekkel szegett, fenyőerdőkön át és aztán a Pittental nyaralóhely-vidékére bukkant ki. A ház előtti

kertekben fel-felcsillogtak az üveggömbök, ragyogott a háromszínű viola. A svájci házacsok árnyékban álltak,, mert abban az időben, amikor összeeszkábálták őket, az: emberek nem szerették a napfényt. Cseresznyevirágot már csak elvéve lehetett látni. A levegő fanyarabb lett, az országút lábáig húzódó fenyőerdő napot szítt be és gyantát lehelt ki. Seebenstein kastélyának kerti fala előtt a kocsis megállt, Meier meghajolt és mialatt a császár és. a gróf a négy angol útibörönddel megrakodva eltűntek a kiskapun, ráncolt homlokkal számította át a svájci frankot osztrák koronára. A fantasztikus végösszeg táncolni kezdett a szeme előtt, mint a falak egy lázbeteg szobájában.

A park hátsó kapujánál már ott várt Schlederer. No, ma aztán megmutathatja, mi az autóvezetés, — mondta a császár, vállon veregetve a soffőrt, — a császár, ha minden jóra fordul, nem feledkezik meg majd a derék Schledererről.

Nyitott kipuffogóval vágta neki, a lobogóhajú, páronként gyalogoló kirándulók káromkodva rebbentek oldalt. Sok turista járt akkoriban, a vándorlás vágya magával ragadta a háború utáni embert, nem akartak többé egyedül menetelni, csoportokba verődtek, még nem lelték meg a nyugalmaikat, a háború menetelése még ott: doboltak a vérükben.

Aspangtól az út zeg-zugos fordulónak át vitt az erdőn át hegynek fel. Fenn, Mönichkirchenben, a magaslaton, Schlederernek meg kellett töltenie a hűtőt. Erdődy kiszállt egy pohár sörre. A császár szemügyre vette az embereket; olybá tűnt előtte, mintha odafenn ez az egész nyüzsgés egyetlen hatalmas, frisslevegő-börze volna. Az emberek ide-oda szaladgáltak az úton, mintha egy kávéházi asztaltól keltek volna fel az imént, hogy a másikhoz menjenek, arcuk gondterhelt és merev volt, nem sok ügyet vetettek a kilátásra, pedig ennek a ki-

látásnak volt köszönhető, hogy itt a magaslatokon a szegényes parasztkunyhókat lassan kiszorították a vendégfogadók.

Nem inna-e egy pohár sört, kérdezte Erdődy a császárt, frissen csapolták, a fogadó tele van, egyetlen kiadó szoba sincsen. De a császár nem akart inni, a császár utazni akart.

Megint útnak eredtek, tarka selymekbe öltözött leányzók mellett haladtak el, vékony lábikrájú urak mellett, akik a frissen érkezett wieni újságokban böngészték a tőzsdei árfolyamokat és párocskák mellett, akik a zöldben sápadt városi arcukat a napra tárták. Ezek voltak a nagyváros utolsó őrszemei, ott künn a gőzölgő síkságokon. Mert íme most más emberek, más ország, más arcok következtek. Friedberg tűnt fel és büszke paraszudvaraival tekintélyes temploma körüi, mint egy rátarti parasztgazda, pocakosán bámult le a hegység utolsó ablakaiból a kelet síkságai felé. Ebben az irányban, rossz úton, döcögött le most a kocsi is.

A völgy kiszélesedett, világosabb lomb keveredett a fenyőerdők közé, parasztok és parasztasszonyok lépdelték imakönyv vei a kezükben, lányok mentek a Fel-támadásra, fehér ruhában, cukrosvízben keményített becsavart fürtökkel. Sinnersdorfban, a határon, megállt az autó, a piros-fehér-piros cölöpök előtt. Csendőrök és fináncok, akik a gróftól még Vasvörösvárról ismerték, vizsgálták meg az útleveleket, a császár útlevelével azonban nem tudták, mitévők legyenek. De a gróf, maga is régi csendőr, mondta, írjanak csak be valamit, ez egy spanyol útlevél és az úr a Vöröskereszt kiküldöttje.

Jó, ez még ment valahogy, de a kocsit triptyk nélkül nem engedhették át a határon.

Mit lehetett itt tenni? Nem szaladhattak Pinkafőig a bőrdöngökkel. Vállvonogatás, sajnálkozás! A határok nem természetes vonalak, az emberek azért húzzák alá

a fontosságát, hogy az utas tudja, melyik országban jár. Ez a vámőrök főfeladata. Itt nem volt mit tenni. Előírás, előírás. De a grófnak jó ötlete támadt: adjanak melléjük Pinkafőig egy vámört, aki aztán az autót újra visszaviheti. Odaát majd csak találnak kocsit a továbbutazásra.

A vámőrök tanácskoztak: igen, ezt lehet. Ezzel nem kockáztatnak sokat. Egy fiatal ember kapaszkodott fel a lépcsőre és a kocsi nekigördült. A két határállomás között az országút olyan volt, mintha egy óriási mocsárral akarnák elválasztani a két országot: fröcskölő sár-tenger az egész.

— Állj! Az autó megállt a piros-fehér-zöld cölöpök-nél. Szürkehajú, barna csendőr, a közismert magyar katonás udvariassággal fogadta őket, ő se tudta, mit kezdjen a spanyol útlevéllal, de nem mutatta, tovább adta egy civilnadrágos fiatal katonának. Az út szabad volt.

Az út még rosszabb lett, a keréknyomok mélyebbek, a szembejövő kocsik elé zöld takarmánnyal abrakolt sovány lovak voltak fogva. Bár ezt a vidéket német parasztok, a hínzek lakták, mégis látni lehetett kelet nyomait, éY^{re} gyéresebb erdők következtek s feltűntek az első akácok, ezek az afrikai fák, amelyeket a futóhomok megkötésére ültettek. A tér szinte testileg érezhető volt, mint a szél, amely beleömlött ebbe a nyitott völgybe és mindent körülnyaldosott. Nem tárultak szélesre többé szoros egymásutánban a nagy udvarok, eltűntek a vidékről a parasztnak szántóföldjeinek foltozott szőnyegek; urasági földek húzódtak tova széles sávokban és az emberek kis kunyhókban és szűk udvarokban zsúfolódtak össze. A császárnak, aki a nyugati kényelem kellős kö/epéről jött, mindez éppolyan újnak tűnt ismét, mint meghittnek egyben. Újra látta a sötét disznókat az erdők gyéren ültetett fatörzsei közt, a bicegő libákat, a kocsik elé fogott lovak abrakolását és a cigányokat máladozó Kunyhóikban a döngyöző helyek közelében, mindez meg-

mutatta, hogy a nyomornak keleten mennyire nincs határa.

Pinkafőn a kocsi megállt a Lehner-vendégfogadó előtt. Kakastollas csendőrök jöttek ki; a fogadósne átszaladt a mézárszékbe, hogy megmondja Lehnernek, Erdődy gróf van itt.

— Szép kis meglepetés, — mondta Lehner, megtörölve a kezét, — s még konyakom sincs itthon.

— Ez a vasvörösvári gróf, — mondta a kocsmárosné, — egy urat is hozott magával, aki a kastélyt akarja megvenni.

A kocsmáros átment a fogadójába, megnézte az autót és a szép angol bőröndöket, a grófot az idegen úrral már a különszobában találta. A kocsmáros csodálkozott, hogy a gróf kísérője még a szobában se vette le porvédő üvegét és az arcát ráadásul még egy újság mögé rejtette. A gróf rendelt valami harapnivalót és aztán megkérdezte, kaphatna-e egy kocsit Péterfáig. Közben majd ő maga telefonál Scheynek, a kereskedőnek, hogy kölcsönkérje az autóját.

A kocsmáros említette, hallotta már a feleségétől, miért jött a gróf; csakugyan igaz-e, hogy Vasvörösvárt el kell adni. A kocsist már utasította, hogy fogjon be, de kéri a grófot, a fiút csak azután fizesse ki, ha az már Péterfán megittatta és megabrakoltatta a lovakat, mert Feltámadás napja lévén, a kocsis igyekezni fog minél előbb hazahajtani.

A gróf megígérte, az eladásra vonatkozó kérdésre nem válaszolt és, miután a soffőrt kifizette, a postahivatalba ment telefonálni. A porvédőüveges úr az ablakhoz lépett, búcsút intett a soffőrnek és aztán újra újságja mögé temetkezett.

Amikor a gróf visszajött, a kocsmáros odaállt az asztalához és panaszkodott a rossz idők felől.

— Miért rosszak az idők? hangzott váratlanul a

szemüveges úr kérdése az újság mögül, A kocsmáros csodálkozott, hogy ez a spanyol ilyen bécsiesen beszél németül.

— Azért járnak ilyen rossz idők, mondta, mert a magyarok idegei felmondták a szolgálatot. A Tisza mellől egy pár egészen vad alakot küldtek ide, akik még a templomba se akarják engedni az embereinket. Minden pillanatban letartóztatnak valakit és szuronyok közt viszik át az uccán. Már azt is nemzetgyalázásnak tekintik, ha valaki közülünk németül beszél.

— Majd jobbra válik minden nemsokára, mondta az úr az újságja mögül.

— Panaszt is tettünk Sigray grófnál, mesélte tovább a kocsmáros és ő aztán intézkedett is. De mindnyájunkat nyom a bizonytalanság, mi sors vár itt ránk. Senki se tudja már, fiú-e vagy lány. A nép szívesen csatlakozna Ausztriához, de fél a wieni bolsevikiektől, mert a bolsevizmust itt már a maga bőréen tapasztalta.

Künn előállt a kocsí. Az idegen, francia százfrankossal fizetett, A kocsmáros egy újságban meg akarta nézni az árfolyamát, de a gróf azt mondta: fölösleges, tartsa csak meg az egészset. A két úr aztán beszállt és tovahajtatott. A kocsmáros, kezében az idegen bankjegyei, megállt az ajtóban. Spanyol nem volt az úr, annyi szent, de hogy hol látta régebben, sehogy se jutott az eszébe.

A szolga már magyarmódra hajtott; ha a lovak olykor-olykor vágtaba fogtak, hagyta, hadd szaladjanak. Olykor hátradólt ülésén, hogy elcsípjen valamit a két úr beszélgetéséből, mert ő is szerette volna megtudni, ki az, aki meg akarja venni a vasvörösvári kastélyt. Ez az ur most levette porvédő üvegét, a közeli erdőre mutatott és megkérdezte a gróft, emlékszik-e mennyit cserkész-tik arra fajdkakasra. A gróf emlékezett, ez abban az idő-

ben volt, amikor még játszópajtása volt a fiatal főhercegnek.

Felsőőrön harangzúgás üdvözölte az érkezőket. A hosszú falusi uccán sivító parasztmuzsika jött elébük, mozsarak durrogtak, és a Feltámadási-körmenet felett az arannyal átszótt mennybolt és tarka templomi-zászlók lebegtek.

A két úr kiszállt, és mivel itt, a falusi uccán nem volt hely, a kocsinak az egyik kocsmá kapualjába kellett kitérnie. Jöttek a csavartfürtű fehér lányok, hajukban rikító pántlika, kezükben égő gyertya és az ének felnémet szavait elnyújtotta és összetörte magas fejhangjuk. A császár és a gróf letérdeltek az ucca porába, a lelkész felemelte szikrázó szentségtartóját és megáldotta a két idegen urat.

Amikor a császár újra felemelte pillantását, jobbról, balról kakastollas csendőröket látott és a lelkész mögött három császári és királyi egyenruhába öltözött tisztet. A régi hadsereg! A régi hadsereg! A császár megszorította a gróf karját. Tölténytáska és csákó, barna tűzérési egyenruhák, zsinóros huszármanték! Ebben a faluban élt még ez a rég letűnt hadsereg? Mégegyszer virágot hajtott mint a Borbála-napon metszett csereszyeág Karácsonyra, míg köröskörül mindent a szigorú tél hava fed?

Míntha sose lett volna háború, amely ezt a hadsereget, ezeket a beszédes egyenruhákat, minden osztráknak ezt a végső hazáját szétdőlt volt, a rég letűnt, a rég lehanyaglott ott vonult el a harangocskák ezüstös hangjai, a mozsarak durrogása és a nagy harangok fenséges szava közt, a körmenet lebbenő tömjémillatában. Míntha sose lett volna háború, amely ezeket a katonákat elszólította a körmenetektől, hogy a lengyel síkságokra, a Karszt sivár kőpoklába küldje őket, a menet most dombnak kanyarodott be, nyomukban az imát mormoló pa-

rasztok és a magas hangon éneklő parasztasszonyok és felvonult az egyszerű sárga templom felé, amelynek árnyas-hűvös kapujában most eltűntek a tarka templomizászlók, az aranycsillagos baldachin, a régi egyenruhák és a parasztok hosszú menete.

— Tamás, igazad volt, mondta a császár, amikor poros térdel felállt, a régi Ausztria már csak Magyarországon látható. Ugye ez volt valamennyi közt a legszebb egyenruha?

A császár átnézett a templom felé és olybá tűnt előtte, mintha ott, íme a Feltámadás napján, vinnék elföldelni az ifjúságát, amelyet itt, a magyar határvidéken élt le valaha. Wienben két úrnapi körmenetben vonult fel, testőrök között, a virággal hintett uccákon át. Most térdelt a körmenetben, üveg mögé rejtve arcát, a poros ucca szélén, szomorúan nézett az elvonulók után és nem mert hinni benne, hogy viszontlátja mégegyszer ezt a világot -----talán a templomból hazatérőket egyszer.

A kocsi kigördült a kapuból, a császár és a gróf be szálltak, a kocsis hallotta, hogy a gróf az idegen urat felségnek szólította. Péterfán az egyemeletes épület elé hajtattak, amelynek cégtábláján Schey Sámuel neve állt. A kereskedő odahaza volt, de az autót nem tudta rendelkezésükre bocsátani, ahogy a gróf kívánta, az autó javítás alatt állt — a rossz uccák, a gyalázatos országutak? Egy kétjukkeres könnyű hintó azonban rendelkezésükre áll, azzal a gróf úr még éjfél előtt Szombathelyen lehet. Schey úr meghívta a két urat házába, egy kis ozsonnára.

Eközben azonban Lehner úr kocsisa se volt rest és elmondta, amit az úton hallott. elmesélte a tűzoltóknak, akik a körmenet után a kocsmában gyűltek össze.

Miközben tehát a császár és a gróf ott ültek az ozsonnánál és Schey úr korholta az idegen urat, aki nem

akart a király egészségére inni, mert Magyarországon fenékgig ürítik a poharat, ha a királyt köszöntik fel, a kereskedő háza köré gyűlt a tűzoltóság, odasereglettek a falubeliek és lestek, mikor jön ki a gróf és az idegen úr, akiről úgy hírlett, hogy maga a császár. A kereskedő még mindig úgy tett, mintha nem tudná, ki a vendége, pedig azóta már a cselédje is úgyszólván felismerte a császárt. Nyugatmagyarországnak Ausztriához való csatlakozásáról beszélt: hogy Parisban ezzel Ausztriát és Magyarországot örök ellenségekké akarja tenni, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia között korridort akarnak felállítani, amelyet a gyenge, gyámoltalan Ausztria kezére akarnak játszani.

A spanyol vöröskereszt megbízottja ezen a ponton is annak a reményének adott kifejezést, hogy a feszült helyzet csakhamar lényegesen megjavul.

Amikor tehát a gróf és kísérelője kiléptek a házból, a kísérelő már újra autószemüveggel, a tűzoltóság és az összegyűlt nép hangos Éljen-kiáltásban tört ki. Trombitajelek harsogtak közbe és a vörösforgós trombitás gikszert csinált a generálmarsban. Az emberek integettek, néhány leány virágot szórt és a kocsi kemény vágatában repült tova a lejtős úton.

A hegyláncok egyre jobban távolodtak egymástól, a falukban a házak egyre kisebbek lettek. Hébe-hóba lehetett még egy-két német vezetéknevet látni a cipész, mészáros és szabóüzletek cégtábláin, de a keresztneveket mindenütt magyarul írták.

A nap lassan lehanyatlott nyugat kék hegyei mögé, a békák kuruttyolni kezdtek, a disznókat, a teheneket és a juhokat hazaterelték és magukban ballagva is megtalálták az istállójukba vezető utat. A szőlőkben még egyszer fellángolt az őszibarack vöröses virága, — mint a mi alacsonyra temperált rózsaszín srappnelljeink, — mondta a gróf —, cigánygyerekek szaladtak a kocsi-verte

porfelhő mögött, kinyújtott tenyérrrel koldultak, amíg csak szusszal bírták.

A gróf közölte a császárral aggodalmát, hogy talán túlkorán jöttek rá a titok nyitjára, hogy talán Prágában, Bukarestben és Belgrádban idő előtt fújják meg a riadót. A császár ezt nem vette olyan komolyan: egyszer úgysis megtudják és az utódállamok csapnak is majd nagy ribilliót, de gondoskodás történt, hogy a nagy Entente elengedje a füle mellett. Parisban nem felejtették el a cseheknek, hogy az ujjukat se akarták moccantam, mikor az oroszok már úgyszólván Varsó előtt álltak, sőt még tárgyalásokba is bocsájtkoztak az oroszokkal és még a francia muníciót se akarták átengedni Lengyelországba. Ami pedig Romániát illeti, a román király a császár személyes lekötelezettje, mert annakidején Wienből akadályozták meg, hogy Vilmos császár egyszerűen le ne taszítsa trónjáról s ki ne kergesse országából. És a jugoszlávok? Tamás bizonyára hallotta, miként kezelik a szerbek a meghódított tartományokat. Ha a császár talajt tud verni Magyarországon, a horvátok elszakadnak Szerbiától.

A kocsi csak lassan haladt, a szél arcukba csapta az esti ködtől fátyolos mezők porát, világosság csillogott fel a falvakból, kutyák ugatták meg a kocsit, a gróf ellenvetései és aggodalmai a kerekek alá hulltak.

Hogy mit csinálnak majd a budapesti munkások? Hát Tamás nem tudja, hogy a legitimisták egyességet kötöttek a munkásság vezéreivel? A munkások jól tudják, hogy a kormány továbbra is karhatalommal tartja féken őket, hogy védtelenek a kormánycsapatokkal szemben. És nemcsak a munkások tudják ezt, a zsidók ugyanígy gondolkoznak. Valamennyiök számára ez az egy remény marad: a törvényadta, megkoronázott király. Igen, a budapesti munkásság kivonul majd az uccára, de nem a király ellen, hanem a királyért. Most, hogy nincs már

Monarchia, most tanulta meg a nép, hogy csak a király az, aki pártok felett áll, az igazság menedéke és védője a gyöngéeknek. Még a szélsőséges fajvédőktől se félt a király, mert a szabad királyválasztás egyik legbuzgóbb híve épp a napokban, itt, Szombathelyen, veszi nőül a császárné egyik udvarhölgyét és ez kötni fogja annyira, hogy állást ne foglaljon a király ellen. Tamás megnyugodhat, ha nem is avathatja be most mindenbe, amiről gondoskodás történt, legyen nyugodt, mindent a kellő körültekintéssel készítettek elő, semmi se történt hebe-hurgyán.

A császár elfáradt, feje a mellére hanyatlott, elaludt és csak akkor ébredt fel újra, amikor Szombathely kövezetén csattogtak fel a lovak patkói. A püspöki vár előtt állt meg a kocsi. Magas barokkpalota volt a dóm mellett. Az egész első emeleti front ki volt világítva. Erdődy kiszállt, a kövér portás jött elébe fülkéből és megkérdezte, mi történt, hogy a gróf úr ilyen késői órán érkezik.

Személyesen kell beszélnie öméltóságával, felelte a gróf és felsietett a széles lépcsőkön, közben beleszaladt egyenesen a püspök komornyikjába: — Jó, hogy itt vagy! Jelentsd a püspök úr öméltóságának, hogy én vagyok itt, Erdődy Tamás és szállást kérek a magam és még egy úr számára.

— Gróf úr, egyetlen helyünk sincs az egész palotában. Lelki-gyakorlatok voltak, a ház tele van vendégekkel.

— Vendégek ide vagy oda, az urak odaát is alhatnak a papi-szemináriumban. Jelentsd uradnak, hogy beszélni akarok vele!

A derék komornyik hátraarcot csinált és belépett a nagy, kivilágított díszterembe; a hosszú, papi személyekkel népes asztal fejen gróf Mikes püspök ült és a Feltámadást ünnepelte itt egyházmegyéjének lelkeszei-

vei. A virágdíszes asztal ragyogott az üvegtől és az ezüstitől, barnára sült falusi papok ültek, mint a cövek, nyájasmosolyú, rózsásarcú kanonokok mellett, violaszegélyes prelátusok itták tűnődve a nehéz bort és valamennyiök fölé ünnepélyesen boltozódott a gazdag gipszdszítésű, vakító mennyezet. Halkan lépett a komornyik a püspök széke mögé és suttogva és előrehajolva tette meg jelentését. Mikes gróf, szép, karcsú férfi, hangosan felnevetett: — Hát Erdődy gróf már megint olyan állapotban van, hogy nem mer bejönni? Mondd meg neki, mindjárt megyek.

Időközben a császár is megmászta a lépcsőt és Erdődy mellett állt, amikor a szolga visszajött a püspök válaszával. Erdődy dobbantott a lábával: — Mindjárt? Nem mindjárt! Azonnal! Menj vissza és mondd meg a püspök úr öméltóságának, hogy az ügy nagyon sürgős!

A szolga visszasietett a püspökhöz és elmondta, hogy a gróf milyen türelmetlen. Ki a másik úr, szerette volna tudni a püspök, aki most már maga is kíváncsi lett. A szolga nem ismerte, a szolga még sose látta.

Most maga a püspök lépett ki a lépcsőházba: — Tamás, miért maradsz lenn, mint egy koldus? Olyan piszkos vagy, hogy nem mersz rendes emberek közé jönni?

— Arra kérlek . . .

— Kérni, kérni! — felelte a püspök. — Ha ilyen késő órán robbansz ide be, igazán nem tudok szállást adni. Vendégfogadót kell majd keresned! — A püspök most a másik, árnyékban álló úr felé fordult s hogy elnézését kérje ilyenén viselkedéséért, nevetve fűzte hozzá: Tamással szigorúan kell bánni, különben hamar az ember fejére nő. És mivel az idegen úr, akit Erdődy magával hozott, semmi kedvet se mutatott, hogy bemutatkozzék, ha már Tamás mégis magával hozta, a püspök kezét nyújtott neki.

— Mikes, — kérdezte az úr és levette porvédő üvegét, — nem ismer?

— Még sose volt szerencsém, — felelte a püspök hátrálva, hogy jobban lássa az idegent az arcába tűző világosságnál.

Akkor látta meg a püspök, ki áll előtte és úgy megijedt, hogy a térde remegni kezdett.

— Ófelsége, az apostoli király, — mondta mély hangon Erdődy, aki már az úton jóelőre élvezte ezt a jeletet.

A püspök néhány lépést hátrált, intézkedni akart, meggondolta magát, visszazaladt, karonfogta a császárt és egy csöndes szobába vezette.

A szobában kis szünet állt be, miközben a püspök vizsga szemmel bámult a császárra: — Tényleg, csakugyan felséged az?

— Igen, Mikes, csakugyan én vagyok.

Erre a püspök átölelte a királyt, legyen ezerszer üdvözölve, egész háza rendelkezésére áll, azonnal helyet fog csinálni, minden rendben lesz egy pár perc múlva.

A püspök újra el akart sietni, de aztán ismét visszafordult és kérdésekkel rohanta meg vendégét: Hogy Budapesten tudják-e? Hogy utazott a király idáig? Értesítse-e Vass prelátust, a közoktatásügyi minisztert, aki éppen a házában tartózkodik? azonnal kéretni fogja Vass ökegyelmességet, fáradjon át a társalgóba.

A király megkérdezte, meg lehetne-e még találni ezen a késő órán Lehár ezredest. Igen, az ezredes itt van, felelte a püspök, azonnal érte küld majd. Aztán a püspök a császárt a társalgóba vezette; Vass prelátus és néhány papi személy emelkedett fel székéről.

— Ófelsége ismét itt van szeretett hazánkban, — mondta a püspök. — Zavart, szinte ijedt hallgatás.

Aztán a püspök a prelátushoz lépett és bemutatta a császárnak, mint közoktatásügyi minisztert.

— Volt közoktatásügyi miniszter, — javította ki Vass és mélyen meghajolt, mert abban a pillanatban, amikor ismét az országban van a koronás király, miniszter csak az lehet, akit a király annak nevez ki, nehogy úgy essék meg velem, mint a holnap nagymise záró-evangéliomában áll: birtokához jutott, és az övéi nem fogadták be.

Vass nem hiába volt parlamenti ember, nem jött zavarba és a király ezt méltányolni is tudta: — Kedves Vass, elfogadja tehát kinevezését az én kezemből?

— Felség, alázattal köszönöm.

— Mindenkinek azonban, aki befogadta, hatalmat adott, — mondta halkán egy fiatal kanonok a szomszédjának. — Vass ezt szerénységből elfelejtette idézni.

Egyik pap a másik után távozott mély meghajlások közepette, minden arc komoly volt, szinte levert. A királynak nem sok beszélőnivalója akadt az ottmaradt Vass prelátussal, a püspök pedig, akit házigazdái tevékenysége foglalt le, csak olykor-olykor szaladt be a társalgóba. Végre megjelent Lehár ezredes, aki sebesült lábával még mindig bicegett kissé. Tisztelgett és lejelentkezett a császárnál, mint Szombathely városparancsnoka. Még mást is akart mondani, de könnyek peregtek le az arcán, a király odalépett hozzá és átölelte a fel-felzokogó katonát. Amikor Lehár újra erőt vett magán, jelentette, hogy alarmírozta a kőszegi zászlóaljat, hogy átvegye Szombathely védelmét. Ide, a püspöki palota elé, rövidesen felvonul egy század díszőrségül.

— Köszönöm, kedves Lehár, köszönöm, — A király aztán Vass prelátus felé fordult azzal a kéréssel, hogy av kiáltványt, amelyet most átnyújt neki, nézze át és telefonálja meg Horthynak. Holnap közhírré teszik majd ezt a szöveget és egyidejűleg felesketik rá a csapatokat.

Most új vendég érkezett, Lingauer, Szombathely képviselője és a helyi lap szerkesztője és jelentette a

királynak, hogy rendelkezésére áll. Lingauer Vassal át-
futotta a kiáltványt, itt-ott belejavítottak, aztán felolvas-
ták: — Szívem parancsát követve, visszatértem szeretett
hazámba és mai nappal átvettem a hatalmat. Vass azt
ajánlotta, hogy pár szóval köszönetet kéne mondani még
a kormányzónak. Lingauer felvetette: nem kéne-e elő-
zőleg az egész ügyben megegyezésre jutni a miniszter-
elnökkel.

— A kiáltvány ebben a formájában, ahogy felolvas-
ták, — jegyezte meg Lehár ezredes, — szükséztől és jó.
Hosszú tanácskozásokra nincs időnk. Budapestet meg
kell lepni.

— De hiszen a miniszterelnököt könnyen el lehetne
érni, — vetette ellen Vass az ezredesnek, — itt vadászik
Iváncon, gróf Sigray birtokán.

— Altkor telefonáljanak azonnal oda, hogy jöjjön
Teleki, — tanácsolta a császár. — Mikorra érhet ide?

— Holnap reggelre, — mondta a püspök.

— Késő. Holnap már kora reggel tovább akarok
utazni Budapestre, — felelte a császár. — Telefonálja
meg neki, hogy itt vagyok.

— Felség, nem lehet, — hátrította el Vass, — mert
az amerikai főmegbízott, mr. Grant Smith is vendég
Iváncon. Amíg mindent elő nem készítettünk, talán jobb,
ha Smith nem szerez tudomást a dologról.

— Hát akkor telefonálja meg, hogy nagy szeren-
csétlenség történt, a két úr azonnal utazzon ide.

Vass és Lingauer telefonálni mentek, Lehár egyedül
maradt a császárral: — Felség, lebeszélem, hogy Buda-
pestre menjen.

A császár ellentmondott; kell, hogy saját szemével
ítélje meg a helyzetet.

— Felség, a kormánynak kell idejönnie, a kor-
mányzónak kell felségednél lejelentkeznie, nem felsé-
gednek.

A király határozatlannak látszott; tűnődött egy keveset, aztán arra kérte Lehárt, szerezzon neki egyenruhát, mégse esketheti fel a katonákat Budapesten civilben. Lehetséges ez holnap reggelig?

— Kell, tehát meglesz, — felelte Lehár. — Idehívhatja majd az ezredszabót, ha átdolgozzák az éjszákát, az egyenruha reggelre készen lehet. De aligha találnak majd egész Szombathelyen tábornagyi rangjelzést.

Ehhez Erdődynek támadt jó ötlete: azt himeztetni lehet, majd az apácák, odaát a kolostorban, megcsinálják. Ezt Erdődy magára vállalta, az egyenruháról Lehár gondoskodik.

Most a császár mosakodni kívánt, kicsit rendbehozni magát, hogy aztán egyen is valamit. Ha Teleki megérkeznék, hívassák.

A császárt, étkezés közben, a püspök szórakoztatta, a szombathelyi bolsevista-időkről mesélt, letartóztatásáról, meneküléséről, a bírósági ülésekről odaát a megyeházán. A császár kérdésére, hogy is viselkedtek ezek az emberek, a püspök így felelt: — Felső, Magyarországon még a rablók is súlyt helyeznek rá, hogy udvariasak legyenek, csak ha ittasak, feledkeznek meg olykor az illemről.

Amikor a király vacsora után ismét a társalgóba lépett, lenn, a tér előtt, éppen felvonult a díszőrség. Vass prelátus közölte, hogy sikerült összeköttetésbe jutniok Iváncsal, és hogy a két gróf két órán belül itt lesz. Most még gyorsan beosztották a király személye körüli szolgálatot: szárnysegéd Erdődy lett, ordonánctisztek báró Rohonczy százados és Almássy főhadnagy.

Lehár is visszajött és jelentette, hogy a kőszegi zászlóalj már útra készen áll.

Vass visszatért a kormányzóhoz intézendő üzenetre.

— Hát akkor írja, — mondta a császár a miniszternek, — diktálni fogom és ön mindjárt magyarra fordítja.

Vass az íróasztalhoz sietett, a császár elkezdte: — Kedves Horthy ..., de félbeszakította magát: — Másik papírt kérek, Vass, ez nem jó, rosszul hangzik. — A császár néhányszor fel s alá sétált: — írja: Kedves Horthy hercegem!

— Lehetetlen, felség, lehetetlen, — beszélte le Vass. — így nem lehet, ez sértő.

— Ugyan miért? Én inkább azt hiszem, örülni fog neki.

A császár megkérdezte Lehártól, mit gondol ő a dolgról.

— Felség, én amellet maradok, hogy felséged egyáltalában ne utazzék Budapestre. Hogy herceg-e vagy nem herceg — mellékesnek tartom.

Most Vass mondott ellen: őfelsége nem azért jött Magyarországra, hogy megütközzék a kormányzóval, ő nem vállalhatja a felelősséget, hogy őfelségét ilyen konfliktusokba keverje bele.

A szolgák feketekávét hoztak, a szabók jöttek az egyenruhával, az apácák üzenteitek, hogy időre készen lesznek az arany tölgyfalevelekkel. A császár és Vass még mindig a megszólítás felől vitatkoztak. Senki se pihent le a házban.

Hajnali félötör befutott gróf Sigray autója. Teleki nyomban a püspökhöz sietett: — Dehát mi történt? Ki gyilkolta meg?

— Kit?

Most gróf Sigray is odatoppant: — De hát miért kell titokban tartani, hogy a kormányzót meggyilkolták?

— Mi lesz most a szegény országgal, amely nem tudja meglelni nyugalmát, — kérdezte Teleki, — mindjárt tudta, hogy a kormányzóval történt valami, panasolta Sigray, mindjárt tudta, amikor éjjel két óraker felzavarták. — De hát ki mondta, hogy a kormányzót meggyilkolták, — kérdezte a püspök. — E pillanatban

alighanem nyugodt és egészséges álmát alussza a budai Várban.

A két gróf megkönnyebbülten lélekzett fel és aztán egyszerre kérdezték, miért zavarták hát fel őket éjfél után az ágyukból,

— Mert őfelsége a király újra az országban tartózkodik, — felelte a püspök.

— Hol? Mióta? Hogyan? — kérdezték a grófok egymás szavába vágva.

— Tegnap vagy ma óta, az ember ilyen izgalmak között bizony elveszíti az időérzékét, — felelte a püspök,

— itt van a palotában, — miért, azt ő maga se tudja, valószínű azonban, beszélni kíván a kormányzóval, hogy átvegye tőle a hatalmat.

— Korai a dolog, kedvesem, — mondta Teleki, — behunyta a szemét és hátrahajlított karjával megvakarta a balfüle tövét, — hidd el, túl korai.

— Mi most a teendő, — kívánta tudni Sigray?

— A teendő? Az igazán egyszerű, — felelte Teleki.

— A királynak azonnal vissza kell utaznia Svájcba.

A püspök kétségbe vonta, hogy ez-é a helyes tanács, de Teleki kitartott véleménye mellett: — Itt az ember darázs-fészekbe nyúl bele, itt mindnyájan olyan szúrást kaphatunk, hogy úgy megdagadunk, mint a teli hold.

— Akkor rád vár a feladat, hogy a királynak ezt megmagyarázd, — felelte a püspök, — mert Szombat-helytől a Genfi-tóig nem macskaugrás.

A püspök a két gróffal benyitott a királyhoz, aki látva az ijedt arcokat, megkérdezte, nem örülnek-e, hogy a király újra az országban tartózkodik.

Igazán örülne, — felelte Teleki, — nemcsak, mint ember és mint őfelsége hűséges alattvalója, hanem, mint államférfiú és felelős miniszter is, de nem teheti, túl sok nehézséget lát, éppen ezért azt kell tanácsolnia őfelségének, azonnal forduljon vissza Svájcba,

— Vissza már nem lehet. Felégettem a hidakat magam mögött. Fájdalmasan érint, Teleki, hogy az ön szájából kell hallanom ezt a tanácsot.

— Ha őfelsége ma reggel azonnal visszautazik, senki se fogja megtudni, hogy Magyarországon volt, — tartott ki Teleki a tanácsa mellett.

— Nem tehetem. Teleki, más tanácsot kell adnia.

— Akkor őfelsége utazzon azonnal Budapestre és beszéljen a kormányzóval.

— Ez is a szándékom. Hallja, Lehár?

De Lehár ezredes most is megmaradt amellett, hogy nem a királynak kell Budapestre utaznia, hanem a kormányzó jöjjön Szombathelyre.

— Ez nem a szolgálati szabályzat kérdése, — felelte Teleki. — Itt nem arról van szó, hogy kinek kinél kell lejelentkeznie. Ez politikai kérdés. Magyarországot nem lehet Szombathelyről kormányozni. Budapesten futnak össze az összes vasútvonalak, valamennyi hatóság Budapesten van központosítva: aki Budapest ura, az ura Magyarországnak is.

— Hiszen a kormányzó is Szegedről kerítette a hatalmat a kezébe, — vetette fel Lehár ezredes.

— De ott, a franciák védelme alatt, felállíthatott egy kis hadsereget, őfelsége viszont honnan vegyen hadsereget itt Szombathelyen, hogy az élén bevonuljon Budapestre. Szombathely túl közel esik a határhoz. A restaurációnak egycsapásra kell sikerülnie. Csak akkor remélhetjük, hogy szomszédaink nem esnek nekünk és szegény országunkat nem darabolják fel végkép maguk között. Nincs értelme, hogy politikai kérdésekben katonai megoldásokra törekedjenek; az, amit őfelségének tanácsolnak, az a polgárháború.

— Hát ön csakugyan azt hiszi, Teleki, hogy Horthy komolyan szembehelyezkedik majd velem?

A gróf kitért: nem, azt nem hiszi, hiszen a kor-

mányzó úr maga mondta mindig, örülni fog annak a napnak, amikor őfelségének átadhatja a hatalmat.

— Akkor hát utazom, — döntött a császár. — Ön, Teleki, utazzék Vassal előre és fürkéssze ki a hangulatot a Várban. Igyekezzék Horthyval négyszemközt beszélni, mielőtt még Gömbös és emberei neszét veszik a dolognak.

Teleki megkérdezte, nincs-e Lehár ezredesnek egy repülőgépe, de a császár lebeszélte, jó lesz így is, a két miniszter egy óra előnyt kap és aztán ők is útnak indulnak. Mitévők legyenek azonban, ha a Várban nehézségekbe ütköznenek, kívánta tudni Vass.

— Akkor küldjenek eléjük valakit, akivel a székesfehérvári főúton szembe találkozhatnak, — felelte a császár, — az tartóztassa fel őket és tegyen jelentést; talán maga Vass volna az erre alkalmas ember. A király akkor aszerint jár majd el, amit jelentenek neki.

Ebben maradtak. Teleki és Vass még gyorsan megreggeliztek és aztán autóba vágták magukat. — Sok szerencsét, sok szerencsét! Jó utat! Vizionlátásra Budapestén!

Most még arról folyt rövid tanácskozás, nem volna-e jobb, ha a császár mégis civilruhában utaznék, miután útja ilyen bizonytalan. De a császár nem akart civilben a kormányzó elé lépni. De tábornagi egyenruhában se lesz jó, beszéltek le a császárt, mert túlhamar felismerik majd. Talán a császár felvehetne Lehár egyik egyenruháját. A tábornagyit pedig becsomagolva vinné magával. Ha minden rendben lesz, még mindég elég idő jut az átöltözködéésre.

Lehár nem akart Budapestre utazni, itt óhajtott maradni a csapatainál, amely a király rendelkezésére álló egyetlen megbízható hatalom. A szabó mély meghajlások között kérte próbára a császárt.

Tamás, — mondta a császár, aki egy tükör elé állt, — sírnivaló, úgy festek, mint egy rekruta.

A szabó legalázatosabban bátorkodta megjegyezni, hogy a blúz a legmodernebb szabású és pompásan áll; Erdődy is vigasztalta a császárt: öfelsége már elszokott az egyenruhától, az hogy rekrutának érzi magát, onnan ered, hogy a blúzt még semmi se díszíti; majd keres rá egy pár érdemrendet, mindjárt máskép fest majd a dolog.

— Jó, jó. — De a császár megmaradt amellett, hogy a szabó a blúzt egy hadnagy számára készítette és nem egy ...

A szabó megértette, a szabó mélyen meghajolt. Aztán a császár visszaöltözött civilbe és a püspök kíséretében átment a dómba. A dómtér egészen csendes volt. Sötétbarna, szigorú empire-homlokzata, amelyet nyolc gránitoszlop tagolt, azt a nyers és nehézkes latint beszélte, amely itt száz évvel ezelőtt a nemesség és a hivatalnoki kar nyelve volt. És latinul beszélt a többi épület is ezen a nagy téren, a kisvárosi, lassanként parasztudvarokká lapuló házak környezetében: a püspöki palota, a papi-szeminarium, a városháza és a megyeháza, mert az egyháznak és a hatalomnak ezek az épületei nem akartak a paraszti környezetbe beleilleszkedni.

Mialatt a harangok zúgtak, a császár meggyónt a sekrestyében. Amikor megszólalt az orgona, a császár elől, a kórusban foglalt helyet; vele szemben, fődíre szegzett pillantással, ültek a seminaristák. A hajnali fény megtöltötte a hatalmas templom vörösmárvány hajóját, amely körül az empire-kor hűvös lehelete lengett. A császár azután megáldozott és imába merülve térdelt az Istentisztelet befejezéséig.

Elutazás előtt, amikor az egyenruhát becsomagolták, a császár még megnézte az aranygallért, amelyet az apácák hímeztek az éjszaka. A tölgyfalombok kicsit magasabbak és vastagabbak voltak, mint ahogy a tábornagyi egyenruhákön általában szokásos. A császár mosolygott,

végigsimított rajta a kezével és utasítást adott, tolmácsolják a nővéreknek köszönetét.

Maga a püspök is kijött a kocsi elé, amelyet Almássy főhadnagy vezetett. Nagy, új, nyitott Puch-kocsi volt és Almássy Laci Erdődy nagynénjétől kérte kölcsön. A püspök gondosan beburkolta a császárt szörmebundájába, mert az úton rájukhűvösödhet. A király mellett még Sigray gróf és Jármy ezredes foglaltak helyet.

A reggel hűvös volt, az út rossz, a kocsi rázott. A somlói hegyek mellett haladtak el, amelyek tompa, vulkánikus csúcsaikkal felmagasodtak a reggeli ködből, bazaltsziklák meredtek fel, a török-időkből maradt váromok néztek le a síkságra.

Sümegeen megszólaltak a húsvéti harangok, mindenfelől özönlött a nép, párosával vonultak a templomba a gimnazisták. Ezen a nemesi vidéken, ahol majd minden arisztokratának birtoka volt, a faluk nyomorúságosak voltak, a hatalmas urasági földek a láthatár széléig nyúltak el s csak itt-ott szakították meg őket a szőlők sávjai a dombok peremén.

A cigányok is kicsinosították magukat és ha autót láttak jönni, előrenyújtották a tenyerüket, de csak por hullt az ujjuk közé. Olykor a szalmatető agyagházaktól elkülönítve, a falu végén egy pár ríkitőan fehér, vörösetős vályogkaliba állt, ezek voltak Kún Béla idejének szegényes emlékei, amikor a szántóföldeket felosztották a földmunkások között és egy pár kalibát eszkábáltak össze a számukra. A réteken lovak és marhák legeltek, viseltes, válluk köré vetett köpenyben álltak mellettük a pásztorok és az autó porfelhőjét követte pillantásuk.

Olyan vidék volt ez, ahol a síkság végtelenbe nyúlt volna, ha a dombok itt is, ott is le nem nyomják, mint papírlapot a kőből való nehezék. Délen világos felhők tornyosodtak a hegyek fölé, arrafelé terülhetett el a Balaton. Almássy becsülettel állt helyt autóvezetői hír-

nevéért, a császár a vezető mellett foglalt helyet, a szélvédő üveg mögött, hogy ne érje a szemberohanó por. Időnként elbóbiskolt, lágy vonásai elernyedtek, egy fáradt gyermek támasztotta hátra a fejét, amelyet a rossz út zökkenői meg-megbillentettek. Húsvéti harangok csendültek fel az álmában.

Virágzottak az útmenti fák és amikor az egyik útkereszteződésnél a kocsinak meg kellett állnia, hallani lehetett a méhek zümmögését.

Székesfehérváron is először egy se vége, se hossza falusi részen haladtak át, az alacsony házikók itt nem voltak ugyan nádtetősek és agyagból, hanem vakolva és cseréppel fedve, ennyi volt a különbség, míg aztán, átmenet nélkül, a város nyugati részére bukkantak ki, ahol a püspöki palota, a székesegyház állt s hová néhány olyan ucca torkolt, amely egy nyugati kisvárosba is beillett volna. Tarkakabátos, barnára sült falusi nép járt-kelt az uccákon, a polgárok a korzón sétálgattak, a császár itt is látott tiszteket a régi hadsereg egyenruhájában, zsinóros honvédmentében.

Észak-keleti irányban vitt tovább az út. A vidék nagyot lélezett, télivetéstől zöld földjei tengerhez hasonlítottak, néhány távoli fa-sziget künn úszott a messzi láthatár peremén. Foglyok rebbentek fel, nyulak szökdécseltek át a földeken, fácánok táncoltak tova könnyedén. A délidő csöndje nyomasztotta már a tájat, amikor a közeledő nagyváros első jelei felbukkantak: szállodákat hirdető táblák, néhány előrelökött külvárosi ház falán rikító plakátok és az első gyárkérmények. Olykor-olykor felcsillant a Duna ezüstös sávja, de ismét eltűnt kis facsoportok mögött. Íme felbukkant a villamosvasút első sárga kocsija, hosszú-hosszú külvárosi uccákon haladtak át, melyek néptelenek voltak, hála a szép, ünnepnapi időjárásnak, a körülkerített futballpályákról hallották a tömeg ordítását. A Ferenc József hídnál újra elérték

a Dunát. Fölöttük a Gellérthegyen ott terült el a Citadella alacsony kockája és a Gellért-emlékmű körüli építmények. Odaát a másik parton az új város, Pest terül el, pompázó nagy szállodáival és hatalmas parlamentjével a Duna partján. Odaát minden olyan fiatal és tágas, hogy a nagyvárosban szokásos uccasablónok között mégis más térérzéklet és törekvést érezni, hogy olyat mondjanak, ami a nyugatról átvett eszközökkel, egyszerűen, ki se fejezhető.

Itt azonban, a budai oldal, ahol a hegynek emelkedő út, a sok csinos kis villával teleszórt domboldalakra nyújtott kilátást, a császárt újra meg újra a prágai Hradschinra emlékeztette. Óvakodott azonban, hogy kísérlőinek erről említést tegyen, mert ennek a városnak a nevét itt nem volt szabad kiejteni, amióta a Halászbástyáról tiszta időben látni lehetett a cseh határt. Csak-hogy Prágában meghagytak mindent a maga ódonágában, míg itt a kiegyezés napjai óta egy feltörekvő, erejét hangsúlyozó nagyravágyó nép mindent renovált és kissé vastagon kezelte az ecsetet.

A Vár előtti szabad térség tűnt fel, a zöld tetők ragyogtak a déli verőben, a sima kupolán felmagaslott István szent koronája, a ferde kereszttel.

József főherceg palotája előtt őr állt, a honvédelmi minisztérium előtt szintén. A kocsis a miniszterelnökség egyemeletes empire-épülete előtt állt meg. Gróf Sigray megkérdezte a portást, hogy Teleki miniszterelnök megérkezett-e már. Nem, se gróf Teleki, se Vass kegyelmes úr nem voltak még eddig itt, értesítést se kaptak, hogy az uraknak szándékukban volna idejönni.

Beléptek a házba és röviden tanácskoztak. A király úgy határozott, hogy Jármay ezredet elküldi a Várba, lelentse be Horthynál; ő maga átöltözködik addig és pár perc múlva utána indul. Amikor kis idő múlva a király Lehar ezredes rosszul álló egyenruhájában ki-

lépett a házból és megkérdezte gróf Sigrayt, hogy Jármly visszajött-e már, azt a feleletet kapta, az ezredes még nem jött vissza és ez arra a gyanúra ad okot, hogy a kormányzó egyáltalában nem tartózkodik a Várban. Erre a király a grófot küldte az ezredes után, de nyomatékosan kérte, siessen vissza és jelentse, hogy állnak a dolgok. A király maga egy almát vett elő, a falnak támaszkodott s a Dunát nézte és Pest városát, amely a keleti láthatár permén veszett el.

Gróf Sigray elsielt az őrség mellett, körülnézett a Vár udvarán és a kormányzó szárnysegédét, Magas házy századost pillantotta meg, tábori egyenruhában, piros-fehér-zöld hajtókával. Nyomban megkérdezte a szárnysegédet: itt volt-e már Teleki a Várban. Magas házy azt felelte, tudomása szerint Teleki egyáltalában nincs Budapesten, hanem valahol Nyugatmagyarországon vadászik. Tehát Teleki csakugyan nem volt Budapesten. — No, és Jármly ezredest se láttad?

— Jármly? Nem ismerek Jármly nevű ezredest.

Gróf Sigray röviden lefestette az ezredes külsejét.

A szárnysegéd összeráncolta a szemöldökét: — Ez tehát Jármly. Bolondnak tartottam. Össze-vissza szaladgált itt és mindenkinek azt mondta: Károly király Budapesten van. Elküldtem és épp most akarom kiadni a parancsot az őrségnek, tartóztassa le ezt az őrültet.

— Az ezredes, kedvesem, épp oly kevésbé, vagy épp annyira őrült, mint te vagy én. De talán most, ahelyett, hogy az ezredest letartóztatnád, mégis előbb engem vezetnél a kormányzó elé.

— Az lehetetlen, A kormányzó úr éppen asztalánál ül.

— Ezzel most nem sokat törődhetem, dolgom sürgős, talán a kormányzó úr félbe fogja szakítani az étkezését.

A szárnysegéd egy lépést hátrált s kissé zavartan meredt a grófra: — Tehát csakugyan igaz?

— Igen, a király itt van és azonnal beszélnem kell a kormányzóval.

A százados szemmeláthatólag izgatott volt, valamit mormolt maga elé s kérte a grófot: kövesse, Jónéhány helyiségen vezetete keresztül, míg a császár egykori dolgozószobájába értek.

Kevésvártatva megjelent a kormányzó s szinte alig viszonzva a gróf köszönését, sebbel-lobbal kérdezte, csakugyan igaz-e, amit szárnysegéde jelentett neki. Miért nem értesítették erről előzőleg? Nem gondoltak-e arra, milyen vihart kavarnak majd ezzel? Sejtik-e, mit felelnek erre a szomszédaink? Ki vállalja a felelősséget, hogy a királyt ilyen rossz tanáccsal látta el? Hiszen semmi sincs előkészítve, azt se tudja, hová helyezze el a királyt. Hogy Budapesten tudnak-e már a király megérkezéséről?

— Hivatalosan senki se tud róla.

A kormányzó megkönnyebbülten sóhajtott fel: — Még szerencse! így hát a király épp olyan észrevétlenül, mint ahogy jött, vissza is utazhat Svájcba.

— Mindenekelőtt, — felelte Sigray, — a király lenn várakozik a Vár előtt, legjobb volna, ha nem hagynád tovább állni lenn és magad beszélnél vele.

Sigray gróf gyors búcsút vett és lesietett a királyhoz, aki közben az előtér krisztinavárosi oldalára ment át és a korlátan át lepillantott a nyitott lovarda felé, ahol néhány istállófiú lovagolt.

Felség, nagyon energikusnak kell majd lennie, suttopta a gróf a király fülébe. — Nyomban ezután a kormányzó szárnysegéde is megjelent, összecsapta a sarkantyúját és hangosan és szabályszerűen lejelentkezett.

A király kérte Magasházyt, vezesse a kormányzó-

hoz. Sigray gróf búcsút akart venni és kérte urának további parancsait, — Jöjjön velem, — suttogta feléje a király, — ne hagyjon magamra.

Amikor az őrség vállhozkapott fegyverrel akart tisztelegni, a szárnysegéd leintette. A király, mintha álmában lépkedne, olyan érzése volt, mintha sose lett volna innen távol. A lépcsőkön és a folyosókon tisztelegtek a testőrök, a király visszatisztelgett, kezdett újra bátorságra kapni. A szárnysegéd a királyt egy fűtetlen szobába vezette és megkérte, hogy itt várjon. A király felpattant: itt nem marad, azonnal Horthyhoz akar menni.

— Parancsára felség! — Ismét a szárnysegéd ment elől, ismét tisztelegtek a testőrök.

A szárnysegédi szobába léptek. Két merev testőr állt hajdani dolgozószobájának ajtaja előtt. Benn a szobában néhány tiszt tartózkodott: frontot csináltak a király előtt, A király ránézett a fiatal emberekre és ugyanazok a zárkózott arcok, ugyanazok a hideg pillantások néztek vele szemközt, mint amelyek 1918 novemberében is mindenfelől visszariasztották. Hiába próbálkoznék itt, barátságos mosolya szétzúzódott keménységükön, mint sziklafalon egy vékony pohár. A király egyszerre csak ólomként érezte elnehezülni a térdét, legszívesebben meghajolt volna ezek előtt a mozdulatlanul álló emberek előtt s ha első ösztönös érzését követte volna, visszaszökik az ajtón át, amelyen belépett. De erőt vett magán, áthaladt a szobán és benyitott a következő ajtón.

Amikor az ajtó ismét bezáródott és nem érezte háta mögött többé az ellenséges pillantásokat, amikor a falon az ismerős képek üdvözölték és látta a megszokott, régi helyükön álló bútorokat, újra biztonság szállta meg, a kormányzóhoz sietett és átölelte, mintha erőt vett volna rajta a viszontlátás öröme, A kormányzó, amikor kibontakozott a császár öleléséből, egy gyámoltalan arcot

látott maga előtt, amelyet még ziláltabbá mosott kicsit zavart mosolya. A kormányzónak nem esett könnyen mindjárt az üdvözlő szavak után szelíd korholásba csapni át és kérve-kérni a királyt, hogy ezt a meggondolatlan lépését tegye azzal jóvá, hogy minden további nélkül azonnal utazzon vissza Svájcba.

— Lehetetlen, Horthy! Svájc nem adja meg újra a beutazási engedélyt.

A kormányzó kezét adta rá, hogy senki emberfia Magyarországon nem tudja meg, hogy a király itt volt, de a király a szavába vágott: — Erről majd később beszélünk. Most mindenekelőtt személyes köszönetemet akarom kifejezni mindazért, amit az országért tett. Ön megmentette Magyarországot a bolsevikiektől, megrövidítette a román megszállás idejét, ön ismét helyreállította a nyugalmat és a rendet, Horthy, ezekért a hű szolgálatokért, hercegi rangra emelem.

A kormányzó arca megrándult, egész a halántékáig szökött a vér. — Mindezt nem a hercegi rang fejében tettem, ez kötelességem volt. Ugyanez a kötelesség parancsolja ma azt, hogy felségedet óvjam, felségedet kérem, azonnal utazzék vissza Svájcba és várja be ott a kedvezőbb időpontot. Ha a nagy Entente tudomást szerez, hogy felséged Budapesten van, tiltakozni fog ellene. Hogy a kis Entente mitévő lesz, arról jobb nem is beszélni. Annyit mondhatok, ha a lesbenálló határszéli államok megtámadnak minket, kitör nálunk a forradalom.

— A külpolitikai vonatkozások gondját, Horthy, bízza csak rám. Nyugodt lelkiismerettel átadhatja a hatalmat koronás királyának.

Nem adhatom át, nem szabad átadnom, felség.

— Horthy, ne higgye, hogy én egyszerűen el akarom kergetni magát. Szolgálatával hálára kötelezett, úgy engem, mint házamat, és kinevezem önt hadseregem parancsnokának.

— Felség, az én személyem itt nem számít, szegény, ezer sebből vérző Magyarországunkról van szó.

— Magyarországnak ne történjék baja, Horthy, hiszen én nem akarok erőszakot, nem akarom a kormányzat bukását. Nézze, Horthy, alkotmányosan akarok eljárni! Először is megbízást adok a kormányalakításra ...

— Felséged nem talál majd minisztert,

— Sőt van is már egy miniszterelnököm. Ha Teleki nem vállalja, Sigray elvállalja, Igen, az ön kormányának közoktatásügyi minisztere, Horthy, Vass prelátus lesz az én közoktatásügyi miniszterem is.

Horthy keskeny ajkába harapott: — A hadsereg ebből a szempontból megbízhatatlan. A hadsereg nem gondolkozik dinasztikusán, a hadsereg tiszta nemzeti érzésű, A hadsereg nincs felkészülve felséged visszatérére, vérontás lesz.

— Ha ön, Horthy, mint hadseregparancsnokom, támogat engem, nem kerülhet harcra a dolog. A hadsereg hű hozzám.

— Felség, én nem kívánok se hadseregparancsnok, se herceg lenni, nekem az országra kell gondolnom, amelyért én vagyok felelős.

— Horthy, tengeri haderőnk parancsnokává is ki nevezem, ha majd újra lesz tengeri haderőnk.

Horthy alig tudta elnyomni gúnyos nevetését. A tengeri haderőről, amelyet a császár a háború végén a jugoszlávoknak ajándékozott el, a tengeri haderőről jobb lett volna, ha nem beszél.

— Egy kis időbe beletelik még, amíg odáig jutunk, felség.

— Horthy, a módomban álló legmagasabb érdemrenddel tüntetem ki, hálám jeléül fogadja tőlem az Aranygyapjas-rendet.

— Felség, az Aranygyapjas-rendet köszönettel vissza kell utasítanom, mert kálvinista vagyok. A kormányzó félrefordította markáns arcát, szégyenkezett a királyért, aki hol kért, hol parancsolt.

A király, akinek az úttól kipirosodott és felduzzadt arca egyszerre fáradttá ernyedtt, kimerülten hanyatlott az egyik székbe. Mégegyszer átgondolta mindazt, amit elutazása előtt a császárné emlékezetébe vésett, sorra vette emlékezetében mind az eszközöket, amelyek arra voltak hivatva, hogy megtörjék Magyarország kormányzójának makacsságát és amelyekről nem is sejtette, hogy alkalmazásuk milyen megszegyenítő önönmagára nézve. Semmi új nem jutott az eszébe. Tehát újra követelésbe csapott át, hogy Horthy adja át neki a hatalmat.

— Nem tehetem, felség, eskümet a nemzetgyűlés kezébe tettem le.

— Nekem előbb esküdött fel, mint tiszt, Horthy.

— Felség, nem akarom, hogy a nemzet hasonló szemrehányással illethessen, mint 1849-ben Hentzi tábornokot, akit a magyar kormány elleni esküszegéssel vádoltak.

— És Hentzi mégis, szuronnal a kezében, Buda védelmében, a császárjáért esett el, Horthy.

— Amit a tábornoknak Wienben hűségül tudtak be, felség, az Budapesten árulásszámba ment. Felséged maga oldotta fel esküje alól valamennyi tisztjét.

— Egyetlen katonát se oldottam fel esküje alól. És ha tisztí esküjük alól fel volnának is oldva, Horthy, ont még mindig hozzám köti a kamarási esküje.

— Személy szerint tartom is magam ehhez az eskühöz, felség, sose is szegtem meg ezt az esküt. De viszont a nemzetgyűlésnek is felesküdttem.

— Horthy, a nemzetgyűlésnek nem is áll jogában megváltoztatni a régi alkotmányt és ezt nem is tette.

— Felség, de mégis, a nemzettel szemben is kötele-

zetségeim vannak. A nemzetnek ma más a sorsa, mint akkor, amikor az esküt letettem.

— Ha a koronás király az országban tartózkodik, Horthy, akkor érvényüket vesztik a nemzet iránt való kötelezettségei. Egyesegyedül én vállalom Isten előtt a felelősséget, mert én tettem le a koronázási esküt és nem ön. — A kormányzó ingadozni látszott, a császár érezte ezt, felállt és kezét Horthy vállára tette:

— Nézze, kedvesem, hiszen nem tagadhatja meg, hogy a hatalmat átadja nekem. Ha csakugyan ezt tenné, lázadás volna. Belátja, kérem. Adja át tehát.

— Nem tehetem. Nem szabad megtennem. Lelkiismeretem tiltja.

— A király egy lépést hátrált: — Horthy, Horthy admirális, megparancsolom, hogy nekem tett esküjének azonnal engedelmessédjék.

A kormányzó összerezte, pillantását a földre szegezte:

— A csapatok, felség, nem királypártiak!

— De azt jelentették nekem, hogy a csapatokat ön tartja a kezében.

A kormányzó felemelte a fejét: — Valóban, a katonák nekem engedelmessédeknek. De nem parancsolhatom meg a katonáknak, hogy felségednek engedelmessédeknek. Nekem tett esküjüket akkor is betartják, ha vérontásra kerülne a sor, de nem hiszem, hogy a katonák, felséged oldalán, szembeszálljanak a kormánnyal.

— Horthy, ön azt kívánja, hogy a katonák betartsák önnek tett esküjüket és ön maga se tartja be esküjét. A katonák és a tisztek először nekem esküdtek fel s ez érvényesebb, mint az önnek tett eskü.

— Felség, a kispárt és a szabad királyválasztók, az eckartsauai kiáltványra hivatkoznak s azt lemondásnak tekintik.

— De hiszen nem volt lemondás, a magyarországi

megkoronázás aktusa kölcsönös szerződés a *nemzet* és a király között. A nemzet éppoly kevéssé oldott fel királyi esküm alól, mint én a nemzetet hűségi kötelezettségei alól,

— Felség, a kispapoknak az a véleményük, hogy az osztrák-ház volt az, amely évszázadokon át Magyarország önállóságának útjában állott,

— Ha ezt egy alföldi honvédőrmester mondja, Horthy, nincs róla mit beszélni. De ön, egy császári admirális! Ön is azt hiszi? Nem látja, hogy Magyarország abban a pillanatban szűnt meg hatalom lenni, amikor Ausztriától szétvált?

— Nem azt mondtam, amit én gondolok, hanem, amit a nép beszél. Gondolja meg felség, mi a helyzet itt, a városban, A hadsereg le van fegyverezve, minden zűg tele van az elcsatolt területekről érkezett menekültekkel* mindenütt elkergetett tisztek, tanítók és hivatalnokok, akiknek nincsen keresetük, akik elkeseredettek s akiket senki se tud majd visszatartani többé, ha az államvezetés egy pillanatra is meginog. Mindenütt az országban azt beszélik, hogy nem lehet olyan királyban bízni, aki a szükség órájában elmenekült az országból,

A király felpattant: — Horthy, ezt meri ön a szemembe mondani!

— Nem én mondom, felség, a nép beszél!

— És ön nem szegült szembe ilyen hazugságokkal, Horthy? Hisz azokban a napokban ön is ott volt Schönbrunnban. Mondja meg, menekültem-e vagy sem. Mondja!

— Ausztriából nem!

— Ezzel azt akarja mondani, hogy Magyarországról igen? Hát elfelejtette már, hogy a forradalom kitörése miért nem talált Magyarországon? Mert Wienbe hívtak, Wienben nagyobb szükség volt rám, Badenben volt a hadseregfőparancsnokság. De gyermekeimet ott-

hagytam Magyarországon, hogy kezeskedjenek értem a *nemzet* előtt.

— Felség, a népet nehéz megrendíteni ebben a hitében. Nem megy egycsapásra, hogy ezt a tévedést eloszlassuk a szívekben, amelyeket amúgyis elkeserít az ország szerencsétlen sorsa.

Egy ordonánctiszt lépett be és jelentette, hogy gróf Teleki miniszterelnök és Vass miniszter vannak itt és beszélni kívánnak a kormányzó úrral. — Később, később — mondta Horthy, — az urak várjanak még pár percet.

— Újra vissza fogom szerezni minden magyar szeretetét, — mondta a király, — aki szerette volna, ha Teleki vagy Vass ott állnak az oldala mellett ebben a nehéz órában. — Adja át tehát a hatalmat! Nem? Ön tehát kitarthat az álláspontja mellett és én se adom fel az enyémet. — Hosszú, kínos szünet következett.

— Mitévő lesz tehát? Őrizetbe kíván venni?

A kormányzó behunyta a szemét, le kellett gyűrnie, ami ágaskodott benne: — Nem, nem fogom felségedet őrizetbe venni.

— Ha egyiket nem teszi, a másikat kell tennie. Adja át tehát a hatalmat.

A kormányzó még egyszer felsorolta mind a külső és belső nehézségeket, de amikor észrevette, hogy a végkép elcsigázott király már oda se figyel a szavára, félbeszakította mondókáját és várta, hogy a király talán mégis csak feláll és elbúcsúzik.

— Nem, Horthy, ön mondhat amit akar, én kitaratok az álláspontom mellett. Most adok önnek öt perc gondolkodási időt, fontolja meg még egyszer.

A kormányzó az ablakhoz lépett, arcát karjára támasztotta és némán szemlélte a lenn fel s alá sétáló őrseget. Conrad tábornagy elkeseredett szavai jutottak az eszébe: A fiatal úr azt hiszi, hogy szeretetreméltósággal mindent el lehet érni, és ez veszélyes. S köz-

ben nem is sejti, hogy ez a szeretetreméltóság milyen sértő is tud lenni. Talán nem gögből tette, amikor így beszélt hozzám: Ez és ez a miniszter akadályokat gördít? Majd idehívatom és beszélek vele. Mit akar, kérem? Ezek az emberek alapján mind lakájok. Igen, talán a császár nem is így gondolta, de mondani így mondta. És Conrad sose bocsátotta meg a fiatal úrnak ezt a mondását.

A kormányzó lassan megfordult: Ott ült a császár és minden pillanatban a karórájára nézett; blúzának ujjja túl rövid volt, gallérja túl bő; korántsem festett valami császárian.

A király újra karórájára nézett: — Horthy, letelt az öt perc. Meggondolta magát? Nos hát, át akarja adni a hatalmat koronás királyának?

A kormányzó ismét ugyanazt mondta, válasza ezúttal is elutasító volt, de a király nem engedett: mindent sorra vett újra, mi mindent tett eddig Horthyért. A kormányzó ezt is elengedte a füle mellett. A császár felemlegette: milyen régen ismerik már egymást, hogy Horthy a kevés tisztek egyike volt, aki, noha nem volt tagja a császári háznak, mégis jelen lehetett a schwarzaui lakodalmon.

— Schwarzauban, őfelségének, Ferenc József császárnak, szárnysegédéként voltam jelen, — felelte a kormányzó.

— Igen, de ő, Károly császár tette meg nagybácsijának egykori szárnysegédét, a kis, ismeretlen kapitányt, a tengeri haderők parancsnokává és mellőzött ezért tízenyolc admirálist.

A kormányzó vállat vont.

— Emlékezzék csak Horthy arra a novemberi napra, tízenyolcban, amikor lejelentkezett a császárnál Schönbrunnban, Nem tett-e fogadalmat akkor, hogy a hajdani szép flottát újra visszaszerzi?

— Felségednek a flotta elsüllyesztésére kellett volna parancsot adni, ahelyett, hogy elajándékozza.

— Ki tudja Horthy, hogy a horvátok nem lesznek-e hálásak egyszer még ezért az ajándékért. Mert hiszen a horvátoknak adtam át a flottát és nem a szerbeknek.

— Nem hiszek efféle hálában, felség'

— Horthy, egész szívemmel örültem, hogy éppen ön lett a kormányzó. Mindig bíztam az otrantói győzöben, az én hűséges Horthy admirálisomban, védelmembe vettem önt, minden irigységgel és rosszakarattal szemben. Hiszen ön kormányzóvá való megválasztását írásban jelentette is nekem és közölte, hogy hűségesen kitart mellettem.

— Felség, a hűséget sose szegtem meg. Bizonyosága ennek császári egyenruhám, amelyet sose vetettem le. Oly országban maradtam admirális, amely tengerrel már semerre se határos.

— Akkor bizonyítsa be a hűségét, lépjen félre, adja át nekem az első helyet.

— Felség, hűségemről már bizonyóságot adtam. Nem tartottam-e távol a tróntól eddig is minden trónkövetelőt? Nem nyilatkoztam-e elégszer, hogy minden puccskísérletet vérbe fojtok, tekintet nélkül arra, hogy kitől indulna ki? Nem tartottam-e fenn ílymódon a trónt a törvényes király számára?

— Nemcsak ön akadályozta meg, Horthy, hogy József főherceg kormányzó vagy király lehessen. Barátaim is ellene voltak. Azt hiszi, Parisban nem tudják, hogy József főherceg mögött Itália állt, hogy megvalósítsa dunai aspirációit?

— Az is hidegen hagyott, felség, amikor értesültem József Ferenc főherceg háztűznézőjéről, Jolanthe főhercegnőnél, a római udvarban.

— Egy József főherceg fiának sose sikerülhetett

volna és nem is sikerülhet megvetnie a lábát Ausztriában, Csehországban vagy Horvátországban.

— Felség, az utódállamok elég sokszor tudunkra adták, hogy ezidőszerint elviselhetetlen volna a számukra, bárki Habsburg kerülne is a magyar trónra. A csehek és a szerbek azonnal mozgósítanának.

A király nyugtalan lett, néhányszor fel s alá járkált, mondani akart valamit, de nem tudta rászánni magát. Végre mégis megállt a kormányzó előtt: — Hát ön csakugyan azt hiszi, hogy csakúgy vaktában utaztam ide? Nem légből kapott dolog, ha közlöm önnel, hogy se a csehektől, se a szerbektől, se a románoktól, semmi fél-nivalónk nincsen. Azt hiszi, hogy ezt a lépésemet nem készítettük elő alaposan? Hatalmas barátok állnak a hátam mögött. Ezek a barátaim azt üzenték, ügyet se vessek a kisállamok kiáltozásaira. Kötelező ígéreteket kaptam.

— Szabad kérdeznem felség, ki tette ezeket az ígéreteket?

— Franciaország,

— Nem hiszek Franciaország ígéreteiben.

— Franciaországnak szüksége van egy megbízható államra, arra az esetre, ha Németországban kitörne a bolsevizmus. Ez az állam csak Magyarország lehet az én kormányzatom alatt.

— Láttuk a háborúban, felség, hová vezettek a Franciaországgal való tárgyalások. Ezt a játékot nem szabad megismételni.

— Horthy, akkor Itália húzott keresztül mindent; Itália ma is önálló politikát akar folytatni, ez az értelme József Ferenc főherceg útjának is. És Franciaország «zért állt az én oldalam mellé, mert ezt a befolyást nem hajlandó túrni.

— De a királykérdésben Habsburgellenes utódállamok, élükön Itáliával, közelebb vannak hozzánk, fel-

ség, mint Franciaország. Amikor Szegeden a bolsevisták ellen készülődünk, még a szerbektől is több támogatást kaptunk, mint Franciaországtól. A franciák voltak azok, akik nem akarták kiadni a fegyvereinket. Ezt nálunk senkise felejtette el. Clemenceau akadályozta meg, hogy a románok előtt érjünk Budapestre, És azokról az ígéretekről, amelyeket Paléologue egy évvel ezelőtt Bethlennek tett, a trianoni parkban, amikor az oroszok Varsó előtt álltak, ezekről az ígéretekről is megfeledeztek a lengyelek győzelme után,

— Horthy, a helyzet azóta alapjában megváltozott. Az angolok és a franciák kezdik belátni, mekkora hibát követtek el a Monarchia feldarabolásával. Franciaországnak megbízható szövetségesre van szüksége.

— Most csak az a kérdés, hogy a tőlünk oly távol-eső Franciaország, amely mindig csak Németországot tartja szem előtt, maga megbízható szövetségesnek bizonyul-e. Vannak felségednek írásbeli biztosítékai?

— Szóbeli tárgyalásokat folytattam.

— Szóbeli tárgyalásokat le lehet tagadni, felség. Volt már eset, amikor írásbeli tárgyalásokat is letagadtak.

A király ezt a célzást elengedte a füle mellett és mit se válaszolt rá.

A kormányzó maga is ijedtnék látszott, hogy íme meddig ragadtatta el magát. Nyugalmat parancsolt magára és megkérdezte, kiktől erednek a szóbeli biztosítékok.

A király nem akarta megmondani, nem mondhatja meg; a nevet illetőleg szigorú titoktartást fogadott. Azt tanácsolták neki, hogy állítsa a helyzetet fait accompli elé. Minden oldalról tiltakozni fognak, már csak a látogat kedvéért is. De a papír sok mindent elbír.

A kormányzó azonban nem engedett: a királynak meg kell mondania, ki az a politikus.

A király kasideig gyors léptekkel rótt fel s alá a szobát, aztán gyorsan egy nevet írt egy cédulára, oda-tartotta a kormányzó elé és azonnyomban összegyúrte a papirost.

— Briand? — A kormányzó a karjára támaszkodott és hosszú, vizsga pillantással nézett a császárra. A király mosolyogni próbált.

— Felség, Briand egyetlen ember, Briand máról holnapra megbukhat.

A király mégegy adout tartogatott, most kijátszotta:

— Loucheur.

A kormányzó azon töprengett, szabad-e hinnie a király szavában,

— Látja, Horthy, ennyire megváltozott a helyzet. Ma már maga az Entente is pártolja egy megkisebbedett Ausztria-Magyarország tervét, holnapra talán már a régi, szép Monarchia helyreállítását fogja pártfogolni.

— Felség, de hiszen itt mégis csak Magyarországról van szó.

— Nemcsak Magyarországról, Horthy. Jugoszlávia, Ausztriát és Magyarországot örök időkre össze akarja veszíteni azzal, hogy Burgenlandot Wiennek osztja ki. De Parisban és Londonban bizalmatlanok a wieni kormánnyal szemben, titkos bolszevistáknak tartják őket. Wien futni hagyta Kun Bélát. Wien ellen vonulhatunk, Wient Budapestről hódíthatjuk meg. A nagy államok egyike sem akadályoz meg minket ebben. Erre Ígéretet kaptam. Elég csapatunk áll a határon, könnyen betörhetünk Stájerországon át és minden, ami a régi Monarchiához tartozott, csatlakozni fog hozzánk.

A kormányzó nem válaszolt.

— Önnek is el kell ismernie, ha Wien meghódítása sikerül, ezzel Budapesten is önként megoldódott a királykérdés. Akkor kicsiben újra életre kelt Ausztria-Magyarország, csak hogy ezúttal egyedül Magyarorszá-

gon lesz a súlypont. Ausztrián átutaztomban elég osztrák katonaságot láttam. Horthy, ez a bevonulás Wienbe gyerekjáték lesz a derék magyar ezredeknek.

— Felség, ilyen vállalkozást elő kell készíteni. Ha mi Wien ellen vonulunk, a csehek, a szerbek, a románok bevonulnak Budapestre. Talán sikerülhet Wient elfoglalnunk, de Budapestet közben egész bizonyosan elveszítjük. Hiszen se fegyverünk, se muníciónk nincsen. Az ország le van fegyverezve, a nép szívszorogva gondol, milyen sors jutna ki akkor szegény, határontúli magyar testvéreinknek. Még mindnyájunknak lúdbőrös a háta azoktól a napoktól, melyekben a románok sáskarajként lepték el Magyarországot.

— De ha sikerül Wienbe bevonulnunk, Horthy, akkor megtarthatjuk a nyugatmagyarországi területeket.

— Ezen a ponton még gondolkozhatunk. Előbb még pontosan ki kell kémlelnünk a helyzetet, mielőtt bármiféle ezzel kapcsolatos előkészületekbe fognánk. Felségednek azonban, ezalatt az idő alatt, nem szabad az országban maradnia.

— Hiszen Szombathelyen elrejtőzhetem és megbízhatom Lehárt a Wienbe való bevonulás előkészítésével.

— Felség, a külföldi követek érdeklődni fognak nálam! Itt fenn Budán mindenki belenéz a másik levelestányérjába. Minden kitudódik majd és én nem tagadhatom le...

— Ha a követek jönnek és tiltakoznak, mondja nekik egyszerűen, hogy a hatalmaknak ehhez semmi közük. Szárnysegéde, Magasházy, megbízható?

— Megbízható és titoktartó, mint mi valamennyien.

— Hát akkor miért ne várhatnám be Szombathelyen az egészet?

— A rajtaütés előkészületei hosszabb időt vehetnek igénybe, Szombathely pedig túlközel van a határhoz. Felségednek vissza kell utaznia Svájcba.

— Horthy, hiszen nekem meg vannak a bizalmi embereim Ausztriában is. Ott is jól elő van készítve minden. Jugoszláviában megmozdulnak a horvátok, Csehországban a szlovákok. Koronázási esküm értelmében koronám alatt egyesítem újra a nagy Magyarországot.

— Szép álom, felség! — A kormányzó mosolyogni próbált. — Felséged mindenekelőtt visszautazik Szombathelyre és aztán gondoskodom majd, hogy Svájcba való visszautazásának ne legyen akadálya. És most ígérje meg felséged, mielőtt legközelebb Magyarországra jönne, előbb összeköttetésbe lép majd velem, a kormányzóval, hogy meg tudjam ítélni, nem túl korai-e az időpont.

A király földre szegezte pillantását és hallgatott. A kormányzó az ajtó elé lépett, hogy a megbeszélést befejezze. A szárnysegédi szoba lassan megtelt emberekkel.

A kormányzó odaintette Magasházyt és miután az ajtót újra becsukta maga mögött, megbízást adott, hogy őfelségét a kislépcsőn vezesse le autójához.

A tüzérszázados összecsapta sarkantyúit és kurtán meghajolt. A király úgy látszott még most se tudta elhatározni, hogy távozzék. Kifűzte gallérjából a Mária Terézia rend keresztjét és Horthy elé lépett: — Kedves admirálisom, mielőtt búcsút vennék öntől, fogadja el tőlem ezt a keresztet. A rendkáptalan március 21-én, kívánságomra, pompás otrantói tengeri győzelmének elismerésül a Mária Terézia rendet szavazta meg önnek. Különös öröömre szolgál, hogy sajátkezűleg tűzhetem a mellére ezt a magas kitüntetést, mint ahogy azt a háború alatt más Mária Terézia-lovagokkal is tettem volt a születésnapomon.

A kormányzó némán vetette hátra a fejét, a csá-

szár mellére tűzte a keresztet és aztán mosolyogva kérdezte: örül-e a kitüntetésnek.

— Felség, hogy is örülhetnék ilyen nehéz órában? Megköszönhetem felséged jóságát, de öröme nincs okom.

A kormányzó a királyt az oldalajtóhoz kísérte, mégegyszer köszönt, a király kezét nyújtott neki, továbbra se mutatott semmi haragot, sőt, mosolyogni próbált és mondta: — A viszontlátásra!

A kormányzó egyedül maradt a dolgozósobában. A hideg rázta. Hihetetlen! Egy király, aki koldul, egy király, aki kínál: rendjel és címosztás, kegy és nyájaság!

Az öreg császárra kellett gondolnia, akinek szárnysegéde volt: az öreg úr parancsolt s az ember engedelmeskedett, harmadik eset nem volt. Az öreg úr könnyen haragra gyúlhatott volna. Tudja Isten, hogy nevelték ezt a királyt gyermekkorában, hogy ennyire nem maradt semmi epéje.

Wient meghódítani? Ezt valamikor talán lehetett rendjelekkel, címosztással, barátságos mosollyal. Ma azonban fegyver kell hozzá.

Briand! Loucheur! És a háttérben a kiterjedt Parma család, a sok asszony, aki a kezében annyi szálát tart és bonyolít, holott ez az egész ócska bábjáték már régen megtagadta az engedelmességet. Itt alighanem egymást követték a tanácskozások és aztán ezt a szegény embert átküldték a határon, így jött a király ide, hogy követelje a trónját, mint ahogy egy gyermek a labdáját kéri. De mégis a király! A megkoronázott, a felkent király!

Künn, a szárnysegédi szobában, a tiszték, a fiatal emberek Gömbös körül, azok nem akarnak tudni a királyról, az ő számukra a királyi cím csak jelkép, István szent koronája a valóság. Ezek a tiszték odakünn

mit se tudtak Schönbrunnról s hogy milyen szigorú volt a szolgálat az öreg császárnál, az ő számukra Haydn himnusza nem imádság volt, hanem az a dal, amelynek hangjainál 1849-ben kivégezték a „r e b e l l i s“-tábornokokat. De viszont résztvettek egy háborúban, amelyet Magyarország éppen a király ingatagsága folytán veszített el, a jelen szörnyű volt a számukra és büszkeségüket mélyen sértette. Királyságuk kétharmadrészt elveszítették és ebbe a harmadik harmadba, ebbe a vérző csonkba akart most bevonulni a király, hogy újra fejére tegye a koronát, most, hogy a sebek már kezdtek behegedni. Hol voltak a sógorai és serény barátai, amikor Trianonban döntöttek az ország sorsa felől? Miért nem tudtak ott semmi enyhítést elérni az ország számára? A kormányzónak éppen elégszer kellett ezt hallania környezetétől és hallgatott, mint aki nem biztos a dolgában. Olyan időkben, amikor a régi igazságok értéküket veszítették, mindenki arra hallgat, akiről azt hiszi, hogy új igazságok birtokában van. Ezek a fiatal tisztok odakünn új nyelvet beszéltek, amelyben akadtak olyan szavak, melyeket régen sem a hadseregben, sem a tengerészeinél nem használtak és legkevésbé a nemesi kastélyokban. Fajról és vérről beszéltek, most, hogy Európa szívében szétdúlták a házat, amelyben laktak és kelet végtelen messzeségei özönlöttek be a frissen vont határokon, mérhetetlen távlatokat nyitva, évszázados összefüggéseket oldva fel. Most közelebbi rokonnak érezték a harcoló, ellenállást tanúsító törököket, mint közvetlen nyugati szomszédait. Pánturáni szövetségről beszéltek és álmodoztak, amely a világ valamennyi turáni népét egyesítené Európától a kínai falig; az áldatlan Wientől nem lehetett elég messze lenni és a nagy múlttól álmódott, soha be nem teljesült, álmoknak nem lehetett határt szabni. A kormányzó olyan sokáig élt Magyarországon kívül,

magyar volt, de császári tiszt is, és ezek a fájdalmas álmok kezdetben idegennek, sőt fellengzősnek tündek előtte. És mégis hinnie kellett a népnek, hogy átvergődik ezeken a keserves napokon, most, amidőn a régi Magyarország valamennyi határán ledöntötték az ezeréves birodalomra való emlékezésül emelt emlékműveket.

Ezeknek a fiatal tiszteknek odakünn, a király először is nem volt magyar és ha annak mondta magát, az ő szemükben csak a trónért tette, rossz, idegenszerű kiejtése mindenesetre meghazudtolta.

Helyes volt-e ez a főiskolákon, az ínséges időkből született gondolatvilág? Erősen körülhatárolt, zárt világ volt és ha szó került róla, a kormányzónak hallgatnia kellett, mert a legfiatalabb százados is többet tudott erről, mint az ország kormányzója. Az a másik, a hajdani nagy császári világ, amelyben mint admirális élt eddig, összedült, úgy összeomlott, hogy íme az imént a császárt is a hátsó lépcsőn kellett elküldenie. A kormányzó az ajtókilincs felé nyúlt, de aztán meggondolta magát. Ha most kilépne, dicséretekkel halmozná el. A dicséret égetné. Vannak idők, amikor nehéz olyan férfúnak lenni, aki a tegnaptól a mába emelkedik.

Milyen könnyű volna minden, ha ma tengerész-zászlós lenne, vagy olyan fiatal, mint Hardy fregattnagy odakünn! Hogy rábízhatná magát, meggondolás nélkül, e minden szívből előzúgó hullámokra s mily magasra emelnék e habok! Mert szeretik az admirálisukat, aki győzött a tengeren, amely ma már nem is tartozik az országhoz. Ha nem élt volna olyan sokáig az országon kívül, most cigányokkal húzathatná, mint Tisza tette volt, hogy még az emléké is elfelejtse annak, ami Wien volt, reggelig táncolhatna magában, hogy így nyugtassa meg kétkedő szívét. A többiek régi egyenruhájukon honvédszinórzatot is viseltek, ő sima

fekete tengerészskabátján nem hordhatott zsinórzatot, ruhája szerint császári tiszt maradt.

Meg kellett történnie — a kormányzó kinyitotta az ajtót, a népes szárnysegédi szobában minden szem feléje meredt: ott állt Gömbös százados Vass prelátus mellett, ott álltak a környezetéhez tartozó tisztek, Görgey, Hardy, Láng, Fischer, továbbá gróf Sigray és Teleki — és minden szem feléje irányzódott.

Mindnyájan úgy látták, hogy a kormányzó sápadt és zavart, élesmetszésű szeme fáradt, kemény arca elernyed. Mindnyájan hallgattak. A kormányzó megértette ezt a kérdést.

—• A király? A király már nincs itt.

Gróf Sigray lépett elő: — Hol van őfelsége?

— Őfelsége visszautazott Szombathelyre.

— Ki van őfelségével?

— Valószínűleg azok, akik a királlyal együtt jöttek.

— De hát csak nem engedhetik őfelségét így, egyedül, átutazni az országon!

Valóban, ezt nem engedhetik, hagyta helyben Gömbös is, kísérőt kell adni a király mellé, aki megakadályozza, hogy a király a garnizónokat felláztassa a kormányzat ellen. Gömbös azt ajánlotta, hogy adjanak a király mellé, vagy küldjenek utána néhány „Ébredőt“.

A kormányzó ijedten utasította vissza ezt a tanácsot; szerencsétlenség történhetnék, amely beláthatatlan következményekkel járhatna, ha a királyt ilymódon kiszolgáltatnák legengesztelhetetlenebb ellenségeinek. Gróf Sigray felé fordult és felkérte, utazzon a király után, bizonyára eléri még a székesfehérvári vonalon. A gróf köszönés nélkül elsietett.

Csönd volt, mert minden szó a viszály lángját szíthatta volna magasra. Gömbös várta, mi mondanivalója van a kormányzónak.

A kormányzó megtörölte homlokát, aztán földre szegzett pillantással kezdte: — Az imént éltem át életem legnehezebb óráját, öfelsege nálam volt és felszólított, adjam át neki a hatalmat. Én megtagadtam ezt. Elmagyaráztam a királynak, miért kell megtagadnom. Válaszbanom kellett a király és a korona, az uralkodó és a nemzet között. Én a mi szegény, meggyötört Magyarországunk mellett döntöttem.

Senki se mert szólni, mindenki érezte, milyen nehezére esett a kormányzónak a beszéd. Lázás szünet után Gömbös százados lépett elő: — Főméltóságú urunk! Engedd meg, hogy a nemzet nevében, hón szeretett hazánk nevében, köszönetet mondjunk. Magyarországon a korona uralkodik! És e szent korona hű kormányzója, Horthy Miklós admirális, éljen!

— Éljen! zúgott fel, — Éljen! És a tisztek sorban léptek a kormányzó elé és viharosan kezét szorítottak vele.

A király, Magasházy százados kíséretében, gyors léptekkel haladt át a hideg, visszhangzó folyosókon. A testőrök a lépcsőfeljáratnál frontot csináltak, a király fájdalmas mosollyal üdvözölte őket.

A százados egy kicsit visszamaradt s a testőrök lelkére kötötte: senkinek az égvilágon el ne árulják, ki járt itt az imént. A testőrök halkán felelték: — Igenis, százados úr és a szárnysegéd a király után sietett. Most mindketten kiléptek a Várból, a király leintette a kapuórt, nehogy fegyverbe szólítsa az őrséget, a százados is jelt adott az őrségparancsnoknak, hogy emberei maradjanak a helyükön.

A király rosszul álló ezredesi egyenruhájában, mintegy álomban, lépdelt át a Vár előtti téren. Itt domborult öt évvel ezelőtt a koronázási halom, amelyet

valamennyi magyar megye földjéből emeltek, itt suhintott kardjával a világ négy tája felé, annak a jeléül, hogy Magyarországot minden ellenséggel szemben megvédelmezi majd. Ott, azokból az ablakokból nézett le a császárné és a trónörökös és itt, a téren, tört ki örömujjongásban a régi díszruhákba öltözött magyar nemesség, öt évvel ezelőtt. A király közelebb intette magához a századost: — Ne lépdeljen ilyen fesszesen mellettem, mert feltűnő lesz.

A mereven lépdelő százados meghajolt és kissé hanyagabbá lazította lépteit a fiatal ezredes mögött. Anélkül, hogy a továbbiakban akár egy szót is váltottak volna, tették meg a rövid utat a miniszterelnöki palotáig. A százados parancsot kapott, hozassa rendbe az autót, mert az ezredes azonnal utazni kíván.

Amikor a szárnysegéd eltűnt, a király balkezét a szívére szorította és a hatalomnak ezen a csendes előterén át visszapillantott a zöldtetős Vár felé. Fenn, a kupola felett, István szent koronája szikrázott. József főherceg palotája előtt fel s alá sétált az őr, a honvédelmi minisztérium őrsége állt a helyén. Alkonyodott, a budai hegyek árnyéka a folyó felett feszülő hidakra hullt. Micsoda város! Micsoda város! Milyen ünnepélyesen terült el a folyó két partján, ezek a hidak hogy összebékítették a régi Budát az új Pesttel.

Almássy főhadnagy jött a kocsival, benzint vett fel az udvari-garázsban. Itt volt újra Jármay ezredes is, akit a szárnysegéd az imént örültnek nézett és megkérdezte, nem kíván-e öfelsége még gyorsan átöltözni civilbe, de a király utazni kívánt és pedig azonnal. Kérte, hozzák le a ruhákat, menni akar innen, menni, menni. Egyenruhája fölé könnyű lovassági köpenyt terített, feltette autószemüvegét és a vezető mellett foglalt helyet.

Magasházy frontot csinált s jobbjával a sapkája

ellenzője mellett, mozdulatlanul állt, míg a kocsí a lefelé vezető szerpentin-úton be nem kanyarodott. — Udvari autók, mondta a király, a nyitott garázs felé mutatva, ahol több kocsí állt, amelyeken rendszám helyett udvari korona volt. — Jobb nem udvari autóval utazni.

Az alacsonyan álló nap sötét felhők mögé rejtőzött. Tompavörös lett a hosszú várfal, amelynek hosszában elkocsiztak, rikító színekben ragyogtak fel körös-körül a fehér villák a világoszöld dombhajlásokban. Uccalárma ömlött elébük, zsúfolt villamoskocsikon tértek haza a kirándulók a fenyegető vihar elől. Most újra a Duna csillant eléjük lendületes hidaival, a király, visszapillantva, látta a Halászbástya világos falait és iölötte a koronázási templom tornyát, itt esküdött fel ő, a király és ők a többiek, A Svábhegy és a Jánoshegy bukkantak fel s ama domb felé húzódtak le, amelyet hajdan egy török pasa rózsákkal ültetett tele. Még egyszer megcsillogtak a Vár zöld tetői, aztán a sötét Gellérthegy a Citadellával bukkant az előtérbe.

Amikor kikerültek a házsorok védelme alól, az Alföld felől érkező porviharba kerültek, amely sárga poroszlopaival megostromolta a kocsit, ráakodott a védőüvegre és elzárta a kilátást. A király vékony huzárköpenye fölé rávette a püspök vastag bundáját, de a mindent elsöprő vihar azon is áthatolt.

Az átvirrasztott éjszakáktól elcsigázott király magába rogyott, zsebkendőjét a szája elé szorította. A császárné és a sógora sötét szemét látta magafelé meredni és legidősebb fiának kérdő pillantását. No, de mi mást tehettem volna? Lőjjem le? Hiszen revolver se volt nálam. Szúrjam le a bajonettel? Keresztényi cselekedet lett volna? Egy kálvinistát? Egy kálvinista tette fejemre a koronát és egy másik visszatartotta. Tizennyolc őszén a kálvinisták elvittek a debreceni református templomba, ahol hetven évvel azelőtt az

osztrák házat trónfosztottnak nyilvánították. Ezek az emberek nem engedtek, ezek az emberek utolsó cseppig kiélvezték a diadalt.

Ez a rebbelisfajta sose fogja megérteni, hogy a császár más mint a király. A császár az egész kereszténység felett áll (legalább is kéne állnia), a császár közvetítő, egyengető, rendező, oly birodalom felett uralkodik, amely minden népét magába foglalja; a császár háborúit birodalma és népei védelmében folytatja, hadjáratai büntetőhadjáratok a lázadók ellen, akik nem akarnak engedelmessé válni a rendező hatalomnak. A császár katonái rendezők és intézők, ők a birodalom kötőanyaga, röviden: császáriak. Ferenc Ferdinándnak is ez volt a nézete a hadsereg feladatairól.

A király viszont csak a népéé. A királyt nem lehet elválasztani népétől és ha más népből származik, mint Románia, Bulgária vagy Görögország királya, el kell felejtene ezt. A király vezeti népét a háborúba, területet hódít népe számára, hatalmával együtt nő a nép is. A király kezdettől fogva ellensége a császárnak, mint a nyughatatlan a nyugalmasnak.

De a császár is ellensége a királynak, mert a császári korona ragyogását alattvaló királyságainak koronáiból nyeri. Ezt a népek is tudják és ezért félik valamennyien, hogy megegyezzen Habsburg kerülhetne valamelyik trónra, mert ennek a családnak uralkodói mindig csak császárok voltak, királyok soha. Dehát hogy is kereshetett, ő a császár, ennél a király-érezelmű nép-nél védelmet? Hát nem így tett-e az utolsó Habsburg-uralkodónő is, amikor Poroszország királyától fenyegetve, a kis Józseffel a karján, a pozsonyi országgyűlés elé lépett? Nem repültek-e ki, esküre, a kardok hüvelyükből, nem kiáltotta-e a nemesség: *Moriamur pro rege nostro?*

Pozsonyban a csehek székelnek, a nagy császárnő

emlékművét lerombolták és felrobbantották, a történelem nem ismétli magát.

Budapestről meg lehet hódítani Wient, de kormányozni nem lehet, Budapestről éppoly kevéssé, mint Prágából.

A wieni kincseskamrában még mindig ott őrzik a német nemzet szent római birodalmának régi császári koronáját. Királyi nép máról holnapra nem változhat császári néppé, mert ahhoz nemcsak tűz és erő, nemcsak áhítat és hit kell, de bölcsesség mindenekelőtt.

A császár, mint Habsburg, mindezt sejtette és sose vétett volna házának íratlan törvényei ellen, de a császárné királyi családból származott s még hozzá olyanból, amely minden koronáját eljátszotta.

Székesfehérvár előtt kilyukadt az egyik gummí, a leszerelés és csere sok időt vett igénybe ebben a porviharban.

Székesfehérváron a vihar minden teret és uccát üresre söpört; az autó a zászlóaljparancsnokságra futott be és Jármý ezredes felhívta Szombathelyt. Ott tudták már, mikép zajlott le a király és a kormányzó beszélgetése, szinte egyidejűleg kaptak telefonértesítést a kormányzó katonai-irodájából és Beniczky, legitimista képviselőtől. A kormányzó a király azonnali továbbutazására adott parancsot, Beniczky és Szmrecsányi ez zelszemben azt telefonálták, hogy a királyt ne engedjék továbbutazni, ők maguk is még aznap éjjel Szombathelyre utaznak; a király ott nyomban bocsásson ki egy kiáltványt, eskesse fel a katonákat és vegye át maga a hatalmat. A király semmiesetre se gondoljon továbbutazásra, mert a kormány ilyen rövid idő alatt semmikép se nyújthat biztonságot, hogy őfelségének Ausztrián átutaztában nem történik baja.

Kivel beszélt az ezredes, kérdezte a király, amikor Jármý ezredes megtette jelentését. Lingauer kép-

viselő volt a telefonnál, és ő is azt tanácsolta öfelségének, ne hagyja el addig Szombathelyt, míg a kormány a teljes biztonságért nem kezeskedik. Szombathelyen különben már aggódtak a császár hosszú távolléte miatt. Amikor hallottak a rossz terepviszonyokról és a szétpukkant gummiról, elhatározták, hogy versenykocsit küldenek öfelsége elé.

Aztán tovább utaztak, Almássy nem átalotta megkérdezni a királyt, mi történt Horthynál; Jármý ezredesben majd megfagyott a vér ekkora vakmerőség hallatára. Várpalota közelében szétpukkant az utolsó tartalék-gummijuk. Próbálták beragasztani, nem ment. Az ezredes engedélyt kért, hogy bemehessen a városba és Szombathelyről ismételten kérjen egy autót, a főhadnagy új gummit akart szerezni és hozni némi harapnivalót. A király egyedül maradt a kocsi mellett. Gyors fel s alá járkálással, karlóbálással és térdhajlítással próbált egy kicsit bemelegedni.

Egy közeledő autó fényszórója egymásután villantotta fel a fákat az éjszakából, egyre közelebb ért és egyszerre csak lefékezett a király kocsija előtt. Az idegen autó még néhányat zökkent, egyszerre csak felnyikorgott a fékje, utasa előre hajolt és elkiáltotta: — Az ott, az ott — a király!

Kiszálltak és odasiettek a királyhoz, aki ott állt az országúton egy félrebillent kocsi mellett, egyenruhája felett a püspök bundájával.

— Felség, szerencsétlenség történt?

— Kipukkant az utolsó gummi, kedves Sigray.

— Kocsink rendelkezésére áll: nem tisztelne meg felséged bennünket...

— Köszönöm, Teleki, köszönöm. Szívesebben utazom a gamag kocsiján.

Sigray, amikor hallotta a király elutasító szavát, elnézését kérte öfelségének, hogy fenn, a Várban, nem

ment le mindjárt az autóhoz, de mire megtudta, hogy már nincs a dolgozósobában, késő volt, nem tudta beérni öfelségét,

— Jó, jó.

De hát csak nem maradhat itt a király, egyedül az országúton, mondta Teleki, éjnek idején és őrizet nélkül.

Honnan való a grófok autója, tudakolta a király.

Amikor közölték vele, hogy a kormányzó garázsából, végkép nemet mondott és elhatározta, hogy megvárja kísérőit, míg visszatérnek Várpalotáról. Az urak csak utazzanak tovább, ő majd beéri őket, még akkor is, ha Teleki eltévesztené az utat és későn érkeznek, mint ahogy odautaztukban történt.

Teleki ezért is bocsánatot kért; sofförje ma reggel álmos volt még az éjszakai úttól és csak Zalaegerszegen vette észre, milyen nagy kitérőt csináltak. Így történt, hogy későn érkeztek Budapestre, ezért nem beszéltek ők előbb a kormányzóval, mint ahogy megállapodtak, tehát nem is tudták figyelmeztetni öfelségét, hogy ne menjen a kormányzóhoz.

Ami megtörtént, azon már nem lehet változtatni, — felelte a király, — az urak ne tartsák fel magukat tovább. Ha Budapesten, a Várban, nem történt baja, akkor itt, éjszaka, az országúton se történhetik vele semmi.

Az urak köszöntek s továbbkocsiztak. A király fel s alá sétált kocsija mellett és várt a két tisztre.

Csak napfelkelte után érkezett meg a király a szombathelyi püspöki palota elé. Egyedül Lehár ezredes maradt csak talpon és fogadta a visszatérő uralkodót, akit oly hiábavalóan óvott ettől az utazástól. Az ezredes elrejtette szánalmát, de a király se tudott elfogódottság nélkül a hű katona szemébe nézni. Rossz útjuk volt, beszélte el a király, hogy leplezze zavarát, ebben az országban, tudj Isten mivel hintik be az országutakat. Az

új gummi, amelyet Várpalotán szereztek be, kevéssel rá ugyancsak kipukkant és szegény Almássy azt se tudta, hová legyen kétségbeesésében. Ha nem jött volna elébük a versenykocsi, alighanem még most is valahol a bakonyi erdőben csücsülnének. Most azonban a király mindenekelőtt valami meleget szeretne, aztán lefekszik majd pár órára, mert olyan fáradt, hogy majd összeesik.

Báró Lehár ezredes röviden jelentette még, mi történt időközben Szombathelyen. A király már tudott a telefonbeszélgetésről, amelyet Lingauer és Beniczky képviselők folytattak le tegnap egymással.

Tegnap este továbbá egy távirati értesítést is kapott Budapestről. Az ezredes átnyújtotta a táviratot és a király olvasta: — Báró Lehár ezredesnek, Szombathely. Kérem fáradozásodat a haza érdekében, hogy a ma éjjel Szombathelyre érkező királyt még az éjszaka folyamán juttasd át a határon. Horthy.

A király kezében reszketett a papírlap: — És mit válaszolt erre?

— Hogy a mai ausztriai viszonyok mellett kész gyilkosság volna, előzetes biztonsági intézkedések nélkül, öfelségét átengedni a határon.

— Azonkívül, az éj folyamán, többször is felhívtak, hogy felséged nem érkezett-e még vissza. Tegnap délután azonnal értesítettek, hogy felséged már elutazott Budapestről és Magasházy százados úgy látszik helyesen találta, hogy ezt a legnyersebb formában adja tudtomra.

Egy ordonánc jelent meg és az ezredest a telefonhoz kérte. Mikor Lehár visszajött, a császárt a társalgóban találta, karjára támaszkodott és álomittasan bámult maga elé.

— Felség, éppen most telefonálják a hajmáskéri gyakorlótérről, hogy Beniczky és Szmrecsányi képvise-

lőket, akik autón éppen ide tartottak, letartóztatták, annak ellenére, hogy védi őket a mentelmi jog.

— Ezt Magasházy csak Gömbös százados megbízásából tehette, felelte a császár.

— Valaki alighanem kihallgatta Beniczky és Lingauer tegnapi telefonbeszélgetését.

— Azonnal írunk kell Horthynak.

— Felség, azt hiszem, ennek nem lesz eredménye.

— Teleki és Sigray itt vannak már?

— Éjjel kettőkor futottak be ide.

— Mit tart Teleki a helyzetről?

— Azt hiszi, hogy felségednek távoznia kell majd az országból.

— És mit gondol ön?

— Hogy felséged maradjon itt és hogy a kormánynak kell idejönnie felségedhez!

A császár töprengett kiséideig: — Nos hát, írjunk Horthynak. Tollba mondom, ön fordítsa le: — Kedves Horthy admirális! Tekintettel a megváltozott helyzetre, az a kívánságom, hogy parancsaimnak feltétlenül engedelmessédjék.

Lehár lefordította, írt és felolvasta. A király nem volt meglepődve a szöveggel, túl nyersnek, sértőnek találta. — Tegye még hozzá: Nincs kétségem, hogy ön, az én derék és hűségem admirálisom, mikép fog dönteni.

Lehár lebeszélte a királyt erről az utóiratáról, de a király ragaszkodott hozzá; mert hát erre az írásra lehetetlen, hogy Horthy refűt adjon, ehhez Horthy túlságosan lovag és tiszt. Horthy elfogadta a Mária Terézia rendet, Horthynak csak a tanácsadói rosszak, az admirálist támogatni kéne környezetével szemben. Nem szabad Horthyt ellenfeleink táborába kergetni, bármennyire nehezünkre essék is, minden eszközzel azon kell lennünk, hogy Horthyval tartsuk fenn a barátságos összeköttetést.

Lehárnak nem volt több ellenvetése, ott állt császára előtt kezében a papírlappal és rekedt hangon kérdezte, hogy ennek a táviratnak azonnal el kell-e mennie.

— Azonnal. Most lefekszem aludni, Nagyon fáradt vagyok. Már harmadik éjjel nem alszom. Kérem, csak akkor keltsen fel, ha elengedhetetlenül szükséges. Ha Teleki felébred, mutassa meg neki is ezt a táviratot. —

Most egy kísérteties árnyjáték vette kezdetét, A püspöki palota előtt ott állt a díszörség, félénken vonultak el a polgárok a nyolc oszlopon nyugvó barna dóm előtt, autók suhantak át a kis, falusi uccák lapuló házacskaí előtt, átporzottak a városon és e latinszavú hűvös tér előtt álltak meg. A megyeházáról egyre-másra ordonáncok szaladtak át a püspöki palotába, hogy a grófokat a telefonhoz hívják, szakadatlanul folyt a beszélgetés Budapesttel.

A király beteg volt, a király lázasan feküdt ágyában, Budapesten nem akarták elhinni. Maga gróf Teleki miniszterelnök se hitte el és ezt kerekén meg is mondta magának a császárnak, ő, gróf Teleki, harminckilenc fokos lázzal és egy mély fejsebbel szállt vonatra, s amint őfelsége is láthatja, nem történt semmi baja. És a háborúban, ujjé, hogy hányan szálltak volna vonatra lázasan is! őfelségének csak akarnia kell és megy a dolog.

A király nem akart már beszélni, nyugalmat akart és hogy ne halljon már több tanácsot. Az orvost se kívánta fogadni, akit a kormányzó küldeni akart hozzá. ő nem egy becsípett hadnagy, akinek ezredorvost küldenek a bódéjába, hogy lássák, csakugyan nem tud-e kivonulni, vagy csak tegnapi mulatozásának következményeit sínyli. Ez mégse járja, mindennek van határa.

Budapesten az urak kezdték elveszíteni türelmüket. Az Entente-követek egyre jobban sürgettek, úgy-

szólván óránként érdeklődtek, mikor hagyja már el a király az országot.

De a szombathelyi kórház igazgató-főorvosa, dr. Pető, csakugyan azt jelentette, hogy a király bizony nincs a legjobb állapotban, tüdeje meg van támadva és könnyen lehet, hogy egyszerre csak felmondja a szolgálatot.

A Budapestről jött urak nem hitték, ők egyszerűen rosszakaratnak fogták fel, hogy a király ágyba feküdt és nem akart elutazni. Az egyik budapesti követ a betegségről és magáról a királyról olyan rosszindulatúan nyilatkozott, hogy gróf Mikes püspök vacsoránál nem akart vele egy asztalhoz ülni,

Budapestről már sejtetni engedték, hogy ha a király nem hagyja el önként az országot, egyszerűen le tartóztatják és átteszik a határon. Világosabban már igazán nem lehetett beszélni.

Hogy milyen szóbeszéd járt az esetről a város polgárai közt? Miért nem akar a király elutazni? A budapesti urak egyike nyíltan beszélt erről, megkérdezte, Magyarország mennyiért kénytelen megszabadulni a királytól. A király ugyanis, suttozták tovább a polgárok, nem tud visszautazni Svájcba, nincs pénze, koldusszegény.

De mi történt a határokon? Ennek az országnak a határait most annyira szinte a szíve mellett vonták meg, hogy mindenki úgy érzi, mintha határ mentén élne. Csak ki kell mozdulni és már ott a határnál az ember. És egy katona, akinek egyenruhája csak egy pár felvarrt sávval tér el a hajdani régi egyenruhától, fegyvert tart az ember orra alá és útlevelet követel.

Túl a határokon, elhagyva a változatlan egyenruhájú katonákat, a férfiakat, akikkel együtt meneteltek és harcoltak négy évvel ezelőtt, még mindig ugyanazt a sötét, magánhangzókból gazdag, Európában olyannyira ma-

gányos nyelvet beszélnek, amely egykor olyan fennen szólt, hogy — testvértelen lévén — túlkiabálja a többit. Most lemorzsolódik onnan, ahol csak vakolat volt, a szlovákok és a románok kunyhóiról, és azokon a területeken, melyeket Magyarország testéből a határszéli országokhoz csatoltak, már csak árván, törten és nyomorban él.

Mi történt a határokon, nem lehetett pontosan tudni. Ha úgy történt volna, ahogy a budapestiek mondják, a cseheknek, a szerbeknek, a románoknak már régen be kellett volna vonulniuk. Viszont, ha a király környezetét hallgatta meg az ember, minden a legnagyobb rendben volt. Szerintük senki se fogja Magyarországnak a hajaszálát se meggömbíteni, ellenkezőleg, Jugoszláviában örülnek a horvátok, Csehországban a németek és a szlovákok, Romániában a szászok és a tetejébe természetesen örül mind a három ország szerencsétlen magyarsága, hogy íme, a király visszatért. És mi volt az igazság? Mindenki abban hisz, amit kíván. Ilyen napokban, ilyen időkben, nincsen igazság. Mert az igazság mindig csak ott lakik, ahol férfiak vannak, akik a hullámzó bizonytalanságot formába tudják rögzíteni. Ezekben a feldobott és el nem fogadott tervekben, ezekben a híresztelésekben, állításokban és letagadásokban, félkísérletekben és félelhatározásokban éppoly kevés igazság lakott, mint agyagmasszában figura. A kéz hiányzott, amely megragad és formál.

Hogy is volt a háborúban, ha éjjel meg kellett szállni egy erdőt? Ugyan ki ismerte ki magát, ki tudta, merre van a szomszédja? Nem tűnt-e úgy előttük, mintha az ellenség hangját hallanák, ahogy földet hány, sáncot ás? Félelmükben nem lődöztek-e vaktában, hogy így ösztököljék magukat előre? De mikor aztán a harmat lehullott, a reggel szürkült, milyen más képe lett egyszerre mindennek? Mintha teljesen megváltozott

volna a föld ábrázata? Még csak egy arasznyi idő, aztán egészen világos lesz és fel lehet majd ismerni, hogy is áll a helyzet. Aztán megkezdődhet a támadás, amely a döntést meghozza.

Hogy is ábrázolják a régi csataképek? Ott állnak egymással szemközt a katonák: a fehér és kék kockák, a középpontban a tüzérség, a szárnyak mögött a lovaság. A hadseregek felfejlődve várják a jelet a támadásra. Magáról a képről, amely csak a felvonult hadseregeket ábrázolja, nem tudod eldönteni, kié lesz a győzelem ezen a napon. Ha látod a sakktablán a felállított figurákat, meg tudod-e mondani, melyik fél nyer, a fekete-e vagy a fehér? A játékosokat kell látnod és nyomon követned a lépéseiket. Eldöntheti-e a király a sakkban a játszmat? Ó, hogyne, hogyne, ha a végjátékban lépésre kényszerül. De a tábláról nem szabad leemelni a királyt, mert akkor a játék egycsapásra elvesztette az értelmét. Akkor levegő az egész. De ha a király nem akar lépni, ha csendes erejével nem áll parasztjai háta mögé, hogy megvédje, akkor bizony leütik azokat, egyiket a másik után. S így csakhamar véget ér a játszma. Revanche-partiében talán még lehet reménykedni, másba nem.

A Budapestről jött uraknak, akik a királyt felszólították, hogy hagyja el az országot, az uralkodó magatartása makacsnak sőt csökönysnek tűnt. Ügy látták, egyáltalában nem érti mindezeket a külpolitikai nehézségeket, amelyekbe ő döntötte Magyarországot.

A jóakarató gróf Andrássynak és a hűvös, uras gróf Bethlennek megegyezett ebben a véleménye. De az urak mégse ismerték elég jól a királyt. Valóban, beteg volt, láza volt, makacs volt, maradni akart: mert napnap után, egy egész végtelen hosszú héten át, várta Budapestről a hírt, egy bizonyos hírt. Jelentették neki, mit mondott Benes: — Egy Habsburg trónralépése Ma-

gyarországon, Csehszlovákia számára egyértelmű a háborúval. — Elengedte a füle mellett. Nem vette tudomásul azt sem, amit Bethlen a kormányzó megbízásából, közölt vele: hogy öfelsége Szombathelyen ne fogadjon politikusokat, ne bocsásson ki új kiáltványokat. Ha már a szabadságában ennyire korlátozzák, miért nem tartóztatják le inkább, tisztább és egyszerűbb dolog volna, ajánlotta a király. Ezt viszont Horthy nem akarta. Erre a királynak új megoldás jutott az eszébe: itt marad az országban és Horthyt kinevezi helytartójává. Értesítsék majd a fontosabb eseményekről, Horthy letehetné helytartói esküjét, ha másképp nem megy, titokban. Gróf Bethlen ezt elutasította: efféle bujósdira a kormányzó nem kapható, Bethlen se hajolt meg, ez a nyakas kálvinista. Annál diplomatusabb volt, semhogy ellenséges érzését kimutassa, de a király mindazonáltal érezte azt. De most nem igen törődött ezzel, mert a hírt várta, a hírt Budapestről,

Először arról volt szó: pénteken, A király várt, feküdt és csak ez az egy motozott a fejében. Semmi! Aztán arról volt szó: holnap, szombaton! Újra semmi. Aztán jövő hét keddjén. Hétszáz tiszt mégis csak mehet valamire, A mostani budapesti garnizon gyenge. Horthy maga mondta a királynak: gyenge és hiányosan felszerelt. De ez a hétszáz tiszt nem mozdul,

Lehárt elmozdították parancsnoki tisztségéből és Budapestre rendelték, mert egy amerikai újságíróval folytatott beszélgetésében a király jelenlétét üdvösnek mondta és egyedüli mentsvárnak, úgy a fehér mint a vörös terror ellen. Mert a sajtó képviselői odagyültek már és egyre kisebb körökben kezdték a püspöki palotát körülzummogni. De Lehár nem engedelmeskedett, közölte, hogy mindaddig Szombathelyen marad, amíg a király ott tartózkodik. Az ezredes még csak fel se olvasta csapatainak a hadseregparancsot, amelyben a

kormányzó köszönetet mond, hogy ezekben a nehéz időkben hűségesek maradtak esküjükhöz. Lehár megtárgadta, hogy átadja a parancsnokságot Hegedűs altábornagynak, akit erre a célra küldtek ki Budapestről. Hogy Hegedűsnek mi volt a magánvéleménye, még csak sejtteni se lehetett; a tábornok mindenesetre közölte azokkal, akik ezt hallani óhajtották, hogy a parancsnokságot csak azért vállalta magára, nehogy egy Gömbös környezetéből való tisztet küldjenek Szombathelyre.

A hétszáz tisztról még most se lehetett bizonyosat hallani.

Wienből autón egy amerikai orvos érkezett, akit minden tiltakozás dacára, a császár elé vezettek. Az orvos amúgy mellékesen meg is vizsgálta a királyt, de megjelenésének lényege az a magával hozott távirat volt, amelyet április 2-án, pár perccel éjfél előtt, Parisban adtak fel. A szöveg francia volt és így hangzott: — Sürgős kérés, kliensünket azonnal bátorítsa fel, ne veszítse el bizalmát és tartsa magát. Itt nincs mitől félni. A szomszédokat meg fogják nyugtatni.

Mégegyszer, utoljára, felmerül a kérdés, nem masírozhatna-e mégis Lehár. Nem, Lehár nem masírozhat, az út túl hosszú, rajtaütés nem sikerülhet. Magyarország olyan keskeny, hogy az ellenség bármely pillanatban oldalról elvághatja az útját. És aztán Lehárnak mindössze ezerötyszáz fegyverese volt, amely e pillanatban százötven kilométeres körzetben oszlott el. Ha ezeket az embereket összegyűjti, a szerbek puskalövés nélkül vonulnak be Szombathelyre és a királyt egyszerűen kiemelik. Nem lehetett tudni, mi igaz abból, hogy a szerbek Szabadkán máris mozgósítottak egy lovashadosztályt, mert a budapesti vezérkartól nem lehetett híreket kapni.

Az amerikai Fitz Williams a királyt utazásra alkalmatlannak nyilvánította. Tehát a király kedden vonul-

jon Budapestre, csónakon keljen át a Dunán és ostromolja meg a Várat. Keddig tehát még el lehetett halasztani az utazást, noha a kormányzó maga is egy orvos-tanárt küldött Szombathelyre, hogy vizsgálja meg a királyt.

Homály és köd mindenfelé. Árnyak kúsznak, árnyak készülődnek valamire.

Április 5-én, kedden, délelőtt tíz órakor, a püspöki palota nagytermében, a díszruhába öltözött nemesség, a képviselők fekete ünneplőben, papok és tisztek gyűltek össze és várták a királyt. Valamennyien vétettek ezzel a kormányzó parancsa ellen, aki azt az utasítást adta, hogy a király elutazását tartsák titokban és magát az uralkodót csak néhány főnyi kíséret kövesse a pályaudvarra.

De a király maga adott utasítást: elutazásának hírért adják a város tudtára, hogy az emberek gyűljenek össze, mert még mindig remélte, hogy a tömeg az utolsó pillanatban megakadályozza, vagy legalább is addig késlelteti elutazását, míg a budapesti tisztektől végre megjön a várva-várt hír.

Időnként az urak közül egy-egy az erkélyre lépett és lenézett a tér színpadára, ahol csepegő esőben, nyitott esernyők alatt, fej fej mellett, állt a tömeg és bámult fel a püspöki palota ablakaira. Felsorakoztak lenn az iskolák is, külön a lányok és külön a fiúk, a sápadt papnövendékek épp jöttek ki a szemközti szeminárium-ból, és Szily János püspök emlékműve előtt, kezükben hangjegylapokkal, egy dalárda vonult fel. Maga a király ott állt szobájának függönye mögött és lenézett a térre. Volt-e valami várnivalója azoktól odalenn? Talán az autó elé állnak majd, hogy elzárják az útját? Remélte és titkon kívánta, de nem vette észre, hogy mindezek az emberek túlságosan is el voltak foglalva azzal, hogy úgy játsszák kis szerepüket a nagy darabban, ahogy a

múltban is játszották volt, mint az eseményeket kísérő hatalmas kórus.

A püspök belépett a király szobájába és olyan érzés fogta el, mintha egy halálraítélt cellájába lépne, hogy elkísérje az utolsó útra. Itt az idő, a gyülekezet vár, a vonat már több mint egy órája gőzt ereget az állomáson. Vannak álmok, melyeknek megvalósulását magunk halogatjuk, magunk halmozzuk útjába az akadályokat, míg egy szép napon jön a sors és szinte akaratunk ellenére valóra váltja. A király bocsánatot kért; még várnia kell első főudvarmesterére, gróf Hunyadyra és udvarnagyára, gróf Szécsenre. Mindkét úr künn vár, majd bekísérik a királyt a terembe, felelte a püspök.

Lassú, tántorgó léptekkel hagyta el a király a szobát, fájdalmas mosollyal üdvözölte a két gróft és kíséretükben, a püspök vezetése mellett, belépett a nagyterembe. A gyülekezet felébredt borús hallgatásából és hangosan kiáltotta: Éljen a király!

Éljen a király! ismételte tompa zúgással a tér kórusa.

A király meghajolt a gyülekezet előtt. Arca fáradtnak látszott, halántéka megöszült ezekben a napokban.

Gróf Szécsen lépett elő, a király felé fordult és dadogva mondott néhány búcsúsót: talán nem kell mondania, hogy ő és ez a gyülekezet, mennyire meg van illetődve, mindnyájuk nyelvét a fájdalom bénítja, öfelsege felejtse el ennek a hétnek minden keservét és mindig csak arra a forró szeretetre emlékezzék vissza, amely itt, ebben a városban, feléje lángolt és amely mindig iellobog majd ott, ahol magyarok élnek. A szónok mindnyájuk nevében beszél, amikor annak a reményének ad kifejezést, hogy öfelsegét a legrövidebb időn belül, szerencsésebb körülmények között látják majd vizont.

— Igen, a viszontlátásra! — zúgott fel a gyülekezet.

A király megragadta a gróf kezét: — A viszontlátásra!

A király átvonult a sorok között és mindenkiel kezet szorított. Az emberek arcvonásai megenyhültek, szemükben szeretet és részvét ragyogott; a király arca is mintha újjászületett volna; bár üres mosoly mosta el újra meg újra vonásait, mely mögött ott rejtőzött és várt ennek az új arcnak tulajdonképeni formája, mint kő a patak fenekén. Itt egy pár szó, ott egy pár szó, leereszkedő modorban és szomorú pillantás kíséretében, aztán jöjjön a következő.

Valaki belépett és gróf Hunyadynak odasúgott valamit. A király látta ezt, körsétájában szünetet tartott, odaintette a gróft és halkán kérdezte: — Budapesti hírek?

— Nem, — felelte Hunyady. — Arra kéri a királyt, menjen ki az erkélyre és mutassa magát a tömegnek, az emberek szeretnék látni,

A király gyorsabban ment át a sorokon, köszönetet mondott a képviselőknek, a polgármesternek és aztán kilépett az erkélyre.

Az esernyők becsukódtak, kalapok repültek fel a magasba, kendőket lobogtattak, kezek csapódtak fel.

— Éljen! Éljen! — zúgott a tömeg és közben egyes hangok azt kiáltották: — Maradjon itt! Ne menjen el! Maradjon itt!

A király a tömeg felé integetett, meghajolt, tisztelgett mindenfelé. Lenn egyre hevesebben tombolt a tömeg lármája, a király újra meg újra meghajolt, mint egy fiatal, lámpalázás, függöny elé szólított színész.

A dalárda rázendített a Himnusra, a tömeg lekapta kalapját, a király, kezével a sapkája ellenzőjén, velük együtt énekelte a magyar Himnuszt.

Nem fogják elengedni, itt tartják, valami csoda révén minden jóra fordul még az utolsó órában, remélte

a király. A Himnusz elhangzott, a király búcsút integetett a tömeg felé és aztán visszament a terembe,

Az összegyűltek sorfala közt vonult el a király. Az udvaron nyitott autó várta. Almássy főhadnagy ült a kormánynál. A díszszázad fegyverbe lépett. A fogások csörrentek, a fejek vetődtek. Felharsant a generálmars. Az autó kigördült a kapualjból, a portás ott állt, sapkával a kezében, és mélyen meghajolt. Künn a tömeg szétnyílt, aztán összecsapódott a lassan nekizökkenő kocsi mögött, mint csónak mögött a víz.

Az autó elhagyta a tér ünnepélyes színpadát, más kocsik futottak a nyomában, az uccák alacsony házainak ablakaiból kendőt lobogtattak, virág hullott alá a nyitott kocsiába. — Lassan, Almássy, lassan, — szólt előre a király. — A pályaudvar körüli tér le volt zárva. A király mégegyszer meggondolta magát a lezárt tér előtt; — Nem szállok be. Feltételeimet még nem fogadták el.

A budapesti urak biztosították, hogy úgyszólván valamennyi feltételét teljesítették már.

— Nem, nem. Biztosítékot kell kapnom arra, hogy mindazok, akik hűségesek voltak hozzám, nem látják kárát ennek. Biztosítékot kell kapnom, hogy rangomhoz méltó formák közt utazhatom át Ausztrián. Ha ezeket a feltételeket nem fogadják el, nem utazom.

Hegedűs tábornok biztosította a királyt, hogy a kormány mindezeket a feltételeket még idejében elfogadja majd, A király ne halogassa tovább elutazását, az osztrák határon már vár a csatlakozó-vonat.

Így hát a királynak mégis be kellett szállnia. Gróf Mikes püspök, gróf Sígray kormánybiztos, gróf Szécsen udvarnagy, Hegedűs tábornok és a kíséret többi tagja ugyancsak beszálltak.

A tömeg úgy látszik áttörte a sorfalat, mert egyszerre csak emberek feketétek a pályaudvar körül.

szaladtak és kiáltoztak és kendőt lobogtattak a vonat felé, amely lassan nekigördült.

— Állj! Állj! Állj! — A vasúti hivatalnokok kendőt lobogtattak. Meghúzták a féket. A vonat megállt. Kánya követ rohant feléjük: egy papírlapot lobogtatott a kezében.

A király kihajolt az ablakon, előrenyújtotta a karját, a papír után nyúlt.

Tehát mégis a tiszték! A derék, hűséges tiszték! Betartják a szavukat, a király segítségére sietnek az utolsó órában!

A király olvassa a táviratot, de csak szavakat olvas: nem akarnak értelemmé alakulni. Hirtelen kiszállt a fejéből minden magyar tudománya?

Hallja, mintha nagy messzeségből szólna, a képviselők közlik vele, hogy a kormány minden feltételt elfogadott: nyilvánosságra fogják hozni a királyi kiáltványt, Svájc újra befogadja őfelségét, persze nem Waadt-kanton, amely a beutazási engedélyt megtagadta.

A király még mindig kezében tartja a táviratot. Már nem hallotta, Kánya mit beszélt. A vonat is újra nekigördült, emberek szaladtak vele, a király kihajolt az ablakon, mosolygott és szalutált. Az integetők el-elmaradtak, alakjuk lassan elenyészett. Egy távirat hevert a padlón, a király némán ült és meredten bámult maga elé. Nyugat felé vitte a vonat.

A király felállt és kilépett a folyosóra. — Senki se akar cserélni velem? Hunyady? No de miért nem? Bekötheti az arcát. Hiszen beteg voltam. Én is bekötöm az arcom. Ruhát cserélünk. A legközelebbi állomáson kiszállok. Nincs az a magyar, aki engem be ne fogadjon és el ne rejtsen. Ott várom be, amíg Budapesten a tiszték rászánják magukat valamire. Hát nem látja be, milyen iszonyú lenne: át kell mennem a határon, és

Budapesten ugyanabban a pillanatban ostromolják meg a tisztek a Várat?

— Nem lehet, felség! Teljesen lehetetlen!

— Miért volna lehetetlen? Már Ausztrián is átutaztam, anélkül, hogy felismertek volna. Gyorsan le is beretválhatom a bajuszomat. Eltűnhetek a vonatból, anélkül, hogy felismernének.

— Felség, a határon kiderülne a csalás. És Hegedűs sose hagyná jóvá.

— De hiszen akkor már biztonságban leszek.

— De felséged talán mégse teheti ki magát annak, hogy körözzék és letartóztassák.

— Nem fognak elárulni!

— A kormányzó kényszerítve lesz rá. A többi államok beavatkoznak majd!

— Senki se fog beleavatkozni! Senki! Addigra már Parisból mindent rendbehoztak. Magam megyek a tisztekhez Budapestre, hogy az élükre álljak. Hát nem akar? Higyje el, menni fog!

A gróf nem akart. A király a legközelebb állóhoz fordult, senki se akart vele ruhát és sorsot cserélni, senki se akart ezzel a kétségbeesett ötlettel kísérletezni.

A király visszament fülkéjébe. Kevésvártatva újra kilépett a folyosóra:

— Nem lehet a legközelebbi állomásról telefonálni, hogy az emberek tartóztassák fel a vonatot a határon és egyszerűen ne engedjék tovább? Nem lehet? De miért? Az emberek tépjék fel a síneket! Minden nyert óra becses a számomra!

Ezt se lehetett megtenni. Itt már nem csak a kormányzóról volt szó. Itt már az utódállamok is számba jöttek. A király nem értette. Sok mindent nem értett. Hiszen ígéretet kapott, hogy a horvátok és a szlovákok megmozdulnak! Senki se mozdult. A vonat nyugat felé haladt, nyugat felé, nyugat felé.

Minden nagyobb állomáson megálltak, mindenütt ott vártak a Perronnon a falvak, községek és kisvárosok kiküldöttei. A kormánybiztos bemutatta a királynak a tisztviselőket, a király ellépett a kivonult csendőrök sorfala között. Minden állomáson emberek integettek az induló vonat után, a király minden állomáson kimosolygott a vonatablakon.

Senki se tartóztatta fel a vonatot, a király bármennyire is igyekezett elnyújtani a beszélgetéseket, a végén mégis be kellett szállnia, hogy továbbutazzék.

A stájer hegyek felől sötét felhők tornyosultak, a szél az emberek arcába verte az esőcsöppeket. Egyszerű emberek voltak, egyszerű falvakból, hatalmas urasági földek és kis szőlők között éltek, szegény emberek, akik nem azon szomorkodtak, hogy nincs többé királyuk, hanem azért fájt a szívük, mert a királyt kényszerítették, hagyja el az országot. Mert a haza sehol se olyan szép, mint a határ közelében. E parasztnak és földmunkások számára, akik korareggel óta ott álltak a sinek mentén és várták a vonatot, minden olyan egyszerű volt, mint egy mese, amelyet megőriznek derék szívükben, vérükkel nevelik fel, hogy a hosszú téli estéken elmeséljék gyermekeiknek és unokáiknak: a mesét a királyról és hűtlen helytartójáról.

Volt egyszer egy király, sok országa és temérdek kincse volt. De aztán egy borzalmas háború szakadt rá, a királynak el kellett szöknie országából idegenbe. Előbb azonban még legjobb barátját kinevezte helytartójává. Amikor azonban a nép felnyögött a helytartó kemény marka alatt és visszakívánta királyát, a király meghaltotta népének hívószavát és parasztnak öltözve visszatért országába. Felment a palotájába, ahol most a helytartó lakott, megölelte a helytartót, de az visszalökte a királyt és így kiáltott: — Ki vagy? Nem ismerlek!

Így kezdődik el majd egyszer ez a mese — mi lesz

a vége, a parasztek még nem tudják. Majd csak megtalálja a maga végét ez a mese, majd más mesékkel fonódik össze testvérként, majd megleli törvényeit: hogy is kellett volna történnie, hogy az igazság diadalmaskodjék.

Még az újságok sületlen ábécéskönyv-hangjában is ez a kívánság érződik, hogy a tiszteletreméltónak a múlt nyelvét kölcsönözzék és a sokrétűt és bonyolultat simának és egyszerűnek lássák. De aki tud valamit a titkos rugókról és tanácskozásokról, ülésekről és előzetes megbeszélésekről, az a hatalmas oltár pompás márványformáit is úgy látja, mint a minisztráns, aki a szüette deszkafal mögött végzi babra-munkáját, a misekelyhet tisztoztatja és rendbe rakja a törülközőket. De vannak fiúk, akik lehajtott fővel és összekulcsolt kézzel lépnek elő, letérdelnek a lelkész előtt és latinul felelnek és nem tudják az értelmét és mégis feloldást nyernek, mert szájukból mégis csak imádság a meg nem értett imádság is. De az eltűnt egység meg nem értett szavai, amely a királyian régít el akarta választani a mindennapi élettől, ábécés hanggá merevedik és semmivel se tetszetősebb, ha utána szajkózzák, és a felidézett távolság hazug közelséggé zsugorodik össze.

Autókon és négyesfogatokon jöttek ki a nemes urak, útjuk közben a szétrebbent parasztek és szegény földmunkások feje fölött úgy ejtették szavaikat, mintha azok fa, bokor vagy fű volnának, jöttek ki a kormos pályaudvarokra és üdvözölték a királyt és kíséretét, mintha mindaz, ami itt történik, csak az ő nagy családjuk számára volna esemény, mintha egyedül őket illetné meg a részvét és a fájdalom, És ha a felfröcskölő országutakon egy darabon még követték a vonat útját, ez is olyan volt a számukra, mintha fiaik, unokaöccseik, vagy unokáik egyikét vinnék be a legközelebbi iskola-városba, ahol a gyermeknek más, alacsonyabb származású gyermekek között, afféle együgyű vizsgát kell letennie.

Ezek a parasztek ott, akik átnéztek, mint ahogy színpadra néz az ember, ahol furcsa és idegen események játszódnak le és ráadásul a vendégszereplők minden áriát más nyelven énekelnek — hol németül, hol franciául, hol angolul —, hogy is avatkozhattak volna be csak úgy hoppra ezek a szegény földmunkások, hogy feltartóztassák a vonatot? Ott lépett el a király a kővé meredt csendőrök sorfala közt (pedig minden egyes csendőr a maga falujában úr volt, valóságos kiskirály), ott beszélt éppen a szinte földig hajló szolgabíróval, aki különben a paraszteknek a láthatatlanul trónoló legnagyobb úr. Tudták, hogy a királyt elkergették, fájt is nekik a király, de ez a játék végeredményben mégis csak az urak dolga volt, a kastélyok grófjainak és a városi tisztviselők ügye.

És mégis! És mégis! Mintha a hegy-völgyek hullámai becsaptak volna az urak kastélyaiba is. Az urak kiterjedt répaföldjeit, a kukoricást és az árpát, körülözönlötte a nép.

Érezték-e a kastélyokban a távoli reszketést, amely elhalt, hogy egyszer majd visszatérjen? Még ott éltek parkjaik széles falai mögött, idegen bokrok, idegen országok nyelvén, virágzottak körül őket, nem szomorú gémeskútból hordták a vizet, szökőkutakból szaladt fel a kecses sugár, az előreugró tető nehéz oszlopokon nyugodott és a vaskapu lándzsái mögött oly idegen élet élt, amelynek lehellete is alig hatolt el a nádtetős agyagkunyhókba.

Az istállókban angol volt a lószerszám és az urasági kocsisok szolid egyenruhát hordtak. Ha a kapualjból kigördült a kocsi, a parasztek oldalt ugrottak és mélyen megemelték izzadt kalapjukat. Fel a kastélyba pedig széles lépcsők vezettek, a termekben sápatag seelyemmel fedett ódon bútorok, a falakon az ősök fakuló arcképei, az asztalákon idegen nyelvű könyvek és vas-

tag albumok, tele emlékekkel: Biarritz, Vichy, Paris, London és a Riviéra. A vadásztermék fegyverszekerényeiben angol fegyverek és angol horgászó szerszámok, a könyvtárban szépen megfértek egymás mellett a francia enciklopédisták Kempis Tamás „Követésével“. A szőnyegek tompították a lépés nesztét, a törökidőkre emlékező régi fegyverek ott lógtak a falakon. A szobákban és csarnokokban olyan beszélgetéseket sződögéltek, amelyek ezt az egyetlen nagy nyugati családot érintették csak s melyekben minden esemény aszerint nyert fontosságot, hogy a szereplő személyek milyen ősökre és rokonokra tekinthettek vissza. Ha a szereplő nem az ő világukból való volt, akkor az eset elvesztette érdekességét, akkor olyasmi történt, aminek tulajdonképen nem lett volna szabad megtörténnie.

Hogy is tartóztatták volna fel tehát a parasztok a vonatot? Hát nem az urak dolga volt mindez? Grófi játék?

Érezték-e a kastélyokban a lökést, amelybe az egész ország belereszketett? Nem érezték. Hiszen érezték a ködöt, amely a városok felől szállt fel és idáig húzódott, érezték a forradalmat, mert egész a parkjaikig verődött, sőt a kapun is betört és elöntötte a sétautakat, de az, ami most történt, alig lépte túl a szűkebb család körét.

Szentgotthárd csatájáról híres városkájában Hege-dűs tábornok rossz hírt hozott a királynak gondba borult arccal: — Menekülők szöktek át a határon és jelentették, hogy a szerbek mozgósítanak; csak gyors szökéssel tudtak kibújni a fenyegető behívó elől. A király hallotta és bólintott, a kíséret megijedt.

Déltájban futott be a vonat Gyanafalvára: a határ-állomáson egy trombitás a generálmarsallal fogadta az érkező vonatot, hatvan csendőrből álló díszőrség vonult fel a fogadtatásra.

A király nyomban az állomásépületbe küldte az

urak egyikét, érdeklődje meg, nem jött-e hír Budapestről. Nem jött. A király mosolyogva lépdelt el a frontba fejlődött csendőrök sora közt, gróf Sigray bemutatta a hatóságok vezetőembereit, a kíséret oldalt sereglett a püspök köré és beszélgetésükből olykor felpillantva, fél szemmel követték a király útját a tömeg közt.

A király most az urakkal rövid tanácskozássra vonult vissza: elhatározták, hogy Hegedűs tábornok, gróf Sigray és Boroviczény miniszteri titkár a lecsatolt mozdonyal először is átutaznak Fähringbe, hogy ott elintézzék a király határátlépését és megtegyék a szükségesnek mutatkozó óvatossági intézkedéseket, hogy az Ausztrián való átutazásnak mi sem álljon útjába. Az urak ne nagyon siessenek, adta értésére a király gróf Sigraynak, s ha nehézség támadna, annál jobb.

A határokon akkoriban olyan idők jártak, amikor mindenbe beleszagoltak és belekötöttek. Az ezerszemű kenyéririgység minden zsebbe és motyóba beleturkált. Össze-vissza pecsételtek minden útlevelet és papirost, ahol egy körömnnyi hely volt, oda pecsét került, a legyőzöttek új madarai és régi megkopasztott címerállatai, nemkülönben a győzők büszkére dagadt pecsétéi. És miután mindez hosszú időt vett igénybe, a várakozók számára deszkabódét róttak össze, ahol sorba kellett állniok. A háborúban, amikor az élelmiszerekért kellett sorba állni, megtanulták az emberek a türelmet, amelynek íme továbbra is jó hasznát vették. Az uccákon és a parkokban sovány gyerekeket lehetett látni, amint nyugodtan sorba álltak öten-hatan. Az egyik gyerek aztán kivált a sorból, eltűnt egy kis időre és aztán újra beállt a sor végére; ez volt a legszomorúbb gyerekjáték, a sorbaállósdi.

Fähringben is megvolt ez a gyalultatlan deszkából ácsolt bódé, vámőrök is voltak, vezetőjük, amikor a magyar kiküldöttekkel befutott a mozdony, kilépett házá-

ból, mint egy rosszkedvű operett-tenorista, akinek gyenge ház előtt kell elénekelnie a belépőjét.

Néhányan a népörségből kíváncsian húzódtak közelebb, minden lépésükkel hangsúlyozva ellenszenvüket a fegyelem és szeretetüket az újonnan nyert szabadság iránt, alacsonyan ülő sapkában, cigarettával a szájuk szélén, köpenyük gallérja felhajtva, kéz a zsebben. Néhány tiszt megpróbálta, hogy barátságosan magasra emelt hangon visszacsalogassa posztjukra az embereket. De a népőrök minden áron látni akarták a magyar tábornokot, aki a régi, Ausztriában szigorúan eltiltott s ezokból teljesen el is tűnt egyenruhát hordta.

Szégyenlős rendben sorakozott fel a hat wieni rendőr, mert nem akarták kockáztatni, sem, hogy a népőrök kigúnyolják őket fene büdös engedelmségükért, sem, hogy a kisszakasz angol katona megvetése érje őket esetleges fegyelmezetlen viselkedésükért. Most a kor igazi hatalmasai léptek elő: Selby, angol tüzérezredes, Hinaux, francia ezredes és az olasz vezérkari ezredes, Franchini Stappo, más-más volt az egyenruhájuk, a köszönési módjuk és az arcuk formája és csak a fegyverbarátság idejéből megmaradt hasonlóan tarka rend jelszalagocskák fűzték össze őket; mind a hárman olyan arcot öltöttek, mint a katonák, akiket temetésre vezényeltek ki. Amikor a wieni rendőrség nyájasmosolyú osztályfőnöke a három ezredest és a három komoly magyart bemutatta egymásnak, halk és kimért beszélgetés kezdődött, csak a francia dörmögött kissé haragosan, amiért, migrénje ellenére, részt kellett vennie ebben az utazásban. A hét úr aztán bevonult az állomásfőnökség egyik helyiségébe; a távirdász tiszteletteljesen hagyta abba a kopogtatást.

Minden rendben volt, A különvonat kétségkívül hosszabb ideje várt már, mint szokás volt és vele a három magasrangú tiszt is. Nem voltak különösen jókedvűek, mert Fähringben nem sok olyan akadt, amivel az

idejüket elverhették volna. A különvonathoz tehát már csak a király szalonkocsiját kellett hozzácsatolni és útjára indulhatott. Az olasz érdeklődött, hány úrból áll a király személyes kísérete. Három úrból állt: őrgrof Pallavicini, Boroviczény és a budapesti Weinhard professzor volt a kíséret, ez utóbbit a király csak hosszas vonakodás után fogadta el orvosi kíséretül, mivel a magyar kormány kiküldöttje volt. A három ezredes mindezt pontosan feljegyezte: ezek az urak utaztak tehát a király kocsijában. Aztán az Entente-meghatalmazottak kocsija következett és utána — minden eshetőségre készen — még tizenkét angol katona.

— Osztrák népőröket is látok odakünn, — jegyezte meg gróf Sigray.

Az angol vállat vont: ő szívesebben látja a saját katonáit, az angolokat.

— A rendőrség megbízható, — jegyezte meg az osztrákok kiküldöttje.

— És a népőrség? — kérdezte Hegedűs tábornok kissé aggodalmasan.

— A legénység fele keresztényszocialista, a másik fele szociáldemokrata, — felelte a wieni rendőrség kiküldöttje.— Parancsnokuk, az őrnagy, szociáldemokrata.

Az Entente-képviselők felsóhajtottak. A magyarok rövid tanácskozás után tiltakoztak, hogy őfelségét, az apostoli királyt, szociáldemokrata csapatok kísérjék át Ausztrián, mert így a legkisebb garanciájuk sincs őfelsége biztonságát illetőleg.

— A magyar urak nem sokra mennék ezzel, — felelte a wieni rendőrség kiküldöttje. Ausztriában most mindent pontosan megszámlálnak, minden paritásos alapon megy. Ebben az ügyben már éppen elég nehézségük támadt, Scipel épp a napokban köszönt le az alkotmány-előkészítő bizottság elnökségéről, a népőrség ilyenén összeállítása miatt, és a hadügyminiszter is lemondott.

A magyarok szívesen megmondták volna az osztrákoknak a véleményüket, mint az elvált házaspár, újra rákezdték volna a régi veszekedést, a temperamentumos feleség szemére lobbantotta volna álmos férjének összes régi hibáit, mire a férj is felébredt volna, hogy nejeinek orra alá dörgölje, hogy mindezeknek a kényelmetlenségeknek, ezúttal nem Ausztria császára, hanem Magyarország királya az oka. De a három idegen ezredes sürgette az utazást és a jelenlétük mégis feszélyezte őket az efféle családi jelenetben.

Node, ha az osztrákok nem tudnak más kíséretéről gondoskodni, őfelségének Magyarországon kell maradnia, felelte gróf Sigray.

Ez ellen Hegedűs tábornok nyomban tiltakozott. A három ezredes pedig már elég régen élt Ausztriában, tudta, hogy nem sok jót várhat ettől a vitától, közölték tehát, hogy őfelsége biztonságáért kezeskednek. Szükség esetén a velük utazó tizenkét angol katona fegyverével ad majd nyomatékot ennek a kezességnek.

Aztán a három ezredes és a magyarok jegyzőkönyvet vettek fel, amelynek formája a legudvariasabb volt: őfelsége, aki most Magyarországból Svájcba utazik, a nagyhatalmak védelme alá helyezi magát. A magyarok és a három ezredes aláírták a jegyzőkönyvet és aztán a magyarok a mozdonyon visszautaztak a magyar határra.

Odaát, Gyanafalván, időközben az egész falu kicsődült a pályaudvarra. Rongyos cigányok álltak ott és fáradhatatlanul húzták a régi és új nótákat s valamennyi panaszos és szomorú volt. A magyar csendőrszakasz elfoglalta helyét a vonaton, az emberek integettek: A viszontlátásra! A viszontlátásra! És a királyt, a régi, elmúlt idők képviselőjét, átvitte a vonat a határon, anélkül, hogy akár itt, akár ott, ki lett volna téve a vámőrök zaklatásának.

Fáhringben elsőnek a magyar csendőrszakasz szállt le a vonatról és komor arccal sorakozott fel, mintha el-lenséges földön állna, A népőrök megvetően pillantgattak át feléjük és egy viharvert arcú wieni jassz sapkáját fülére húzta, egyik szemét behunyta és úgy mutatott át hüvelykujjával a magyarok felé: — Hű de paprikások ezek az ázsiaiak.

A wieni rendőrség kiküldöttje fellépett a szalonkocsiba és bemutatkozott a császárnak (mert itt, ahol Károlyhoz a hatalomnak még árnyéka sem ért, a királyból megint császár lett). A rendőrtiszt után a három ezredes jelent meg, akik ezzel hivatalosan védelmük alá helyezték a királyt. Egy szociáldemokrata képviselő követte őket, aki kellemes borzongással pillantott be az ajtón a szakaszba, hogy meggyőződést szerezzen, csakugyan Ausztria hajdani császára ül-e odabenn. Ez az úr aztán dagadó mellel ment át a népörséghez, ahol kedélyes és mégis szívhez szóló szavakkal adta elő iménti élményét. A szociáldemokrata őrnagy kicsit szégyelte magát és oldalt lépve rágyújtott egy cigarettára. A három keresztényszocialista tiszt gondterhelten bámult utána.

Aztán jöttek a magyarok, hogy mégegyszer búcsút vegyenek a királytól. Csendes búcsú volt, megilletődött hallgatás, oldalpillantások és szemek szárogtatása; a püspök átölelte és megáldotta a királyt.

A wieni rendőrség kiküldöttje sürgette az indulást.

Magyar vezényszavak hangzottak fel, itt, osztrák földön. Lépések koppantak, a csendőrök díszmenetben vonultak el a király kocsija előtt.

Ott állt a püspök köré sereglett magyar urak csoportja, integettek, éljen-t kiáltottak és itt, idegen földön, kétszer olyan hangosan; kiáltásaikba néhány osztrák vasúti munkás „le vele“ kiáltása keveredett.

Most tehát Ausztrián keresztül vitt az út, a zöld

Stájerországon, a Habsburg örökös-tartományok egyikén át. A lágyan lendülő dombokon még Kelet messzesége érződött, de minden ösvény, amely útra kelt itt, mezőkön és földeken át, nyugalmas kis völgykatlanokon át ment, sötét erdőkbe veszett és lassan húzódott fel a magaslatokig. A lovak itt újra szemes takarmányt kaptak, nehéz hámigát viseltek, tágas udvarok szóródtak szét a vidéken, tágasabb volt minden és az emberek zöld kalapokat hordtak, csíkos zubbonyokat és hajlított térddel, tempósan lépegettek.

A császár egymás után vetette le egyenruhájának darabjait. Keze még egyszer bánatosan simított végig az aranyhímzésű tölgyfaleveles galléron, amelyet az apácák készítettek a nagyszombatról húsvétvasárnapra virradó éjszakán — mi minden történt is ez alatt a tíz nap alatt. Az arany kardbojt még egyszer felszikrázott, a vörös nadrágsáv ragyogott. A császár bágyadt mosollyal vette fel kék civilruháját; fáradtnak látszott, szegénynek és zavartnak. Az urak átjöttek a szakaszba, ettek a gazdag kosarából, melyeket gróf Mikes adott velük az útra, rosszaló megjegyzéseket tettek az osztrák népörségre, dicsérték a magyar csendőrt és időnkint ki-ki pillantottak a tovasuhanó dombvidékre. Valamennyi kis állomást, amelyen átvitt az útjuk, csendőrség szállt meg és a csendőrök, akik nem tudták, köszönjenek-e vagy sem, egyszerűen hátat fordítottak a vonatnak. Még Grácban is, ahová csak napszállat után érkeztek, le volt zárva a pályaudvar kihalt csarnoka. A kerekeket tisztogató munkás kalapácsütéseit a tágas, üres csarnok csengve visszahangozta.

Frohnleitenben a vonat megállt. Kissé soká állt és a császár az urak egyikét elküldte, hogy érdeklődjék e hosszú veszteglés oka felől. Az örgróf kellemetlen hírral tért vissza: A Mura-menti Bruck pályaudvarát néhány ezer munkás szállta meg, akik nem akarják a vonatot

tovább engedni. A menetrend szerint érkezett triesti gyorsot feltartóztatták és minden szakaszt átkutattak őfelsége után. A wieni rendőrség kiküldöttje éppen most tárgyal telefonon Bruckkal és Gráccal, de a munkásokat sehogy se tudja engedékenységre bírni.

A császár nevetett és a kezét dörzsölte, mint egy kisfiú: így hát mégis csak vissza kell fordulnia Magyarországra. Kis ideig várjanak még, aztán rajtaütésszerűen álljanak elő és közöljék ezt az Entente-megbizottakkal.

A király két kísérője újra bement az állomásépületbe, ahol most a szociáldemokrata képviselő lógott a telefonon és azon próbálkozott, hogy a brucki elvtársakat jobb belátásra bírja. De minden hiábavalónak bizonyult, semmi se használt. A vonat állt, a telefon pillanatonként csengett, a távírdász kopogott és időnként megjelent az Entente-tisztek egyike, hogy sürgesse az indulást. De sürgető szavukra csak azt kapták feleletül, hogy itt bizony nem lehet mit tenni. A bruckiak mindenáron le akarták szállítani a császárt a vonatról, hogy végleges lemondásra kényszerítsék. Ha már Magyarországból is kiutasították a császárt, akkor Bruckban is történnie kellett valaminek, ezt se kéréssel, se fenyegetéssel nem lehetett kivenni az emberek fejéből,

Grácból megérkezett a szociáldemokrata pártvezetés küldöttsége, Bruckból is nyolc munkás, össze-vissza lármázott az a „magasröptű“ népgyűlési hang, amelynek tapodtat se szabad tágítania a kitaposott beszédfordulatoktól, különben az a veszély fenyegetné, hogy egyszerre csak szavak nélkül marad. Pergő nyelvük csak arra volt jó, hogy politikai frázisok ürügye alatt, alaposan egymás szemébe vágassák a személyes véleményüket.

Hosszas tárgyalások után a brucki munkások kijelentették (ez, jellemző módon, kissé rosszul esett a nyelvüknek), hogy koránt sincsen szándékukban, hogy a

császárt személyében bántsák, de arról semmikép se mondhatnak le, hogy az arcába ne mondják, mit gondolnak felőle. Ezt jelentette a wieni szociáldemokrata képviselő a három ezredesnek.

Az angol nem méltányolta e kissé egyoldalú közlési vágyat, közel volt hozzá, hogy goromba legyen, ő aláírta a jegyzőkönyvet, ahhoz fogja tartani magát. Nyissák meg az utat. Küldöttségeket nem fogad. Erőszaktól nem riad vissza.

A képviselő ment, hogy rábeszélje embereit. Most megjelentek a magyar urak és a három ezredesnek azt ajánlották, hogy a királyt utazzassák vissza Magyarországra. A francia és az olasz kapható is lett volna erre, az ő számukra ez lett volna a legjobb kibúvó ebből a bonyolult helyzetből, de az angol visszautasította. Azt tanácsolta, csatolják le a mozdonyt, állítsák az ő tizenkét emberét a szerkocsiba, utazzanak Bruckba és ott adjanak sortüzet a tömegre. Erről viszont a francia és az olasz semmikép sem akart tudni. Újra megszólalt a telefon és komoly riadalom támadt a pályaudvaron: Bruckban negyven munkás szállt fel a menetrendszerű személyvonatra, hogy így jussanak el Frohnleitenbe. Grácból az a hír érkezett, hogy ott meg akarják ostromolni a pályaudvart, hogy a császár elől elzárják a Magyarországra való visszautazás útját. Aztán a wieni kormány jelentkezett, majd a gráci tartományfőnökség, bizonyos hatásköri nehézségek támadtak, úgy látszott, minden kibogozhatatlanul összebonyolódik.

A wieni rendőrség kiküldöttje ismerte az embereit és tudta, hogy mint nemrégiben Hornbergben, itt is lövöldözésekre kerülne a sor.

A brucki személyvonat? A közbeeső állomás azt az utasítást kapta, hogy a mozdonyvezető megállás nélkül robogjon át Frohnleitenen. Ezt a gyors intézkedést gyorsan foganatosították is. Pár percre rá egy ordító, tom-

boló vonat robogott át Frohnleitenen, a császár kocsija mellett.

Ez tehát sikerült!

Aztán dudálva és reflektorozva hat autó érkezett, amelyeket a gráci tartományi főnökség küldött ki. De a császár nem akart átszállni, még nem adta fel a reményt, hogy a vonat visszafordulni kényszerül majd a magyar határ felé. Most már az angol is kicsit beadta a derekát, ő is a visszautazás érdekében emelt szót, de előbb még beszélni akart wieni követségével. Nem kapott telefon-összeköttetést. Mikor aztán a wieni kormány is hasonló javaslattal állt elő, a brucki munkások is nyomban meggondolták magukat. Magyarországra semmi körülmények között nem volt szabad visszautaznia a császárnak.

A szociáldemokrata képviselő a három ezredesnek új megoldási lehetőséggel állt elő. A brucki pályaudvaron csak kétszázötven bizalmi ember fogja várni a császárt.

Jó, rendben.

Azonban ezeknek az embereknek meg kell engedni, hogy érzéseiknek és véleményüknek kifejezést adhassanak.

Rendben.

De hadd lóbálhassák az öklüket is és engedélyezzenek a számukra néhány fenyegető kiáltást is.

De csak ennyit! Nem többet. Az angol ezredes különben kényszerítve lenne, hogy igen kellemetlenül viselkedjék.

Újra elkezdődött a se vége, se hossza ide-oda telefonálás. A beszélők túl nagy fontosságot tulajdonítottak a személyüknek; egyesek kétségeket támasztottak, amelyeket el kellett oszlatni.

A császár időközben már régen pihenőre tért és elaludt, mintha ehhez az egész herce-hurcához semmi köze se volna.

Hatórai ott tartózkodás után, mialatt valamennyi tárgyaló fél hajthatatlanságáról, erejéről és jellemzőségről kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatott egymásnak és mindenki mámoros lett a szavaktól, éppúgy mint a sörtől, a vonat végre elindult Frohnleitenből.

Kurjongatás, üvöltés, füttyülés, bot és ököllóbálás (szóval mindaz, ami engedélyezve volt), fogadták a császárt. Szavak röptek a magasba, amelyek a forrongó tömegekből pukkantak ki, mint szelepen a sziszegő gőz, a leghangosabb kiabálókat a tömeg a vállára emelte. Az egyik államformát éltették és a másikat a pokolra kívánták, a császárt tömeggyilkosnak és vérszopónak emlegették, át akartak hatolni a kordonon, megfélemlítettek a kikötésről és meg akarták ostromolni a vonatot. A népszerűséget sehol se lehetett látni, a rendőrök sápadtan álltak a császár kocsija előtt. Nyugodtan bandukolt előre a tizenkét angol és fegyverüket készenlétbe helyezték.

A déli vasút mentén elterülő nagy iparvidék munkásai mindenfelől idegyűltek a hegyek között húzódtó tágas völgyekből, hol hajdan a tenger lehellelte virágoztatta fel az ipart. De most, hogy az országot elvágta a tengertől, elfonnyadt az ipar, a munkások munka nélkül maradtak és hosszú sorokban álltak fel az éhségporciójukért: és most jött ime az ember, akire minden hibát rá lehetett tolni, ide, hozzájuk, most hát végre szabadjára akarták eresztetni, ami a szívüket nyomta.

Az angolok jó szövetből készült ruhájukban, sima sapkával a fejükön, nem sok ügyet vetettek a gyűlésre, amely a hátuk mögött álló zárt ablakú vonat felé lángolt.

Az éktelen láрма a császár álmáig is elhatolt. Lassan felült, még álmos volt, hallotta, ahogy tömeggyilkosnak szidták s hogy egyszer és mindenkorra követelték a lemondását. Nem értette az emberek elkeseredését. Eszébe se jutott a gondolat, hogy határozatlanságával, ahogy játszott, hogy elárulja a szövetségét, ő maga

volt az, aki a fejérc zúdította az embereknek ezt a fájdalmas csalódottságát. Ez a tomboló tömeg félrevezetett, az igaz hittől eltántorított emberraj volt a számára, amely se Istenben, se császárban nem hitt. Az ucca két oldalán kendőt lobogtató embersorfal, a hajdani éljenző tömegek, a néma, a kérő, a mosolygó nép, átmenet nélkül változott át ordító csöcselékké. A császár tehetetlennek érezte magát, de nem félt, sőt, ő, aki mindég habozott és olyan könnyen befolyásolható volt, most inkább agyon hagyta volna veretni magát, semhogy lemondjon vagy akár csak fogadja is a küldöttséget. Ezen a ponton nem engedett s akinek titkos vágya az volt, hogy valami csöndes állomáson békés kis vasúti hivatalnok lehessen ezen a ponton azt a szívósságot mutatta, amely fajtájának sajátja: visszavonulóban sem enged és új eszközökön törí a fejét, mint nyerhetné vissza az elveszettet.

Mialatt a mozdonyt tolatták, künn a folyosón mindkét kísérője, kézben revolverrel, állt őrt.

— Le Károllyal! Le vele! — tombolt a pályaudvar csarnok.

Az öreg császárt senki se emlegette a nevéen, ő egy szerűen a császár volt; a fiatal császárt viszont alig emlegették másként, mint „a Károly“.

Végre a tolatás befejeződött. Az örgróf komornyikja, aki röviddel az elindulás előtt még felszállt, hírt hozott a munkások mértéktelen haragjáról. Még az induló vonatot is végigpaskolták a tömeg dühkiáltásai.

Mire reggeledett, a hegyeket fátyol takarta és a mezők felől köd szállt fel. Borúsan és zöldesen habzottad el előttük a folyók, az állomásokon itt is, ott is egy-egy csapat bosszús munkásra akadtak; az örökös tartományok hallgattak, a sebesült, vérző örökös-tartományod sehoh se adtak jelet. Csendesesen álltak a fehér udvarok kövel döngölt tetőikkel a dombok peremén, feketére

fenyegettek a gőzölgő erdők és a felhőfátylakon át esőszínű sziklák emelkedtek a magasba,

Templomocskák kis, hagymához hasonlatos, tornyai bukkanták fel, a nyitott domboldalokról a földekre ragyogtak le a fehér kápolnák, A kastélyok zárva voltak, az örökös tartományok nemessége sehol se jött ki a pályaudvarra, hogy üdvözlje az átutazó császárt,

A magyarok lázadoztak a békekötés-szülte helyzet ellen, ez a föld azonban és parasztjai némák maradtak, A magyarok megmentették a koronát és a királyt menesztették az országból, ennek a földnek azonban se koronája, se császára nem volt többé. Csak a hegyei maradtak meg, kövecses szántóföldjei, fensíkjai, ködbe burkolt havasi legelői és erdői felett a döbbsent hallgatás.

Ezek az évszázadok óta népek védelmező koszorújába ágyazott országok most újra egyszer megéreztek a metsző szelet, mely a határok felől fú, elszoktak már ettől, most lehajtották a fejüket és lassú észjárásúak lévén, még nem találták meg a saját szavukat,

A fűrésztelepek és mészégetők munkásai, akik szavukat és gondolatukat a városokból érkezett hírlapokból nyerték, itt is, ott is, megfenyegették a vonatot és aztán szitkozódva továbbálltak.

Hiszen az ország már régen hallgatott, több mint egy évszázad óta, amióta fenn, északon, szavát hallatta a német felvilágosodás. Most, ezekben a súlyos időkben, a hegyek és a völgyek népe egyszerre csak nem találta meg a szavát. Megcsorbítottak, elárultnak, eladottnak érezte magát, de mindezt nem tudta szóval kifejezni, csak annyit tudott, hogy amit a városiak az ő nevükben, az ország nevében mondtak, az hamis volt, A császárról mit sem akartak tudni. Nem lobbantak olyan könnyen lángra mint a magyarok, de viszont nem is felejtettek olyan könnyen. Wienről se akartak tudni: afféle keleti város volt a számukra, amely mindenkit befogad, vala-

hogy tisztátalannak, képmutatónak, hamisnak és idegennek tűnt előttük. Ezt a várost, amely tulaj donképen sose tartozott az örökös tartományokhoz, meghódítani és leigázni kellett. De ehhez talán gyöngék voltak és talán nem is érte volna meg. Császárpárti volt-e ennek a vidéknek a papsága? No de hát akkor hol maradtak? Hol maradtak a templomizászlós körmenetek, hogy üdvözljék a császárt? A papok paraszti vérből származtak és nem gondolkoztak másként, mint a nép. Az innsbrucki pályaudvaron a császárnak már az a benyomása támadt, mintha nem is Ausztriában volna; a rendőrség fehér szárkesztyűt és magas, poroszos, csúcsossisakot hordott. Az ott ögyelgő katonák nem tisztelegtek, csak olykor-olykor integetett egy pár vénasszony.

Mikor elhagyták Innsbruckot, két személyvonat haladt el előttük a szomszéd sín párokon, ahonnan emberek integettek; a császár magára vette és vigaszául szolgált. A császárnak olybá tűnt, hogy Magyarországon többet lelt fel a régi Ausztriából, mint Stájerhonban, Salzburgban vagy Tirolban. Maga se tudta volna megmondani, miféle régi Ausztriát is keresett tulaj donképen. Hiszen ez a birodalom nem egy országra szorítkozott, hanem a nagybirodalom valamennyi országának levegőben lebegő összhangja volt, ha olykor disszonanciák hasogatták is át ezt az összhangot. Ez a vidék, amelyet most átszelték, alighanem értetlenül állt azzal szemben, ami hiányzott. Talán mindennek oka csak abban a lány elmosódottságban volt, amely mindent körülfogott és amely kelet felől özönlött be ide ez éles és bátor arcélű emberekhez, a vasúti hivatalnokoknak talán szokásuk volt, hogy hanyagul integessenek a vörös zászlókkal és aztán tánclépésben tűnjenek el az állomásépületben.

Feldkirchen, a határ következett. A wieni rendőrség kiküldöttje, aki a császárt szóval tartotta az út alatt, most elbúcsúzott. A népőrség lassan lemorzsolódott. Csak

a hat markos rendőr maradt ott még, a koci előtt álltak és nem tudták, mitévők legyenek. Vigyázban állni szégyeltek, de mégse akartak olyan ripökmód a levegőbe bámészkodni, mint a népőrök tették. Olyan érzésük volt, hogy tisztelni kéne, de kenyéradójukhoz, a köztársasághoz, se akartak hűtlennek bizonyulni. Kicsit szánták a császárt, de ezt az érzésüket összeráncolt szemöldökük mögé rejtették.

Az ablakban álló császár érezte zavarukat, szinte erőt kellett vennie magán, hogy meg ne előzze őket a tisztelgésben. Így álltak egymással szemközt, jóideig, szinte farkasszemet nézve és mindaddig szenvedtek e kínos ellenkezéstől, míg a balszélen álló hosszú fiatal legénynek mintegy varázsszóra felrepült a keze a sapkaellenzője mellé és magával ragadta társai kezét is,

Erre a császár meghajolt az ablak mögött, köszönete jeléül, nevetett és a rendőröknek is mosolyogniuk kellett kissé, már amennyire megengedte ezt a szigorú fegyelem. Ezzel mindkét fél kölcsönös megalégedésére, megoldást nyert egy feladat, amelyről semmi se áll a szolgálati szabályzatban.

A rendőrök aztán még a tisztelgés hatása alatt ütemes balra át-ot csináltak és aztán, mindenki másképp lépegetve, gondosan elkerülve minden egyöntetű mozdulatot, átmentek a pályaudvar csarnokán. Mert becsületes emberek voltak és nem akartak többet közszemlére tenni magukból, mint amennyit az állam megkövetel. A vasutasok is, akik szolgálatban gallérjukat nyitva hordták, csak akkor csukták be, ha pártjuk zászlói mögött meneteltek. Az volt a szolgálatuk. Az állam csak kenyeret adott nekik és nem becsületet. És ebben állt a nagy különbség, amely az új idöket megkülönböztette a régitől.

Most Liechtenstein nagyhercegség helytartója szállt fel a vonatba, hogy a császárt átkísérje ezen a kis csücsök meseországban, amely a régi és az új köztársaságok

közepette megmaradt monarchiának. Aki ennyire kicsi, annak nem kell beleavatkoznia a világ sorsába és mi-alatt a nagyok egymással patvarkodnak, ő maga okos és megelégedett életet élhet.

V.

Wiener-Neustadtra és leszerelt repülőterére földig ereszkedett a köd. A Schneeberg felől metsző szél füttyült és bele-bele kapott a rudazatokba. Fekete százados jól ismerte a járást errefelé, jónéhány osztrák gépet próbált ki már, amely a lelkiismeretlen gyárosoknak sok pénzt ajándékozott, a hadseregnek azonban csak a repülők szétzúzott testét. A madár délkelet felé kanyarodott. Az alkonyati fény aranyszínben csillogtatta fel a Schneeberg behavazott csúcsát és a Rax világos mészfalait. A császárné a semmeringi hegyek felé fürkésztet át, de a sötét völgyben nem lehetett felismerni a reichenauai vadászkastély fehér faltját. Lejjebb kellett szállni, hogy lássák a Fertő tavat. A madár lassan lejjebb ereszkedett, nyomás a fülben, émelygés a gyomorban, a kéz támaszpontot keres, a szem a mélységbe mered — már ott terült el alattuk vakítóan és szélesen a tó szélborzolta felszíne, elfelejtett, itthagyt maradéka egy hajdani nagy tengernek. A nyugati sötét szőlőhegyek előtt Rust fehér falai meredtek fel, Kroisbach ablakai visszacsillogtatták az alkonyati fényt. A szürkén és tompán elterülő partmenti nádasok csak olykor-olykor csilámlottak át a vizén. A császár a Wechsel sötét hegylánca felé mutatott át: arra járt húsvétkor és ott meszszebb, dél felé, utazott Magyarországra. Keleten, a Hanság égerfa-erdőiben, sötét nádasok közül, posványos csatornák csillantak elő, nyílegyenesen szelte át Kapuvár körül a hosszú Einser-csatorna a vadászoknak és a szűnyogoknak ezt a paradicsomát. Nyugat felé maradoztak

el a kéken összezáródó hegyek, amelyek úgy emelkedtek ég felé, mint egy lépcső fokai; a keresztül-kasul csatornázott vidék mintha boldog volna, hogy felszabadult a hegyek súlyos nyomása alól, széles hullámcsapásokkal lélekzett fel és beleveszett a búcsúzó nappal homályába,

A repülőök szemét annyira vakította a visszatükröződő fény, hogy a madárnak még alacsonyabbra kellett szállnia. Négy óra elmúlt. Odaát volt a tó déli vége! Árnyékszerűvé és testtelenné vált lenn a vidék, a köd összefolyt a csupaszföldek felől szálló krumpliszárból rakott tüzek füstjével.

Hatszáz méterig szálltak alá! A távolból egyre gyorsabban közeledett egy erdő sötét fala. A madár mintha vak és fáradt volna, leszállt, néhányat verdesett még, tovagördült, aztán megállt.

Itt lenn a földön a szem hamar megszokta a kevesebb fényt. Egy mezei úton sötéten magaslott fel egy gémeskút; szolgálak és szolgálóleányok rohantak eléjük. A szolgálak még a különféle, össze-vissza foltozott háborús egyenruhákat hordták, a meztelenlábú lányok kissé távolabbról bámulták a gépet. A szolgálak ismerték az efféle madarakat, a Piavéről, az Isonzóról és a többi frontokról, ahová a háború vetette őket; ezek a madarak fölöttük keringtek tova és könnyörtelenül lekutattak a föld minden ráncába. A háború vége felé az amerikaiak és az angolok különösen kegyetlenül csinálták. A körülállók közül egy szürkeszakállú őr, aki külseje szerint ítélve, huszárörmester lehetett valaha, még el is dicsekedett a fiatal fiúk előtt, hogy a Piavénai egyszer gépfegyverrel puffantott le egy ilyen madarat.

— Hol vagyunk? — kérdezte Alexay főhadnagy az öreget.

— Pusztacsaládon, nagyságos uram.

— És milyen messze van innen Dénesfa?

— Dénesfa? — Az öreg a fejét csóválta. A fiúk

egymásra bámultak, a lányok vihogtak. — Arra felé rossz az út. Erdőn át kell menni. Már sötét van. Csak lépésben lehet előre jutni. Lépésben, két óra, nagyságos uram.

A király letolta az ablakot, hogy végre rágyújthasson egy cigarettára. Fekete hátrafordult és megjegyezte, alighanem újra fel kell majd szállniok, hogy átrepüljék az erdőt, mert nem tanácsos itt a pusztán meghálni. — Hát ha nem megy másképp, sóhajtott a királyné, akkor csak szálljunk fel újra. A királyné igen fáradtnak és elcsigázottnak látszott.

— Hát köszönöm szépen, — mondta Alexay a szolgának — és most álljatok félre, nehogy valami baj történjék!

— Vissza! Vissza! — ordította az öreg, és a fiúk és a lányok szétrebbentek. A fejkendők és a kabátok megmeleglebentek a propeller-verte szélben, a madár gurulni kezdett a földeken át, porfelhőt hagyva maga mögött, aztán széles kört írt le a levegőben s szempillantás alatt eltűnt az erdőn át az alkonyatban.

Az alacsony domb túlsó lejtőjén az alacsonyan szálló madár alatt egy major udvarának világos fala bukkant fel: nyilván arra kerültek el a Cziráky-földek, ott nyugodtan leszállhattak.

Mikor a motor utolsó berrent, mintegy visszhangjaként egy cséplőgép ütemes bugása hangzott fel. Falusi nép, gyerekek és kutyák versenyt rohantak elébük. Szinte hihetetlen, mennyi gyerek fért el ezekben a szalmával fedett négyfalú viskókban. A királyi pár kiszállt. A királyné nagyot lélezett. A levegőben az elégetett krumpliszárak perzselt szaga érződött, a földek felől mindenütt felszálltak ezek a füstoszlopok, ez ősznek hozott áldozatok.

A király örült mint egy gyermek; legszívesebben megmondta volna a még egyre odaözönlő embereknek:

Nézzetek ide! Nézzetek ide! Itt áll a királyotok! Királyotok újra az országban van!

— A méltóságos Cziráky Józsi és Gyuri gróf urak pár perccel előbb mentek el erre a gróf Károlyi méltóságos úrral, — jelentette az intéző Alexay főhadnagynak, — átkocsiztak a ménesbe.

— Van-e itt egy lovász, aki utánuk lovagolhatna, — kérdezte Fekete százados.

— Igen is, nagyságos úr, azonnal küldök egy fiút, — felelte az intéző.

— Csak ne olyan gyorsan! A fiú mondja meg a gróf úrnak, hogy tisztok érkeztek Svájból, akik itt a majorságban repülőgéppel szálltak le. Megértetted? Ismételd!

Az intéző odakiáltotta a fiút és a fiú elismételte a hallottakat. Aztán elrohant. Zimmermann százados csodálkozva nézett körül: ilyen közel Wienhez és mégis milyen más világ már. Azok a kis fekete tökmagok ott alighanem cigányok.

A sok gyerek egyre közelebb merészkedett a repülőgéphez. Boroviczény elkergette az egymást püfölő és lökdöső gyerekhadat. A fiú egy nyergeletlen lovon elvágatott. A cséplőgép elcsitult. Hűvösebb lett.

— Százados úr, fordult a király Zimmermann felé, engedje meg, hogy köszönetet mondjak önnek ezért a szépen sikerült útért. Igazán nem hittem, hogy ilyen egyszerű lesz. Magaslati levegőn ugyanis szédülés fog el. De ma az egész út alatt semmit sem éreztem.

— Szokás dolga, felség.

— Bármilyen szép volt is ez az út, fűzte hozzá a királyné, mégis boldog vagyok, hogy Isten segédelmével már a végére értünk. Amikor az előbb, a leszállás után, újra felrepültünk, olyan furcsa szomorú érzésem volt és amikor közel alattunk megláttam az erdő fekete fáit, félelem fogott el!

— Felség, nekem az egész út alatt csak egyszer volt

rossz érzésem, felelte Zimmermann százados, és pedig, amikor Bajorország fölött, Salzburg előtt, hirtelen kihagyott a motor. Ha akkor kényszerleszállást kellett volna csinálnom, a világon senki sem hitte volna el nekem, a bajornak, hogy nem szándékosan történt.

— Az egész világon talán senki, felelte a király, de a királyné és én bizonyosan!

— Felség, azok szomorú percek voltak a számomra. De ez jó, derék madár, ha olykor szeszélyes is. Hozzászokik az ember. Különben egyhuzamban, leszállás nélkül tettük volna meg az utat, ha a minduntalan szemünkbe tükröző tó miatt irányt nem tévesztünk.

Gördülő kerekek közeledő nesze szakította félbe a beszélgetést. És már is idetoppant gróf Cziráky könnyű hintója, a szalagdíszes kalapú kocsis ott állt meg a repülőgép mellett. Amikor a falu népe meglátta a kocsit és benne a három gróft, szétfutott, mint tyúkok a héja elől

Gróf Cziráky József odasietett a királyi pár elé és üdvözölte őket: őfelségéik a legnagyobb örömet szerezték nekik azzal, hogy Cziráky-föld az, amelyet Magyarországon először tapodnak. De legnagyobb sajnálatára azonnal kénytelen közölni, hogy nem tudja felséges vendégeit már ma házában fogadni, mert éppen ma van legfiatalabb fiának keresztelője és az egész kastély tele vendégekkel.

A királyné sok szerencsét kívánt a grófnak és annak a reményének adott kifejezést, hogy érkezésük csak jót jelent majd a fiatal grófra.

— Őfelségéik ne riadjanak hát vissza a rossz úttól és Gyuri fivérével kocsizzanak át Kenyéribe. Nincs messze, csak hat kilométer. Ha őfelségéik Dénesfára jönének, érkezésüknek túlhamar híre futna az egész országban.

A királyné úgy határozott, hogy azonnal indulja-

nak. Gyuri gróf segített a királynőnek a beszállásnál és a kocsi máris nekigördült.

— Itt hagyhatjuk a madarat? — kérdezte Ziimmermann százados.

— Senki se tépi ki majd egy tollát se, — felelte gróf Cziráky József, — de a biztonság kedvéért még öröket is állítunk. Az urak megtisztelnak majd, hogy ma este a vendégeim lesznek. Majd azt fogjuk mondani, hogy önök egyedül érkeztek, S bár a személyzet megbízható, senkinek se lehet a homloka mögé látni. A hírek gyorsabban szállnak nálunk, mint az önök Juncker-gépe.

Az urak követték a grófot a fácánoson át. A kastély kétszárnyú empire-épülete világos ablakaival és vörös szőlőlugasával visszatükröződött a tó vizéből. Szolgák siettek elő, akik már hallottak a repülő érkezéséről és lesegítették a vendégek köpenyét. A szalonban Andrassy grófnő fogadta Boroviczeny követségi titkárt, megkérdezte honnan toppant ide ilyen hirtelen.

— Egyenesen Hertensteinből.

— És hogy vannak őfelségéik?

— Köszönöm jól, ha nem ma volna épp itt az unokája keresztelője, grófnő személyesen is üdvözölhetné őfelségéiket.

— Erről a tárgyról talán mégse tréfálkozzunk! — vágta el a grófnő. — Hol vannak őfelségéik?

— Gyuri gróffal Kenyérbe mentek át, a vadász-kastélyba.

Ebben a pillanatban lépett be gróf Andrassy, a grófnő férje felé fordult: — Duci, hallod mit mond?

— Hallottam, de nem akarom elhinni.

— Pedig csakugyan nem tréfál, szólt közbe most gróf Károlyi József, pár perccel előbb magam beszéltem őfelségéikkel. Csak azért nem jöttek ide, nehogy tápot adjanak a szóbeszédnek.

— Józsi, komolyan mondod?

— Komolyan!

— És ebben a sötétben, ilyen rossz utakon, Kenyér-
ribe! — kiáltotta a grófnő, — És minden őrizet nélkül!
És a felséges asszony gyermeket is vár!

— Ez szörnyű, tört ki most Andrássy is, a követ-
kezményei beláthatatlanok.

— Mi a szörnyű, — kérdezte gróf Károlyi. — Már
húsvét óta várják újra a királyt, hetek óta beszélnek a
megérkezéséről. Ölbe tett kézzel nézzük, hogy Héjjas
Albrecht főherceget Lajta-Bánát hercegévé teszi és
aztán bevonul vele Budapestre és Albrechtet királlyá
koronáztatja? Várjunk, amíg Héjjas Ostenburgra veti
magát és lefegyverzi? Nekem az a véleményem, hogy a
király a legutolsó órában érkezett, mert ha egy vagy két
héttel később jön — már nem talált volna egy szál em-
bert, aki bevonul vele Budapestre.

— Szerintem rossz órában érkezett, — mondott el-
len Andrássy, — Csak tegnapelőtt sikerült Bethlennel
hosszas tárgyalások után, egy egységes kormánypártot
létrehoznunk. A nemzetgyűlésen legitimista többséget
kaptunk volna. Holnap Bethlen nagy programbeszédre
készül Pécsen. Ha nem ma volna a keresztelő, én is a
Mecsek alján csücsülnék. Úgy látszik, az én vejeim ösz-
szebeszéltek, hogy egyre-másra kellemetlenségekbe rán-
tanak. Károlyi Mihályt hazaárulással vádolják és te
Józsi, odajuttattál, hogy Bethlen hazugnak és csalónak
fog tartani.

Amikor gróf Cziráky vigasztalni próbálta apósát,
Andrássy kitört: — Nem, ezt sose fogja Bethlen meg-
bocsátani! Azt fogja hinni, hogy mialatt vele tárgyalok
a királykérdésről, titokban a királlyal már mindent
előre kifőztem. Bethlen éppen holnap készül arról be-
szélni, hogy az uralkodói jog nemcsak jog, de köteles-

ség is, amelyet csak vis major szakíthat meg. És most ilyesmi szakad a nyakamba!

Boroviczény közvetíteni próbált: — De hiszen jelentették őfelségének Hertensteinbe, hogy a király közeli visszatérését kívánó politikusok sorában áll Andrássy és Apponyi is.

— Elvben, kedves barátom! Bizonyos előkészületek után! De nem így hanyatt-homlok. Valóban, Gratz és Apponyi a genfi népszövetséghez kívántak fordulni, hogy ott előterjesszék: a király jelenléte az országban szükséges és sürgős. Hiszen itt a vidéken is bizonyos előkészületekre lett volna szükség. Szép dolog! Nagyon szép dolog! De mi marad más hátra a számunkra, most, hogy a király újra az országban van, magunkra kell vállalnunk minden felelősséget. Apponyi se gondolkozhat majd másként, ámbátor csakúgy mint én, ő se helyesli az efféle titkos utakat. De Bethlen! Mit csinál majd Bethlen? Végére is ő a miniszterelnök!

— Azt majd holnap meglátjuk, — felelte gróf Cziráky.

— A tisztak sürgették, — folytatta Andrássy.

— Ez az áldatlan párharc Lehár és Gömbös között, a feldbachi és a szegedi tábor között! Dehát a királykérdést talán mégse lehet úgy elintézni, mint két tiszt közötti párbajt!

Egy tiszt lépett be és jelentette, hogy Lehár ezredes a közeli erdőben vár; megtudta, hogy egy repülőgép szállt le itt. Az ezredes úr kéret egy urat innen, hogy megbeszélhesse vele a dolgot.

Gróf Cziráky rendelkezésre bocsátotta autóját, gróf Andrássy és Boroviczény szálltak be. Reflektorral tapogatóztak át a sötéten. Csillagvilágos éjszaka volt, egy domb felett telihold kerekedett.

— A hold baloldalon áll, mondta gróf Andrássy,

ugyanígy láttam a holdat három nappal a háború kitörése előtt, amikor az ablakhoz léptem.

— Most nem lesz háború, — felelte a százados, — Ezúttal a kormányzó visszalép majd.

Az autó átdöcögött az erdőn; egy kis tisztáson, egy üres vadászlak előtt állt meg a kocsí. Lehár ezredes a reflektorfénytől káprázó szemmel lépett a kocsiajtó elé.

— Végre! Simán ment minden? Nem láttunk és nem hallottunk semmit, pedig úgy leselkedtünk, mint a hiúzok.

— Minden jól ment, mondta Boroviczény, még a királyné öfelsége is jól állta az utat.

— Svájból a táviratot két napi késéssel kaptuk kézhez, említette Lehár. — De hol vannak most öfelségeik?

— Kenyériben, felelte Andrássy, mert Dénesfán keresztelő van.

— Kenyériben? Gróf Cziráky Gyurinál? Lehetetlen! Ez túl közel van a főútvonalhoz. Ha valami gonosz véletlen folytán Budapesten megtudnák öfelsége megérkezését, először is a Cziráky kastélyokban keresnék. A királyt más kastélyba kell vinni.

— De hát hová? Most éjszaka? kérdezte Andrássy.

— Talán Sajtoskálra, Rupprecht úrhoz. Onnan közelebb lesz Sopronhoz is. Ma még őrséget se tudnánk Kenyéribe küldeni, a király teljesen őrizet nélkül maradna. Öfelségeiket még ma okvetlenül Sajtoskálra kell vinnünk, különben nem vállalhatom magamra a felelőséget.

Úgy határoztak tehát, hogy Andrássy itt marad Lehárral és Boroviczény megy el a királyi párért.

Az autó újra átdöcögött a hepehupás erdei úton. A falvakban sehol se látszott fény, a parasztok a tyúkokkal együtt térnek aludni. Falusi kutyák ugatták meg a

kocsit. Csak az útjukba eső állomásépületekben égett a lámpa.

A kenyерű kis kastély csukott ablakok mögött aludt. Boroviczény átment a parkon, kinyitotta az ajtót, senki! Benézett az előcsarnokba: senki. Kiáltott, nem jött szolgál. Milyen könnyelműség! Sehol egy őr! Újra kiáltott. Gyuri gróf lépett ki az egyik szobából.

— Hol vannak őfelségéik? kérdezte Boroviczény.

— Fenn. Éppen teáznak, őfelsége, a királyné, éhes és át van fázva.

— Sajnálom, de őfelségeiket azonnal Sajtoskálra kell vinnem.

— Nem várhatunk holnapig?

— Sürgős. Kérlek vezess hozzájuk.

A király és a királyné éppen kényelembe helyezkedtek, amikor jelentették Boroviczényt. A királyné a teáscsésze fölött melengette a kezét, megkérdezte Boroviczényt: minden rendben van-e; örül, hogy végre egy kis pihenőhöz jut, nagyon fáradt.

Boroviczény nehéz szívvel közölte, mivel bízták meg. A királyné felemelkedett, azonnal késznek mutatkozott az útra; belátta, hogy nem szabad időt veszíteniök: elfogatni aztán nem hagyhatják magukat.

Boroviczény bocsánatot kért, amiért a felesége nincs itt, hogy a királyné őfelségének segítségére lehetne, de Lehár a dénesfai körzetben minden telefondrót elvágatott.

Útipodgyász nélkül is majd csak meglesznek, felelte a király, a legszükségesebb itt van velük. Útközben Boroviczény beszámolt Andrássy viselkedéséről. A király nem sokat bántódott azon, hogy Andrássyt nem értesítették előre: — Fő, hogy most mellém álljon. Ilyen ügyben nem lehet elég szűkre szabni a beavatottak körét. A kormányzót meg kell rohanni, hogy ideje se maradjon meggondolásra.

A királyné útközben elaludt.

— Jól állta az utat! mondta a király oldalt pillantva a királynéra. — Az ő állapotában ez az utazás nem csekélység.

A sok rázós híd egyikén felébredt a királyné, ki egyenesedett, megigazította homlokába hullott haját és nagyot lélezett: — Szép éjszaka! Milyen világos a hold. Még messze vagyunk?

— Nem messze, felség. Nemsokára Sajtoskálón leszünk.

A királynénak már a nyelvén volt, hogy megemlítse: kissé előkészítetlennek és hebehurgyának tűnik előtte, amit eddig látott, de aztán mégse szólt, csak az álmot dörgölte ki a szeméből.

Üresek voltak a soproni uccák, nem töltötte be őket a gyerekek szokott lármája, akik ebben az iskolavárosban reggelenként csoportokban és hosszú sorokban fecsgeve vonultak tova. A Pannónia szálloda körül egyes házakon még az augusztusi harcok golyónyomai látszóttak, amikor Héjjas emberei autókon nyomultak be a városba és lefegyverezték az osztrák csendőrséget. A széles piactér üzletei előtt ott álltak a kereskedők és gondterhesen bámultak maguk elé. A kereskedelemre rossz idők jártak ezekben a napokban, amíg a népszavazás végkép el nem döntötte: Magyarországhoz, vagy Ausztriához tartozzék-e ez a város?

Gróf Andrassy autója délelőtt tizenegy órakor tűnt fel a huszárkaszárnya előtt, felesége és Boroviczény voltak vele; a tisztí őrség felismerte a grófot és átengedte az autót.

— Hol vannak őfelségéik?

— Egyesszámú épület!

A lovaskaszárnya széles udvara mintha kihalt volna.

Az egyesszámú épület előtt két őrszem állt. Boroviczény felsietett a lépcsőn és közben Ostenburg őrnagyba ütközött.

— Hol van őfelsége? Andrassy és én éppen Sajtoskálról jövünk, ahol Lehár egy cédulát hagyott, hogy siessünk ide.

— Éppen őfelségétől jövök. Áthoztam a tábornagyi egyenruháját, amelyet húsvétkor Szombathelyen csináltatott s amelyet ama szerencsétlen napok óta mindmáig őrzött a zászlóaljunk, őfelsége engem ezredessé, derék csendőrzászlóaljamat pedig vadásztestőrezreddé léptette elő!

Ostenburg kerek arca ragyogott az örömtől és boldogan köszönte meg Boroviczény gratulációját, — Siess csak fel, őfelsége egyedül van. Ostenburg, aki, háborús emlékként, egyik lábára bicegett, elsietett ezzel, hogy zászlóalját előkészítse a felesketésre,

Boroviczény kopogtatott és aztán belépett egy kopár, fehérre meszelt helyiségbe. Egy puhaasztalnál ült a király, felállt és kezet nyújtott Boroviczénynek; megköszönte hű szolgálatait és megbízta kabinetirodája ideiglenes vezetésével. Aztán a király arra tért rá, hogy ezúttal újra nem megy minden a rendjén, A későn érkezett távirat miatt sok mindennel itt is elkéstek.

— Felség, a futár, akit Svájcból ideküldtünk, jelentette, hogy felséged október 16. és 20. között minden körülmények között megérkezik!

— Ezt én is mondtam Lehárnak. De mindig a táviratra hivatkoznak.

— Az eredeti terv értelmében felségednek, nyomban repülőgépen való megérkezése után, vonatra kellett volna szállnia, hogy az Ostenburg-csendőrökkel Budapestre utazzék!

— Valóban, úgy terveztük, hogy Ostenburg emberei csak Budapesten tudják meg, hogy én is a vonaton

vagyok. De aztán nem lett belőle semmi. Már ma reggel utazni akartam Sajtoskálról, de nem volt elég kocsi.

— Mert nem gondoskodtak megfelelő számú kocsiról, felség!

— Ostenburg éppen most volt itt és mondta, hogy ez nem volt lehetséges. Most van a cukornak a szezonja, arra kellett minden kocsi. Aztán nincs is nagyon sok kocsi egész Magyarországon, mert a csehek, a jugoszlávok és a románok minden kocsit elhurcoltak, amelyről úgy vélték, hogy fölösleges.

— Keserves dolog! panasolta Boroviczény. Az ember iderepül, hogy minél előbb itt legyen, minden rendben, de alig ér az ember erre a nehéz, sáros földre, már minden lépésnél elakad. A király fáradtan legyintett a kezével. — Sajtoskálon alig aludtunk pár órát. Hajnali háromkor betoppant Gratz, Rakovszky és Ostenburg és idehoztak minket. De itt se volt semmi előkészítve. A szobák üresen álltak, még ágy se volt, hogy a királyné lepihenhetett volna, széket is alig találtunk. Reggel nyolcig keresgéltek, míg végre hoztak két táborig ágyat. Ez mégis kicsit sok és keserves a szegény királynénak.

— Ez csakugyan nem a felséges asszonymak való,

— No jöjjön; a feleségem már talpon van! A király benyitott a szomszéd szobába, amely hasonlóan üres és kopár volt. Két legénységi ágy állt benne, egy székek támasztva félig megvakult tükör. A királyné határozott léptekkel jött elébük, arcán az átvirrasztott éjszaka nyomai; mosolyt kényszerített magára, csalódottságát leplezni próbálta. Amikor Boroviczény közölte, hogy eljött Andrássy grófnő és a felséges asszony rendelkezésére áll, a királyné nyomban kérte a grófnőt.

Amikor Boroviczény kilépett a király szobájából, a lépcsőn az aprótermetű, de annál magasabb gallért viselő dr. Gratz külügyminiszterbe ütközött, aki a hosszú,

szélesvállú, Rakovszkyval, a nemzetgyűlés elnökével és gróf Andrássyval tartott fölfelé. Az urak arca levert volt és szorongó.

Az udvaron Lehár jött Boroviczény elé: épp az imént volt Sopron állomásparancsnokánál, Hegedűs altábornagynál, minden jól kezdődik. Hegedűs boldog, hogy őfelsége megérkezett és az a véleménye, hogy valamennyi kerületi parancsnok ugyanúgy fog eljárni mint ő, aki feltétlenül őfelsége oldalára áll.

Boroviczény örült, hogy ezt hallja, mert a király húsvéti-útja óta sehogy se lehetett tájékozódni, melyik oldalra is áll majd Hegedűs a döntés pillanatában. Talán ennek a késedelmeskedésnek mégse lesznek meg azok a súlyos következményei, melyektől már a királyné is félt.

Mielőtt Lehár továbbsietett volna, hogy mindezt jelentse a királynak, még mosolyogva közölte Boroviczényvel, hogy a király őt, Lehárt, tegnap este tábornokká léptette elő; csak eddig még nem volt ideje, hogy tábornoki egyenruhát szerezzen.

Most élettelt telt meg a város, feléledtek a laktanyák. Hozták az őszirózsát és a georginát, dáhliát és chryzantémot, piros, fehér és sárga későőszi virágokat, amelyeket a kertészek már karácsonyra tettek el; megjelent a leányegylet, tarka, huszármód zsinórozott pruszlikokban, régi, gazdaghímzésű pártákban. A magyar polgári lányok valóságos díszmenete hódolt a királyné előtt, aki sötét, hosszú ruhájában és széles karimájú sötét kalappal a fején, komolyan állt, mint egy apáca, a tarka lánykák között és mosolyogva vette át a virágcsokrokat.

Künn a laktanya előtt, összegyűltek az emberek és nézték, mint vonul fel az udvaron felesketésre Ostenburg csendőrzászlóalja — a királyi vadásztestőrezred.

Amikor Lehár ezredes belépett a királyhoz, a ki-

rály bemutatta Rakovszky István kegyelmes urat, mint a királyi kormány miniszterelnökét; Andrassy és Gratz is belépnek majd az új kormányba, amelyet azonban, csak a Budapestre való bevonulás után fognak megalkotni és felesketni; addig valamennyi úr, titkos esküjéhez híven, kitart a király mellett.

Most megjelent Ostenburg, már ezredesi egyenruhában és jelentette, hogy a királyi vadásztestőrezred lenn, a laktanya udvarán, már felsorakozott a felesketésre.

A király lement az udvarra, Ostenburg a csendőrség tollas fővegében, kivont karddal lépett el az élvonal előtt és bejelentette katonáinak, hogy a király visszatért Magyarországra és valamennyi királyi jogot magához ragadta.

Aztán egy főhadnagy, a zászlóalj zászlóhordója, lépett ki az élvonal elé. Hegedűs altábornagy és a garnizon tisztjei vonultak fel és két sorban, a zászlóalj felfejlődött vonalával egyirányban, a zászlóval szemközt, foglalták el a helyüket.

Elhangzott a vezényszó az esküre, a fejekről lerepült a sapka, magasba lendült a katonák jobbkeze. Ostenburg messzecsengő hangon olvasta fel az ünnepélyes esküszöveget. A király feszesen állt és katonáira nézett, akik tompa kórusban ismételték az eskü szavait. Meleg nap volt, a laktanya udvarának fáin még néhány tarka levél csüngött, könnyű szél játszott a zászló szalagjaival. A barna arcok fölött élesen vált ki a fehér homlok.

Hideg futott végig valamennyi jelenlévő hátán, mikor Ostenburg az eskü utolsó szavait mondta: — .. . mindig úgy viselkedjünk, ahogy az a haditörvényeknek megfelel és derék katonákhoz méltó és ílymódon éljünk vagy haljunk becsülettel. Isten úgy segítjen. Ámen!

— Isten úgy segítjen. Ámen! — hangzott a tompa visszhang,

— Sapkát fel!

A csendőrök feltették fejrevalójukat. A tollas fővegeket itt-ott acélsisakok és sapkák tarkították, A zászlóalj felszerelése egyöntetűnek nem volt mondható. Az eskü után Ostenburg vadásztestőrezredét zene hangjainál vonultatta el a király előtt. Most már jöjjön, aminek jönnie kell: a királynak katonái voltak s még hozzá megbízható katonái, mert Ostenburgnak volt olyan szakasza, amelyben csupa egykori tiszt szolgált, akik itt, a határőrségnél, helyezkedtek el.

Kisidő múlva Lehár vasúti tisztje, Asbóth ezredes is jelentette, hogy sikerült annyi kocsit felhajtania, hogy a zászlóalj bevagonírozása már ma este megkezdődhet.

A városból és a környékről jöttek a hatóságok vezetői és a papok, hogy a király visszatérése felett érzett örömüknek kifejezést adjanak. Most aztán minden jobb lesz, sokkal jobb. Nyugat-Magyarország nem kerül a vörös, félig bolszeviki Wien kezére. Mind a nyomor, mind a bizonytalanság, amely az országot nyomasztotta és bénította eddig, most, hogy a király újra átveszi a hatalmat, egycsapásra megszűnik majd.

Ebbe az örömteli gyülekezetbe robbant be Hegedűs altábornagy és jelentette, hogy őfelsége ittartózkodásáról értesítette a Sopronban időző olasz tiszteket, akiket biztosként küldtek ki ide, hogy ellenőrizzék: rendben folyik-e le a nyugatmagyarországi területek Ausztriához való csatolása.

Valamennyien megütköztek ezen az elhamarkodott lépésen, de Hegedűs igyekezett tisztázni magát: a tisztek előbb-utóbb úgyis mindent megtudtak volna a város polgáraitól, hasonlíthatatlanul jobb benyomást szereznek így, hogy íme mértékadó helyről tudták meg a

hírt. Nincs mitől félni, mert ő, Hegedűs, Sopron és környékére azonnal a legszigorúbb hír-zárt léptette életbe.

— Most nagyon sietnünk kell majd az utazással, mondta a király.

Az olasz tisztek, felelte Hegedűs, felséged pártján vannak. Az ő részükről nem támadhatnak nehézségek.

A királyné nagy sötét szeme végigmérte Hegedűst. Miféle ember ez? Lehet hinni a szavaiban? Olyanforma volt, mint egy kis vidéki kereskedő, aki tábornoki álruhát öltött. Miért nem kérdezett előbb? Miért tárgyal ilyen önhatalmúlag? A királynénak olyan érzése volt, mintha a laza talaj hasadékaiban itt is, ott is, sötét ár szivárogná be. Fáradt volt, álmos. S ezek az egymásbatorlódó képek is, mint az álomban. Az esküszöveg tompa visszhangja, a tarkaruhás lánykák zavart nevetése, a soproni bencéskolostor kiküldöttjének barátságos hódoló-szavai — és aztán újra férfiak, férfiak, férfiak.

A férfiak pillantása éppoly félénken tért ki a pillantása elől, mint annakidején a badeni főparancsnokságon. Szeretett volna beszélni, de csak akkor beszélhetett, ha Károllyal kettesben volt. Ez a vállalkozás férfiak dolga volt és ő nem szólhatott bele. Károly kérte erre. A közelében maradt, támogatni akarta, hogy be ne görbítse a hátgerincét. Miért nem tartóztatta le ezt a Hegedűst ott helyben, amikor jelentést tett? A királynénak le kellett sütnie pillantását, mert érezte, hogy a szeme lángba borul.

Napszállat után az Ostenburg-zászlóalj kimenetelt a vasúthoz. Tizenegyóra tájt követte őket a királyi pár. Az ucca zsúfolva volt emberekkel; mindenfelől kiáltottak, integettek, szerencsés utat kívántak és az emberek elkísérték egy darabon a lassan nekigördülő autót.

Beszállás előtt egy tiszt jelentette a király kör-

nyezetéhez tartozó urak egyikének, hogy az egyik Entente-tisztnek sikerült áttörnie az őrségvonta kordont. Kétszeri hiábavaló kísérlet után sikerült elérnie a wieni országutat. A király meghallgatta a jelentést és az a kérése volt, hogy ne szóljanak róla a királyné előtt.

A perronon, mintha csak érdektelen nézők volnának, ott álltak az Entente-misszió tisztjei magyar tisztek társaságában, tisztelettel, ám mégis illő tartózkodással üdvözölték a királyi párt és sok szerencsét kívántak a magyaroknak vállalkozásukhoz. Kívülről, a pályaudvar előtti széles tér felől, még mindig idehalatszott a tömeg éneke és lármája.

A vonat még mindig állt. Várták, hogy az előreküldött különítmény hírt hozzon, szabad-e az út.

Két ór állt a szanitéckocsi előtt, amelyet a királyi párnak szántak. A király a megkönnyebbülés sóhajával lépett be a számára kijelölt hálóhelyiségbe: egyszerű kórházi ágy állt ott, nagy függöny takarta el az ablakot, a falak körül néhány virágsokrot helyeztek el és az ágy fejénél egy festményt, amelyet a királynéra való tekintettel eltávolíthattak volna, mert egy kétes hölgyet ábrázolt, nem is kétes helyzetben. De a kép nem hagyta magát eltávolítani, előző tulajdonosa, alighanem az az ezredorvos, aki ennek a vonatnak a vezetője volt, a keretet jó mélyen beszögezte a falba. A királyné szakaszában, hála Istennek, nem volt efféle képdísz. Az ülések ládák voltak, amelyek fölé vasúti párnákat helyeztek. így is lehet utazni, gondolta a király. Az étkezőben még némi karbolszag érződött; régebben a szanitécvonat műtőkocsija volt s most volt mit szorgoskodni, hogy kissé barátságosabb állapotba hozzák. Künn a perronon lassanként elfogytak az emberek. Utolsónak néhány olasz tiszt távozott, meredek ellenzőjű, fölöttébb magas sapkában, csúcsos ujjatlan kőpenyékjüket tógyszerűen vetve válluk köré.

A királyné belépett a király szakaszába: — Miért nem indulunk még?

— Valami alighanem megint nincsen rendben, felelte a király.

— Most is úgy lesz, mint mindig, mondta a királyné élesen: — Mindegyik a másikra bízta magát és a végén senki se csinál semmit.

— Meg kell tudnunk, hogy szabad-e az út előttünk, nem tépték-e fel a síneket.

— Gondolod, hogy ellent állnak majd, ha csapatok élén vonulsz be?

— Mindennel számolnunk kell, — felelte a király.

— De ezt az ellentállást könnyen megtörjük majd. Mindenki abban hisz, hogy harc nélkül megy majd a dolog. Ha valamennyi határszéli garnizon ugyanolyan hűségesen és derekasan viselkedik majd, mint a soproni, holnap délre Budapesten vagyunk.

A királyné éjszaka felébredt; a vonat állt. Megenézte óráját. Három óra volt. Merre vesztegeltek? Miért álltak már megint? Félrehúzta ablaka függönyét és egy rosszul világított perronra esett a pillantása. A kocsi előtt fel s alá sétált a két csendőr. Az állomásfeliratot kereste: — Sopron, betűzte ki végre. Úr Isten! Még mindig Sopronban vesztegeltek! A vonat még meg se mozdult a helyéről.

Miért is nem volt férfi, hogy beleavatkozhatnék? Miért kellett túrnie, hogy minden úgy történjék, ahogy történik? Olyan csönd volt, hogy szinte hallani vélte a szíve dobogását. De csak az örök léptei voltak. Fogoly volt, fogoly! Meg se moccanhatott, fel se kiálthatott! Mit is mondjon a fivéreinek, az anyjának, ha ezúttal is balul sikerül?

A szomszéd szakaszban a királynak jó álma volt. Ő hitt benne, hogy mindennek sikerülnie kell, mert az

emberek barátságosak voltak hozzá, integettek, énekeltek és éljen-t kiáltoztak.

Vájjon miről álmodhat most Ottó? A királyné nem tett-e meg mindent elsősülöttjéért? Hogy legalább a négy korona egyikét a fejére tehesse? Csak volna itt valaki, egyetlen ember, akivel beszélhetne.

A királyné hallgatózott. Künn még most is csönd volt. Az idő együtt dobogott a szívverésével és minden dobbanása mind messzebb sodorta a bizonytalanba a fényes és ismerős múltból. Odaát, a másik szakaszban, a király úgy fogta fel ezt az utazást, mint egy diák, aki szünidőre hazamegy, emlékezések rohanják meg s a budai Várba úgy tér vissza, mint aki csak átmenetileg volt távol onnan.

Újra az örök léptei. A csendőrök kakastollai árnyékként rajzolódtak a függönyre.

Most tehát a többi büszke Habsburg is a száműzetés kenyereit eszi, amelyet ő, a császárné, már gyermek-kora óta ismer.

— A páрмаi nagyhercegnek semmi se dukál, írta Ferenc József a császárné atyjának, aki panaszt emelt, hogy nem részesítették az őt megillető királyi tiszteletben. — Ha a Pármák Badenbe jönnek, külön kell nekik teríteni, ez volt a parancs a háború alatt, és Károly császár maga sem igen akarta áthágni. De ha mindjárt, kezdettől fogva, felesége családjának tanácsaira hallgat és elválík Németországtól, minden másként történt volna. De ebben az udvarban se a királynét, se a királyné családját nem szerették és a páрмаiakról se a főhercegek, se a nép nem akart tudni, A királyné nem hitt benne, hogy a vonat késedelmes indulásának köze volna a cukorszállítás szezonjához. És a francia ezredes is alighanem ezért mondta az imént a magyaroknak: — Egy napot máris késtek.

Újra az örök léptei. Aztán néhány hang. Éles fütty-

tyentés. A királyné az órájára nézett: négy óra. Alighanem szundikált egy keveset. A vonat nekizökkent, A kerekek kattogni kezdtek. Az utazás elkezdődött, gördültek a kerekek, most is olyan volt, mint akkor, amikor gyerekkorában az egész udvar vele utazott Piano-réba. Atyja első házasságából való hat beteg, szerencsétlen nővérét kolostori szerzetesek és apácák kísérték a vonathoz. És aztán a semmeringi magaslatokon át a napsütötte délre utaztak, ahol valamennyien összeszedték magukat és boldogok lehettek.

A vonat ment. Végre ment! A döntés elé ment. ő és családja uralomra kerül újra, majd kivirágzik újra a Bourbon lilium. A többiek viszont valamennyien, akik neki, a királynénak, akadályt gördítettek az útjába, lenn maradnak a mélyben, valahol egy istenhátamögötti Schwarzauban, egy világtól elzárt kastélyban, valahol falun, egy tó partján. Ellenségei és ellenfelei valamennyien felbámulnak majd rá ebből a mélyből, mint ahogy a tisztítóútból a mennyekre pillantanak fel a lelkek. Mert ezúttal ő, a királyné, áll majd a király háta mögött, megvédi őt, lelket önt belé, nem enged. Ezúttal sikerülni fog.

Az utazás lassan haladt előre. Egy kis állomáson elérték az Ostenburg-zászlóalj előreküldött tréncapatait. Egy félszázad áll elől, jelentették, hogy megszállja a Rába-hidat; aztán majd tovább indulnak, A királyi pár kíséretével éppen ebédnél ült, a barátságtalan szanitéc-kocsiban. Künn a másik sínpáron állt a katonákat szállító tehervonat, A legénység begyűjtött a mozgókonyhákba és várták a menázi-osztást. Acélsisakok és kaskastollas kalpagok, fiatal tisztek és vén katonák integettek a király felé, mikor a vonat lassan elhaladt mellettük Győr irányába, Az egész látvány inkább hasonlított

hadgyakorlatra, mint komoly hadbavonulásra. Kisidőre rá megjött előlről a jelentés, hogy az egész győri garnizon a király oldalára állt és az állomáson várja, hogy feleskessék.

Most felcsillant a karcsú nyárfák mögött a széles Duna, az erődítmény falain át Győr városát lehetett látni hagymaformájú tornyával, a vonat lassan befutott az állomásra, felzengett a Himnusz, az emberek ott álltak a Perronnon és integettek.

A vonat állt. A sapkáján sastollat viselő ezredos leejtette dobverőjét, a muzsika elhallgatott.

A királyi pár kiszállt. A sín párok felett ívelő hídról integettek és zászlót lobogtattak! A trombitás a generálmarsot fújta, a díszszázad lehajtotta lobogóját. És valami egészen új: a csapatok ugyanúgy tisztelegtek a fegyverrel, ahogy a németek. Amikor a tömeg a pályaudvaron megtudta, hogy Andrássy is a vonaton van, követelték, hogy beszéljen. Mialatt az öregúr az ablakon át szónoklatot tartott a tömegnek, Lehár jelentette a királynak, hogy Győr állomásparancsnoka, Lőrinczy tábornok, jelentést tett, hogy öfelsége Győrbe érkezett. A kormányzó ily módon értesült csak Ostenburg előnyomulásáról.

— És mi történjék Lőrinczy vei?

— Felség, a tábornokot letartóztattam, velünk jön a vonaton, — felelte Lehár.

— És ki veszi át Lőrinczy helyett Győr parancsnokságát?

— Bozó ezredes, a rangidős tiszt, felelte Lehár, teljesen megbízható.

A király hívatta Bozó ezredest és nyomban kinevezte tábornokká.

Dr. Gratz jött az állomásépületből és egy Budapestről érkezett táviratot lobogtatott Rakovszky elé:

— Nagy-Entente tiltakozik a restauráció ellen. Bevonulással fenyeget. Bethlen.

— A kormányzósági konyhából való, mondta Rakovszky, ugyanabból a szakácskönyvből főzték, mint a húsvéti táviratokat. Ügyet se vetni rá, tovább utazni! Mennél közelebb érünk Budapesthez, Bethlennek annál inkább megjön az esze majd.

Gróf Andrásynak is, aki éppen befejezte beszédét, megmutatták a táviratot: — Ez várható volt. Nemsokára jelentkezik majd a kis-Entente is.

Füty hangzott fel. Szaladgálás a kocsik mentén. Az őrség gyorsan felugrált. Himnusz, generálmars, zászlólobogtatás, integetés, tisztelgés a fegyverrel. Kalaplengetés, él jen-kiáltások és tisztelgések!

Csalódtak a reményükben, hogy Győr után gyorsabban haladhatnak majd előre; Nagyszentivánnál a vonat újra megállt. Az előreküldött trén feltépett sínekre bukkant.

Ki tépte fel a síneket, kívánta tudni a király.

— A komáromi garnizon a kormány parancsára. A garnizon kész fegyverrel a kezében feltartóztatni minket.

Lehár tábornok röviden megtanácskozta a helyzetet tisztjeivel; aztán előre küldték az utász-szakaszt, hogy a pályatestet rendbe hozza.

A király vonata lassan haladt előre Ácsig.

Ott Lehár jelentette, hogy parancsot fog adni a támadásra.

— Várjon csak Lehár. Nem akarok vérontást. Talán tárgyalásokkal többre megyünk.

— Felség, a tárgyalás időbe kerül. Mindent veszíthetünk most, de több időt nem. Most mindennek úgy kell mennie, mint a karikacsapás. Úgyis drága órákat, sőt napokat késtünk. Alázattal kérem a parancsot a támadásra.

— Egy kis türelmet, Lejár. Rakovszky előbb beszéljen Budapesttel; talán Bethlen maga ad parancsot majd, hogy szüntessék be az ellenállást és szabadítsák fel az útvonalat.

— Felség, éppen Komárom veszélyes. Komáromban nem szabad sokáig vesztegelnünk; ott a cseheknek csak át kell jönniök a hídon és minden elveszett. Ezt a szerencsétlen várost ketté vágták, mint egy darab süteményt. A csehek tartották meg a javát és nekünk jutott az elégett héja.

A király azonban kitartott nézete mellett. Rakovszkynak tehát előbb még fel kellett hívnia az állomásról Budapestet.

Rakovszky felhívta Budapestet és a miniszterelnökséget kérte; mellette dr. Gratz állt.

— Mindjárt jön Bethlen, mondta Rakovszky, a kagylót kicsit eltolva magától, alighanem együtt ül az egész társaság. Már itt van! — Igen, itt Rakovszky, őfelségének a királynak dezinált miniszterelnöke. Mióta? Tegnap este óta. őfelsége, a király, nevében felszólítalak, add át a kormányhatalmat őfelségének és felelős tanácsadóinak. Kormányotoknak már csak egy feladata van: hogy fenntartsa a rendet Budapesten, őfelségének ma estére várható bevonulásáig. Most pedig azonnal a következő a teendő: felelőtlen módon feltéptették a síneket és az alagutat csapatokkal szálltatók meg. Ezek a csapatok azonnal visszavonandók.

Rakovszky összeráncolta a szemöldökét, félig nyitott szájjal hallgatózott, a fejét rázta, szabad kezével elutasító mozdulatot tett: — Nem, erről nem lehet szó, őfelsége semmi esetre se mehet Budapestre, nem, kísérettel sem! Őfelsége a telefonhoz se jöhet, őfelsége három éjjel nem aludt már.

Gratz helyeslőleg bölintott. Rakovszky újra fülelt, aztán folytatta: — Hogy a csapatok visszavonása tisz-

tára katonai kérdés? Hiszen te vagy a miniszterelnök, ki kell adnod a parancsot és a katonák engedelmeskednek! Figyelmeztetlek, hogy a királyt uralkodói jogainak gyakorlásában hátráltatjátok. A legcsekélyebb ellenállás esetén is a borzalmas következményeket a kormányzóra és a kormányra kell hárítanunk. Ha bevonulunk Budapestre, felelősségre vonunk mindnyájatokat. De ha ellenállás nem lesz, se a kormányzónak, se a kormánynak a legcsekélyebb baja se történik. Ellenkező esetben fenntartjuk magunknak a szabad kéz jogát. Kötelező választ kérünk. Tizenöt percet várunk.

Rakovszky hallgatózott, röviden elköszönt és helyére akasztotta a kagylót.

— Bethlennek a kormányzóhoz kell mennie, övé az utolsó szó. Az ő számára az egész helyzet igen kényes. Mielőtt letette a kagylót, azt mondta: — De hiszen ez szörnyű!

— Bethlen árthat is, ha akar, mondta Gratz.

— Miért ártana? Hiszen csak a hivatalát kell letennie öfelsége kezébe.

Báró Lehár tábornok lépett be nagy sebbel-lobbal és megkérdezte, soká tartanak-e még a tárgyalások, hamarosan el kell kezdenie a támadást. A budapestiek csak időt akarnak nyerni, hogy aztán a király vonatát feltartóztathassák. Ostenburg is felbukkant és sürgette az indulást: ha itt vesztegelnek tovább, a budapestiek erősítéseket küldenek majd Komáromba. Erkölcsi támogatás se veszélytelen, mert Komárom parancsnoka a kormány oldalán áll.

Rakovszky újra leemelte a kagylót: — Budapest. Majd mindjárt meglátjuk. Széles arca kezdetben barátságos volt, még mosolygott is, aztán hirtelen lángba borult: — A vonat nem áll meg. Tovább utazunk. Ha élénk akarjátok küldeni Vasst a kormányzó úr levelével, hamarabb talál meg minket, ha továbbutazunk. Mégegy-

szer figyelmeztetlek benneteket! Lépjetek vissza, különben rátok hárítjuk a felelősséget!

Ostenburg pillantásokkal és taglejtésekkel buzdította a minisztert, hogy ne engedjen. — Rakovszky jelekkel adta értésére, hogy szó sincs róla.

— Nem! Nem! Nem! — kiáltotta Rakovszky haragosan. — Ha nem adjátok meg magatokat feltétel nélkül, valamennyien akasztófán végzitek! Ha Budapestre érkezünk, valamennyien lógni fogtok! Esküszöm!

Rakovszky letette a kagylót: — Ilyen bolondok! Azt hiszik, hogy csakúgy tréfából, a magunk szórakozására vonulunk fel öt vonattal! Azt hiszik, hogy most is bolonddá tartanak, mint húsvétkor.

— Indulunk már? — kérdezte Ostenburg.

— Ófelsége nem akar vérontást, — mondta Lehár. — Menj előre a szuronyosaiddal. Ha a komáromiak látni fogják, hogy nem babra megy a játék, majd csak engednek.

Künn füttyszó, a trén elindult. Már sötét volt, amikor a király vonata lassan utánuk indult. Nem sokkal rá, a vonat újra megállt a nyílt pályán.

Mi történt már megint, kérdezte a király, miért állunk.

Minden jól megy, felelték. A komáromiak megtagadták, hogy a király ellen harcoljanak. A város parancsnoka, Perczel ezredes, Budapestre menekült. A pályatestet mindjárt rendbe hozzák.

Este nyolckor futott be a király vonata Komáromba. Felharsogott a generálmars, zászlókat lengettek, felzúgott a Himnusz, virágot szórtak a király elé. Két tiszt hozta a király elé a foglyul ejtett Siménfalvy alezredest, akinek a kormány megbízásából kellett volna vezetnie a város ellenállását. Úgy, most tehát az alezredes együtt elmélkedhetett Lőrinczy tábornokkal, mi is az eskü.

Komáromban a vonat újra több mint egy órát állt. Kevéssel az indulás előtt jelentették, hogy két parlament érkezett. A kormányzó levelét hozták a királynak.

A király megkérdezte, kiket küldött ki Horthy.

— Vass prelátus, közoktatásügyi minisztert és Ottrubay alezredest.

— Andrassy és Gratz tárgyaljanak velük. Én nem kívánom látni ezeket az urakat. A levelet csak akkor mutassák be, ha a kormányzó teljes meghódolását tartalmazza.

A király ravaszsnak vette, hogy a prelátust küldték ki, aki már húsvéti utazása alatt is a király oldalán állt és Vass mellé még Ottrubay alezredest, aki az erdélyi hadjáratokban a segesvári hadsereg főparancsnokság irodájában az akkori trónörökös mellett nyert beosztást és később a kormányzó megbízásából híreket és leveleket hozott Svájcba a császárnak.

Rakovszky azonnal kiszállt és a prelátus elé sietett: — Kérek, szállj fel velem, tovább kell utaznunk. A vonatban is tárgyalhatunk majd.

— Az a megbízásom, hogy őfelségével személyesen beszéljek.

— Őfelsége fáradt. Tud a megérkezéséről és minket bízott meg, hogy fogadjunk.

De a prelátus nem akart beszállni, künn vár az autója és vissza kell sietnie Budapestre. Talán nyitassák fel az egyik várótermet és tárgyaljanak ott. Vass nem hitte volna, hogy a király vonata már ilyen közel van. A miniszterelnökségen még azt mondták neki, hogy a vonatot Ácson éri el.

— Autód a vonat után jöhet. Útközben kiszállhatsz, ahol akarsz. Tudod, most már lendületben vagyunk, most nem lehet minket olyan könnyen feltartóztatni.

Az alezredest utasította a soffit, kövesse a vonatot és aztán beszállt a közoktatásügyi miniszterrel.

Andrássy felnyitotta a levelet és olvasni kezdte: — Küszködő lélekkel, de áthatva a fontos eseményektől...

Aztán átnyújtotta az írást dr. Gratznak; meghívást tartalmazott a király számára; jöjjön Budapestre és győződjék meg személyesen a kormány nehéz helyzetéről.

— A kormányzó kívánsága nem teljesülhet, mert a királyt nem tehetjük ki tnégegyszer olyasminek, ami húsvétkor történt vele. A király nem küldetheti vissza magát újra, mint ahogy egy kereskedelmi utazót küldenek el, aki nem kap megrendelést.

— És itt vannak a jegyzékek másolatai, melyeket az Entente intézett a kormányhoz. Hangjukat nem lehet félreérteni, a háborút jelentik, — mondta Vass.

— Az ilyen jegyzékeket óvatosan kell fogadni, — felelte Gratz, — azoknak a jegyzékeknek egy része, amelyeket húsvétkor Szombathelyen mutattak be öfelségének, hamisítva volt.

— Ezek a jegyzékek nincsenek hamisítva, — mondta Vass.

— És aztán mit jelent a szó: Háború? — kérdezte Andrássy. — Ma nem üzennek olyan könnyen hadat. Az államok között felmerült nézeteltéréseket a Népszövetség elé kell terjeszteni. És Budapesten senki se tudhatja, miképp dönt majd a Népszövetség. A jegyzék tiltakozás. De nem minden tiltakozást kell figyelembe venni!

— A csehek mozgósítani fognak, a jugoszlávok úgyszintén, — felelte Vass.

— Ez a két állam a velencei egyezség miatt van felháborodva; a Sopron sorsát eldöntő népszavazás, amely bizonyosan Magyarország javára dől el majd, elzárja előlük a korridort, amely Csehszlovákiát összekötötte volna Jugoszláviával. A gyöngé, bábként kezel-

hető Ausztria igazán nem lett volna akadály. Számukra minden jó ürügy, hogy Magyarországot megtámadják,

— A görög király visszatérése ellen is tiltakoztak, — felelte Andrassy, — de a király nem sok ügyet vetett erre.

— A görög király, — felelte Vass, — még megérezheti ennek az ellenszegülésnek a következményeit.

— Csak ne jósolgassunk, — mondta Andrassy.

— A kormány nyomban kész volna, — felelte Vass, — hogy őfelségének átadja a hatalmat, ha bizonyosak volnánk, hogy őfelsége a nagyhatalmak garanciáját hozza, hogy a csehek és a jugoszlávok nem vonulhatnak be,

— Igen, majd megnevezünk egy pár nevet, hogy szóról-szóra továbbadják az Entente ügyvivőinek. És aztán újra az egész világ szemére lobbantja a királynak, hogy hazudott, vagy hogy eladta a szövetségesét!

— Húsvétkor a király csak néhány francia államférfiú igen merész ígéretét említhette, amelyekhez francia royalisták útján jutott. Ha most se tudtok megbízhatóbb garanciákat, a király lépését olybá kell tekintenünk, mint amit a végső kétségbeesés sugallt, — felelte Vass.

— Csak annyit árulok el, hogy a király útja politikailag úgy Parisban, mint Londonban, gondosan elő van készítve, — mondta Gratz.

— A szabad királyválasztók, — felelte Vass, — azt mondják, hogy őfelsége azért jön Magyarországra, mert már vagyona roncsai is elúsztak.

— Ez most nem fontos. Ha a király anyagi helyzete nem a legrózsásabb — és valóban nem az, ez nem utolsósorban éppen a szabad királyválasztók rovására írandó. A vonat halad. A király ezúttal fegyveres erők élén vonul be. Csapataink állomásról állomásra erősödnek. A legbékésebb úton hódítjuk meg az országot. Még egyetlen puskalövés sem esett. A király bevonul és min-

den állomáson díszszázad fogadja. Mit állíthattok ennek ellenébe? — Andrássy feleletre várt.

— A budapesti garnizont, — mondta Vass.

— A kormányzó még ezen a ponton is csodát érhet meg, — felelte Gratz.

— A rendőrséget! — mondta Vass.

— A rendőrség tevékenysége csak arra fog szorítkozni, — felelte Andrássy, — hogy holnap reggel kicsöngetik majd a házmestereket és utasítják őket, lobogózzák fel a házakat a király bevonulása alkalmából.

— A kormányzó nem felelhet a nemzet előtt efféle vabank-játékért, — felelte Vass. — Be kell látnotok, hogy a király talán pár napra visszaszerezheti a koronát, de viszont mindent elveszíthet.

— A kocka el van vetve, — felelte Andrássy. — Nem kérdezzük, hogy a kellő időben vetettük-e el. Azt tanácslom: álljatok valamennyien zárt sorokban a király mögé. Akkor nem lesznek nehézségek, Csak akkor támadnak meg minket, ha magunk között egyenetlenséget szítunk.

— Jelenteni fogom Budapesten, mondta Vass. — De nem hinném, hogy osztani fogják a nézeteiteket.

— Horthy és Bethlen meg fognak érteni minket, felelte Andrássy.

— De Gömbös nem enged majd, mondta Vass.

— De hát egyelőre még nem Gömbös a miniszterelnök, vetette közbe Gratz.

— Gömbös több mint a miniszterelnök. Itt két jog áll egymással szemközt, a régebbi, amelyet a király képvisel és az újabb, amelyet a nemzet írt a zászlajára, mondta Vass. — A nemzet jogait Gömbös képviseli.

— Az elv, felelte Andrássy, nagyobb mint a legnagyobb férfiú. Az én szememben erkölcsösebb egy elvhez, mint egy emberhez csatlakozni.

Most felállt Ottrubay alezredes, aki mind e pillanattig szó nélkül ült a tárgyalók közt:

— Ki kell szállnunk, kegyelmes uram, mondta Vassnak, különben késve érkezünk Budapestre.

Kevéssel rá a vonat megállt Tatán. Itt is díszszázad várt a pályaudvaron. Itt is a generálmars, zászlólobogtatás, élvonalba fejlődött és felesketésre váró csapatok.

— Gondoljátok, kérdezte Andrássy, hogy még ma éjjel megérkezünk Budapestre?

Mikor a győri és komáromi újságírók, akik a király vonatával utaztak, a Perronon meglátták Vass és Ott-rubayt, odarohantak és kérdésekkel ostromolták meg, őket. De a két úr semmi kedvet se mutatott, hogy nyilatkozzék.

— Őrizet sincs a király mellett, mondta Vass Ott-rubaynak, Andrássy és Gratz úgy látszik biztosak a dolgukban.

Az utat csináló trén rövid ittartózkodás után útjára indult. A teherkocsikban sátorponyva alatt bóbiskoltak a katonák. A kocsikat lombok és gallyak díszítették. Az ajtókra ezt krétázták: — Első testőrezred!

— Talán Andrássy és Gratz helyezkedtek a jóoldalra mondta Vass, de az alezredes nem adott feleletet. A hajdani császári és királyi hadseregnek nem ő volt az egyetlen tisztje, akinek választania kellett a dinasztia és a nép, a régi és az új hűség között. A háborúban a régi hadsereg cseh, román, szerb és olasz tisztjei inkább a halált választották, hogy így nyerjék vissza meghasonlott lelkük nyugalalmát. Most a magyarok is ilyen kérdés előtt álltak, most a magyaroknak is választaniuk kellett. Túl a megcsonkított ország határain, se nép, se állam nem jöhetett segítségükre, nekik nem volt testvérük odaát, mint a többi népeknek, amelyek új államot alkottak maguknak; őket nem árulták el a Sixtus-levelekkel, mint az osztrák bajtársakat, akik a német birodalomhoz érezték kötve magukat. A dön-

tés órájában a magyarok teljesen magukra maradtak. Ott azonban, ahol a határozatlanság homályában egymásba mosódik az igazság és az igazságtalanság, ott legtöbbször az a gondolat győz, amely a maga hasznát tartja szem előtt. Csak tiszta fogalmak válhatnak ki tiszta ítéleteket. Ha a király mindig a régi, elveszett határokért tört lándzsát, a szívekben ott maradt az égető kétely, vajjon a király-e az a férfiú, aki ennek az eszmének megvalósítására termett. Miért éppen Magyarország ne ujjongott volna felszabadulásán, amikor köröskörül a fiatal népek dicshimnuszokat zengtek a háború-visszaadta szabadságukról?

A szabadságnak ezt a napját évszázadok óta várta az ország és mégse örülhetett ennek a szabadságnak, mert az eszme megvalósult ugyan, de az ország kétharmad része elveszett. Milyen sors, milyen nép! Mily kételyek, mily fájdalmak, hogy itt elhatározásra kell jutni!

Tata ura, gróf Esterházy Ferenc, a grófnő, továbbá Esterházy Tamás jelentkeztek, hogy hódoljanak a királyi pár előtt. De őfelségéik már visszavonultak és nyugalomra tértek. A gróf urak tehát a vonathoz csatlakoztak, hogy holnap reggel a király Budapestre való bevonulásánál, idejében rendelkezésére állhassanak.

Most a király trénje is, a vöröskeresztes kocsival, lassan nekigördült. A vonat lépcsőin tiszték álltak és integettek. Az emberek szerencsés utat! kiáltottak feljüket és a zene játszott, A vörös jelzőlámpák eltűntek az éjszakában.

— Nem tudom kiverni a fejemből Ney marsall történetét, mondta Ottrubay, aki ott sétált fel s alá Vass mellett a lassan elnéptelenedő perronon. — Amikor Napóleon Elbán volt, Ney legitimista lett. Amikor Napóleon újra visszatért, Ney a császárhoz csatlakozott. Akkor azonban, Waterloo után, a tábornokok a pairek

kamarája elé állították, hogy habozó és ingadozó magatartása miatt törvényt üljenek felette. Ney egy legitimista ügyvédet nevezett meg védőjéül.

— Azt hiszem Berlier-nek hívták, vetette közbe Vass. — Különös, ilyen időkben mindenki ugyanazokat a könyveket olvassa, mert mindig ugyanazok a kérdések térnek vissza.

— És mégis —, mondta Ottrubay, Napóleon és Károly között túlságosan nagy a különbség.

— De jusson eszedbe, amit Andrássy mondott az előbb: — Erkölcsösebb egy elvhez, mint egy emberhez csatlakozni.

— Hallottam s mondhatom, szíven talált, De térjünk csak vissza Ney perére. Berlier egy mondata tehát nem tetszett Franciaország pairjeinek, felszólaltak ellene és ő feléjük kiáltotta: — Hogy képzelik, hogy ebben a dologban egyáltalában ítélezhetnek? Hiszen önök, ha Waterloo megfordítva sikerült volna, most ott kuksolnának Napóleon előszobájában! Az alezredes rágyújtott egy cigarettára: — És ez az! Nem tudjuk, hogy sor kerülhet-e egy Waterloora. De hidd el nekem, egy férfi és főkép egy katona számára, a legiszonyosabb, ha nem tudja, melyik oldalon a helye. Mert ha az ingadozásnak csak árnyéka fér a viselkedéséhez, már becselenné vált. Én nem akarok előszobában ülni, sem a győzelem előtt, sem utána. De azt szeretném, ha egy angyal szállna le az égből és megsúgná mi az igazság és mi az igazságtalanság.

— Lelkiismeretünk szavára kell hallgatnunk! felelte Vass.

— Lelkiismereted parancsa szerint, felelte Ottrubay, a király oldalára kellene állnod, akinek már hús-vétkor felesküdtél!

— De ha lelkiismeretem azt súgja, hogy az, amit a király tesz, romlásba kergeti a nemzetet?

— Honnan tudhatod ezt olyan biztosan, kérdezte Ottrubay.

— Látod, nem értem az embereket. Ha ma valaki azt mondja nekem: Rohamozd meg azt a dombot, neki kell látnod! Rohamra indulok, ezredem élére állok, még akkor is, ha tudom, hogy fenn tíz gépfegyver leselkedik és a biztos halálba rohanok. De néhányan talán mégis feljutnak a domb tetejére, elfoglalják az állást és megfutamítják az ellenséget. De itt, amikor nem az életünket, csak a lelkiismeretünket teszik próbára, egyszerre csak aggodalmaskodóvá válunk és nem tudjuk, mitévők legyünk.

A prelátus mosolygott: — Mert az életet nehezebb elviselni, mint a halált. És mert annak, aki halott, nem kell már választania. Mert a választás a legnehezebb! Mert a választás által nemcsak a magunk és annyi más embertársunk halála felett döntünk, hanem az életünk és jövőnk felett is. És mert halálos ellenségemnek se kívánom a kételynek ilyen óráját. Ez az! És ha igazságtalanul cselekedtem, meg kell majd bűnhődnöm érte.

— Mindenben maga a király a hibás, mondta Ottrubay. — Ha magával tudna ragadni, ha bízni lehetne benne, tudnám, melyik oldalon a helyem.

A prelátus az alezredes vállára veregetett: — Te aztán kényelmesen csinálnád. Kihúzni a kardot, hurrá-t kiáltani és meghalni a királyért! De a mi korunkban nem ilyen egyszerű az élet.

— Elkészülni! Felöltözni! Felkelni!

A vonat állt, egy tiszt szaladt el a kocsik mentén: — Hús perc múlva Budapesten leszünk!

Álmos arcok tűntek fel az ablakok keretében. Biatorbágnak hívták az állomást. Kelet felől látni lehetett, ahogy a reggeli ködből kiemelkednek a budai he-

gyek ősziesen vörös végnyúlványai. Reggeli hat óra volt. Éppen útnak indították az Ostenburg-vadászok utolsó vonatát. A legények begyújtották a teherkocsik mozgókonyháit, kikászálódtak a sátorponyvák alól, néhányan, akik a kútnál mosakodtak, most nagy ugrásokkal, bajtársaik nevetése közt, meg-meg lebbenő ingben szaladtak a már nekizökkent vonat után. Néhány fiú énekelni kezdett, erre a többiek is rázendítettek: egy székely dal volt; sokan a csendőrök közül Erdélyből származtak, amelyet most Romániához csatoltak és miután szűkebb hazájukból kiutasították őket, Nyugat-magyarországon jelentkeztek határszolgálatra.

A vörössapkás állomásfőnök a mozdony elé lépett és hangosan mondta: — Kelenföldig szabad az út! Indulás!

— Kelenföldtől a budai Várig, mondta gróf Andrassy feleségének, aki kézipoggyászat hozta rendbe, egy kurta óra. Tehát a kormány mégis csak meggondolta magát. így hát az újságírók, akik éjjel előre utaztak Budapestre, nem füllentettek, amikor azt mondták, hogy Budapesten már előkészületeket tettek a király bevonulására.

Gratz bukkant fel a folyosón Andrassy szakasza előtt: — Hiszen előre láttam. A kormány senkit se talál majd Budapesten, aki a király ellen fegyvert fogna. Ha komoly ellentállásra gondoltak volna, fel kellett volna robbantaniuk ezt a hidat!

A vonat a nagy viadukton haladt át. Elöl, a megszűnésben, már látni lehetett a két előreküldött trénvonat füstjét.

— Hála Istennek! lélezett fel Andrassy megkönnyebülten, nem reméltem volna, hogy vérontás nélkül sikerül.

Hirtelen nagyot zökkent a vonat! Poggyászok röptek le a hálóból — Gratz kihajolt az ablakon: egy

tiszt robogott el mellettük motorkerékpáron, sapkáját lengetve: — Vissza! Azonnal vissza!

A vonat megállt, aztán lassan visszafelé indult.

— Már megint mi történt? Báro Lehár jött rohanva. A tiszt berobogott az állomásra, leugrott motorkerékpárjáról és úgy lihegte: — A tüzérseget szállító előreküldött trént az imént Budaörsnél tűzzel fogadták!

— Hallatlan disznóság! Mindig újra a régi játék! Ettől nem lesz jobb kedvünk, amikor bevonulunk Budapestre!

A vonat állt. Lehár az állomásépület telefonjához sietett: Elöl, a Törökugratót ellenséges haderők szállták meg. A vonatra onnan löttek. Budaörsnél meg kell állni, a legénység szálljon ki a kocsikból és menjen el-lentámadásba. Az ellenség hadereje nem látszik nagy-nak, egy pár század és egy gépfegyverosztag.

Ebben az időben érkezett gróf Károlyi József is, aki autóján Dénesfáról Székesfehérvárra utazott, hogy ott a király érdekében dolgozzék és a csapatokat rá-beszélje: esküdjenek fel a királyra, most, visszatérté-ben, csodálkozott, hogy a vonatot még Torbágnál ta-lálja. Amikor a királyt meglátta, hozzá sietett: — Fel-ség, ma éjjel Székesfehérvárról Budapesttel beszéltem.

— Mint magánember, vagy mint főispán?

— Mint főispán, felség.

— És mit mondtak önnek?

— Hogy felséged bevonulását Budapestre ma reg-gel nyolc órára várják. Már minden előkészületet meg-tettek. Az uccákat fellobogózták, a garnizon sorfalat áll majd.

— Hány óraker beszélt, kérem?

— Pár perccel hajnali három előtt.

A távolból idedörrent az első ágyúlövés.

A király elsápadt: — Tüzérség! Ez legyen a mu-zsika, amellyel a bevonulásomat fogadják?

Andrássy lépett oda: — Felség, Lehár tábornok előlről azt a jelentést kapta, hogy csak gyenge erők állnak velünk szemközt. Ostenburg néhány foglyot ejtett: főiskolások, akiket csak ma éjjel fegyvereztek fel és automobillal szállítottak ide a városból.

A király ismételte, amit Károlyi jelentett és hozzáfűzte, hogy talán csak valami gonosz félreértésről van szó, ami nemsokára tisztázódni fog. A királyné közeledett, az urak elhallgattak. Andrássy érdeklődött, hogy aludt a felséges asszony.

— Nagyszerűen. Csak olykor-olykor hallottam a katonák mély hangját, amint az eszközeget ismételték. Nagyon boldog voltam! Gyönyörű ez az utazás, az ember szinte meghatódik ekkora hűség láttára. A királyné látta az urak zavarát. Újabb ágyúdörrenés hangzott fel tompán.

— Mire várunk itt? Azt hallottam, hogy már csak negyedórára vagy félórára vagyunk Budapestről.

— Megint feltépték a síneket, mondta a király. — De azért mindjárt továbbutazunk majd.

— Van még annyi időnk, kérdezte a királyné, hogy abban a faluban ott, ellátogathatnánk a templomba? Hiszen ma vasárnap van; tulajdonképen azt reméltük, hogy ma már Budapesten ájtatoskodhatunk.

— Annyi időre nem hagyhatjuk el a vonatot. Készenlétben kell lennünk, bármely pillanatban továbbutazhatunk, mondta a király.

— Akkor talán itt, a vonat mellett, hallgathatnánk táborigazgató misét, tanácsolta a királyné.

Valóban, ennyi idő volt még, ezt meg lehetett csinálni. Úgyis az imént jött át a torbágyi lelkész, majd mindent előkészítünk.

A király és a királyné előbb még meg akartak gyónni. A helyiségbe néhány széket vittek, két csendőr állt őrt a toloajtó előtt. A torbágyi lelkész válla köré

vetette a violaszínű stólát és a királyi pár mögött be-
lépett a helyiségbe.

Lehár tábornok megkérdezte az állomásépületben,
útban vannak-e már a győri és a komáromi csapatok.
Igen, már elindultak, nem lehetnek messze már.

Egy ezredes szaladt Lehár tábornok felé: — Mire
vársz kérlek? Induljunk csak nyugodtan tovább. Ne tö-
rődjünk ezzel az ostoba gyerekekből toborzott gyenge
csatárlánccal, ott elől. Csak vágj át nyugodtan a király-
lyal. Ha a király egyszer Kelenföldön van, senki se tá-
madja meg már!

— Nem tehetjük ki őfelségét ennek a veszélynek —
utasította el Lehár. — Ezek a Move emberei és Ébredők,
ezek a király vonatára is löni fognak! Gömbös az,
aki feltartóztat minket odaát!

— Hol a király?

— Gyónni ment. Ott a bódében. Utána tábori mise
lesz!

— És azután alighanem újra egy megnyitó-ünnep-
ség a debreceni egyetemen! Az ezredes amúgy isten-
igazából káromkodott egyet és előre rohant.

Időközben mindent előkészítettek a tábori misére.
A királyné szakaszából egy szőnyeget hoztak és szét-
terítették a sínek közt; egy asztalkát állítottak fel,
mellé egy széket, a csengetyű és a misebor számára.
A szentségtartót és a keresztet a lelkész Torbágyról
hozta.

A király és a királyné, amikor gyónás után kijöttek
a bódéból, egy-egy csapószéken foglaltak helyet, kö-
rülöttük félkörben a kíséret sorakozott fel. Odaát, az
állomásépületnél, a vörös és fehér templomi zászlók alá
a torbágyi sváb parasztok és a biai magyar földműve-
sek gyűltek össze.

A vonat egyik nyitott ablakán keresztül egy írógép
kattogása hallatszott ki. Boroviczény követségi titkár

kopogtatta le a proklamáció tisztázatát, amelyet tegnap Andrassy és Gratz vetettek papírra abból az alkalomból, hogy a király átveszi a hatalmat: A magyar nemzethez!

Egy soproni bencés-páter olvasta a misét, a király hajdani magyar tanítója, abból az időből, amikor édesatyja: Ottó főherceg abban a városban volt ezredparancsnok a huszároknál, a torbágyi lelkész segédkezett. Az állomásépület felől a telefon hangja rikoltott bele a csengetyű ezüstös szavába, amely térdre kényszerítette az ájtatos hallgatóságot. Távolról újra három tompa ágyú dörrenés. A királyi pár földreszegzett pillantással járult az Úr asztalához, letérdelt és megáldozott.

Előlről az a hír érkezett, hogy egy egész század főiskolást fogtak el és hogy két budapesti üteg átpártolt a királyiakhoz.

Rakovszky a telefonhoz sietett és a miniszterelnökséggel köttette össze magát. Bethlen csakhamar jelentkezett. Rakovszky közölte vele, hogy elfogták a kormány csapatainak tűzértségét, és hogy minden további ellenállás egyszerűen értelmetlen. — Ép most érkeztek meg a győri és a komáromi csapatok. Egy negyedórán belül itt lesznek a soproni, szombathelyi és kőszegi zászlóaljok.

Gratz jött és érdeklődött, mit mond Bethlen, enged-e. — Nem, Bethlen nem enged. Azt mondja, mi vagyunk mindenben a hibásak. A döntés most a fegyvereké. Letette a kagylót.

— Nem értem, miért nem mozog Beniczky, mondta Gratz. — Beniczkynek már régen le kellett volna tartóztatni ezeket az embereket, Budapesten. Hiszen mindent töviről-hegyire megbeszéltünk. Ha Beniczky fűgőbb lett volna, már mi is régen Budapesten lehetnénk.

A tábori mise véget ért, a királyi pár átment a tor-

bágyi svábokhoz, a napsütötte arcú parasztokhoz és parasztasszonyokhoz, akik ott álltak fedetlen fővel, miközben egy kis parasztlány csokor virágot nyújtott át a királynénak. Rakovszky bemutatta a királynak a községi előljárót, a király megkérdezte, hogy megy a népnek.

Rossz idők járnak, panaszkodott az ember nehézkes magyar szóval, alacsony árak, magas adók, még mindig érezzük a forradalom és a bolsevizmus utószelét. A svábokat azzal gyanúsítják, hogy nem elég hű magyarok, pedig éppen annyi áldozatot hoztak, mint a magyarok. De most, hogy a törvényes király újra itt van az országban, bizonyára minden jobban megy majd! Itt álltak tehát ezek a svábok, ezek a messzire hányódott németek, akik az ország fővárosa körül telepedtek le, akiket még németnek őrzött meg a föld, amelyet verejtékükkel öntöztek, mialatt benn, a nagyvárosban, a sok-sok német majd mind magyarrá vált, itt álltak annak a háznak uralkodója előtt, amely őseiket egykor idetelepítette, hogy ezt az országot vérükkel kössék szorosabbra az örökstartományokhoz. Magyarul beszéltek, lassan, nehézkesen és a király hasonlóan nehézkes magyar szóval válaszolt, nehogy bárkit is megbántson a közójük keverődött magyarok közül. És odaát, kissé elkülönítve ezektől a parasztoktól, álltak a biai magyar földmunkások, akik már szintén „német viseletben“ jártak és ők is elpanaszolták a királynak fájdalmaikat, gyorsabban pergő szóval, mint a lomhavérű svábok, A parasztok között csendőrök jártak fel s alá, szuronyszegezve, és gondjuk volt rá, hogy az emberek ne terheljék túlságosan a királyi párt.

Parasztkocsíkon, hintókon és kézihajtányokon hozták az első sebesülteket. Az állomásépület várótermébe vitték őket; a vasúti kocsiból kihozták a politikusok és a magasrangú tisztek takaróit, lepedőit, párnáit és fe-

hérneműit, hogy nyugvóhelyet tudjanak csinálni a sebesültek számára.

A király megkérdezte Lehárt, súlyosak-e a veszteségek.

— Nem túlságosan, felség.

— Ez a testvérháború szörnyű, Lehár.

— Ha sikerül a támadás, nem tart már sokáig, felség.

— Hiszen nekem azt mondták, hogy ellentállás nélkül vonulhatunk be!

— Ígéretet is kaptunk rá felség, hogy a budapesti csapatok nem fognak a király ellen harcolni!

— Miért nem avatkozott be a budapesti tisztizászlóalj? Megint hiába fogok várni, mint húsvétkor?

— Ostenburg ellen még eddig nem sok rendes katonaság vonult fel.

— Mit fog most tenni?

— Áttörök, felség.

— Sikerülni fog?

— Felség, tizennyolc júniusában ezredemmel egy héten belül kétszer is áttörtem a Piavén, itt is átjutunk majd.

A tábornok tisztelgett és a telefonhoz sietett.

Most Hegedűs jelent meg a királynál; a király néki is kiöntötte bánatát, ő nem akarta, hogy magyar a magyar ellen harcoljon. Ő a fegyverhasználat ellen volt.

— Felség, nem is olyan nehéz, hogy elkerülhessük a további vérontást.

— Hegedűs, mutassa meg az utat ehhez és örökké hálás leszek önnek. Tegnap kitüntettem az arany vitézségi tisztiéremmel, amikor értesültem az ön rettenthetetlen magatartásáról az általános fejetlenség közepette, most se fogok megfélekedezni önről, ha ez sikerül.

— Felség, tárgyalásokba kell bocsátkoznunk a kor-

mánycsapatokkal. Meg kell mondani a tisztjeiknek, hogy nem bolsevikiek, hanem koronás királyuk ellen harcolnak.

— És ki tegye ezt, Hegedűs? Én magam menjek ki az élvonalba és mutakozzam a szemközi csapatok előtt?

— Semmiesetre se felség, egy eltévedt golyó nagy bánatot hozhatna mindnyájunkra. Lehár se mehet át, vele, akit húsvéti magatartása miatt, nyugdíjba küldtek, nem tárgyalnának. Ostenburg se jöhet számításba, mert ő régebben a kormányzó kedvence volt, hiszen, amikor feleskették, ott állt zászlóaljával a parlament körül.

— Akkor nem marad más hátra, önnek kell vállalnia ezt a feladatot, Hegedűs!

— Felség, nem vagyok erre illetékes. Azt hiszem kevés értelme volna, hogy én közvetítsek, akinek nincsen hatásköre.

— Hát kérem, vegye át csapataim főparancsnokságát és így tárgyaljon a nevemben a kormány tisztjeivel és bírja rá az urakat jobb belátásra.

Majd meglátja, mit lehet tenni. Hegedűs felszállt az egyik mozdonyra és az élvonalig hatolt előre.

A szél olykor-olykor gépfegyverek kattogó zaját hozta a messzeségből. A parasztok letelepedtek a töltés mentén, a fiúk segítettek a sebesültek elszállításánál. A asszonyok vizet hoztak. A pályaudvar körüli fák ágaira másztak fel a falusi fiúk és onnan nézték a nagy sürgés-forgást, amely hirtelen tarka étellel özönlötte el e különben oly csendes állomást. Újságírók és fényképészek rohantak ide-oda, felvételeket csináltak és telefonálni akartak. Lovasordonancok robogtak tova és izzadt lovakon rohantak vissza az élvonalból. Elöl jól állt a helyzet. Ostenburg ostrom alá vette Budaörsöt és feltartóztatatlanul nyomul előre Kelenföld felé. Csak

a Törökugrató, ez a meredek lejtésű sziklacsúcs, tartotta még magát, ott egy zászlóalj rendes legénység volt, néhány gépfegyver és egy üteg, ezek sok dolgot adtak.

Közben dél lett. Az étkezőkocsiban felszolgálták az ebédet a királyi párnak és kíséretének. A kiszolgáló ordonáncok régi toldott-foldott tábori egyenruhájukban igazi háborús benyomást keltettek. Hallgatagon ülték körbe az asztalt valamennyien, érezték, hogy valami fenyegető közeledik. Az előlről érkező kedvező hírekre alig figyeltek, érezték, hogy időt veszítettek. Egy rajtaütés, jegyezte meg a tisztek egyike, legfeljebb egy éjszaka hosszát tarthat, de nem három, vagy négy napig. A királyné megpróbálta, hogy elindítsa a beszélgetést, hősiesen mosolygott, de keze reszketett, mikor a poharat a szája elé tartotta.

Boroviczény jelentette, hogy már letisztázta a kiáltványt. Lehár feszülten figyelt a távolból idehalló harci-lármára.

— Helyzetünk kedvező, — mondta a tábornok. — A Budapesthez legközelebb eső garnizon Cegléd. Ha Budapesten csak ma reggel határozták el magukat az ellenállásra, ezt a garnizont csak a délelőtt folyamán alarmírozhatták. A bevaggonírozásra is idő kell. Az út ide vasúton legalább két óra. A csapatok tehát aligha érhetnek ide napszállat előtt.

Lehár tábornokot a telefonhoz hívták.

Néma várakozásban telt el az idő, míg a tábornok visszatért az étkezőkocsiba. Lehár arca merev volt, pillantását földre szegezte: — Szabad alázattal felségedtől kihallgatást kérnem egy pillanatra?

A király gyorsan átpillantott a királyné felé, a királyné bólintott és valami közömbös kérdéssel fordult Andrássy grófnő felé.

Mikor a király egyedül maradt Lehárral, a tábornok

így szólt: — Felség, vagy az történt, hogy a budapesti csapatok a kormány nyomására beadták a derekukat, vagy már most erősítéseket kaptak. Ostenburgot oldalba támadták, vissza kell vonulnia Budaörsre. Ellenséges túlerőket jelent.

— Tehát rosszul áll a helyzet?

— Felség, talán csak átmeneti zavarokról van szó. Ha harc vonalba küldjük a győri és komáromi csapatokat, újra felülkerekedhetünk.

— Ha mi itt új csapatokat küldünk a harc vonalba, azok is odaát mindig újabb és újabb csapatokat vetnek majd a küzdelembe. Így lassan egy csatába bonyolódunk bele, amely beláthatatlan következményeket vonhat maga után!

— Felség, a koronáért kockáztatni is kell valamit!

A tábornokot újra a telefonhoz hívták.

A király visszatért a közös asztalhoz. A beszélgetés vánszorgott. Senki se merte kimondani, amit gondolt. A királyné kurta oldalpillantásokkal fürkészte a férfiak zárkózott arcát. A harc úgy látszott, hogy eltávolodik, mert már nem hallották a fegyverek kattogását.

Újra Lehár jött és odasuttogta a királynak, hogy Ostenburgnak Budaörsről is vissza kellett vonulnia és hogy az ellenségnek sikerült visszaállítania az összeköttetést törökugratói csapataival, amelyet előzőleg már elvágtak volt.

A királyné megpróbálta, hogy elterelje Lehár jelentéséről az asztal figyelmét, azt kérdezte Andrássy gróftól, igaz-e, hogy főiskolások harcolnak a király csapatai ellen.

— Igen felség, főiskolásokat fogtak el. Azt mondták nekik, hogy őfelsége osztrák és cseh csapatok élén vonul Budapest ellen.

— Ki mondta ezt a fiatalembereknek?

— Alighanem Gömbös! Ezekből a fiatalemberekből

toborzódott Gömbös titkos tartaléka, már Kun Béla kormánya alatt szövetkeztek, hogy szükség esetén rendelkezésre álljanak.

— Fel kéne világosítani a fiatalembereket, hogy a király és Magyarország ellen harcolnak.

Ebben a pillanatban lépett be a kocsiba Hegedűs altábornagy. Jelentette a királynak, hogy visszatért diplomáciai kiküldetéséből. A király átment Hegedűssel a szomszéd kocsiba. Lehárt ebben a pillanatban újra a telefonhoz hívták.

A király tudni kívánta, hogy áll a helyzet elől.

— Rosszul, felség. A mi frontunk túlságosan szét-szórt. Ostenburg egymás után vonta vissza századait. Az erőket szétforgácsolták. A vezetőséget rosszul tájékoztatták. Súlyos hibákat csináltak.

— Miért vonult vissza Ostenburg?

— Mert a budapesti ezred végre támadásba ment át, felség!

— Kurcz ezredes, támadásba?

— Felség, Kurczot elcsapták és Shvoy ezredesre ruházták át a parancsnokságot. Hoffmann ezredet is elcsapták, mert habozó magatartásával gyanússá vált.

— Ki a vezér odaát?

— Nagy tábornok. De mellé adták Gömböst, övé az ellenőrzés joga minden katonai intézkedésben. Most tulajdonképpen Gömbös a vezér. Odaát jobban is állnak. A tizennégyes egri honvédezred és az első budapesti csendőrezred feltétlenül a kormánycsapatok markában van. Nagy azt a parancsot kapta, hogy Budaörsöt minden áron tartsa. Budapestet időközben védőállapotba helyezték. A Vár és a királyi palota tele van gépfegyverekkel. Ha felséged megpróbálná, hogy erőszakkal törjön utat, öldöklésre kerülne a sor.

— Honnan tudja ön mindezt ilyen pontosan?

— Magától a kormányzótól!

A király a tábornokra meredt: — Ön beszélt Horthyval ?

— Budapesten voltam a kormányzónál. A kormányzó úr megbízott, közöljem felségeddel, hogy ő maga áll seregei élére és utolsó vércseppig ellenállást tanúsít felségeddel szemben.

A király felugrott: — Horthy, Horthy! Az utolsó vércsöppig! — Néhányszor fel s alá járkált: — Nem közölte Horthyval, amit tegnap megbeszéltünk, hogy Otrantó és Szeged hercegévé teszem?

— Erre nem volt alkalom, felség.

— És ön vállalta Horthytól ezt a megbízatást?

— Felség, hiszen az volt a parancsom, hogy közvetítsek!

— Önnek az volt a parancsa, hogy a kormánycsapatokat világosítsa fel, hogy nem bolsevikiek, hanem koronás királyuk ellen harcolnak.

— Felség, megkíséreltem, hogy amilyen jól csak lehet, eleget tegyek ennek a megbízatásnak.

— Milyen más újságot tud még?

— Bethlen teljesen Horthy oldalán áll.

— Csehszlovákia ügyvivője jelentkezett Bethlennél és fegyveres beavatkozással fenyegetett. Benes azt mondta a prágai magyar képviselőknek, hogy Magyarországnak így pokolra kell kerülnie!

— Ne beszéljen olyan dolgokról, amelyekhez semmi köze! Nem politikáról érdeklődtem önnél, az ön feladata tisztára katonai volt. Önnek kellett volna többet beszélnie ... és kevesebbet meghallgatnia.

A király nehezen gyűrte magába haragját.

Lehár tábornok jött az ablakhoz és jelentette, hogy elől fegyverszünet lépett életbe; Shvoy ezredes személyesen kíván őfelségével beszélni.

— És mi az ön véleménye, Lehár ?

— Hogy ehhez ne adjuk beleegyezésünket.

— Nem, nem felelhetek ezért a testvérharcért! Előre utazom, magam megyek ki a raj vonalba, mutatkozni fogok a kormány csapatai előtt és megmondom nekik, hogy nem csehek, nem bolsevikiek, nem osztrákok ellen harcolnak, hanem magyar testvéreik ellen, akiket Magyarország koronás királya vezet! — A király kisietett a szakaszból.

— És hogy akar felséged előre utazni? — kérdezte Lehár.

— Mint Hegedűs; egy mozdonyon. Készítsenek elő mindent erre az utazásra.

Lehár le akarta beszélni a királyt, ő másképp látta a helyzetet, mint az uralkodó, aki abban a pillanatban, hogy erre az elhatározásra jutott, már látta magát a fellelkesült katonák körében, akik nagy tisztelettel leteszik előtte azt a fegyvert, amelyet ellene emeltek és ökölbeszorított kezüket eskü jobbá nyitják szét, hogy örök hűséget fogadjanak a királynak. De milyen ellenvetéssel lehetett volna visszatartani ettől az úttól?

Az egyik tiszt már hozta az asztalterítőt, amelyet majd fehér zászlóként fognak a mozdonyra erősíteni.

A király várt a kísérőire és lassan lépdelt előre a mozdony felé. Amikor fel akart szállni, a mozdonyvezető, egy idősebb, szemüveges ember, arra kérte, hogy az Isten szerelmére, álljon el ettől és ne utazzék előre az ellenséges rajvonalakig, mert a mozdony nem nyújt védelmet, a király nem teheti ki magát ennyire a közvetlen veszélynek. A miniszterek is lebeszélték a királyt erről az útról. Parasztok és vasutasok álltak körül széles körben az urak csoportját. — Ha utazik, — mondta egy paraszt az egyik fűtőnek, — élve nem jön vissza többé! Mert a budapestiek mindent célba vesznek, ami csak az orrhegyét mutatja! — A királyné odasietett az urak körébe és kérdezte, miről folyik a tanácskozás. Mikor a mozdonyvezető közelébe ért, a

derék ember ismételte előbbi kérését: legutóbb is hajszálon múlt mind a két mozdonyvezető élete, amikor sortűz alá vették a lőtávolba ért vonatokat.

A királyné leintette, kezét a király karjára tette: — Ha utazol, veled megyek!

Tehát a vezető mögött egy széket helyeztek el a királyné számára, akinek a király segített a felszállásnál. A királyné lábát katonaköpenybe burkolták, a király védőleg állt elébe. A szűk mozdony másik oldalán Andrassy, Boroviczeny és Rakovszky zsúfolódtak össze, turista-öltözkükben úgy festettek, mint egy nagy hadgyakorlat látványára kiruccant kocatúristák. A fűtőkocsiban néhány szárnysegéd és ordonánctiszt foglalt helyet.

Utolsónak Hegedűs szállt fel a mozdonyra: újra érdeklődött a biztonság felől; elől ezidőszerint minden csendes.

Lehár tábornok ott marad, bevárja a győri és komáromi katonavonatokat, hogy a csapatokat mindjárt állásaik felé irányítsa.

A parasztok és a vasutasok borús mosollyal intettek az induló mozdony felé. Egy vén parasztasszony keresztet vetett és sírt: — Nem jönnek többé vissza! Nem jönnek többé vissza! Milyen idők! Milyen idők!

Egy pár tiszt verődött össze: — Sikerül-e vájjon?

— Minden sikerülhet, csak akarni kell!

— Azt hiszem, jobb lett volna, ha a császár egy zászlóalj élére áll és támadásba megy át!

— De ha az embernek ez a szándéka, akkor nem szabad magával hoznia a feleségét!

— A királynét? Hagyd csak, ha egyedül volna, ő biztosan csapataink élére állna.

A mozdony lassan dőcögött keleti irányban. Harci-zajtól felrebbentett fácánokat láttak átsurranni a földelken, néhány sebesült-szállító kocsival haladt el mellett-

tük. Senki se beszélt. A királyné mosolygott, mintha örülne ennek a kalandos utazásnak. A tizenhetes számú őrház előtt megállt a mozdony. A pályatöltés védelme alatt álltak a szárnysegédek és lovasküldöncök lovai, még előrébb egy sor ágyútaliga és muníciós-kocsi és egy gépfegyverosztag lovacskaí. Az őrház mögött telefon-állomást rendeztek be, melynek csengetése úgy rikoltott, mint egy vásári síp. Oldalt, a mélyúton, füstölgő mozgókonyhák, emberek jöttek előlről csajkákkal a menáziért. Egy kis kertben szétaposott őszirózsák és csüggedten bólogató napraforgók között néhány hordágy állt sebessültekkel.

Még előrébb a két vonat állt. Az ablakok előtt hervadt volt a lomb, a zászlócskák lankadtan csüggték. Elől, az egyik vonat mozdonya és első kocsija közti résnél néhány ember állt és a fegyveres rajtaütés-okozta meglepetésüket tárgyalták meg.

Ostenburg jött a király elé és jelentette, hogy rövidesen itt lesznek az ellenfél követei.

— Nem kívánok parlamenterekkel tárgyalni, utasította el a király, magam akarok előre menni, a rajvonalba, a kormány csapataihoz.

Máris ott állt Hegedűs tábornok a király mellett: — Felség, ha most tárgyalásokba bocsátkozunk a parlamenterekkel, időt nyerünk. Ezalatt befuthatnak a nyugati garnizonok csapatai és holnapra harcba vethetjük őket. Azt tanácsolom felségednek, tárgyaljunk.

A király habozott, arról viszont lebeszélte Hegedűs, hogy a rajvonalba menjen, még mindig megteheti majd azután, ha már tárgyalt a parlamenterekkel.

— De hiszen most szünetel a harc, mondott ellen a király, most olyan egyszerű volna egész a csapatokig előre jutni, igen, egész a törzskarig, hogy szemükre vethetném hűtlen viselkedésüket.

— Felség, az ellenség bármely pillanatban friss

csapatokat kaphat, amelyekre a fegyverszünet nem vonatkozik: azok tüzelnének ránk.

A király engedett. A királyné vissza akart vonulni az őrházba, de a dohos levegő ismét az ajtó elé kergette; odaállítatott egy széket magának és hallgatagon várta, mi történik.

Ostenburg megmutatta a királynak a terepet: ott elől, világosan látni, ott van a Törökugrató, amelynek gyors megszállása már a harc kezdetén olyan nagy előnyt jelentett az ellenségnek. Megkísérelték, hogy a támadást arra vezessék és eljutottak egész odáig, a Budaörs mögötti magaslatokig. Ott érte őket az ellenség frissen érkezett csapatainak ellentámadása.

A király fogta a tábori látcsövet és megnézte a síkságból szirtként felmagasló hegyet, amely az országút felé meredek sziklái mutatva és lágy szőlődombokban omlott alá a vasúti sínek oldalán. A látcsövön át világosan látott néhány katonát, akik ott fenn, a kőbánya alatt, beásták magukat.

Trombitaharsogás közeledett, az országút felől, fehér zászlót lengetve, tűnt fel az autó, amelyből két tiszt szállt ki. A király elébük ment.

Shvoy ezredes tisztelgett és a király szemrehányó hangon mondta: — Csodálkozom, hogy tisztok fegyvert fognak a királyuk ellen!

— Felség, alázatosan jelentem, mi nem a király ellen fogtunk fegyvert, hanem a csapatok ellen, amelyek fegyveresen akarnak betörni Budapestre.

— A harcot nem a mi csapataink kezdték el, felelte a király, önök tüzeltek először a vonatokra.

— Felség, más mód nem volt, hogy ezeket a vonatokat megállásra kényszerítsük.

— No jó. Minderről majd még beszélünk. Még mindig abban a hiszemben vagyok, hogy mindez gonosz félreértés volt. Mi a közölnivalója?

— Az a parancsom, hogy felségedet arra kérjem, jöjjön el a kormányzó úrhoz Budapestre, aki felségednek minden vonatkozásban megadja majd a kellő felvilágosítást.

A király kíséretéhez fordult, de az urak lebeszéltek: ne fogadja el a kormányzó meghívását. Hegedűs hallgatott.

— Nem, nem megyek Horthyhoz Budapestre. Felszólítom önt, tegye szabaddá az utat, hogy folytathassam csapataimmal bevonulásomat.

Az ezredes meg se rezzent: — Felség, földreszegzett karddal fogok frontot csinálni és csapataim se fogják semmiképpen se megakadályozni, hogy felséged, de csak felséged, oda menjen, ahová kedve tartja. Ezzel szemben az a parancsom, hogy a felségeddel jött csapatokat minden körülmények között tartóztassam fel. A kormányzóval szemben esküm kötelez erre. Ez a parancs nem felséged személye ellen irányul, csak a csapatokra vonatkozik.

A király tanácsadóihoz fordult. Az urak pár lépést hátráltak.

— Elutasítani, döntött Andrássy.

— A kormányzó azonnal letartóztatná felségedet! mondta Rakovszky.

— És ha nem is tartóztatná le, az Entente-követek segítségével lemondásra kényszerítené.

— Tehát elutasítani, mondta a király.

Az ezredesnek volt még egy harmadik ajánlata is: — A budapesti kormány képviselői és felséged felelős politikai tanácsadói találkoznak az ellenséges vonalon túl és beszéljék meg, mi a teendő.

A király tanácskozott az urakkal.

— Ezt elfogadhatjuk és fogadjuk is el, mondta Rakovszky. — Különben azt mondják majd, be akartak hódolni, de felséged vonakodott, hogy meghallgassa

őket. Aztán felségedet teszik majd felelőssé a testvér-harcért.

A király kisideig mérlegelte a dolgot, aztán ennek a harmadik ajánlatnak az elfogadása mellett döntött: — Jó! Nem bánom. De most mégis át akarok menni hozzájuk az élvonalba, hadd lássam, hogy az egyszerű katonák és a többi tisztek is osztják-e ennek a Shvoy ezredesnek a nézetét fogadott esküjükről.

— Felség, beszélt le Hegedűs, ehhez már túl későre jár. Félóra múlva besötétedik. Akkor aztán felségeddel sok minden megeshetik, mert éjszaka pánikra hajlamosak a csapatok. Megtörténhet, hogy össze-vissza lövöldöznek majd mint az örültek! És aztán — ha elfogadjuk a fegyverszünetet, felséged látogatását odaát a kormánycsapatoknál, úgy lehet az egyezség megszegésének fogják fel.

A király kíséretéhez tartozó urak osztották a tábornok nézetét. Viszont azt tanácsolták, hogy a politikusok összejövetelét kérjék ide a királyi csapatok vonala mellé, nehogy a letartóztatás veszélyének tegyék ki magukat.

Visszatértek tehát Shvoy ezredeshez: A holnapi, 1921. október 24. reggeli nyolc órára kitűzött találkozás színhelyéül a Törökbálinttól északra fekvő Csikí-majort jelölték ki.

Az éjszakára érvényes demarkációs vonalat Hegedűs tábornoknak és Shvoy ezredesnek kellett megvonniók.

A király, a királyné és a kíséret újra felszállt a mozdonyra. Ostenburg tisztelgett és aztán visszavonult az őrházba, hogy kiadja a parancsokat éjszakára, Hegedűs tábornok elkísérte Shvoy ezredest az autójához,

— Szegény király, mondta Shvoy, a visszafelé döcögő mozdony felé pillantva. — ő szegény nem hiszi, hogy komoly a dolog. Pedig amióta Gömbös a minisz-

terelnök teljhatalmú megbízottja, amióta Gömbös tart a markában mindent, azóta bizony igen komoly.

— Most megállapítom majd a demarkációs vonalat, mondta Hegedűs.

— Kegyelmes uram, véres császári hadgyakorlatok ezek, felelte az ezredes.

— Éppen mert császári hadgyakorlatokról van szó, mondta Hegedűs, a döntőbíró számára még mindég jut bizonyos mozgásszabadság.

— Az ezredes megállt és a tábornokra meredt: — Kegyelmes uram, azt hiszem, nem jól hallottam.

— De jól értetted, amit mondtam. Az én két fiam odaát van nálatok. Engem megrohantak. Nekem Lehar azt mondta, hogy minden tökéletesen meg van szervezve, hogy a budapesti ezredek nyomban átpártolnak a királyhoz, hogy a kormányzót és a király valamennyi ellenfelét, Beniczky Budapesten letartóztatja. Láthatod, hogy az orromnál fogva vezettek.

Az ezredes földreszegezte pillantását, keserű íz lepte el az ínyét.

— Látod, és aztán azt hiszem, hogy a király az egész dologgal elkésett. Én csak azért utaztam velük, hogy Magyarországnak segítsek. Többet használhatok hazámnak, ha holnapig még ezt a kettős szerepet játszom. Csapataitoknak itt a magaslatoknál jelölöm ki a vonalat, az éj folyamán gondoskodhattok megerősítésről és elbánhattok az Ostenburg-legényekkel. Holnap reggel aztán látni fogják, mi a helyzet és leteszik majd a fegyvert. Nézetem szerint ez a legegyszerűbb eszköz, hogy a további vérontást elkerüljük. Ha Nagyot látod, add át neki üdvözlétemet, és közöld vele, hogy mindezt majd én elrendezem itt.

Vacsora után a király bement Lehár tábornok szakaszába.

— Idejekorán befutnak-e majd Komáromból és Győről a megerősítések?

— Épp az imént sürgettem telefonon felség.

— Ha tehát holnap a kormánnyal való tárgyalások nem vezetnek eredményre, minden erőnket a támadásba kell vetni majd, hogy kikényszerítsük az áttörést Kelenföldnél.

— Sikerülni fog. Több tüzérségünk lesz, mint a kormánycsapatoknak és ez a döntő, felelte Lehár.

— Mitévők leszünk, ha előbb törik meg a fegyverszünetet?

— Erre már gondoltam, mondta Lehár. És éppen ezért utasítottam Ostenburgot, hogy ne várja be a megerősítéseket, hanem nyomban menjen ellentámadásba át.

— De engem előbb fel kell kelteni és jelentést kérek. Abban az esetben is, ha a fegyverszünetben bármi-féle változás állna be.

Egy ordonánctiszt jelentette, hogy Hegedűs tábornok visszaérkezett Törökbálintról és kéri, hogy őfelsége fogadja.

Lehár tábornok megkérdezte, szükség van-e még rá.

A király elköszönt tőle és Lehár elhagyta a szakaszt, mielőtt még Hegedűs belépett.

— A fegyverszünetet tehát elfogadták és megkötötték? kérdezte a király az altábornagyot.

— Igenis, felség. Elfogadták és megkötötték. Megvontuk a demarkációs vonalakat.

— Köszönöm, Hegedűs. Mindig tudtam, hogy ön az én derék tábornokom.

Hegedűs földre szegezte pillantását és nehezen lélekzett.

— Szabad egy alázatos kéréssel fordulnom felségedhez?

— Beszéljen Hegedűs, ön jogot nyert arra, hogy kérjen.

— Felség, alázattal kérem, mentsen fel parancsnoki tisztségem alól.

A király felugrott: — Mi? Most? Ebben a kedvezőtlen helyzetben akar cserben hagyni?

— Felség, nem vezethetem tovább csapatait, mind a két fiam a másik oldalon harcol.

— Tegnap bíztam meg a parancsnoksággal és Lehárt ön alá helyeztem, mára pedig ez a válasza? Hiszen ön Budapesten volt. Miért nem hozta magával a fiait? Miért nem mondta meg a fiainak, hogy apjuk és királyuk oldalán a helyük?

— Biztosíthatom, felség, megrendíthetetlen hűségemről!

— Különös hűség ez, amelyről ön biztosít!

— Felség, fiaim inkább hallgatnak hazájuk hívószavára, mint apjuk parancsaira!

A király hátat fordított a tábornoknak. — A felmentést megadom. Holnap tehát ön helyett Lehár utazik a tárgyalásokra.

Két sarkantyú csörrent össze, a tábornok távozott. A király egyedül maradt a szakaszban. Künn néhány katona énekelt. Feléjük pillantott az ablakon át: sapkájukat árvalányhajjal díszítették, evvel a hosszúrostú, puha, jellegzetesen magyar virággal. Idegen dal egy idegen országban. Az apa nem akar a fiai ellen harcolni. Ó, ez a véres, borzalmas élet!

Hajnalban Kánya Kálmán követ és meghatalmazott miniszter és Sárkány tábornok, a budapesti kormány

megbízottjai, érkeztek Ostenburg előőrseihez, ahonnan a Csíki-majorba vezették őket.

— Itt még minden csendes, — mondta Kánya, — csakugyan azt hiszi, hogy katonai fölényünk biztosítva van?

— Tökéletesen biztosítva, — felelte a tábornok. — Hegedűs a tizenkettedik órában meggondolta magát. Reggeli öt óra óta csapataink szakadatlanul nyomulnak előre. Nem értük be a részünkre kiutalt előnyösebb állásokkal.

— De semmiféle harci lármát nem hallani.

— Nagy kiadta a parancsot, hogy hét óra harminc és nyolc óra között be kell szüntetni a tüzet.

— Ostenburgot tehát körül fogják keríteni? — kérdezte Kánya.

— Már körül van kerítve. A tárgyalások közben nyugodtan csörtethetjük a kardunkat.

A majorban már Lehár és Gratz várták a követeket. Azzal a szertartásos udvariassággal köszöntötték egymást, ahogy szembenálló felek párbaj segédei szokták.

Kánya kezdte el a szót: — A kormánytól azt a megbízást kaptuk, hogy fegyverszünetet kössünk a báró Lehár ezredes úr vezérlete alatt álló csapatokkal.

— Lehár tábornok, — helyesbítette dr. Gratz, — öfelsége báró Lehárt tábornokká nevezte ki.

— Erről az ezredes úr felettes hatóságának mind-ezideig nincsen tudomása, — felelte Sárkány.

Kánya követ vállat vont: — Ezzel a kérdéssel ne tartsuk fel magunkat, a továbbiakban ennek úgy sincs szerepe. Miután tehát tegnap, október 23-án, IV. Károly király meghatalmazottai fegyverszüneti kérelemmel fordultak a kormánycsapatokhoz . . .

A kis dr. Gratz nyugodtan felemelte a kezét és a meghatalmazott miniszter szavába vágott: — A fegyverszünetet nem öfelsége, hanem a kormány csapatai kér-

ték. Ebben az ügyben az első lépést Shvoy ezredes és nem Ostenburg ezredes tette.

— Nagy előléptetési ünnepek voltak, — mormolta Sárkány tábornok maga elé, — Ostenburg is avansált s méghozzá mindjárt két rangfokozattal!

— Erről a kérdésről most ne vitatkozzunk, — döntötte el Kánya. — Mi kétségkívül azért jöttünk ide, hogy közöljük a feltételeket, amelyek alapján kormányunk hajlandó fegyverszünetet kötni.

— Én azonban igenis szükségesnek tartom annak a leszögezését, — felelte Gratz, — hogy a kormány csapatai kezdték el a harcot és ők is szüntették be először.

— A kormány csapatai, — felelte Sárkány hevesen, — megakadályozták, hogy fegyveres csapatok behatoljanak a fővárosba.

— A kormány csapatai minden előzetes figyelmeztetés nélkül, egyszerűen tűz alá vették a király csapatait! — mondott ellen Gratz. — Ugyanezt vérontás nélkül is elérhették volna. Kelenföldről jelezték, hogy szabad a pályatest a továbbutazásra. Ez az, amit szemükre vethetünk.

— Aki bűnös, a magyar törvények előtt fog felelni érte, — vágta el Kánya a további vitát. — Hiába vesztegetjük az időt. — Irratáskájából egy ív papírt vett elő és szétterítette az asztalon: — Ezek itt a kormány feltételei. Ha ezeket, pontról pontra, teljes egészükben el nem fogadják, a kormány nem köti meg a fegyverszünetet.

— Nem azért jöttünk ide, hogy diktálni hagyjuk magunknak a feltételeket, — felelte Lehár, — hanem, hogy tárgyaljunk.

— Kérem! — Kánya olyanféle mozdulatot tett, mint aki távozni készül, Gratz csöndesítette le a fel-fortyant követet; a feltételeket meg fogják hallgatni.

Kánya felolvasta, a király két megbízottja földreszegzett pillantásokkal hallgatta,

— Először: Fegyverletétel minden vonalon és valamennyi hadianyag kiszolgáltatása.

Lehár tábornok Sárkányra pillantott: — Soha! Soha!

Kánya követ közömbösen tovább olvasott. — Másodsor: Amnesztia mindazok számára, akik haladéktalanul leteszik a fegyvert. Lázítók és vezetők kivételt képeznek. A politikai tanácsadók felelősségéről a magyar törvény fog dönteni.

Az asztal végén ülő százados, aki a jegyzőkönyvet vezette, most átpillantott Lehár és Gratz felé. De azok úgy látszik elhatározták, hogy semmit se felelnek.

— Harmadszor: öfelsége írásban és önszántából lemond a magyar trónról.

— Ezért ma még meg kell harcolnotok, — tört ki Lehár.

— Ezt öfelsége sose fogja megtenni, még akkor se, ha mi ezt tanácsolnók, — mondta Gratz.

Kánya ügyet se vetett erre a közbeszólásra: — Negyedszer: A magyar kormány kezeskedik öfelsége személyes biztonságáról magyar területen való tartózkodásának idejére, öfelsége későbbi tartózkodási helyéről a magyar kormány a nagyhatalmak követeivel egyetértésben kíván gondoskodni.

— Ez azt jelenti, hogy öfelségét foglyul akarják ejteni, — pattant fel Lehár.

— Magyarország a királlyal szemben csak nem járhat el úgy, mint ellenségeink akaratának végrehajtója!
— kiáltotta Gratz.

— De hiszen öfelsége mindig a francia kormánnyal való jó összeköttetéseire hivatkozott, — felelte Kánya, — s most hirtelen a franciák is ellenségeivé váltak? Ha öfelségét Franciaország oltalma alá helyezzük, Franciaországnak inkább módjában lesz a királyt a kis-

Entente támadásai ellen megvédelmezni, mint ahogy ezt ezidőszerint a lefegyverzett Magyarország tehetné.

— Nem rendezkedhetünk be arra, hogy állandóan fenyegetve érezzük magunkat a király puccskísérleteitől, — mondta Sárkány. — Ha a puccs sikerült volna, ma Kánya kegyelmes úr csakúgy, mint én, börtönben volnánk, vagy — ahogy Rakovszky ígérte — talán az akasztófán. A koronáért való játék magas tétekben megy.

— Elfogadhatatlan, — mondta Lehár és felállt. — Budapesten sokat tanultak egykori ellenségeink békekötéseiből. De mi is megtanultuk, hogy az, aki aláír, maga pecsételi meg a sorsát.

Most felállt Gratz is, aki a hosszú tábornok mellett szinte törpének látszott: — A felsorolt feltételeket öfelségével személyesen fogom közölni. Aztán majd dönteni fogunk, hogy mi, a felelős tanácsadók, elfogadhatjuk-e tárgyalási alapul.

— Nem sok tárgyalnivaló lesz, — felelte Sárkány altábornagy.

A kormány nevében Kánya elhárított minden felelősséget, amely a feltételek el nem fogadásából származhatnék. A király kísérlete, hogy fegyveres hatalommal szerezze vissza a koronát, az országot a romlás szélére vitte, a nemzet e kalandos puccskísérlet folytán könnyen elveszítheti annak a nyomorúságos szabadságnak végső maradványait is, amelyeket a békeszerződések még meghagytak a számára.

— Ne töltsük hiába az időt, — figyelmeztetett Sárkány, — uraim, írják alá itt a jegyzőkönyvet, öfelségének szüksége van az önök tanácsaira. Mi nyomban folytatjuk az előnyomulást.

Lehár és Gratz mégegyszer félrevonultak; a vita rövid és heves volt. Lehár vonakodott, hogy továbbítsa

a királynak ezeket a feltételeket, de Gratz addig beszelte rá, míg Lehár ajkába harapva, az asztalhoz lépett és aláírta a jegyzőkönyvet.

Hát ez meg mi a csuda? Saját csapatok, vagy kormánycsapatok, amelyek itt, az állomástól balra, felbukkannak a Torbágy előtti Katalin-hegyen és raj vonalban nyomulnak előre a helység utolsó fehér, sváb házai felé.

Nem egy tüzérségi törzskar az odafenn a Katalin-hegy fehér kápolnája mellett?

Most, jobbra is, az állomás bíahegyi oldalán, rajvonalak bukkannak fel. És egy gépfegyver kezd katogni fentről.

Lehár még mindig nem tért vissza és már délelőtt tíz órára jár! Ostenburgról semmi hír!

A komáromi és győri ütegek, amelyek az imént érkeztek meg s szálltak ki a kocsikból, még mindig vártak a parancsra, hová induljanak a tűz vonalba.

Végre Torbágy felől egy lovastiszt száguldott elő, leugrott és a király vonata felé rohant: tisztok jöttek elébe.

— Hol van Lehár tábornok?

— Elől, a fegyverszüneti tárgyalásoknál!

A tiszt karonfogta a király kíséretéből való urak egyikét és a keleti lejtőkre mutatott: — Látod! Az ott az ellenség! Nem tartották be a fegyverszünetet! Az éjszaka leple alatt körül kerítették minket! Csapataink zömét fogságba ejtették.

A torbágyi parasztok, akik még mindig a pályaudvar körül őgyelegtek, most sötét szemmel pillantottak kelet felé és a dombokon felismerték az előnyomuló gyalogságot. Egyesével és kis csoportokban kakastollas csendőrök szaladtak vissza és eltűntek a völgymeden-

cében. Aztán fenn, a hegyoldalban, egy gépfegyver kezdett el kattogni.

A Katalin-hegyen, a fehér kápolna mellett, nyíltan vonult fel a tüzérség. Látni lehetett, ahogy megfordítják az ágyútaligákat. Merre fognak lődözni azok odafenn? És mikor? Minden olyan hadgyakorlatszerűnek látszott, senki se gondolt rá, hogy a szürke négyszög odafenn az ő életét is veszélyeztethetné.

— És ti nem álltatok ellen? — kérdezte a tiszt bajtársát.

— Tomboltunk! Átkozódtunk! Tiltakoztunk és a fegyverszünetre hivatkoztunk! Azt felelték: Lázadókkal nem tárgyalnak. Valami papféle szaladt velük és szegény bakáinkat megpirongatta és századszor feleskette őket.

— Lázadókkal nem tárgyalunk! — ismételte a tisztek egyike. — Az ország nem felejtheti el negyvennyolcat! Lázadókkal nem tárgyalnak! Ezt felelte Windischgrätz tábornok Deák Ferencnek is, amikor kegyelmet kért a halálraítélt Batthyány számára.

— Mégis csak ki kell adni valami parancsot! — kiáltotta a tiszt, akinek az utolsó pillanatban sikerült megszöknie a fogságbaesés elől. — Ha nincs itt Lehár és Ostenburg még elől van, Hegedűsnek kell valamit csinálnia! Csak nem várhatjuk itt be, ölhetett kézzel, míg teljesen körülzárnak minket!

— Hegedűs e pillanatban egy Győrből érkezett futárral a császárnál van, — felelte egy vadászszázados.

Hegedűs tábornok belépett a királyhoz és jelentette, hogy Győrből és Komáromból egy-egy tiszt érkezett^ akik arra kérik, öfelsége fogadja őket.

— Az urak az ütegekből valók? Mindjárt kimegyek és szemlét tartok a csapatok felett.

— Nem, felség, az urak a két garnizon tisztgyűléseinek kiküldöttjei.

A király a tábornokra pillantott, észrevette zavarát és bizalmatlanul mondta: — És mit akarnak ezek a tisztek tőlem?

— Mindkét garnizon tisztjei ma éjjel összegyűltek és elhatározták, hogy őfelségét arra fogják kérni, oldozza fel a tiszteket esküjük alól.

A király felpattant: — Hegedűs, nem értem önt! Nagyszerűen ért hozzá, hogy kedvezőtlen órában, kedvezőtlen jelentéseket tegyen!

A tábornok komoly arccal pillantott föld felé: — Felség, a tisztgyűlések résztvevői arra hivatkoznak, nem tudták, hogy felséged vállalkozása nyomán milyen nehézségek származnak az országra. Azt mondják, becsapták őket, azt hitték, felséged vállalkozása a nagyhatalmak beleegyezésével történt!

— Köszönöm. Ezt a furcsa küldöttséget nem fogadom. — És különben — a tiszteket nem oldozhatom fel esküjük alól! Én is betartom fogadott eskümet!

— Továbbá az a jelentés érkezett, hogy Héjjas és Ranzenberger csendőrzászlóalja Nyugatmagyarországon Sopron és Szombathely ellen indulnak, hogy elvágják felséged hadműveleti alapját.

A király nem felelt. Hegedűs vállat vont és távozott.

Künn Lehár hangja csattant fel: — Hol van őfelsége?

Lélekszakadva rohantak Lehár és Gratz a kocsik mentén.

— Ide, Lehár!

Ostenburg ezredes is megérkezett, ép most futott be a vonat az állomásra csapatai maradványaival, azokkal, akiknek sikerült elmenekülniük a fogságbaesés elől.

— Itt vannak a fegyverszüneti feltételek, Lehár? — kérdezte a király.

Gratz a király elé tette a jegyzőkönyvet.

A király átfutotta a szöveget: — Végét kell vetni a dolognak!

— Nem szabad végét vetni, felség! Utolsó emberünkig védekeznünk kell. Nem tartották be a fegyverszünetet, azt se vennék figyelembe, amiben ezután megállapodnánk!

— Felség, megszállom embereimmel Bia és Torbágy faluszélét, — kiáltott Ostenburg, — minket nem vertek meg, minket megrohantak!

— Mindezt még meg kell gondolnunk, — döntött a király. — Lehár, jöjjön velem az állomásépületbe, befűttem ott, hogy a királyné egy kicsit felmelegedhessen. — A király beszólt a szomszéd szakaszba, hogy a királyné jöjjön vele.

A királyné nyugodtan, fölényesen lépett le a kocsiról és a királlyal, Lehárral és Gratzzal átsétált az állomásépületbe.

— Lövik a vonatot! — kiáltotta valaki. — Odaát a Katalin-hegyen lövések villantak fel, csörömpölve hullt ki a vonat egyik ablaka.

Boroviczény leugrott és a királyi pár után rohant:

— Felség, kérem, azonnal szálljanak be! A vonatnak indulnia kell!

— Mi történt már megint? — kérdezte a király és megállt.

— Kérem, szálljanak be azonnal! A vonat tűz alatt áll!

Bosszúsan állt meg a királyi pár. Boroviczény előre rohant a mozdonyhoz: — Vissza! Vissza Bicskére!

A királyi pár beszállt, Ostenburg és Lehár követték.

Fenn, a kápolna mellett, négy villanás, majd négy löveg dőreje, a biai völgymedence felett négy fehér felhőske szállt fel. Mozgolódás támadt a parasztok között: A tüzérség Biát lövi!

Ostenburg kirobogott a király kocsijából és előre-
rohant: — Nem! Nem! Inkább megdöglöm! Mindnyá-
junknak meg kell halnunk! Maradjon, mozdonyvezető!
Állj! Nem fogunk meghátrálni ezek elő a fickók elől.

Most Lehár is kiugrott a kocsiból: — Nem szabad
meghátrálnunk!

És most, a szükségnek ebben az órájában, fiatal
ezredének régi csatakiáltását hallatta, amellyel kétszer
vágott át a Piavén: — Piave! Piave! Harcolni fogunk!
A kétségbeesés-sugallta, reménytelen harc is győzel-
met hozhat!

A király felbukkant a kocsiban és kezéből tölcserít
formálva, kiáltotta: — Lehár! Ostenburg! Ide! Hozzám!

A két tiszt elakadt futásában és megállt.

— Vissza! Minden további küzdelem értelmetlenné
vált! A harcot be kell szüntetni!

Lehár újra ott állt a király előtt.

Előlről a mozdonyvezető kérdezte, indulhat-e már.

— Várjon! — ordította Ostenburg, — várjon!

— Gróf Andrassy és a grófnő még nem jöttek
vissza Torbágyról, — kiáltotta valaki. — Kerestük őket,
de nem találtuk!

— A grótot és a grófnőt feltétlenül el kell vinni
a legközelebbi visszafelé induló tréncsapattal, — felelte
a király. — Nem szabad, hogy a kormánycsapatok ke-
zére kerüljenek!

— Felség, még nincs veszve minden, — zihálta
Lehár. — Ha felséged, most enged, ezzel mindent el-
veszít! Ezzel felséged egyszer és minderrükra elkészült!
Akkor felséged fogságba kerül!

— A harc értelmetlen, Lehár! Parancsolom, a tüzet
be kell szüntetni! Eltiltom csapataimnak a további fegy-
verhasználatot! Nem azért jöttem Magyarországra, hogy
polgárháborút zúdítsak fel!

— Nem mi kezdtük el a polgárháborút, felség!

A harcot ők kezdték meg odaát! De ha már elkezdődött, fejezzük is be!

— Parancsolom, véget kell vetni!

— Felség, kérnem kell alázattal, adja írásban ezt a parancsot! Ennek a parancsnak olyan szörnyű következményei lesznek, hogy nem vállalhatom magamra a felelősséget. Felségedet kötelességszerűen figyelmeztetnem kell erre!

— Írja, Lehár!

A tábornok elővette jegyzetömbjét és a király diktált: A tüzet be kell szüntetni, a kilátástalanná vált küzdelmet abba kell hagyni, azoknak a csapatoknak, amelyeket még nem ejtettek fogságba, Torbágnál meg kell kezdeniök a visszavonulást. Egy törzstisztnak itt kell maradnia az állomáson, hogy összegyűjtse és zárt sorokban Nyugatmagyarországra szállítsa a csapatokat.

A tábornok írt és aztán átnyújtotta a jegyzetömböt a királynak aláírásra. Egy ordonánctiszt átvette a parancsot.

— Elindulni! Elindulni! — kiáltott egy harsány hang.

Az állomáson egymás hegyén-hátán rohant minden, könnyű sebesültek bicegtek ki a vörös tégláépületből, hogy gyorsan feljussanak még a vonatra, nehogy a kormánycsapatok kezére kerüljenek. A bódék mögött elhelyezkedett tüzérség felszedelőzködött és eliramlott, parasztok ordították túl egymást, a fiúk, mint a macskák, ugrottak talpra a fákról, mert már Torbágy házai fölött robbantak fel az első srappnelek, felhőt hagyva maguk után.

Az állomásépületen vöröskereszt-zászló lengett. Egy orvos vérfoltos fehér köpenyben jelent meg az ajtó előtt és az elinduló vonat felé kiáltott.

Lehár és Ostenburg, magukra maradva álltak a

kocsiban. Mind a ketten érezték és tudták, hogy olyan parancsnak engedelmessé váltak, amelynek sose lett volna szabad alávétetniük magukat. Bármit mondtak volna is egymás, vagy önmaguk vigasztalására, nem ért volna fel azzal a teherrel, ami a szívüket nyomta: hogy cserbenhagyták tűzvonalban álló csapataikat és megszöktek.

A vonatnak abban a szakaszában, ahol Siménfalvy ezredes és parancsörtsztje ültek, akiket még Komáromból vittek magukkal, most néhány könnyen-sebesült foglalt helyet.

Az ezredes kiment a főhadnaggyal a folyosóra: — Most még a szegény torbágyi svábok is kapnak néhányat a háztetőikre, — mondta az ezredes. — Manapság nem könnyű királyhűnek lenni, maguk a királyok nehezítik meg.

A főhadnagy nem felelt semmit.

— Még se járja, hogy most egyszerűen elszöknek» mint egy vásott fiú, aki bezúzott néhány ablakot.

— De a kormánycsapatok ...

— Az ezredes leintette: — Nem lehet ránk tolni a felelősséget! Mindennek ilyen vége lesz, amihez ez a király hozzányúl! Először Éljen! És Himnusz! És aztán zűrzavar, melyben senki se ismeri ki magát! Jó, jó, tudom mit akarsz mondani: jószándék vezeti! De ha háború, akkor ne menjen gyónni, ha pedig vallásos, akkor ne vezessen háborút. És ha már elkezdte, ne hagyja abba, mert rosszul áll! Kérlek, tudom, neked más a véleményed, de én így gondolkozom! Ne mondd, hogy a kormánycsapatok nem tartották be a megegyezést. Ha a király mindig betartotta volna valamennyi megegyezését, ők se jártak volna el így veled szemben. Hogy nincs szerencséje? Ferenc Józsefnek se volt szerencséje, de ő

legalább értette a módját, hogy akinek két balkeze van, az ne nyúljon semmihez! Azt szeretném tudni, Ferenc József elé mert-e volna valaki azzal a kéréssel menni, hogy oldozza fel az esküje alól! Erre aztán igazán kíváncsi volnék.

— De őfelsége sose oldotta fel a tiszteket esküjük alól, ezredes úr!

— Kedves, fiatal barátom, — felelte Siménfalvy, — minden ismétlődik: amivel a király csak kapcsolatba kerül, mindjárt ködbe borul, elmosódik, vitára ad okot! Akár a svájci tartózkodási engedélyről van szó, akár a kiáltványról, akár az eckartsau-i lemondásról — mindenkiből perpatvar lesz — igen, még az is, ami itt húsvétkor játszódtott le, minden, minden, elmosódott és homályos! Hiszen hallottam, hogy ment ez az egész út alatt; egyszer: Fegyverhasználat mellőzendő, aztán: Belevonni a tüzérséget! Egyszer: Holnap teljes erővel áttörni, aztán: Visszavonulni teligőzzel! Egyszer írta a Sixtus-levelet, másszor nem írta. Tudom, az ember ne beszéljen egy királyról, de megbocsátod, ha én mégis beszélek.

— A királyt mindig félre értették, — mondott ellen a fiatal tiszt, — a király nem hazug.

— Azt én se mondtam, kedvesem, nem mondtam. Túl vallásos, semhogy hazudják. De egy ennél sokkal rosszabb betegségben szenved: nem tudja, mi az igazság. Igazán nem tudja. Azt se lehet mondani, hogy rossz volna a karaktere, hiszen minden embernek csak jót akar és örömet szerezni. De sokkal rosszabb: ebben a ködben mindannyiunk arca, akiknek habozás nélkül, határozottan állást kellett foglalni ellene, úgy eltorzul, hogy gonosztevéket fognak látni bennünk. Nem tudom miképpen nevelték, valami hiányzik belőle, éspedig az, ami a férfire jellemző. Személyszerint bátor és mégse tudja soha, mit tegyen. Mindenki, aki a körébe tartozik, szélben hajlongó nádszál lesz előbb-utóbb. Lehet, hogy min-

den jótulajdonsága megvan és sok rossztulajdonsága is, de az kétségtelen, hogy se nem császár, se nem király.

Eközben a kissé karbolszagú étkezőkocsiban megtanácskozták, mi most a teendő. Lehár azt tanácsolta, húzódjanak vissza Nyugatmagyarországba, gyűjtsenek új erőket, hogy felkészülhessenek az ellenállásra. A király közölte, mit hallott Hegedűstől. A királyné kérdően pillantott végig a férfiakon, egyikről a másikra: ki viseli közülök a felelősséget mindazért, ami ilyen hirtelen rájuk szakadt? A férfiak tovább tanácskoztak, a királyné tudta, hogy mindaz, amiről szó esik, mellé talál, de hogy mi volna az igazi, azt bizony ő se tudta.

Bicskén a vonat kisidőre megállt; azt tanácsolták a királyi párnak, vonuljon vissza ott gróf Batthyány Gyula kastélyába és várja be, mire szánja el magát a kormány. A király ezt elutasította: nem akarja, hogy egy Batthyáynak a kastélyában fogják el, nehogy még egyszer együtt emlegessék a Habsburg és a Batthyány nevet, nem szabad többé felidézni a család ama szerencsétlen ősenek emlékét, akit Ferenc József kivégeztetett-

Bicskén megtudták (és pedig újra Hegedűstől!), hogy Tata után újra feltépték a síneket, tehát ezzel el van vágva a királynak és csapatainak visszavonulási útja.

Tatán kellett tehát maradniok gróf Esterházy Ferenc kastélyában. Ebben a kastélyban lelt hajdan Ferenc császár is menedéket, amikor egyszer Napóleon elől menekült.

Gróf Esterházy, aki még az odautazás alkalmával csatlakozott a király vonatához, személyesen jelent meg, hogy meghívja a királyi párt.

— Felső, a kastélyt védekezésre alkalmas álla-

potba hozhatjuk! Felnyitjuk a tó zsilipeit és megtöltjük az árkot, amely nyolc méter mély. Ha a régi vár elülső szárnyán szállunk meg, pár napig tarthatjuk magunkat.

Ostenburg mégegyszer megélénkült: — És én addig erősítést hozok! Sopronban és Szombathelyen mindenkit összetrombitálok, aki csak a lábára tud állni.

A király felfigyelt, a királynét is úgy látszott újra remény önti el: — Ne kapjanak meg minket olyan könnyen!

De a király szeméből csakhamar kialudt a tűz: — Ostenburg, senki se fog szót fogadni önnek. Jusson eszébe, mit tettek a győri és komáromi garnizonok!

— Felség, azok fiatal tisztek, századostól lefelé!

Még egy ideig össze-vissza tanácskoztak, míg végre erről az utolsó tervről is lemondtak.

— Lehár, önnek a saját biztonságáról kell gondoskodnia. Ha önt és Ostenburgot kezük közé kaparintják, szitává lövik önöket!

— Felséged mellett maradok, — felelte Lehár.

— Nem menekülök, — jelentette ki Ostenburg is.

— Megparancsolom, hogy meneküljenek!

— Hát lőjjenek agyon! — kiáltotta Lehár.

Most beleavatkozott a királyné is: — A király kedvéért menekülnie kell, Lehár és önnek is, Ostenburg. Mert megtörténhet, hogy elfogják önöket és azt mondják a királynak: Ha nem mondasz le, agyonlőjjük a tisztjeidet!

A király néhány más, a vonaton utazó, tisztnek is azt tanácsolta, hogy sorban ugorjanak le a kisebb állomásokon és tűnjenek el. Lehár számára még az út alatt egy civilruhát is előkerítettek, amelyet most magára kellett öltenie.

Az Ostenburg-zászlóalj tizennégy tisztje vette át a testőrgárdai szolgálatot: a király *őrizetére* jöttek az Esterházy kastélyba. Éjfélig megszállva tartották a bejáratokat, de aztán, hogy úrrá lett rajtuk a fáradtság, a gróf vadászai vették át az őrszolgálatot. A tisztek visszavonultak a kastély udvarát környező egyik melléképületbe, elhullottak mint a legyek és mély, álomtalan alvásba merültek. Az előcsarnokban egy tiszt állt őrt, neki kellett bevárnia a Siménfalvy ezredes által jelzett kormánypárti kerékpáros osztagokat, akikre holnaptól kezdve rábízták a kastély őrizetét. A kastély előtt ebben az órában csak néhány csendőr járőr cirkált, őfelségéik hálószobája előtt Leicht főhadnagy állt őrt.

Reggeli három felé automobilrobogást s aztán kiáltások neszét lehetett hallani a kastély kapuja előtt. A kapus nyitott és a csendőrök vezetésével egy csapat, félig egyenruhás, bőrkabátos nyomult be, útjukat az udvaron át azonnal ama épület felé vették, ahol a tiszti őrség szállása volt.

Amikor az őr meg akarta kérdezni, mi keresnivalójuk van itt, egy laterna homályos világánál mellének szegezett pisztolyokat és szuronyokat látott. Maradjon csöndben, parancsoltak rá, különben erőszakot alkalmaznak. Lefegyverezték az őrt és gyorsan hatalmukba kerítették az alvó tisztek fegyvereit is.

— Hol van a királyi pár, — kérdezték a mély álomból riadt szemekkel ébredőket, — volna egy szavunk a királyi párhoz.

A tisztek nem feleltek, a bőrkabátosok vad fenyegetéseket zúdítottak feléjük: — Úgyis megtaláljuk a Karcsitokat és kiráncigáljuk az ágyából! Egyszer és mindenkorra meg fogjuk oldani a királykérdést! Néhány kézigránát az ágy alá, és Magyarországnak békessége lesz örökre!

A lefegyverzett tisztek mellett néhány főnyi őrizetet

hagytak, aztán a bőrkabátosok átszaladtak a kastélyba és folyosóról folyosóra, szobáról szobára, folytatták kutató-útjukat. Az ebédlőben ott találták Székely csendőrfőhadnagyot, aki ruhástól dőlt le egy díványra, hogy aludjék egy keveset. Ekkora lármára azonban ő is felriadt és megkérdezte a banda vezetőjét, ki ő és mit keres itt.

— Minket a kormány küldött ide, — felelte ez az ember, — az a megbízásunk, hogy fegyverezzük le a király testőrgárdáját és vegyük át az őrszolgálatot!

— Jelentkezett már Siménfalvy ezredesnél? — kérdezte a csendőrfőhadnagy. — Van írásos meghatalmazása?

A bőrkabátosok vezetője nem jelentkezett Siménfalvynál a tatai állomáson, Budapesten nyert parancsára hivatkozott.

— De az Ostenburg-zászlóalj testőrgárdája, — felelte a csendőrfőhadnagy, Siménfalvy ezredes jóváhagyásával viseli fegyverét. Ha ön itt önhatalmúlag jár el, ha nem tartja magát a magyar kormány meghatalmazottjának parancsaihoz, a fejével játszik! A benyomult bőrkabátosok vezetője habozni látszott, a csendőrfőhadnagy felszólította, menjen vele a portásfülkébe a telefonhoz és hívja fel az állomást.

Mindketten lementek tehát a telefonhoz és a csendőrfőhadnagy Siménfalvy ezredest kérte a készülékhez: — Ezredes úr, egy ember van itt, aki azt állítja, hogy Kőváry főhadnagy. Benyomult ide a kastélyba egy húsz tagból álló, félig civil, félig egyenruhás, bandával és a tisztiőrséget, amely az ön jóváhagyásával, ezredes úr, ezidőszerint még szolgálatban van, lefegyverezte és ő maga akarja embereivel átvenni az őrszolgálatot. Az ember, akiről szó volt, ott állt a telefon mellett és most ő maga vette fel a kagylót. Az ezredes kérdésére megismételte mindazt, amit az imént a csendőrfőhadnagy-

nak is mondott, de az ezredes nem akarta elhinni neki. A csendőrfőhadnagy hallotta, amint az állítólagos Kővárynak azt a parancsot adta, hogy nyomiban hagyja el embereivel a kastélyt.

A vezető összehívta embereit, akik még mindig körülzajongták a kastélyt és maga is bement a kapu melletti őrszobára: — Mit tegyek most? — kérdezte a csendőrfőhadnagyot. Viselkedése szöges ellentétben állt azzal a vad nekilendülései, amellyel betört ide.

— Kezdje azon, hogy tűnjön el innen az embereivel.

— Budapestre kell telefonálnom.

— De nem innen, a kastélyból!

A csendőrtiszthelyettes, aki Kőváryt beeresztette, most telefonon jelentette századosának az időközben történt titokzatos eseményeket.

Hajnaltájt Siménfalvy ezredes egyik szárnysegédje toppant be és Kőváryt félrehívta egy szóra. Később a faluból egy csendőrjárat is érkezett, lefegyverezte a betolakodókat és letartóztatta őket.

A lárma és az éjszakai rajtaütés fenyegető veszélyének híre nem jutott el a királyi pár álmáig; Kőváry bandája nem találta meg a csigalépcsőt, amely a királyi pár termeibe vezetett. Bizonyos idő múlva a nemzeti hadsereg negyven embere jelent meg, akik a kastélyt körülzárták. De a király környezetének valamennyi tagja tudta, mi a szándékuk. Ki küldte ezeket az embereket, sejteni se lehetett. Másnap a királyi párt és a környezetéhez tartozókat Tatáról a tihanyi kolostorba vitték át.

A tihanyi bencéskolostor alacsony, fehérre mázolt folyosóinak valamennyi ablakfülkéjében felszegzett szuronyú katona állt; őrszemek álltak a duplatornyos kolostori templom előtti kis téren, amely felé a dombnak futó falu nádkerítéses, náddal fedett agyagkunyhói úgy

kukucsáltak fel, mint félénk cigánygyerekek. A kolostor alatt, amely a félsziget egy előreugró szirtfokán áll (így az egész világon csak a bencések tudnak építkezni!), szélesen és végtelenül a tó nyúlik el, melyről már a kunyhók nádteteje is hírt ad.

Az öreg páterek, akik itt töltötték el, ebben a kolostorban, életük estéjét, olyan félénken jártak-keltek a fegyveres katonák között, mintha most, száznegyven év elmúltával, ismétlődnék, hogy a kolostorokat laktanýákká alakítják át, ahogy azt az első lotharingiai, a nagy császárnó fia, megparancsolta volt. A kis, rideg cellákban helyezték el a király kíséretéhez tartozó urakat; a folyosó végén a tízes számú ajtó mögött várta a király és a királyné bizonytalan sorsát.

Három kis szobácska volt, melyeknek bútorzata elárulta az elmúlt évszázad leghazugabb korszakának minden kicsinyességet, mogorvaságát és ostobaságát, a rossz lelkiismeretnek azt a tériszonyát, amely nem tűrte el a szabad teret és ami áttekinthető, párnákkal, rojtokkal, takarócskákkal, szalagokkal, vázákkal, dudorokkal, szegélydíszekkel, olajnyomatokkal mindent eltorlaszolt, amely teret adott volna a léleketvételre. E helyiség-keltette szorongó érzést szomorúsággá érlelte a gondos szeretet, amely ezeket a holmikat mind összehordta itt és a korlátlan szabadság, amely a kis ablakon át a tó véghetetlen messzeségéből ideáramlott.

Ó, ez a későószai tó kihalt fürdőépületeivel, a szirt alatt épült kolostor felől vezető elhagyott sétányaival, elaludt kompjaival — és a messziről idehalló kocsízörzés, kiáltó emberek és ordító állatok! Ó, ez a tó, amelyet nem öveznek hóköpennyel prémezett hegyek, mint a svájci tavakat, amelyben nem tükrözódik gleccser, amely reggel maga bontakozik ki önnön kódéből és este maga építi felhőtornyait s a parti népnek az ég nagyságáról és az örökké változó hatalmáról prédikál.

Az ablakon bekiált a vén páterek celláiba, az ablakon át beszél a királyi pár három szobájába és ha délidőben áttöri a napfény, az Adria kékjét varázsolja habjaira.

A király úgy gondolta húsvétkor, amikor rábeszéltek, hogy kétkedő ujjával a korona felé nyúljon: ha nem sikerül, akkor internálni fognak Lacromara, Miksa, mexikói császár szigetére, cyprusok alatt, a kék tenger partján, várhatod merengve, amíg visszahívnak majd, amíg az örökostartományok magyar, horvát, csehszlovák és német népe érted jön és arra kér, térj vissza.

S mindez álmokból ennyi maradt csak: három szűk, mogorva szoba, szögescipőjű őrszemek a folyosókon, három idegen ezredes, akik udvariasan tisztelegve mennek át a három szobácskán, gyors pillantást vetnek ki az ablakon, mintha azon tűnődnének: nem lehet-e kiszökní arra, a királyné előtt némán meghajolnak, aztán eltűnnek újra,

A tompavörös rojtosterítővel fedett asztalon ott hevert a király bajonettje, amelyet ő maga dobott oda, a magyar ezredes elé, mondván, hogy egy fogoly nem viselhet fegyvert. Az ezredes nem vette el, így maradt az asztalon.

Magyarország éltes hercegprimása jelent meg, hogy a kormány megbízásából beszéljen a királlyal a lemondás érdekében, Andrassy, Gratz, Rakovszky a kormány megbízottjának rábeszélésére szintén átmentek cellájukból a királyhoz, el az őrszemek mellett, a kis szobácskába, hogy rávegyék: le kell mondania; magukkal hozták a kis-Entente államainak mozgósítással fenyegető jegyzékeit, de a király ez egyszer szilárd maradt, állhatatosságról és megközelíthetetlen méltóságról tett tanúságot: Nem mondhat le, se ma, se holnap: esküdt kötelessége, lelkiismerete és a törvény ellen való volna!

Csernoch hercegprímás az ős apáttal találkozott, akinek nehéz volt a szíve, együtt léptek be a csendes, tömjénillatos templomba. — A múltban kellett volna a királynak ilyen szilárdnak mutatkoznia, mondta a hercegprímás, akkor sose jutott volna ennyire a dolog. Nem mond le, inkább fogolyként hagyja magát elcipeltetni a világvégére. És eskümet vette, hogy soha, senki mást, nem koronázok Magyarország királyává.

— A királynak nem esik könnyen ez a magatartás, felelte az apát. — Amikor tegnap este cellából átmentem a kórusba, elől az oltárnál a királyt láttam, amint térdepelve imádkozott. Az ajtó előtt ott állt az ő, de alighanem szégyelte magát és visszahúzódott.

Magyarország hercegprímása felpillantott az oltárra, amelyhez meredek kőlépcső vezetett fel. A homályos templomban az örökmécs vörös fényköre világított. Az oltár előtti emelvény színpadhoz hasonlított, melyen most nem játszott senki. — A királynak még szerencséje, hogy ilyen vallásos, mondta a hercegprímás, igazán szerencse.

— Beletörődött a fogságba, felelte az apát, bármit tesz is, előbb megkérdezi, szabad-e vagy sem, És egyetlen lépést se tehet kettesben a királynéval. Azt hiszem, az örök nem is olyan ijesztőek a számára, mint az az egy detektív, aki mindig ott ólalkodik a közelében.

— Úr Isten, ő éppen nem ilyen sorsra született, mondta a hercegprímás, ez túl nagy, túl nehéz neki!

— Túl nehéz neki, felelte az apát, valóban túl nehéz. Amikor tegnap ott álltam fenn a kórusban — a király nem hallotta jöttömet (és úgy is távoztam, anélkül, hogy megsejtette volna, hogy kilesték), láttam ahogy egyszerre csak egész testében összereszkedett és megrázkódott. És aztán zokogni hallottam, arcát kezébe temette és hangosan felzokogott. A kezemet a szívemre kellett szorítanom. Lábam mintha földbe gyöke-

rezett volna, aztán letérdeltem és imádkoztam a királyért. Nem tudom meddig tartott ez a jelenet — a király aztán lassan felállt és lejött a meredek lépcsőkön. Ismét megjelent az ör, úgy látszik az ő számára kicsit soká tartott. A király mosolyogva haladt el mellette és mosolyogva hagyta el a templomot. Innen tudom, hogy a királynak nem könnyű, hogy ebben az egy és legutolsó kérdésben szilárdságot tanúsítson!

A két aggastyán még néhány pillanatra imába merült, aztán fáradt térdüket meghajlították és lassan elhagyták a templomot.

A Bátaszék és Baja közötti nagy Duna-hídon a Szentnap reggelén egy vonat haladt át, amelynek kocsijai a híd sötét rácsai mögött, mint keréken görgő apró skatulyák, élesen váltak ki a kék ég alatt. A széles, sötét vízerekkel át meg átitatott rétségek fehér zúzmarában csillogtak; odaát a Duna balpartján, feketén és karcsún két angol monitor tűnt fel egy vontatóuszály mögött.

A vonatból katonák szálltak ki, akik széles körzetben csoportokba oszoltak szét. Néhányan közülük fennmaradtak a hídon, más katonák elzárták a Baja felé vezető utat és elutasítottak néhány újságíró, akik, mintha sülyesztöböl jöttek volna, hirtelen felbukkantak a híd mellett.

Kisidőre rá átgördült a második vonat is a hídon és a töltésen megállt. Minden csukva maradt mogorván, senki se hagyta el a kocsikat.

Aztán jött a harmadik vonat, amelyből ismét katonák ugrottak le, akik a töltés mellett, a folyóhoz vezető meredek lépcsőn lecsörömpöltek és onnan egész a vonatig sűrű sorfalba fejlődtek.

Johnson, a hajó parancsnoka, jött fel a lépcsőn, hat

angol matróz követte: vállukon egy rudakra helyezett nyugvószéket vittek. A széket az angol hadilobogó fedte. Némán pillantottak a kordon magyar katonái az angolok után.

Most végre a második vonatból leszállt az a három Entente-ezredes, akik a királyt már húsvétkor is elkísérték, csak az olaszt cserélték ki azóta. Üdvözölték az angol kapitányt és megállapították, hogy csoda szép nap van ma.

Szép nap és érdekes vidék. Ezekben a napokban, amikor Európa képeskönyv volt, amelyet ilyen hatalmas ezredesek bárhol fellapozhattak, elfelejtett fejezet, elfelejtett képek, miután éppen most tépték ki s tették egy másik könyvbe azt a sötét oldalt, amely Felső-Szilézia névre hallgat, ezekben a napokban, amikor ilyen idegen tiszték Albánia legtávolabbeső zugát, csakúgy, mint a Kárpátokat, szemlélték és véleményezték, felbecsülték és mérlegelték — ennek a sík vidék közt futó széles folyamnak a látványa ezekben a napokban is megkapó és rejtélyes maradt. A mohácsi csatater közelléte tette-e, amelyen kétszer dőlt el Magyarország sorsa, ahol kétszer vesztette el Magyarország a szabadságát, egyszer a törökökkel, másodszer a Habsburgokkal szemben, vagy a mérhetetlen messzeség boldogító és mégis szorongató érzése — a nyugati szövetséges hatalmak három tisztje is néhány pillanatra átadta magát ennek a látványnak.

A tiszték mellé most egy fekete szután vörös sapka s egy éles metszésű arcról szikrázó szemüveg csatlakozott; Lorenzo Schioppa érsek, pápai nuncius jelent meg, a papok kurta, reverendájuk-gátolta lépéseivel, megkérdezte, minden elő van-e készítve és aztán újra visszatért a királyi pár kocsijába.

Hová viszik tulajdonképen a királyt, érdeklődött most odalépve, Kánya magyar követ és meghatalmazott

miniszter, a három ezredsnél. Nem tudták, se itt a Duna mellett, se London, Paris és Róma kormányai.

Egy ország se akarta befogadni a királyt. Anglia sorban hívta fel valamennyi kormányt, de az államok adták a süketet: spanyol sziget nem jöhet számításba, mert e pillanatban Spanyolország maga is igen nehéz helyzetben volt, Amerika kereken visszautasította, Nyugat-India jött számba, de aztán elejtették. De hogy is állnánk magával Angliával? Szent Ilona? Nem, Anglia ezt sem akarta, a király ezzel túlnagynak tűnhetnék fel, a történelem nem ismétli magát. Felhő és köd, határozatlanság és ingadozás, még ebben a kérdésben is, a szerencsétlen király személye körül.

A csehek és a jugoszlávok még egyre folytatták a mozgósítást, hogy Magyarországot, amely zavarta a békéjüket és elzárta a két ország közötti korridor lehetőségét, most végkép elpusztítsák. Csehországban a mozgósítás csak lassan haladt előre, szinte csak a német csehek vonultak be pontosan, akiknek a kötelességérzet a csontjaikban volt; egy pár német városban mindazonáltal zendülésre került a sor, emberéletben is kár esett. Az a remény fogta el őket, hogy az ő számukra is elérkezett a felszabadulás órája.

A jugoszlávok bevonulással fenyegettek: talán már pár nap múlva megszállják ezt a hidat is és az egész környező vidéket, hogy végkép elszakítsák Magyarországtól. Még szorosabbra csomózzák a kötelet; ha a nagyhatalmak Németországot tartják féken, a kisállamok Magyarországot kötik gúzsba.

Budapesten szájról-szájra járt a szó: Szégyen gyalázat, szép kis export, egy ország, amely ellenséges államnak adja ki a királyát. De csak megmaradtak az átkozódások és a szitkok, a reménytelenség és a sors elleni panaszok mellett: hogy nem lehet rajta változtatni, a királynak se volt fájdalmasabb, mint magának az or-

szágnak, amely kénytelen volt királyát kiszolgáltatni.

Most megjelent a királyi pár, a nuncius, gróf Esterházy és Boroviczényné kíséretében. A három Entente-ezredes tisztelgett, az angol kapitány felkérte a felséges asszonyt, foglaljon helyet a hordszékben, a lépcső meredek, majd matrózai leviszik. A királyné mosolygott és megköszönte: nem szükséges, egészen jól le fog menni majd a lábán is.

Egy magyar tiszt vigyázz!-t vezényelt. Mozdulatlanul állt kétoldalt a katonák élő sorfala, közöttük kellett a királyi párnak elvonulnia elkerülhetetlen sorsa felé. A király karját nyújtotta a királynénak és levelezte a lépcsőn. Felemelt szutánnal követte a nuncius; Boroviczényné, a császárné egykori udvarhölgye, és gróf Esterházy, Tata ura, csatlakoztak hozzájuk. Aztán a három Entente-tiszt, majd Siménfalvy és Kánya követ zárták be a menetet.

Mikor a királyi pár fellépett a hajóhídra, az egyik szakaszból felkiáltott egy magyar tiszt: — A viszontlátásra!

Vezényszavak! A magyar katonák fegyvercsörtetve, futólépésben tűntek el, újra kiürült a magas lejtő, fenn a pályátöltésen feketén állt a vonat.

A királyi pár elhagyta a fedélzetet és lement a szűk kabinba; a nuncius követte őket.

A király és a királyné letérdeltek és a püspök megáldotta őket a Szentatya nevében, A pápa így küldte el nunciusa útján ezt az utolsó üdvözlést a Habsburg-házból való utolsó császárnak; ez a ház évszázadokon keresztül a pápa jobbja volt, háborúkat viselt a pápákért és Istenanyjának zászlója alatt hadba szállt a római katolikus vallásért.

A fedélzeten a köteleket eloldó matrózok léptei dobogtak.

Az angol kapitány a három ezredes előtt kétségét

fejezte ki, hogy a Dunának ilyen alacsony vízállása mellett, eljuthatnak-e Galacig, azt hiszi, hogy már Orsovánál el fognak akadni. Akkor a román kormánynak kell majd egy vonatot rendelkezésre bocsátani, vélekedett Hinaux ezredes, mert ez a dolog nem tűr további halasztást. A nuncius távoztával Siménfalvy ezredes lépett a királyi pár kabinjába.

— Felség, alázattal kérem, hogy lejelentkezhessen!

A király könnyedén meghajolt: Kérem, innen azonnal utazzon Budapestre és jelentse a kormánynak, hogy mégegyszer tiltakozom az ellen, hogy kiszolgáltattak az Entente-nak.

— Igenis, felség.

— És aztán mondja meg még, hogy ugyanabban a pillanatban, amikor elhagyom a magyar földet, azt a kérésemet ismétlem, hogy se Ostenburgnak, se a többi fogolynak ne törjenek az életére. Mert ők valamennyien csak a megkoronázott király iránti kötelességérzetből tettek, amit tettek. Horthy és a kormány vegye ezt mégegyszer fontolóra.

— Igenis, felség!

— Ezt a kérésemet megemlítem majd a három ezredes előtt is, tette hozzá a király.

Megrándult a magyar napsütötte katonaaarca, de összeszedte magát: — Felség, kérem alázattal, hadd jelenthessem még, hogy hazám iránti kötelességemet kellett teljesítenem. Nehezemre esik, hogy a sors éppen engem jelölt ki erre a feladatra.

A király és a királyné némán álltak az ezredessel szemközt. A gép lökései könnyedén megremegtették a kajüt falait.

— Felség, én sose akartam Magyarország királya ellen tenni, — lökte ki az ezredes a szót, ami a torkát fojtogatta.

Erre a király egy kis lépést tett az ezredes felé és kezét nyújtott neki.

Az ezredes gyorsan elfordult, mert könnyek öntöttek el az arcát.

Künn elsetett Franciaország, Anglia és Olaszország tisztjei előtt, a meg-megingó hajóhídon át és a parton megállt.

A király most mégegyszer kijött kabinjából, odalépett az idegen tisztetekhez, köszönetet mondott lovagias viselkedésükért, mégegyszer szívükre kötötte, járjanak közbe elfogott hívei érdekében és aztán visszavonult kabinjába.

Most a három ezredes is elhagyta a hajót és a parton sorakoztak fel.

A második naszád lassan elindult, az uszály is szelni kezdte a vizet.

A könyvnek ezt a fejezetét, miután az ember már becsapta a könyvet és másra gondolt, most mégegyszer fel kell nyitni, türelmetlenül átlapozni, kicsit átolvasni és várni valamire. A császárné mégegyszer megjelent a fedélzeten, de már nem a part felé pillantott, már minden érzését ez a bizonytalanba való út kötötte le és hangosan és tisztáncsengő hangon ezt a szót kiáltotta: Heléna!

Forogtak a csavarok, a hullámok paskolni kezdték a hajóhidat. A monitor szelni kezdte a vizet.

— A király sose akarta megérteni, mondta Siménfalvy ezredes Kánya követnek, hogy a mi nemzeti hadseregünk nem a közös és nem a honvédseregekből alakult, nem akarta belátni, hogy ez egy új, a szegeci és feldbachi táborban létrejött hadsereg, mint ahogy az utódállamok hadseregei is újonnan létesültek.

— A király azt se fogja soha megérteni, felelte Kánya, hová célzott Deák Ferenc ezekkel a szavakkal:
— A magyar történelem tele van átokban fogant belvi-

szályokkal és harcokkal a puszta életünkért. — Most majd a puszta életünkért kell harcolnunk.

A császár még egyszer a fedélzetre lépett és üdvözölte a tiszteket, akik tisztelegve álltak a parton. A nuncius egy kendőcskével integetett.

A hajók árral haladtak. A Dunában zúgott és csikorgott a homok, amelyet az Alpokból hord magával, a sok apró sziget egyikén egy raj kócsag szökkent a magasba és széles szárnycsapásokkal repült tova. A réteket és mezőket, az égerfák ágait megülő dér eltűnt, ahogy a nap magasabbra hágott, ismét felötlött a föld tompa zöldje és barnája.

A császár aztán visszavonult kajütjébe. Fenn a parancsnoki hídon fel s alá sétált a szolgálattelvő tiszt. Útközben a szél kibontotta az angol hadilobogót, látni lehetett fehér alapon a vöröskeresztet...

A három Entente-tiszt kényelmesen lépdelt fel a meredek lépcsőkön. A nuncius újra felemelte szutánját, skarlátvörös barette oly élénk színnel lobogott fel, mint egy más időkből, más, ünnepélyesebb országból való szín.

Künn a folyón hatalmas fekete füstfelhő szállt az égre. Sirályok repültek el fölötte, szárnyukra kapták a nap fényét és lebuktak vele a sziklapart árnyékába.

Mielőtt a nuncius belépett szakaszába, mégegyszer szemügyre vette a messzibenyúló tájat és a széles, sokfelé ágazó folyamot.

A monitor, amely a császárt vitte, most már magában úszott a vízen, az uszály és a másik hadinaszád eltűntek az egyik sziget bokrai mögött, A nuncius érseki gyűrűvel díszített kezével ellenzót vont szikrázó szemüvege fölé, olyan érzése volt, mintha ott a folyón egy sötét, keskeny koporsó úszna lefelé, melybe valami nagyobbat zártak örök nyugalomra, mint egy szerencsétlen emberfiát.

És lejjebb, ármentén, nem messze Magyarország

fájdalmas új határától, egy halászladikot himbált a hullámokon egy idegen hadinaszád. A halász a hajóra bámult s amit látott, olyan volt, mint egy mese a jó királyról, laki minden emberen segíteni akar és mégse tudta neki javát szolgálni. De ez olyan mese volt, amelyet senki se mesélhetett el ebben a szerencsétlen országban, mert oly mélyre temetkezett a szívekbe, mint valami idegen dallam, amelyen az ember sírt álmában és reggelre virradván, nem jut többé az eszébe, ha mégoly boldogság és öröm volna is a szegény, zaklatott szív számára, ha ezt a dalt mégegyszer eldúdolhatná.

A ladik még mindig ott himbálózott az idegen hajóverte hullámokban, a háló a zúgó, sistergő vízbe szállt alá és felmerülvén, visszaejtette a napban csillámló vízcseppeket, a halász még egyre a fekete füstfelhő után bámult, amely lassan oszlott szét a sorssal vemhes folyó felett és gondolatai is lassan szétoszlottak és eltűntek, mint az a füst, amely lassanként foszlott szét a nappal világosságában.

Tartalom.

	Oldal
I. Ferenc József császár halála,	
Schönbrunn 1916 novemberében.....	5
Tisza Károly császárnak azt tanácsolja: ronáztassa magát magyar királlyá.....	32
Sixtus herceg elérkezettnek látja az időt, hog्य terveit megvalósítsa	39
Ferenc József temetése.	52
II. A gonosz közbjáték.	
Gróf Erdődy, a császár követe, találkozik Sixtus herceggel Neuchátelben.	55
Sixtus herceg Laxenburgba jön és rábeszéli a császárt egy levél megírására.....	65
Czernin és Ludendorff Homburgban.	80
Olaszország megakadályozza Ausztria külön- békekötését Angliával és Franciaország- gal	85
Egy évvel később, Czernin támadására, Cle- menceau leleplezi a különbeké-kísérle- teket.....	91
A császár és minisztere, gróf Cernin	98
III. A Monarchia felbomlása.	
A császár és a csehek.....	118
A Gotterhalte Debrecenben	125
A visszhang a budapesti képviselőházban.....	129
A király és Magyarország.....	135
A magyar csapatok megtagadják az engedel- mességet	141
Az örökostartományok katonái követik dájukat.....	159
Az osztrák-magyar fegyverszüneti bizottság az olasz vonalak elé érkezik.....	163

	Oldal
Tiszát meggyilkolják.....	167
Az osztrák-magyar bizottság Páduában.....	171
Ingadozás és tétovázás Schönbrunnban.....	174
A harminchatórás tévedés	189
Prágában, az Altstädter-Ringen, ledöntik a Mária-oszlopot.	199
A hadsereg felbomlása.	200
Gróf Károlyi a franciáknál Belgrádban.....	217
A szegény lovak	220
Az első katonatanács Wienben.....	223
Dr. Renner és Seipel professzor a „csatla- kozásról“.....	227
A császár mondjon le.	232
A régi hadsereg tisztjei.	246
 IV. A király húsvéti utazása.	
1921. nagypéntekje Wienben.....	256
A király nagyszombati útja Szombathelyre.....	264
A király húsvétvasárnap a kormányzónál.....	289
A király visszatér Szombathelyre.....	312
A király elutazása.	327
 V. A döntés a budaörsi földeken.	
A repülőút Magyarországra.....	351
A király Sopronban.	361
A Sopron—Budapesti vonal helyőrségei át- pártolnak a királyhoz	371
Budapesttől félórányira a vonat megállásra kényszerítik.....	384
Fegyverszünet a király és a kormányzó között...	404
A királyi csapatok visszavonulása.....	410
Éjszaka az Esterházy-kastélyban.....	420
A királyi pár a tihanyi kolostor foglya.....	422
Anglia elszállítja a királyi párt a Glowworm ágyúnaszádon	426